UUS-AEG

IOSA

XVII sajand

KÄSITSITÖÖLT

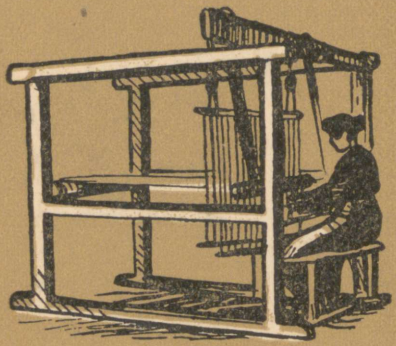

KÄSITELJED

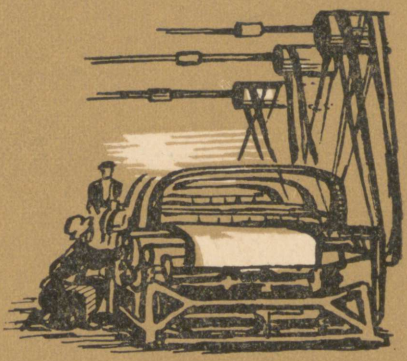

MEHHAANILISED TELJED

SEPIKODA

XVIII SAJANDI MANUFAKTUUR

VILJA LÕIKAMINE KÄSITSI

IX a

XIX sajand

MASINATÖÖLE

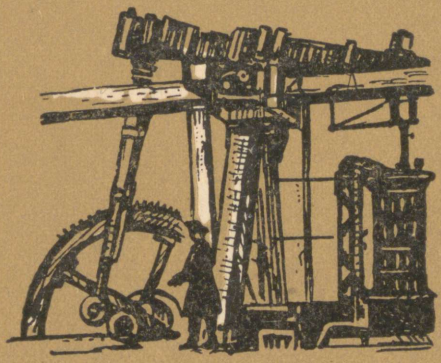

AURUMASIN

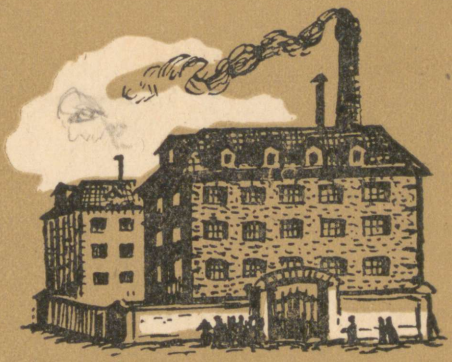

VABRIK

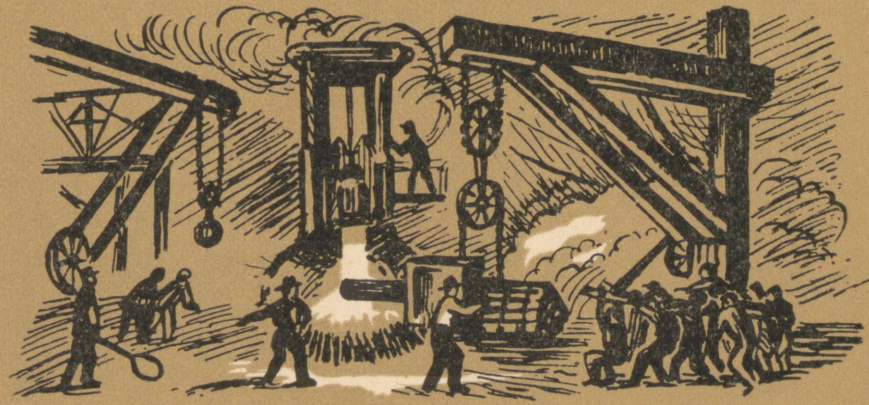

METALLURGIATEHAS

VILJALÕIKUSMASIN

AURU JÕUL TÖÖTAV VILJAPEKSUMASIN

A-26863

A. V. JEFIMOV

UUSAEG

I OSA

ÕPIK KESKKOOLILE

3. väljaanne

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
TALLINN 1965

9(T)
J41

Originaali tiitel:

А. В. Ефимов,
НОВАЯ ИСТОРИЯ

Часть I. Учебник для средней школы
Утверждён Министерством просвещения РСФСР

Издание третье

Издательство «Просвещение»
Москва 1965

Tõlkinud
E. Poom ja T. Tender

Kaanekujundus *V. Vare*

Ajalooõpikute avalikul konkursil preemiaga autasustatud.

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

Küsimused ja ülesanded õpilastele on koostanud A. V. Jefimov, A. S. Zavadje ja J. A. Kostjukevitš A. V. Jefimovi juhtimisel.

Tartu Ülikooli
RAAMATUKOGU

ÜHISKONNA ARENEMISE PÕHIJOONED VANAAJAL JA KESKAJAL.

Meie ajastul toimub kapitalismi — viimase ekspluataatorliku korra kokkuvarisemine. «Sotsialism tuli võidule Nõukogudemaal, saavutas otsustavaid võite rahvademokraatiamaades, muutus sadade miljonite inimeste praktiliseks ürituseks, kogu maailma töölisklassi revolutsioonilise liikumise lipuks,» öeldakse NLKP programmis.

Ehitanud üles sotsialismi, on meie maa asunud kommunismi ehitamisele. 1961. aastal toimus Kremlis partei XXII kongress, kommunismiehitajate kongress. Sellel kongressil arutati üksikasjaliselt, praktiliselt küsimust, kuidas ehitada kommunistlikku ühiskonda, kuidas planeerida tööstuse, põllumajanduse ja kultuuri arendamist.

Inimkonnal tuli läbida pikk, rahva õnne eest võitlejate verega niisutatud gigantne tee, kangelaslike revolutsiooniliste lahingute ja kuulsusrikaste võitude ning ajutiste lüüasaamiste tee, enne kui algas kommunismi ülesehitamine.

§ 1. ÜRGKOGUKONDLIK KORD JA ORJANDUSLIK ÜHISKOND.

Ürgkogukondlik kord. Inimkonna ajalugu algab ürgühiskonnast. Toidu hankimiseks pidid ürginimesed ühinema korilaste ja küttijate ürgkarjaks, seejärel aga paremini organiseeritud rühmaks — sugukondlikuks kogukonnaks.

Ürgkarjas osati valmistada ainult kõige lihtsamaid tööriistu, nagu kivist pihukirveid ja nuie. Ürgkari võis mitmeks osaks jaguneda, kui ühes paikkonnas ei jätkunud ta jaoks enam toitu, heade toitumistingimuste puhul võis aga ürgkari suureneda.

Kaua aega ei osatud veel tuld saada; siis ei lastud lihtsalt kustuda metsatulekahju või vulkaani purske ajal süttinud lõket.

Edaspidi õpiti valmistama keerulisemaid tööriistu ja relvi: vibu

ja nooli ning kivikirvest. Õpiti mahalangenud puude tüvesid õõnestama ja neist paate valmistama. Tekkis põlluharimine, mis esialgu andis toidulisa küttimisele ja kalastamisele, hiljem aga muutus peamiseks toiduhankimise viisiks. Põlluharimisega on seotud kasulike loomade kodustamine ja üleminek rändavalt eluviisilt paiksele eluviisile.

Uued tööriistad ja töövõtted tingisid ülemineku ürgkarjast püsivamale ja organiseeritumale ühendusele — sugukonnale ehk sugukondlikule kogukonnale. Mitu suguluses olevat kogukonda ühinesid hõimuks. Sugukondlikke kogukondi ja hõime juhtisid vanemad, kõige kogenenumad ja targemad inimesed. Kaaskogukondlased kasutasid ühiselt jahimaid või harisid põldu. Töötati koos, koos ka tarbiti.

Ürgkari ja sugukondlik kogukond on ürgühiskonna arenemise kaks astet.

Suured revolutsionäärid ja teadlased Marx ja Engels lõid ühiskonnateaduse, mille õigsust tõestab kogu ajaloo käik. Nad tegid kindlaks, et ürgkogukondlik kord oli olemas kõikidel rahvastel. Selle Marxi ja Engelsi avastuse tähtsus on tohutu. Nad tõestasid, et kogu inimkonna elus oli ajajärk, kus inimesed ei tundnud eraomandust ega klasse. Samal ajal kui kodanlikud teadlased kinnitasid, et ilma eraomanduseta ei saa läbi, et ta on eksisteerinud igavesti, näitasid Marx ja Engels, et oli aeg, kus polnud omanikke. Ajaloolise arenemise käiku uurides tõestasid nad, et ka tulevikus võib vabalt ilma omaniketa toime tulla. Ürgkogukondlikus ühiskonnas oli nõrk, vähearenenud tootmine. Tööriistad olid primitiivsed, tööviljakus madal ning paljud ürgaja inimesed hukkusid nälja, külma ja metsloomade tõttu.

Teatava ettekujutuse ürginimese tööriistadest ja majapidamisest annavad arheoloogilised väljakaevamised, samuti meresõitjate ja maadeuurijate tähelepanekud avastatud maade elanikest. Näiteks kui eurooplased ilmusid Austraaliasse, siis pidas sealne rahvas kängurutele jahti järgmisel viisil: ajajad kihutasid hüüete ja käraga loomi sinnapoole, kus asusid kütid, need aga surmasid känguruid odadega. Tapetud loomad jagati hõimu liikmete vahel, kaasa arvatud ka vanakesed ja lapsed. Toidutagavarasid peaaegu ei soetatud; mõnikord kaevati maasse pähkleid, varuti portulakiteri. Naised ja lapsed tegelesid söödavate juurte, marjade, puuviljade korjamisega ning püüdsid väikseid kilpkonni (suuri kilpkonni küttisid mehed). Kogu sugukonna elu juhtisid vanemad. Sugukonnaliikmete isiklikuks omandiks olid kivist otstega odad, mitmesugused kivist tööriistad, nahkkotid ja ehteasjad. Kui inimene suri, siis pandi talle kõik tema isiklikud asjad kas hauda kaasa või hävitati mingil muul viisil, kuid ei pärandatud kunagi edasi.

Möödus tuhandeid aastaid, enne kui inimesed hakkasid kiviriistade asemel metallist — pronksist ja hiljem ka rauast — töö-

riistu kasutama. Kogukondades ilmusid osavad käsitöölised, kes valmistasid kogukonna liikmetele tööriistu, majatarbeid ja ehteasju. Koos tööriistade ja töövõtete täienemisega ning saaduste ülejääkide tekkimisega kujunes tootmisvahendite ja tööriistade eraomandus. Koos sellega tekkis ka inimese ekspluateerimine teise inimese poolt. Varem tapeti vangid, nüüd aga muudeti nad orjadeks ja sunniti neid peremeeste kasuks töötama.

Võlgnikke, kes ei suutnud võlga tasuda, hakati samuti orjadeks muutma. Sugukonnavanemad ja hõimujuhid hakkasid endale orje muretsema, paremaid maatükke valima ja enda kätte haarama ning sugukonna liikmeid enda kasuks tööle sundima. Tekkis kauplemine saaduste ülejääkidega. Toimus sugukondliku korra lagunemine. Sugukond lagunes perekondadeks. Ilmusid rikkad ja vaesed, tekkis esimene klassiühiskond, kus isandateks olid orjapidajad, rõhututeks aga orjad.

Orjanduslik ühiskond. Kõik orjade poolt toodetu, välja arvatud see osa, mis kulus nende ülalpidamiseks, omandas orjapidaja. Orjanduslik ühiskond oli ajaloos esimene ühiskond, mis oli rajatud *ekspluateerimisele, s. o. võõra töö vilja omandamisele omanike poolt.*

Seal, kus maa, hooned ja tööriistad muutuvad käputäie rikaste omanduseks, ekspluateerivad rõhujad varanduseta inimesi, omastavad võõrast tööd, aga rõhutud, ekspluateeritavad on sunnitud töötama omanike rikastamiseks.

Orjanduslikkudes ühiskondades jagunes elanikkond kaheks põhiosaks: orjapidajateks — orjade ja maa omanikeks — ning orjadeks, kellel polnud maad ja tööriistu ning kes olid muutunud orjapidajate omanduseks — *«tööriistadeks, kes oskasid kõnelda».* Peale nende olid ka vabad maaharijad — talupojad.

Ühiskondades, kus võimutsesid orjapidajad, olid mitte ainult orjad, vaid ka talupojad äärmiselt raskes olukorras.

Sugukondlike kogukondade lagunemisega tekkisid naaberkogukonnad või väiketalumajandid. Kuid milline ka poleks olnud talupoegade saatus eri maades, oli ühine neile kõigile see, et orjanduslik riik maksustas neid ränkade maksudega ja kogus neilt sageli veel andameid vallutajate jaoks. Talupoegi aeti massiliselt koos orjadega ehitustöödele ja võeti sõjaväkke lakkamatute sõdade pidamiseks.

Orjanduslik kord tõi kaasa tootjate — orjade ja talupoegade äärmiselt ränga ekspluateerimise. Koos sellega kasvas tööviljakus. Võeti tarvitusele pronksist ja rauast tööriistad, kasutati korraga tohutuid orjade ja talupoegade masse — see oli ajaloos esimene massiline töö koopereerimine. Arenes tööjaotus, kuna käsitöö eraldus põllumajandusest. Tekkisid linnad, kus töötasid käsitöölised — vabad inimesed või orjad. Seega algas tööjaotus linna, kus käsitöölisd tootsid tööriistu, ja küla vahel, mis varustas linna põllumajandussaadustega.

Kui ürginimesed elasid algul koobastes ja metsas onnides, seejärel puust hurtsikutes, vaiehitustel, mägirajoonides aga tahumata kividest laotud elamutes, siis orjanduslikus ühiskonnas, seoses käsitöö eraldumisega põllumajandusest, ehitati maju, niisutuskanaleid, sillutatud kiviteid, losse monarhidele ja ülemkihile, tohutuid templeid, kus preestrid pidasid jumalateenistusi, ning püramiide. Orjandusliku korra ajal muutus töö tootlikumaks kui ürgühiskonnas ning toimus toiduainete, riietusesemete, majapidamisriistade ja tööriistade kuhjumine, mida ürgkogukondliku korra ajal peaaegu üldse ei esinenud.

Kuid nende olukord, kelle tööga materiaalseid hüvesid loodi, oli kohutav. Orjad ja talupojad elasid poolnäljas, viletsates hüttides. Orje, kes orjapidajate arvates halvasti töötasid, peksti ja isegi tapeti teiste hirmutamiseks.

Orjade metsik ekspluateerimine kutsus esile nende vastupanu — põgenemise ja ülestõusud. Orjade ja talupoegade vaoshoidmiseks lõi valitsev klass — orjapidajad — riigiaparaadi. Riiki oli valitsevale klassile vaja ka uute maade vallutamiseks ja orjade haaramiseks ning vaenlaste rünnakute tagasilöömiseks. Riigipeaks oli tavaliselt monarh — vaarao, keiser. Oli ka orjanduslikke vabariike, kus valitses orjapidajate ülemkiht.

IV—I aastatuhandel e. m. a. tekkisid määratu suurel territooriumil — Niiluse, Tigrise ja Eufrati jõe orus, Indias ja Hiinas orjanduslikud despootiad, riigid. Suurima õitsengu saavutas orjanduslik kord Kreekas ja Roomas.

Aafrika ja Lääne-Euroopa orjanduslikke ühiskondi ümbritsesid rahvad, kellel oli ürgkogukondlik kord. Röövretkede, röövelliku kaubanduse ja sõdade teel hangitigi sealt orje. Suurt kasu said orjapidajad ka laiaulatuslikust maismaa- ja merekaubandusest mahajäänud rahvaste ja hõimudega.

Ida-Aasias tekkis orjus mitte naaberrahvaste arvel, vaid peamiselt võlgnike ja kurjategijate orjadeks muutmise teel. Näiteks Vana-Hiinas muudeti mõne sugukonna liikme poolt sooritatud kuriteo eest kogu sugukond orjadeks. Orjanduslikud ühiskonnad eksisteerisid umbes 40 sajandit.

Religioon rahvahulkade orjastamise vahendina. Üheks orjade ja talupoegade sõnakuulmises hoidmise vahendiks oli religioon. Kui esialgu peegeldasid religioossed uskumused inimese võimetust temale tundmatute loodusjõudude ees, siis klassiühiskondades soodustas religiooni levimist rõhutute ränk sõltuvus ekspluataatoritest. Isegi ristiusku, mis tekkis vanaajal esialgu protestina orjapidajate vastu, kasutasid orjapidajad sõnakuulmise ja alandlikkuse sisendamiseks, tõotades selle eest tasu pärast surma.

Teadusalaste teadmiste alged. Kunst. Orjuse ajastul tekkisid kiri ja teadusalaste teadmiste — astronoomia, mehhaanika ja arstiteaduse alged. Hiinlased õppisid paberit valmistama, hiina meresõitjad hakkasid kompassi kasutama.

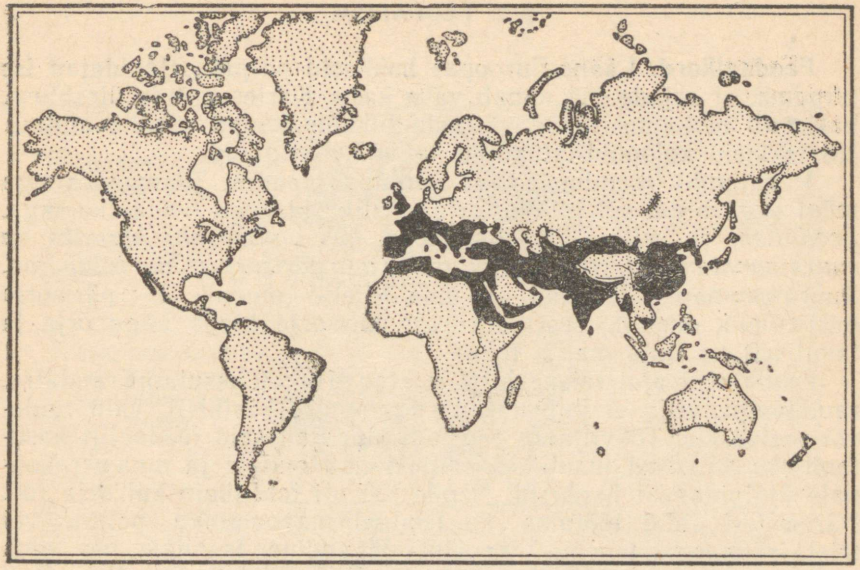

Orjanduslikud riigid II sajandil.

Orjade töö arvel kogunesid rikkused, mida kasutati kultuuri arendamiseks. Rikaste lossides töötasid kunstnikud ja skulptorid. Antiikmaailma kõige suurematekskultuuripäranditeks on teater, kirjandus, skulptuur, arhitektuur jms. Pandi kirja ja töötati ümber rahvamuistendeid, nagu näiteks «Ilias» ja «Odüsseia» Kreekas, Indias aga poeem «Ramajana», mis jutustab müütilise India valitseja Rama rännakutest. Kõrge kultuur tekkis iseseisvalt ka Ameerikas, vanas Mehhikos ja Peruus.

Ent orjuse kõige suurema levimise ajajärk oli ta hukkumise alguseks. *Orjus oli juba oma aja ära elanud. Orjade sundtöö oli vabade talupoegade ja käsitööliste tööga võrreldes vähetootlik.* Orjatöö tingimustes polnud võimalik kasutada keerulisi tööriistu ja töövõtteid. Protesti märgiks rikkusid orjad sageli meelega tööriistu. Orjatöö tähendas ka tehnika paigaltammumist. Orjanduslikus ühiskonnas hakati isegi igasugust tööd põlastusväärseks pidama. *Mida rohkem orje ja talupoegi kasutati töödel, seda ähvardavamaks muutusid nende ülestõusud, mis etendasid tähtsat osa orjandusliku korra hukkumisel. Germaani ja slaavi hõimude poolt Euroopas ning sõjakate rändhõimude poolt Idas antud löögid aitasid kaasa orjandusliku ühiskonna langusele.*

Feodaalkord. Lääne-Euroopas hakkasid paljud orjapidajad ise taipama, et orjade töö annab vähe kasu. Kartes orjade ülestõuse, hakkasid nad oma maad väikeste tükkide kaupa rendile andma. Nii tekkisid koloonid-talupojad — väikerentnikud.

V sajandil asendus Lääne-Euroopa maades, Idamaades aga mõni aeg varem või hiljem, orjanduslik ühiskond feodaalkorraga. *Feodalism on selline ühiskonnakord, kus valitsevaks klassiks on suurmaaomanikud, rõhutud klassiks aga pärisorjuslikud talupojad.* Suurmaaomanik, feodaal, on maa täielik omanik ja pärisorja mittetäielik omanik, sest ta ei või pärisorja tappa nagu orja ja tavaliselt ka ilma maata müüa.

Feodalismi ajal täienesid tööriistad. Hakati kasutama raudatra, raudhangu, vilja ei jahvatatud enam mitte käsikivil, vaid tuule- või vesiveskis. Tööviljakus tõusis. Talupojad said feodaalilt kasutamiseks väikesed maatükid, millest nad endale ja oma perekonnale ülalpidamist hankisid. Nende töö oli tootlikum kui orja töö. Pärisorjad pidid töötama ka feodaali-maaomaniku põllul, või teiste sõnadega, tegema teoorjust ja andma isandale osa oma majapidamises toodetud saadustest — liha, kodulinde, võid, mune jms. —, s. o. maksma kruntrenti. Kruntrenti ei makstud mitte ainult produktides, vaid ka rahas, eriti feodalismi lagunemise ajal. Peale selle maksid talupojad veel maksu mõisnike riigile.

Maaomanikel (mõisnikel-feodaalidel) olid oma väesalgad, kelle abil nad surusid maha talupoegade ülestõuse ja võtsid osa feodaalsõdadest. Feodaalil oli oma vangla, ta pani teedele välja vahipostid tollimaksude võtmiseks ja põgenenud talupoegade püüdmiseks. Feodaalid ei pärisorjastanud mitte ainult oma, vaid ka ümberkaudseid vabu talupoegi. «Pole maad ilma isandata,» kõneldi feodaalriikides. *Kui orjandusliku korra ajal oli ori, kellel puudusid tootmisvahendid, peremehe täielikuks omandiks, siis feodalismi ajal oli pärisorjuslik talupoeg feodaali mittetäielikuks omandiks ja tal olid oma tootmisvahendid (inventar, karilоomad).*

Seisused. Feodaalkorra ajal kuulus igaüks juba sündimisest peale mingisse seisusesse — kas siis privilegeeritud seisusesse, näiteks aadliseisusesse, või siis madalamasse, rõhutud seisusesse — talupoegade, linlaste hulka. Aadlik võis laostuda, väikekaupmees aga rikastuda, kuid kuni oma elu lõpuni jäid nad endisesse seisusesse, säilitades oma õigused, mis riik oli kehtestanud. Feodaalide hulka kuulusid ka vaimulikud. Keskajal kuulusid kirikutegelastele tohutud valdused. Nad rõhusid julmalt talupoegi. Näiteks Prantsusmaal kuulus XVIII sajandil üks viiendik kogu maast kirikutele ja kloostritele.

Majapidamise naturaalne iseloom feodalismi ajal. Vahetuse arenemine turu kaudu. Peaaegu kõik, mis vaja läks — toiduained,

Ühiskonna arenemise põhietapid.

jämedad kodukootud kangad rõivasteks, ehitusmaterjalid — toodeti feodaalmõisas endas. Talupojad pidid oma tööga feodaali ja ta perekonda, teenijaid, feodaali väesalka ülal pidama. Ainult väheseid kaupu — peent kalevit ja siidi rõivasteks, väärtasju, relvi, Idamaalt siseveetavaid vürtse — ostis feodaal rändkaupmehelt või linnast. Peale selle tuli tal muretseda igapäevaseks tarbeks rauda ja soola, kuna nende leiukohti polnud kõikjal. Kuid ostude tegemiseks vajas feodaal raha ja selle saamiseks sundisid feodaalid talupoegi võimalikult rohkem tootma vilja, kangaid, nahka jms. ning müüma seda linnas. Ka talupojad viisid osa oma majapidamissaadustest linna. Vahetus toimus raha abil, turu kaudu.

Seoses käsitöö üha suureneva eraldumisega põllumajandusest kasvasid tunduvalt linnad, arenes linna ja küla vaheline kaubandus.

Euroopas ja Idamaal ilmusid palgatöölistega ja laialdase tööjaotusega manufaktuurid. Töö manufaktuuris oli põhiliselt käsitsitöö. Nimetus «manufaktuur» ise on tuletatud ladinakeelsetest sõnadest *manus* — käsi, *factum* — valmistatud. Manufaktuurides kasutati masinaid vähe ja peamiselt abioperatsioonideks, nagu näiteks lõõts sepikodades. Palgatöö ja tootmine turu jaoks levis ka põllumajanduses, eriti Inglismaal. Manufaktuurid andsid rohkem kaupu kui käsitöö, mida ahistasid tsunftiseadused. Manufaktuuride kasv ja kaubatootmise kasv põllumajanduses viis kaubanduse hoogustumisele ja turgude laienemisele.

Feodaalriik. Kui valitsevaks klassiks olid orjapidajad, siis oli nende käes ka riigiaparaat. Feodaalkorra ajal kuulus võim suurmaaomanikele, feodaalidele eesotsas monarhiga — tsaari, kuningaga jt. Suur hulk väikseid feodaalriike pidas omavahel lõpmatuid sõdu, mis mõnikord kestsid kümneid aastaid. Aeg-ajalt tekkisid suured feodaalriigid, kuid kitsapiirilise naturaalmajanduse tingimustes polnud nendel kindlat majanduslikku alust, ja sellised suured feodaalriigid, nagu Karl Suure riik (VIII sajandi keskpaik — IX sajandi algus), lagunesid üsna kiiresti. Stabiilsemateks osutusid Idamaa despootiad, nagu näiteks Mogulite riik Indias (saavutas suurima mõju XVI—XVIII sajandi alguses), kus tehti tsentraliseeritud korras töid niisutussüsteemide rajamiseks ja korrashoiuks.

Seoses käsitöö, manufaktuuride ja põllumajandusliku kaubatootmise arenemisega ning turusidemete laienemisega tekkisid Euroopas mitmed tugevad suurriigid — absoluutsed monarhiad, nagu näiteks Prantsusmaal XV—XVIII sajandil. Feodaalid-maaomanikud olid valitsevaks klassiks nii absolutistlikes riikides kui ka sellistes feodaalriikides, kus monarh aeg-ajalt kutsus kokku seisustekogusid, nagu Inglismaal (s. o. kus eksisteeris keskaegne seisuslik parlament). Feodaalriikides kasutati sõjaväge ja laevastikku maade haaramiseks ja kaitseks välisvaenlaste kallaletungide vastu. Sõjaväge kasutati ka järjest sagenevate talupoegade

ülestõusude mahasurumiseks. Absoluutse monarhiaga riikides tugevnes kodanlus majanduslikult ja hakkas võitlema võimu eest.

Religioon feodalismi ajal. Teadus võitluses usuuima vastu. Juba orjandusliku korra ajal kasutati religiooni orjadele sõnakuulmise vaimu sisendamiseks, kuid orjade vaoshoidmise peamiseks vahendiks oli siiski vägivald — piitsaga sunniti neid töötama ja pärast tööd suleti nad luku taha. Selleks aga, et sundida sõnakuulmisele talupoegi-pärisorje, kes elasid vabaduses ning kellel oli oma väike majapidamine ja oma maa, kasutati kõrvuti vägivallaga laialdaselt religiooni — ristiusku, muhamedi, brahma, buda usku jt. Suuresti kasvas religiooni osatähtsus keskajal. Kirik muutus rikkaks maaomanikuks ja tegeles kaubandusega. Kirik segas ennast usklike töösse ja toimingutesse ning kogus nendelt tohutuid annetusi, kruntrenti ja nõudis talupoegadelt teotööd. Erilised kirikukohtud, kuhu kuulusid papid ja mungad, karistasid julmalt neid, kes julgesid võidelda kiriku vastu, süüdistades neid ketserluses. Kuid teaduse arenemine keskajal õõnestas kiriku autoriteeti, kuna teadus ja religioon ei sobi kokku. Nii näiteks kinnitas kirik, et Päike tiirleb ümber Maa ja et jumal juba pani kord Päikese seisma. Suur poola teadlane Kopernik aga tõestas, et Maa pöörleb ümber oma telje ja et mitte Päike ei tiirle ümber Maa, vaid Maa tiirleb ümber Päikese. Galilei tegi palju tööd planeetide ja tähtede maailma uurimisel ja kinnitas Koperniku avastust. Kirik karistas rängalt Koperniku pooldajaid — Galileid ja Brunot. Kirikutegelased põletasid Bruno elusalt tuleriidal, kuid Bruno mõtles kohutava surma eel mitte oma saatusest, vaid sellest, et teadus saavutab võidu kirikutegelaste vaimupimeduse üle. «Ära põletada — see ei tähenda ümber lükata,» ütles Bruno.

Keskaja eesrindlikud inimesed võitlesid mitte ainult kiriku vastu, vaid ka ekspluateerimise vastu üldse. Thomas Morus ja Campanella teatasid kõigile, et inimesed hakkavad elama õnnelikult, kui kaotatakse eraomandus.

Leonardo da Vinci, Shakespeare ja Rembrandt lõid surematuid teoseid. Suur hiina teadlane Xu Gan-qi kirjutas majandusalase entsüklopeedia, mis kirjeldas põllumajanduse arenemist mitte ainult Hiinas, vaid ka Euroopas. Teaduse ja kunsti tõus keskaja lõpul aitas eesrindlikel inimestel vabaneda vaimsest orjusest, mida kirik kõikjal peale surus.

Feodalism läheneb oma loojangule. Lääne-Euroopas ja Idamaades tekkis feodalism kui progressiivsem kord, võrreldes orjapidamisega. Pärisorjade-talupoegade töö oli tootlikum kui orjade töö, aga nende ränk isiklik sõltuvus oli siiski väiksem kui orjade sõltuvus. Olles Euroopas tekkinud V sajandil, jõudis feodalism X—XV sajandil oma arenemise kõrgpunkti, pärast seda algab ta lagunemine, langus. Feodaalühiskonna rüpes valmis palgatööga kapitalistlik tootmine, mis oli tunduvalt tootlikum kui talupoegade-pärisorjade töö. Tekkisid manufaktuurid, arenes kaubandus

linnade ja küla vahel, laienes kaubavahetus asumaadega. Teoorjus asendus kruntrendiga, mida üha suuremas ulatuses hakati võtma rahas. Põllumajanduses arenes maa rentimine, kasutati palgatööd. Tervete rajoonide põllumajandus hakkas tootma vilja, villa, liha ja teisi saadusi linnade jaoks. Seoses kaubanduse arenemisega hakkasid mõisnikud, soovides talupoegadelt rohkem raha välja pigistada, talupoegade kohustusi suurendama. Keskajal eri maades toimunud talurahvaliikumised muutusid võimsateks talurahva ülestõusudeks.

Kodanlus muutus majanduslikult üha tugevamaks, kuid ta oli õigusteta ja alandatud olukorras. Ta kõhkles kaua, kas ühineda talurahvaga või mitte, kuid äärmise laostumiseni viidud talurahva ja linna alamkihtide ülestõusude survel võttis kodanlus osa feodalismivastastest revolutsioonidest.

Ägeda klassivõitluse, revolutsioonide ja sõdade käigus tekkis ja arenes kapitalism.

§ 3. MAAILM UUSAJA ALGUSES. AJALOOLISE PROTSESSI SEADUSPÄRASUS.

Austraalia. XVII sajandi keskpaigaks oli olemas terve maailmajagu — Austraalia —, kus säilis ürgkogukondlik kord. XVII sajandi alguses eurooplaste poolt avastatud Austraalia elanikkond ei tundnud põlluharimist ega karjakasvatust, elas kilpkonnade, söödavate juurikate ja marjade korjamisest ning sageli ka kängurute ja jaanalindude küttimisest. Hiljem hävitati austraallased peaaegu täielikult inglise kolonisaatorite poolt. Austraallaste maadele asutati lambafarmid tuhandete ja kümnete tuhandete lammastega. Nii juhtus teist korda ajaloos (peale Inglismaa), et süütud lambad «sõid ära inimesed».

Ameerika. Põhja-Ameerika päriselanikud — indiaanlased ja eskimod — ei tundnud veel klasse ning neil valitses ürgkogukondlik kord. Kuid vanas Mehhikos tekkisid juba atsteekidemaiade, vanas Peruus aga inkade orjanduslikud riigid. XVI sajandil, kui ahnete kolonisaatorite jõugud sööstsid Ameerikasse, algas üks kohutavam tragöödia inimkonna ajaloos. Kulla ja hõbeda jahil hävitasid hispaanlased ja portugallased miljoneid Kesk- ja Lõuna-Ameerika indiaanlasi, ellujäänud aga muudeti koletuslikku julmust kasutades orjadeks. Põhja-Ameerikas aga hävitasid inglise ja teised kolonisaatorid indiaanlasi, et nende maid endale haarata.

Aafrika. Aafrika rahvad lõid juba vanaajal tolle aja ühe kõrgema kultuuri — egiptuse kultuuri. Keskajal oli Lääne-Sudaanis Timbuktu linnas ülikool, kus oli üle 100 teadlase ja kirjaniku. Aafrika hõimud ja rahvad olid XV sajandil erinevatel arenemisastmetel, kuid kõik nad oskasid juba raudesemeid valmistada.

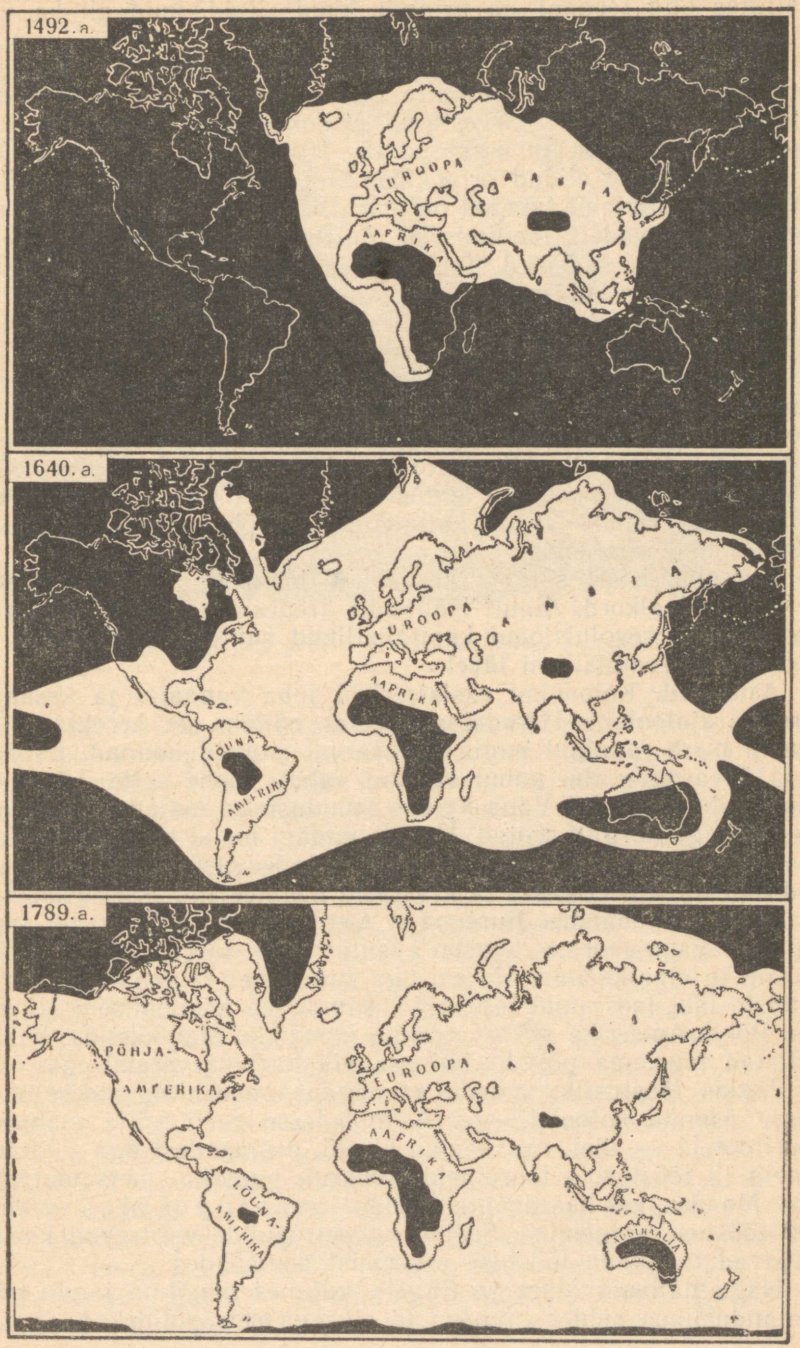

Eurooplastele tuntud maailm.

Aafrikas olid feodaal- ja orjanduslikud riigid, kuid oli ka ürgkogukondliku korraga hõime.

XV sajandil valgusid Portugalist Aafrikasse inimküttide salgad, selle järel algas miljonite mustanahaliste orjade vedamine Ameerikasse. On välja arvestatud, et kolme ja poole sajandi jooksul veeti Aafrikast Ameerikasse 15—20 miljonit neegerorja. Aga iga Ameerikasse viidud orja kohta tuli kolm kuni neli teel hukkunud või inimjahil tapetud neegrit. Orjad hukkusid, kui neid aeti rannikule laevadele laadimiseks. Aafrika kaubateede ääres vedelesid inimluude lademed. Terved külad jäid elutuks, kuna nende elanikud põgenesid metsadesse. Aafrika rahvaste arenemine jäi kauaks ajaks peaaegu seisma, sest Aafrika muutus «jahipiirkonnaks, kus orjakauplejad peavad mustanahalistele jahti» (Marx).

Aasia. Aasias oli ülekaalus feodaalkord, kusjuures mitmes piirkonnas säilis veel kaua aega orjus. Idamaade — India, Hiina, Korea ja Jaapani rahvad lõid vanaajal ja keskajal kõrge kultuuri, kuid see kultuur oli valitsevate klasside eesõiguseks. Riikide despootlik kord, talupoegade-kogukondlaste ränkraske ekspluateerimine ning rändrahvaste kallaletungid põhja poolt takistasid nende maade arenemist.

Euroopa. XVII sajandi keskpaiku domineeris Euroopa kontinendil feodaalkord. Ainult Hollandis arenesid pärast XVI sajandi kodanlikku revolutsiooni kapitalistlikud suhted. Inglismaa oli kodanliku revolutsiooni lävel.

Asumaad. Kolooniad eksisteerisid juba vanaajal ja keskajal. Kreeka ajaloolane Herodotos kõneles näiteks, et kreeklased on Musta mere rannikul nagu tiigi serval istuvad konnad. Esimese neid ähvardava ohu puhul on nad valmis kohe vette hüppama. Need kolooniad olid Vana-Kreeka asundusteks, majanduslikult olid nad temaga nõrgalt seotud. Hoopis midagi muud on asumaad uusajal. Pärast XV sajandi lõpu suuri maadeavastusi, kui eurooplased jõudsid Ameerikasse ja avastasid meretee Indiasse, tekkis ulatuslik merekaubandus Euroopa ja meretaguste maade vahel. Algul ruttasid asumaadesse ahnete avantüristide salgad, kes röövisid kohalikku elanikkonda. Hiljem aga suundusid asumaadesse tarastamiste läbi laostunud talupojad, samuti ka käsitöölised. Hävitades Põhja-Ameerika või Austraalia kohalikku elanikkonda, hakkasid nad tegelema põlluharimisega või karjakasvatamisega.

Tekkis tööstuslike maade kaubandus ookeanitagustesse maadesse asunud kolonistidega. Asumaadesse veeti välja manufaktuuritooteid — riiet, rauakaupu, klaasi, asumaadest aga — toiduaineid ja tööstusele tooraineid, suhkrut, puuvilla, metsamaterjali jms. Maades, kes haarasid asumaid — metropolides — kiireneb tööstuse arenemine. Seejuures metropolide valitsevad klassid püüavad takistada tööstuse arenemist asumaades.

Nagu näitasid Marx ja Engels, kujunes maailma jagunemine majanduslikus suhtes areneva tööstusega metropolideks ja agraar-

Orjakauplejate poolt Aafrikas kinnivõetud neegrid.

seteks asumaadeks XVII sajandil. Asumaade arenemine pidurdub, aeglustub, metropolide arenemine aga kiireneb. Asumaade orjastatud elanikkond sai tunda kohutavaid kannatusi — viletsust, nälga ja epideemiaid. Kuid juba asumaade vallutamise algusest peale algab asumaade rahvaste vabadusvõitlus. Tänapäeval elab asumaade häbiväärne orjastamine üle oma viimaseid päevi. Asumaade rahvad kukutavad üksteise järel kolonisaatorite võimu.

Maade arenemise ebaühtlus. Ajaloo epohhid. Eri maailmajagude ja üksikute maade arenemine toimus ebaühtlaselt. Kui ilmusid ajaloos esimesed orjanduslikud riigid — Vana-Egiptus, Mesopotaamia IV aastatuhandel e. m. a., siis valitses mujal maailmas veel ürgkogukondlik kord. *Kuid orjanduslike ühiskondade ja riikide ilmumisega algas uus ajastu inimkonna ajaloos — orjanduslik ajastu. IV—VII sajandil, kui tekkisid esimesed feodaalühiskonnad ja -riigid, eksisteerisid ka orjanduslikud ühiskonnad ning rahvad ja hõimud, kelle juures valitses veel ürgkogukondlik kord. Siiski algas uus ajastu maailma ajaloos — feodalismiajastu.*

XVII sajandi keskpaigas toimus Inglismaal kodanlik revolutsioon. Sellest ajast peale algab kapitalismiajastu. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga meie maal algas uus maailmaajalooline ajastu — sotsialismi võidulepääsemise ja kapitalismi hukkumise ajastu. Algas uue maailma ülesehitamine.

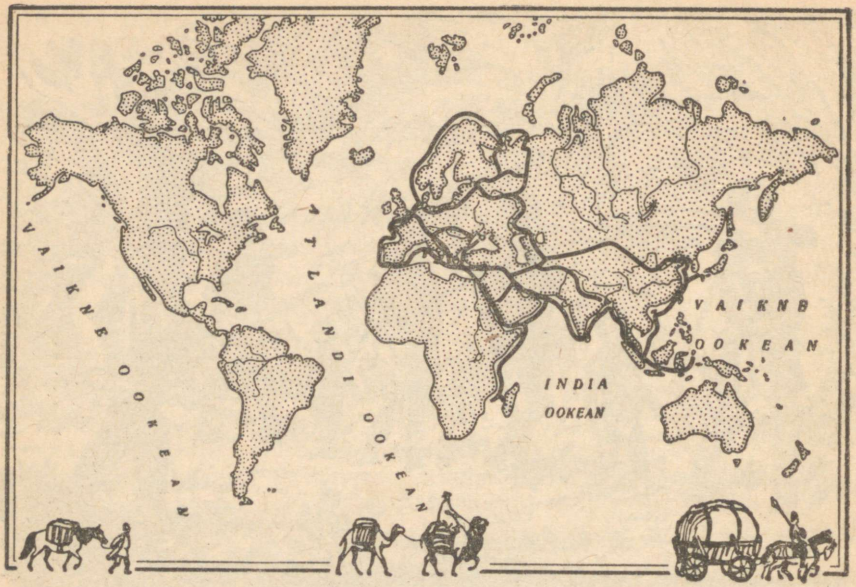

Tähtsamad kaubateed enne suuri geograafilisi avastusi (XIII-XV sajand).

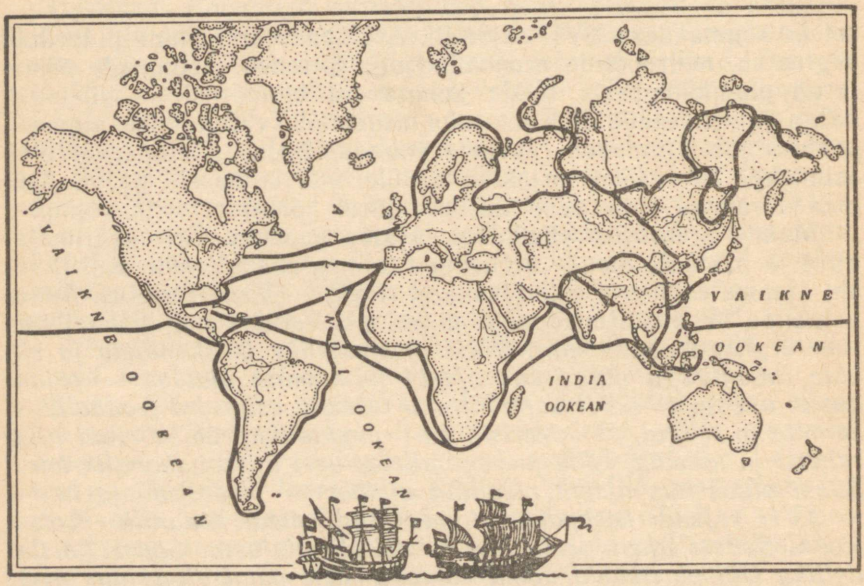

Uued kaubateed pärast suuri geograafilisi avastusi, uusaja alguses (XVII sajandi keskpaiku).

Õppides ajalugu ja kohtudes tohutu hulga juhuslike faktidega, näeme me ühtlasi ajaloolise protsessi üldist seaduspärasust, näeme, kuidas üks tootmisviis asendub teisega, kuidas inimkond jõuab äärmiselt madala tööviljakusega klassideta ürgühiskonnast klassiühiskonna, klassivõitluse ja revolutsioonide kaudu antagonistlike, vaenulike klassideta ühiskonda — sotsialismi ja seejärel kommunismi.

Ajalugu näitab, et marksistlik-leninlik teooria on kindlaks kompassiks rahvahulkade liikumisel kommunismi suunas, mis kindlustab maakeral rahu, töö, vabaduse, võrdsuse, vendluse ja õnne kõigile rahvastele. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei viib meie maal võidule kommunistliku korra. Nõukogude Liit on suur eeskuju kogu maailma rahvastele.

Kommunism on kõigi maailma rahvaste tulevik.

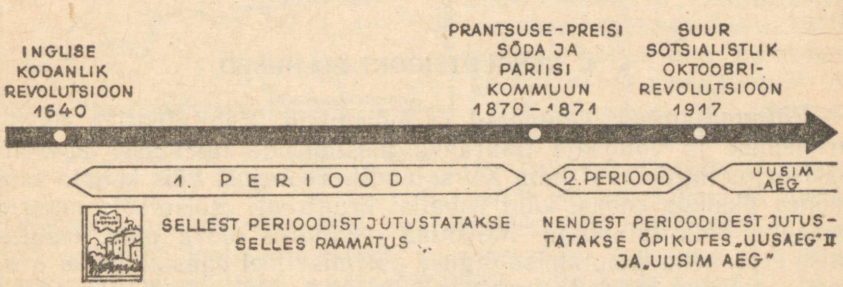

Uusaja perioodid.

Küsimusi kordamiseks.

§ 1. 1. Millised on ürgkogukondliku korra iseloomulikud jooned?
2. Mis põhjustas ürgkogukondliku korra lagunemise ja orjandusliku korra tekkimise?
3. Miks oli orjandusliku korra tekkimine sammuks edasi inimühiskonna arenemisel?
4. Millised põhiklassid olid orjandusliku korra ja feodaalkorra ajal?
§ 2. 1. Miks asendus orjanduslik ühiskond feodaalühiskonnaga?
2. Millised on feodaalkorra iseloomulikud jooned?
3. Miks oli feodaalkord sammuks edasi inimkonna arenemisel orjandusliku korraga võrreldes ja miks toimus feodaalkorra langus?
4. Missugused on riigi ülesanded vaenulike klassidega ühiskonnas?
§ 3. 1. Mis on metropol ja mis on asumaa? Mis takistab asumaade arenemist?
2. Missugune ühiskondlik kord oli XVII sajandi keskel valitsevaks korraks kõigis viies maailmajaos?

UUSAJA ALGUS.

1. peatükk.

INGLISE XVII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON.

§ 4. REVOLUTSIOONI EELDUSED.

Põllumajandus. Talupojad ja mõisnikud. Kapitalistlike suhete arenemise ja võimsate talurahva ülestõusude tulemusel hävitati pärisorjus Inglismaal juba XV sajandil. Teoorjust võis kohata vaid mõnes üksikus kohas, kuid rahalist kruntrenti mõisnikele maksid peaaegu kõik talupojad. Mõisniku omandiks oleva maa kasutamise eest, selle kasutamise õiguse pärimise teel edasiandmise jms. eest pidid nad maksma kruntrenti kas rahas või siis kariloomade, samuti ka produktide näol. Eriti palju oli feodaalkohustusi mahajäänud rajoonide — Põhja- ja Lääne-Inglismaa talupoegadel. Eesrindlikul Kagu-Inglismaal aga arenesid kiiresti kaubalis-rahalised suhted. Seal kasutasid paljud mõisnikud oma majapidamistes sulaste palgatööd ja müüsid kiiresti kasvavatele linnadele nisu, kariloomi, piimasaadusi ja villa.

Talupoegade hulgas võis märgata sügavat varanduslikku kihistumist. Osal jõukatest talupoegadest (yeomenidest) olid sulased ja nad mässisid oma naabreid võlgadesse. Nendest jõukatest talupoegadest kõnelesid kehvikud, et nad «magavad sulgpatjadel» ja «söövad hõbedalt». Samal ajal oli Lõuna-Inglismaal eriti palju k o t t e r e i d (ehk k o t t e d ž e r e), kes elasid kohutavas vaesuses mõisniku maal ja kellel oli vaid väike onn (kottedž). Nende kottedžid olid laotud tahumata kividest, kõige sagedamini aga tehtud saviga määritud roigastest. Katus oli kas pilliroost või mätastest. Köeti mustalt, ilma korstnata, kusjuures kütmisel väljus suits katuses oleva ava kaudu, täites seejuures kogu elamu. Magati õlgkottidel. Samas, kõrvuti inimestega elasid ka loomad — paar lammast ja põrsas. Kehvikud-kotterid läksid harilikult sulasteks mõisnike või rikaste farmerite juurde, kes olid mõisnikelt renti-

Põllumajandus ja maavaldus Inglismaal XVII sajandi keskel.

nud suured maatükid. Massilised tarastamised laostasid talupoegi. Paljud oma maatükilt minema kihutatud talupojad muutusid hulkuriteks, kes rändasid teedel tükki leiba otsides. Seadused nägid ette hulkurite range jälitamise. Neid tuli kas märgistada või siis «peksta piitsaga, kuni õlgadest veri väljas». Äärmisse viletsusse viidud talupojad tõusid üles, avaldades vastupanu tarastamisele. Nad nõudsid ka kõigi mõisnikele makstavate maksude kaotamist. Talurahvaliikumised tugevnesid eriti 1640. aastast alates ega vaibunud ka järgneval aastakümnel.

Kaubandus ja tööstus. Inglismaa rannikulinnadesse ja Londoni kogunesid pikapeale suured rikkused meretagusest kaubandusest, eriti aga kauplemisest Ameerikaga. Kui XVI sajandil loeti esimesteks kaupmeesteks maailmas hollandi kaupmehi-meresõitjaid, «merevoorimehi», siis XVII sajandil hakkasid neid ookeani kaubateedelt üha rohkem välja tõrjuma «merekoerad», nagu hiljem nimetati inglise kaupmehi, kes pidasid meretaguste maadega röövkaubandust.

XVII sajandiks oli Inglismaal palju manufaktuure, kus toodeti villast riiet, nõusid, raudesemeid. Esitame katkendi ühest XVII sajandi alguse brošüürist, kus kirjeldatakse villase riide tootmist: «Rikas kalevikaupmees ostab kokku villa selle tootjatelt nendest rajoonidest, kus kasvatatakse lambaid. Ta kogub kokku aastase villatagavara ja hoiab seda laos, aga talvel kedratakse see vill tema töökojas tema enda kangrute poolt ja vanutatakse ta enda vanutajate poolt, ja kõike seda tehakse väikseima tasu eest...» Kuid uue manufaktuuri asutamine oli väga raske, kuna kogu riigis kehtisid keskaegsed kitsendavad tsunftiseadused. Selleks et nendest kitsendustest mööda hiilida, ostsid kaupmehed ära kuninga ametnikke. Tol ajal Inglismaal valitsenud Stuartite dünastiast kuningad kehtestasid üha uusi makse ning võtsid endale ainuõiguse (monopoli) seebikeetmiseks ja viinaajamiseks, söe ja raua tootmiseks ning müümiseks, et siis seda õigust üksikutele rikastele edasi müüa. Kõigil teistel peale nende, kes olid endale monopoli ostnud, oli keelatud ühtede või teiste ainete

tootmine ja nendega kauplemine. Need monopolid kutsusid esile kodanluse suure rahulolematuse. Charles I nõudis rikastelt inimestelt kinke, aga neid, kes keeldusid kinke andmast, sulges ta vanglasse.

Kapitalismi arnemist Inglismaal takistasid keskaegsed tsunftid, talupoegade feodaalne ekspluateerimine, eriti Põhja- ja Lääne-Inglismaal, ja feodaalse kuningavõimu omavoli kogu maal.

Stuartite isevalitsuslik valitsemine. Stuartite dünastiast kuninga Charles I ajal, kes astus troonile 1625. aastal ja hukati 1649. aastal, tugevnes erakordselt anglikaani kirik, mille peaks oli kuningas. Kirikul olid suured maavaldused ning ta võttis määratu suuri makse talupoegadelt maa rentimise eest ja kümnise näol kiriku kasuks. Need maksud tekitasid suurt rahulolematust. Iga väljaastumist anglikaani kiriku vastu karistati rangelt.

Lilburne.
Ratsaväeohvitseri mundris Lilburne'i on kujutatud tema kaitsekõne ajal kohtus. Käes on tal raamat «Inglismaa ahelad». Ülal on Londoni linnanõukogu poolt 1649. a. Lilburne'i auks valmistatud medal.

Näiteks kuningavõimude arveteõiendamisest anglikaani kiriku vastaste kallal on doktor Bastwicki ja tema sõbra Lilburne'i kohtuasi. Kuninga kohus pani doktor Bastwicki vanglasse anglikaani kiriku ja tema piiskoppide vastaste brošüüride väljaandmise eest. Bastwick kinnitas, et piiskopid on «saatana sabarakud». Vastavalt kohtuotsusele lõikas timukas väljakul rahva juuresolekul Bastwickil pika noaga ära mõlemad kõrvad, pärast seda aga põletas talle kuuma vardaga näole märgi. Peale selle trahvis kohus Bastwicki 5000 naelsterlingiga (tol ajal 50 000 kuldrubla) ja mõistis ta eluajaks vangi.

Vanglas külastas Bastwicki Lilburne, vaese mõisniku poeg, kes teenis õpilasena ühe kalevikaupmehe juures Londonis. Bastwicki palvel sõitis Lilburne Hollandisse ja andis seal välja Bastwicki poolt vanglas kirjutatud raamatu. Selle eest trahviti Lilburne'i 500 naelsterlingi suuruse trahviga, teda peksti nuudiga kogu tee vanglast parlamendihooneni ja pandi häbiposti, raske puupakk kaelas. Ta kannatas mehiselt piinamist ja pöördus endiselt rahva poole, paljastades kuninga ja kiriku omavoli. Kui tal suu kinni

topiti, võttis ta taskust lendlehed üleskutsega rahvale ja hakkas neid laiali pilduma.

Karm karistus ei murdnud Lilburne'i. Ta andis välja raamatu, mis oli suunatud kuninga ja tema poolehoidjate vastu, nõudes valimisõiguse laiendamist, mille eest ta pandi ahelaisse ja mõisteti eluajaks vangi. Lilburne oli vangis üle kahe aasta. Teda vabastas alanud revolutsioon. Lilburne oli vaid üks paljudest, keda kirik ja kuningaametnikud taga kiusasid.

Charles I saatis parlamendi laiali ega kutsunud seda kokku 11 aasta jooksul. Charles I püüe valitseda ilma parlamendita kutsus esile kodanluse ja uusaadli (mõisnike-ettevõtjate) meelepaha. Kuid peamine oli see, et rahvahulkades küpses viha kuningavõimu vastu.

Inglise revolutsiooni põhjused. Feodaalmõisnike valitsemine Põhja- ja Lääne-Inglismaal ning talupoegade feodaalne sõltuvus pidurdasid põllumajanduse arenemist. Kuningavõim toetas mahajäänud feodaalmõisnike ja anglikaani kiriku ülevõimu, mis lämmatas kõike eesrindlikku. Monopolid ja tsunftikord takistasid tööstuse arenemist. Parlamenti ei kutsutud kokku. Kodanlus oli poliitiliste õigusteta.

Manufaktuurtööstuse ja eesrindliku, tootlikuma põllumajanduse edasiarendamine muutus võimatuks ilma revolutsioonita, ilma piiramatult isevalitsusliku kuninga vägivaldse kukutamiseta ning ilma tema peamiste tugede — feodaalaadli ja anglikaani kiriku purustamiseta.

§ 5. REVOLUTSIOONI ALGUS. KODUSÕDA.

Revolutsiooni algus (1640—1642). Viimaks 1640. aasta lõpul kuninga poolt kokkukutsutud parlament koosnes peamiselt uusaadlist, s. o. mõisnikest-ettevõtjatest, kes kasutasid palgatööd ja turustasid saadusi linnas. Seda parlamenti, mis oli koos 12 aastat, nimetati «Pikaks parlamendiks». Parlament nõudis kohut minister lord Straffordi, kuninga isevalitsusliku poliitika kõige agarama elluviija üle. Londoni rahvahulgad toetasid seda nõudmist. Sellide, käsitööliste ja tööliste arvukad salgad piirasid kuninga lossi ümber, ähvardades hoonesse sisse tungida. Londoni tänavatel algasid relvastatud kokkupõrked kuningavägede ja rahvahulkade vahel. Siis ohverdas kuningas oma soosiku. Strafford anti parlamendi kohtu alla ja hukati.

Rahvahulkade ärevus kandus Londonist paljudesse maakohtadesse. Talupojad keeldusid kruntrenti tasumast, hakkasid maha raiuma mõisametsi ning küttima metsloomi ja -linde lordide parkides. Mõnedes kohtades haarasid talupojad relvad ja purustasid

mõisnike maju. See hirmutas uusaadlit ja alamkoda käskis talupoegade liikumise maha suruda. Samal ajal astus uusaadel välja ka kuninga vastu. Alamkoda otsustas, et kui kuningas ei kutsu parlamenti kokku kolme aasta jooksul, siis on parlamendil endal õigus kokku tulla ilma kuninga loata. Parlament tühistas ka kõik kuninga poolt väljaantud monopolid.

«Pikk parlament» esitas kuningale järgmised nõudmised: esiteks, et riigikirik ei alluks mitte kuningale, vaid parlamendile, ja teiseks, et ministrid oleksid vastutavad parlamendi ees, s. o. et nad läheksid erru neil juhtudel, kui parlament ei nõustu nende tegevusega.

Siis otsustas kuningas parlamendiga arveid õiendada. Ta ilmus alamkotta suure relvastatud saatjaskonnaga, et areteerida vastuhaku juhid. Kui aga loeti ette kuninga dekreet nende areteerimise kohta, siis ilmnes, et neid saadikuid ei olnudki kohal. Nagu ütles Charles I, «linnukesed lendasid minema». Nad varjasid ennast Londoni Citys, pealinna kaubanduskeskuses, kus asusid laod, ettevõtted ja pangad. Saadikuid kaitsesid käsitöölised ja madrused. Londonisse ilmus pealinna ümbrusest viis tuhat relvastatud talupoega ja väikemõisnikku, et toetada parlamenti võitluses kuninga vastu. Igaühe kübarale oli kinnitatud petitsioon [1] parlamendi poliitiliste nõudmiste toetamiseks. Seega hakkasid mitte ainult linna, vaid ka küla rahvahulgad osa võtma poliitilisest võitlusest, asusid revolutsiooniteele. Saadetuna relvastatud kaitsest, tulid viis saadikut varsti triumfeerides parlamenti tagasi. Londoni kodanike maakaitseväge, kes koosnes kaupmeestest ja käsitöölistest, võttis enda peale alamkoja kaitsmise. Seejärel nõudis parlament endale õiguse nimetada ministreid, kontrollida sõjaväge ja laevastikku ning valitsuse kogu sise- ja välispoliitikat.

Nähes, et pealinn talle ei alistu, sõitis kuningas oma poolehoidjatega Inglismaa põhjaossa, et koguda selles mahajäänud riigiosas aristokraatide-feodaalmõisnike abil sõjaväge palgasõduritest ja osaliselt talupoegadest, kes lordide ja kirikutegelaste mõjutusel läksid algul kuninga armeesse.

Kodusõda. Kavalerid ja «ümarpead». 1642. aasta augustis kuulutas kuningas parlamendile sõja. Lordid-aristokraadid abistasid kuningat rahaliselt. XVII sajandil erines Inglise armee tunduvalt keskaegsest armeest, milles ratsaväge koosnes raskesse raudrüüsse riietatud rüütleist. Nad kandsid allalastava näokattega kiivreid ning nad olid relvastatud mõõkade ja odadega. Jalaväe relvastuseks keskajal olid vibu ja nooled, samuti ka hellebardid (pikavarrelised sõjakirved). Nüüd läks juba suurem osa jalaväelasi lahingusse püssidega — musketitega. Need musketid olid niivõrd rasked, et tavaline inimene ei suutnud neid ettesirutatult käes hoida ja sihtida. Sellepärast asetati musketi raud maasse löödud raudhargile. Erilisest karbikesest puistati püssirauda

[1] Petitsioon — kollektiivne palvekiri, riigivõimudele esitatav kirjalik palve.

püssirohtu ja topiti sinna vildist või heintest tropp. Kuuli hoiti suus ja lükati relvasuudmesse. Hõõguv sütik, millega süüdati püssirauas oleva erilise ava kaudu püssirohi, põletas näppe. Pärast lasku pidi relva jälle uuesti laadima, sel ajal aga võis vaenlase ratsaväegi ootamatult peale tungida. Relv oli ilma täägita, mida polnud veel leiutatud, ja seda külmrelvana kasutada oli raske. Sellepärast kaitsesid jalaväelasi-laskureid piikidega varustatud sõdurid — piigimehed. Peamiseks lõõgijõuks pealetungil oli mõõkade ja püstolitega relvastatud ratsaväegi. Raske raudrüü asemel kandsid ratsaväelased kerget teraskiivrit ja soomusrüüd, mis ei suutnud kaitsta kuulide eest ja olid mõeldud peamiselt ilustustena.

Kuninga poole hoidsid Inglismaa kõige mahajäänumate osade — Põhja- ja Lääne-Inglismaa, samuti ka Walesi feodaalmõisnikud. Kuninga poolehoidjaid nimetati kavalerideks (kavaler — rüütel, õukondlane). Kavalerid riietusid uhkelt ja kandsid kohevaid lokkidega soenguid, mis oli aadlike privileeg.

Võitluseks kuningaga kogus parlament oma sõjaväe, kes koosnes Inglismaa eesrindliku kaguosa, kus asusid London ja teised suured linnad, elanikest. Kuninga vastu peetavat võitlust juhtisid uusaadel ning kodanlus — manufaktuuride omanikud ja kaupmehed. Neid toetasid talupoegade ja käsitööliste suured hulgad. Parlamendi sõjaväega ühinesid ka madrused, kes kihutasid laevadelt minema ohvitserid, kuninga pooldajad. Parlamendi sõjaväes riietuti lihtsalt ega kantud kohevaid lokke; sellepärast kutsuti parlamendi pooldajaid «ümarpeadeks».

Kui kuninga poolehoidjad kuulusid peamiselt anglikaani kiriku alla, s. o. kiriku alla, mille eesotsas seisis kuningas, siis parlamendi sõjaväkke koondusid puritaanid — anglikaani ja katoliku kiriku ägedad vastased. Puritaanid olid kiriku «puhastamise», kirikukommete lihtsustamise pooldajad. Sõna «puritaan» pärineb ladinakeelsest sõnast «purus» — puhas.

Sõjategevus. Cromwell ja tema uut tüüpi sõjavägi. Peaaegu kogu Inglismaa mõisaomanikud kogusid kokku ja relvastasid talupoegi. Parlamendi ja kuninga poolehoidjad pidasid omavahel lahinguid, kuid lahingud lõppesid esialgu regulaararmee kasuks. Kuninga hästi väljaõpetatud sõjavägi algul peksis «ümarpäid», parlamendi kiiruga kogutud sõjaväge. Kuid olukord muutus, kui talupojad hakkasid kuninga sõjaväest lahkuma, parlamendi sõjaväkke aga hakkasid astuma talupoegade, käsitööliste ja tööliste salgad. Esimese niisuguse salga kogus alamkoja liige, keskmise jõukusega mõisnik umsaadli hulgast Oliver Cromwell.

Juba revolutsiooni alguses pöörati alamkojas tähelepanu ühele parlamendi liikmele, kes visalt, energiliselt ja veendunult astus välja kuninga ja anglikaani kiriku vastu. See oli Cromwell. Pikakasvuline, tugeva kehaehitusega, lihava punetava näoga, terashallide silmadega ja kastanpruunide juustega ning valju, terava ja kriiskava häälega Cromwell oskas tõmmata endale kogu parlamendi tähelepanu. Ta riietus lihtsalt, kandes külarätsepa õmmeldud ülikonda jämedast lõuendist tehtud valge kraega.

Kui algas sõda kuninga vastu, astus Cromwell sõjaväkke kaptenina. Tema ratsasalga võitlejaid hüüti nende vapruse ja vastupidavuse pärast «raudkülgseteks». Need olid oma õigsuses veendunud inimesed, kes olid otsustanud võidelda lõpuni isevalitsusliku kuninga omavoli ning kuninga ja feodaalmõisnike võimsa tööriista — anglikaani kiriku vastu. Cromwelli väesalgas valitses raudne distsipliin. Kui tunnimees või valve tabati postil magamas, lasti ta maha. Surmanuhtlusega karistati seda, kes viskas ära või kaotas relva — oda või musketi. Cromwell keelas rangelt teha ülekohut rahulikule elanikkonnale. Isegi puuviljade vargus tõi endaga kaasa range karistuse. Cromwelli plaani järgi loodud uut tüüpi sõjaväkke avati pääs talupoegadele ning käsitöölistele — meistritele, sellidele ja õpipoistele. Kui vanas, kuninglikus sõjaväes olid komandörideks põlisaadlikud, siis uut tüüpi sõjaväes võis kohata endist kingseppa, veovoorimeest ja tüürimeest. Enamik komandöridest olid aga kesk- või väikemõisnikud. Peagi sai Cromwell parlamendi sõjaväe üheks kõige silmapaistvamaks juhiks.

Cromwell.

1645. aasta suvel kohtas «ümarpeade» sõjavägi kuninga peajõude lahingus Naseby küla juures ja purustas need.

Parlamendi sõjaväes oli ligi 10 000 võitlejat, neist 6000 ratsaväelast, keda juhatas Cromwell. Algul andis kuninga ratsavägi paremalt tiivalt tugeva löögi parlamendi ratsaväele ja jalaväele Juba paistis, et parlamendi sõjavägi on puruks löödud, kuid Cromwell ja ta sõdurid parandasid olukorra. Hoogsa rünnakuga purustasid nad kuninga ratsaväe ning murdsid seejärel vaenlase jalaväe vastupanu. Selles lahingus võttis parlamendi sõjavägi 5000 vangi ja sai saagiks kogu kuninga suurtükiväe. Võitjad said kätte ka Charles I kirjavahetuse, millest selgus, et ta reetlikult kutsus appi Prantsuse kuningat.

Hiljem võeti Charles I parlamendivägede poolt kinni ja jäeti parlamendi korraldusel vahi alla.

Pärast kuninga areteerimist kuulutas parlament, et sõda on lõppenud ja sõjavägi lastakse koju. Parlament tahtis revolutsioonilisele meelestatud sõjaväest võimalikult kiiresti lahti saada.

«Pika parlamendi» tähtsamad reformid. *Parlament tühistas kõik mõisnike kohustused kuninga vastu, mis olid seotud maa valdamisega.* Kaotati maksud kuningale maa pärandamisel või mõisate ostmisel jms. Mõisnikud saavutasid seda, mida nad olid taotlenud. Samal ajal pidid talupojad endiselt kandma feodaalkohustusi ja maksma vihatud kümnist (nüüd mitte enam kuningale, vaid parlamendile alluva kiriku heaks).

Sõjaväe nõudmisel konfiskeeris parlament maa ainult kuninga ja anglikaani kiriku kõige ägedamatelt pooldajatelt. Suurema osa nendest maadest omandasid uusaadel ja kodanlus ning ainult väike osa müüdi hingehinna eest talupoegadele.

Parlament koosnes uute mõisnike ja kodanluse esindajatest ning tegutses nende huvides.

Lõhe parlamendi ja sõjaväe vahel. Viinud parlamendi kaudu läbi endale tähtsad üritused, hakkasid uued mõisnikud ja suurkodanlus rohkem kartma rahvahulki kui kuningat. Mitte alludes parlamendi käsule oma laialisaatmise kohta, võttis sõjavägi areteeritud kuninga parlamendi kaitse alt ära, läks Londoni ja kihutas kuninga poolehoidjad parlamendist minema. 1647. aastal läks võim parlamendilt üle sõjaväele, kuid kõrgem ohvitserkond (suurmõisnikud) toetas kuningat. Sõdurite hulgad ja nooremad ohvitserid nõudsid järeleandmatult kuninga hukkamist. Reas rügementides algasid sõdurite ülestõusud.

Vabariik Inglismaal. Kuninga hukkamine. 1649. aasta jaanuaris tunnistas alamkoda Inglismaa faktiliselt vabariigiks ja määras kuninga üle kohtumõistmiseks 135 inimesest koosneva tribunali. **1649.** aasta jaanuaris, suure rahvahulga juuresolekul, raiuti pea maha Inglise kuningal Charles I Stuartil kui oma maa vastu sõda alustanud reeturil.

Varsti kuulutas alamkoda, et ülemkoda (lordide koda) kaotatakse. Otsus kõlas järgmiselt: «Inglismaa alamkoja liikmed, veendunud väga pikaajalise kogemuse varal selles, et lordide koda on kasutu ja inglise rahvale ohtlik, otsustasid ta hoopis kaotada.»

Inglise kodanliku revolutsiooni ajal võitles kodanlus liidus uusaadliga monarhia, feodaalaadli ja valitseva anglikaani kiriku vastu. Revolutsiooni peajõuks olid aga rahvahulgad.

Võrdsustajate väljaastumised. Juba enne kuninga hukkamist toimusid maal ja sõjaväes v õ r d s u s t a j a t e väljaastumised, kes arvasid, et inimesed peavad olema üksteisega võrdsed, kuid aristokraadid ja rikkad, eesotsas kuningaga, peavad neid rängas sõltuvuses. Võrdsustajad taotlesid vabariiki, ehkki nad ei nõudnud valimisõigust naistele ning isikutele, kes elatusid palgatööst — töölistele ja teenistujatele. Samal ajal olid võrdsustajad eraomanduse kindlad kaitsjad. Määratu suur kuulsus sõjaväes oli Lil-

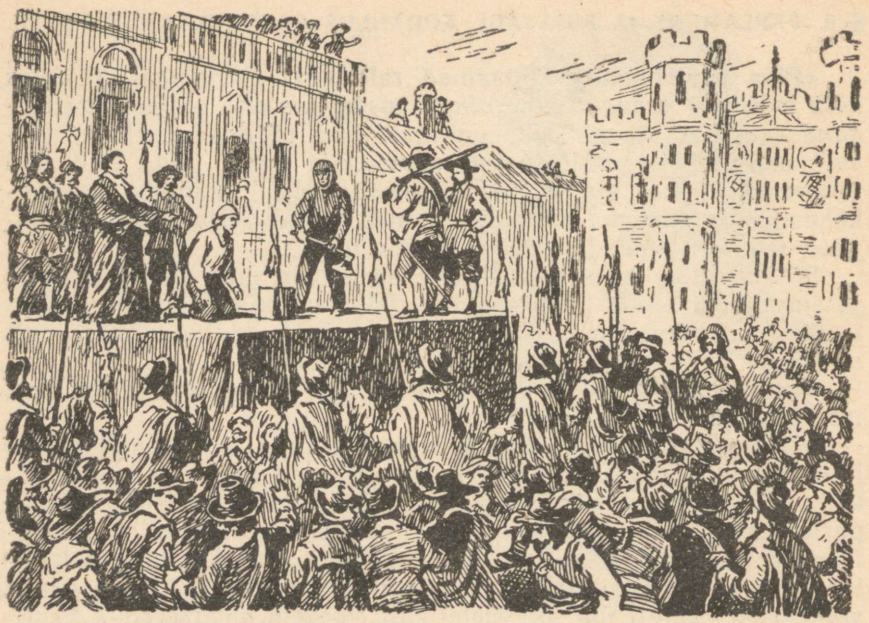

Kuningas Charles I Stuarti hukkamine 1649. aastal.

burne'il, kes vabastati vanglast pärast revolutsiooni algust. Lilburne andis sõdurite jaoks välja lendlehti ja brošüüre.

Kui mõned rügemendid asusid võrdsustajate poolele ja tõusid üles, viis nüüd Cromwell ise, kes juba varem oli sõdurite organisatsioone laiali ajanud ja sõdurite-võrdsustajate vastu õrveteõiendamist alustanud, 4000 sõdurit ülestõusu maha suruma. Cromwell laskis maha sõdurite juhid, kuus sõdurit aga aeti läbi kadalipu.

Võrdsustaja Lilburne avaldas 1649. aastal brošüüri «Inglismaa uued ahelad», milles ta kirjutas Inglismaa rahvahulkade viletsusest ja õigusetusest. Ta ütles, et rikkad rõhuvad rahvast, et nad panid rahva uutesse orjaahelatesse. Lilburne ja ta lähemad poolehoidjad areteeriti kohe Cromwelli nõudmisel.

Kuninga vastu võideldes toetus Cromwell sõdurite hulkadele, kui aga sõdurid esitasid oma nõudmised, siis õiendas ta nendega karmilt arveid ja hakkas tegutsema koos kindralitega rahva vastu. Kodanlus oli Cromwellist vaimustuses. Rahakad ärimehed tõid talle kuldkarika.

Äärmised võrdsustajad. Revolutsiooni käigus ilmusid inimesed, kes läksid oma nõudmistes kaugemale kui Lilburne ja tema poolehoidjad. Kodusõjaga Inglismaal kaasnes seisak tööstuses ja langus

Cromwelli poolt saadetud väesalk ajab «kaevajad» ära nende poolt üleskaevatud maatükilt.

põllumajanduses, nälg ja rahvahulkade viletsus. Londoni-lähedastele küngastele ja mujale ilmusid äärmised võrdsustajad — kehviktalupojad ja käsitöölised; neid kutsuti diggeriteks, s. o. «kaevajateks», sest nad hakkasid üles kaevama kõnnumaid. Nad väitsid, et lihtrahvas ei saanud revolutsioonilt midagi. Nad nimetasid end t õ e l i s t e k s v õ r d s u s t a j a t e k s, kuna nad tahtsid vabariiki ja võrdsustamist mitte ainult poliitilistes õigustes, vaid ka varanduslikku võrdsust. «Maa ei ole kellegi oma,» teatasid diggerid. W i n s t a n l e y, üks diggerite juhte, kirjutas: «Inimesed peavad püüdma välja kihutada maailmast selle neetud asja, mida nimetatakse eraomanduseks.» «Koos töötage ja koos sööge leiba.» «Hävitage omandus, siis ei ole rikkaid ega vaeseid, siis kaovad rõhumine ja sõjad...» «Ja kui inimesed on kindlustatud toidu ja riietusega,» kirjutas Winstanley, «siis muutub nende mõistus küpsemaks ja võib süveneda universumi saladustesse... kaovad ahnus, aplus, kadedus ja peamiseks saab armastuse seadus.» Kuid Winstanley tahtis eksiikult rõhumist hävitada mitte võitluse ja ülestõusu teel, vaid üksnes veenmise ja eeskuju teel.

Cromwell ajas «kaevajad» laiali sõjalise jõuga ja areteeris palju äärmisi võrdsustajaid.

Paljudes kohtades puhkesid talurahvarahutused, mis olid suu-

natud kogukonnamaade tarastamise vastu lordide poolt. Cromwell karistas karmilt talupoegi nende ülestõusude eest ja mõisnikele kruntrendi maksmise vastu suunatud liikumise eest.

Võitluses kuninga vastu juhtis Cromwell rahvahulki ja tegutses väga otsustavalt: ta hukkas kuninga ning õiendas arveid ta poolehoidjatega. Kuid Cromwell oli kodanluse ja uusaadli käsilane ning kui rahvahulgad esitasid nõudmisi oma olukorra põhjalikuks parandamiseks, siis õiendas Cromwell nendega julmalt arveid.

§ 7. INGLISE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TAGAJÄRJED JA TÄHTSUS.

Ülestõusu mahasurumine Iirimaal. Cromwell saatis tunduva osa sõjaväest Iirimaale (mille Inglismaa oli vallutanud XII—XVI sajandil), et maha suruda ülestõus, mis kestis juba 8 aastat. Cromwell tahtis võtta iirlastelt maa ning anda selle oma ohvitseridele ja sõduritele. 1649. aastal alustas Cromwell saare alistamist. Iirimaa elanikkond osutas Cromwellile pikaajalist ja visa vastupanu. Cromwell poos iiri talupoegi ja põletas maha nende viletsad hurtsikud. Talupojad jäid hulgaliselt ilma maast, mis jaotati inglise ohvitseride ja sõdurite vahel. Cromwell kasutas oma sõjaväge, mis koosnes peamiselt keskmistest ja jõukatest talupoegadest, iiri talupoegade orjastamiseks ja kehvtalurahva liikumise mahasurumiseks Inglismaal.

Iirimaa alistamine ja rüüstamine juhtis Inglise sõjaväe kauaks ajaks kõrvale osavõtust sisepoliitilisest võitlusest. Sõda Iirimaal polnud enam sõjaväe kodusõjaks kuninga vastu, vaid k o l o n i s a a t o r l i k sõda, röövsõda. Üks kolmandik Iirimaa elanikkonnast hukkus. «Võis sõita kümneid miile, kohtamata ühtegi elusolendit — ei inimest, ei looma ega lindu,» kirjutas üks kaasaegne. Paljud ülestõusust osavõtnud iirlased võeti inglaste poolt vangi ja müüdi Ameerikasse orjusse.

Püüdes laiendada Inglismaa asumaid, vallutas Cromwell Hispaanialt Jamaika saare Lääne-Indias. Jamaika suhkrurooistandustes kasutasid inglased-plantaatorid ulatuslikult orjusse saadetud iirlaste ja neegerorjade tööd.

Protektoraat. Osa kondanlust ja uusaadlit, kes suhtus vaenulikult rahvaliikumistesse, hakkas taotlema sõjaväelise diktatuuri kehtestamist. Sõjaväe aadlikest ohvitserkond kuulutas Cromwelli valitsuse peaks eluaegse l o r d p r o t e k t o r i tiitliga (sõna «protektor» tähendab sõna-sõnalt «soosija», «kaitsja»). Protektor hakkas seadusi välja andma ja riiki valitsema ilma parlamendita. Võimas sõjavägi allus talle vastuvaidlematult. Kogu Inglismaa oli jaotatud ringkondadeks, mille eesotsas olid Cromwellile ustavad kindralid. Cromwell muutus sõjaväeliseks diktaatoriks, tegutsedes kui uusaadli ja kodanluse käsilane, kes ei soovinud kuningavõimu

taastamist, kuid samal ajal surusid karmilt maha rahvahulkade liikumise. Kuid rahvaliikumisega arveid õiendanud kodanlus jäi rahva toetusest ilma. Kuninga poolehoidjad tõstsid pead ja hakkasid ette valmistama võimuhaaramist.

Stuartite võimu restauratsioon (taastamine). Cromwell suri 1658. aastal. Selleks ajaks oli sõjaväes kasvanud sõdurite rahulolematus. Siis taastasid rahva «alamkihtide» liikumisest hirmutatud uusaadel ja kodanlus Cromwelli kindralite toetusel, kes olid sõjavägedega vallutanud Londoni, kuningavõimu. Niisama nagu enne revolutsiooni, kutsuti jälle kokku mõlemad kojad — alamkoda ja ülemkoda. **1660.** aastal võimule tagasi tulnud Stuartid hakkasid revolutsioonist osavõtnutega arveid õiendama. Isegi Cromwelli ja teiste silmapaistvate revolutsioonist osavõtnute laibad kaevati haudadest välja ja tõmmati võllasse. Uuesti võimule tulnud Stuartid vihkasid mitte ainult inglise rahvast, vaid ka revolutsiooni juhtinud inglise kodanlust.

Pärast lühikest võitlust teostas parlament riigipöörde ja kukutas Stuartid, pannes aastal **1688** troonile nende kaugelt sugulase Oranje Wilhelmi Hollandist. Sellest ajast peale võis riigimakse ja teisi rahalisi lõive määrata ainult parlament. Varsti määrati kindlaks, et kuninga otsused astuvad jõusse ainult sel tingimusel, kui dokumendil on peaministri (valitsuse juhi) allkiri. Kõik ministrid olid kohustatud parlamendi otsuseid ellu viima. Järelikult otsustas tähtsamaid küsimusi mitte enam kuningas, vaid parlament. Võim läks kuningalt parlamendile, kes koosnes rikaste maaomanike ja suurkodanluse esindajaist. Rahvahulkadel aga polnud valimisõigust ega oma esindajaid parlamendis.

Inglise XVII sajandi kodanliku revolutsiooni tähtsus. Inglise kodanliku revolutsiooni tulemusena kaotati piiramatu kuningavõim, feodaalmõisnike ja kuningale alistatud kiriku ülevõim. Võimule tulid uusaadel ja kodanluse ladvik — kaupmehed ja pankurid, kõrvaldati kapitalismi arenemist pidurdanud takistused. Pärast revolutsiooni arenes Inglismaal kiiresti põllumajandus ja tööstus, kus kasutati palgatöölisi, eriti villa- ja rauatöötlemise manufaktuurid, kasvasid linnad.

Talupojad, kes kindlustasid kodanlusele võidu, jäid lõplikult maast ilma. Maakohtades toimusid parlamendi ja kohalike võimude toetusel massilised sunniviisilised kogukonnamaade tarastamised. Tarastamise tagajärjel kiirenes talupoegade lõplik laostumine. Laostunud talupojad läksid tööle linnadesse või asusid suurte raskustega võideldes ümber Inglise asumaadesse Ameerikas.

Uuesti väljaantud meresõiduseaduse kaitse all, mille järgi kaubanduslike sidemete pidamine Inglismaa ja tema asumaade vahel oli lubatud ainult Inglise laevadega, arenes tormiliselt Inglismaa kaubandus meretaguste asumaadega. Inglismaa võitis ja nõrgestas sõjas Hollandit, oma peamist võistlejat merekaubandu-

ses ja asumaades. Inglismaalt saadud löögid pidurdasid tunduvalt Hollandi arenemist.

Asumaade röövimise ja orjakauplemise teel kogunesid inglise kodanlusele määratu suured rikkused.

Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon oli tähtsaks sündmuseks Euroopa ja isegi maailma ajaloos. See revolutsioon viis Inglismaal võidule kapitalistliku korra ja oli ajaloos uue ajastu — uusaja alguseks.

Keskajal valitses feodaalkord. Siis domineeris põllumajandus, põhiklassideks olid maaomanikud-aadlikud ja talupojad. Feodaalide ja talupoegade vahel toimus klassivõitlus. Feodaalid-aadlikud sundisid talupoegi enda kasuks töötama, nõudsid neilt teotööd ja kruntrenti, ekspluateerisid neid, elasid nende töö arvel. Uusajal kujunes välja kapitalistlik kord. Juhtiv osa läks aadlikelt-mõisnikelt kodanlusele. Kapitalistlik kord on rajatud palgatööle, tööliste ekspluateerimisele kodanluse poolt.

Üleminek keskajalt uusajale on üleminek feodaalkorralt kapitalistlikule korrale.

1. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

XVII sajandi keskel arenesid Inglismaal kaubandus, kapitalistlik põllumajandus ja manufaktuurid.

Charles I Stuart ja feodaalmõisnikud, samuti kuningale allunud kirik, pidurdasid tol ajal eesrindliku kapitalistliku tootmise arenemist.

Revolutsiooni ajal võitlesid uusaadel ja kodanlus koos rahvaga kuninga ja feodaalide vastu, kuid, tulnud võimule, surusid nad rahvaliikumise maha.

XVII sajandi revolutsioon Inglismaal oli kodanlik, kuna ta hävitas kapitalismi arenemist pidurdavad takistused. Uusaadel ja kaupmehed piirasid võimule tulles kuningavõimu parlamendi kasuks, kes koosnes uusaadli ja kodanluse esindajaist.

Revolutsiooni tulemusel võitis ja arenes Inglismaal hoogsalt kapitalism. Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon avas uusaja perioodi, kapitalismi võidu ja kindlustumise perioodi.

Küsimusi kordamiseks.

§ 4. 1. Mille poolest erines Inglismaa kaguosa XVII sajandi keskel maa loodeosast?

2. Tooge näiteid selle kohta, et Inglismaal toimus kapitalistliku tootmise arenemine põllumajanduses ja tööstuses.

3. Mis olid Inglise kodanliku revolutsiooni põhjusteks?

§ 5. 1. Miks Charles I ei õnnestunud parlamendi vastupanu maha suruda?

2. Miks osa aadikest, nn. uusaadel, sattus kodanlusega ühte leeri ja astus revolutsiooni alguses kuninga vastu välja?
3. Miks võitis uut tüüpi sõjavägi kuninga sõjaväe?

§ 6. 1. Miks oli 1649. aasta revolutsiooni kõige kõrgema tõusu aastaks?
2. Mis põhjustas lõhe tekkimise uusaadli, kodanluse ja rahvahulkade vahel?
3. Kuidas vastas kodanlus võrdsustajate ja äärmiste võrdsustajate väljaastumistele?

§ 7. 1. Miks taastati Stuartite võim?
2. Mis kutsus esile 1688. aasta riigipöörde ja millised olid selle tulemused?
3. Inglise XVII sajandi kodanliku revolutsiooni ajalooline tähtsus.

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

VAIDLUSED SÕJAVÄE KONVERENTSIL 1647. AASTAL.

Veel enne kuninga hukkamist, 1647. aastal, kogunesid Londoni eeslinna sõjaväe esindajad, et arutada valimisõiguse küsimust ja Inglismaa tulevase riikliku korralduse küsimust. Sellel konverentsil puhkes äge vaidlus Cromwelli ja kõrgemate ohvitseride vahel ühelt poolt ning ohvitseride ja sõdurite vahel, keda toetasid võrdsustajad, teiselt poolt.

Kolonel Rainsborough (võrdsustaja). Mis minusse puutub, siis võib öelda, et ma olen kuninga vastu. Ma olen tema ja ükskõik missuguse võimu vastu, mis on rahvale kahjulik...

Cromwell. Inglased on harjunud kindla riikliku korraldusega. Ma ei saa nõustuda nendega, kes eeldavad, et ülevõim kuulub ainult rahvale...

Petty (võrdsustaja). Meie arvame, et kõik Inglismaa kodanikud peavad omama võrdset hääleõigust.

Ireton (kindral, Cromwelli väimees)... Ma olen veendunud, et isikuteks, kes valivad esindajaid seaduste väljaandmiseks... võivad olla ainult need, kelle käes on maa, aga samuti need, kes on pühendanud end kaubanduslikule ja tööstuslikule tegevusele. Kui teie hävitate selle meie konstitutsiooni peamise osa, jõuame me kahtlematult omandi täielikule kaotamisele...

Kolonel Reach (Cromwelli poolehoidja) ... Sellel maal puudub kuuest inimesest viiel omand. Kui (nad) saavad valijateks, kõigi teistega võrdseteks, siis inimesed, kellel pole varandust, valivad parlamenti omataolisi...

Agitaator Sexby (sõdur). Meid kutsuti teenima kuningriiki ja me riskeerisime oma eluga... Kümned tuhanded meist, sõdureist, ohverdasid oma elu. Mis puutub meie maatükkidesse, siis meie käsutuses on tühine omand. Nüüd aga selgub, et peale omandiga inimeste pole kuningriigis mitte kellelgi õigusi. Mind paneb imestama, et meid on nii petetud... On palju isikuid, kes on samasuguses olukorras nagu mina, nende omandiks on praegu ainult väi-

kesed maatükid, kuid neil on samasugused sünnipärased õigused nagu neil kahel (kõneleja peab silmas Cromwelli ja Iretoni), kes on seaduseandjad... Ühesõnaga, ma pean ütlema teile oma otsuse. Ma otsustasin oma sünnipärast õigust mitte kellelegi loovutada. Mis ka ei juhtuks ja mida ka ei mõeldaks, ma ei loovuta seda mingi hinna eest.

KATKEND JOHN LILBURNE'i JA TEISTE VÕRDSUSTAJATE MANIFESTIST.

Me näeme, et meie vaenlased levitavad täiest jõust meie kohta kõike, mis meid võiks teiste inimeste silmis diskrediteerida .. lasevad lendu kõige võimatumaid kuuldusi, nagu tahaksime me võrdsustada kõikide inimeste varandust...

Me oleme sunnitud avama oma südamed ja teadustama kogu maailmale oma salajasi mõtteid. Me teatame, et meil pole mitte kunagi mõttessegi tulnud inimeste varandust võrdsustada, ja meie ülimaks püüdeks on selline kord vabariigis, kus igaüks täie kindlustundega kasutab oma omandit...

TÕELISTE VÕRDSUSTAJATE ÜLESKUTSEST (1648.—1649. AASTA).

...Rikkad inimesed nõuavad, et kuningas oleks selleks olemas, et kehvik ei nõuaks oma õigusi...

Igasugused elukad, lordid, parunid jne. nõuavad, et oleks kuningas; kui teda ei ole... hävib nende pehkinud kuulsus ja kõik privileegid...

Iga inimene peab omama õiglase osa elus.

Maa (mis pidi olema ühiseks varaaidaks kõikidele) jaotati taradega osadeks... valitsejate poolt, aga ülejäänud inimesed muudeti teenijateks ja orjadeks. Ja maad, mis oli loodud kõikide jaoks, ostetakse ja müüakse ning koondatakse väheste kätte.

Ja tõe nimel, õigluse seaduse nimel... otsustame meie vabastada maailma eraomanduse ahelaist, mille ikke all ta vaevleb.

Üritus, millega me praegu tegeleme, seisab järgmises: kaevata üles George'i küngas ja teda ümbritsevad kõnnumaad, külvata rukist ning süüa üheskoos palehigis saadud leiba.

Ja meie ürituse peamine mõte on selles, et me töötame... ja püüame muuta maad ühiseks varaaidaks kõikidele... et igaüks, kes on maapeal sündinud, võiks ennast toita maast, oma emast, ning nende viljadega, mis maa talle annab.

Küsimusi dokumendi kohta. Milles seisab 1647. aastal sõjaväe konverentsil omandi ja valimisõiguse küsimuses puhkenud vaidluse olemus? Millised olid võrdsustajate nõudmised? Mille poolest need erinevad äärmiste võrdsustajate nõudmistest?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja selgitage nende tähendus: tarastamine, manufaktuur, uusaadel, kotterid, «Pikk parlament», kavalerid, «ümarpead», võrdsustajad, diggerid ehk tõelised võrdsustajad, restauratsioon.
2. Koostage kronoloogiline tabel «Inglismaa ajaloo tähtsamad sündmused 1640.—1688. a.».
3. Koostage laiendatud kava küsimuse kohta rahvahulkade osast Inglise revolutsioonis.

TÖÖSTUSLIKU PÖÖRDE ALGUS.

§ 8. ÜLEMINEK KÄSITSITÖÖLT MASINATÖÖLE.

Tööstusliku pöörde eeldused Inglismaal. Masinatootmise ilmumine Inglismaal, aga mitte mõnel teisel maal, on seletatav sellega, et seal kaotati varem kui ühelgi teisel maal feodaalkord, mis takistas kapitalismi arenemist. Selles suhtes etendas eriti tähtsat osa XVII sajandi revolutsioon. Talupoegade laostumise, nende vägivaldse maalt minemakihutamise tagajärjeks oli tuhandete inimeste ilmumine, kes otsisid tööd. Suure kapitalide juurdevoolu andis asumaade röövimine.

Inglismaal oli rohkem kui teistel Euroopa maadel kapitali, tööjõudu ja arenenud manufaktuuritööstus.

Kõikides teistes Euroopa riikides peale Inglismaa ja Hollandi valitses XVII sajandi lõpul veel feodaal-pärisorjuslik kord.

Käsitsitöö käsitööonduses ja manufaktuurides. XVIII sajandil toimus Inglismaal keskaegse tsunftikäsitöö langus, seevastu oli aga palju iseseisvaid käsitöölisi, kes osalt töötasid ülesostjatele. Paljud käsitöölised valmistasid kaupmehele-tellijale kalevit viimasele kuuluvast villast. Ehkki need käsitöölised jätkasid veel töötamist oma kodus, muutusid nad juba palgatöölisteks. Mõnel juhul sundis ülesostja käsitöölisi töötama ühes ruumis.

Tootmist, kus ettevõtja ekspluateerib palgatöölisi, kuid kus peamistes tootmisprotsessides ei kasutata masinaid, vaid käsitsitööd, nimetatakse m a n u f a k t u u r i k s. Nööpnõelamanufaktuuris, kus töötasid palgatöölised, keris üks tööline traati lahti, teine ajas seda sirgeks, kolmas lõikas, neljas teritas otsi. Ülejäänud tegid nõelapäid, panid neid nõeltele otsa ja poleerisid neid. Ühe nõela kallal töötas järgemööda 18 töölist. Kui aga tööline töötaks üksinda, siis võiks ta valmistada kõige rohkem 20 nõela, ühises töös aga valmistas ta 4800 nõela, s. t. et tema töö tootlikkus manufaktuuris oli kasvanud 240 korda. Nagu selgub sellest näitest, *oli manufaktuuris arenenud tööjaotus.* Tööline, omandades vilumuse, õppis oma tööprotsessi sooritama kiiremini kui käsitööline. Manufaktuuritöölise töö oli tootikum käsitöölise omast. Kuid ka manufaktuur ei kindlustanud sellist tootmise kiiret suurendamist, mis oli vajalik asumaade ja Inglismaa enda varustamiseks kaupadega.

Manufaktuuritöölised võitlesid oma peremeeste vastu, kes neid ebainimlikult ekspluateerisid. Nad korraldasid streike. Peremehed oleksid meelsasti asendanud täiskasvanud meestöölised naiste ja lastega, kuid manufaktuuris oli vaja peamiselt õppinud, kvalifitseeritud töölisi ning naiste ja laste töö mõnevõrra ulatuslikum rakendamine ei olnud võimalik.

«Töötavate masinate» leiutamine. XVIII sajandil, tööstuse ja kaubanduse kiire tõusu ning kiiresti kasvava kaubanõudmise ja

tööliste järjest tugevneva võitluse tingimustes toimus Inglismaal määratu suure tähtsusega sündmus. Seal leiutati ja võeti ulatuslikult kasutusele «töötavad masinad» ning tekkisid vabrikud sadade ja seejärel isegi tuhandete palgatöölistega. Vabrikus, samuti kui manufaktuuris, töötasid palgatöölised. Kuid erinevalt manufaktuuridest kasutati vabrikutes masinaid, mis tegid tööliste töö kümneid ja sadu kordi tootlikumaks.

Tööstuslik pööre on üleminek käsitsitöölt käsitöös ja manufaktuurides masinatööle. Ent see ei ole ainult masinate leiutamine, vaid ka ühiskonna uute põhiklasside — kodanluse ja proletariaadi tekkimine. Kodanluse hulka kuuluvad vabrikute, tehaste ja tootmisvahendite omanikud, kes ekspluateerivad töölisi. Proletariaat aga koosneb tootmisvahendeid mitteomavatest palgatöölistest. Tööstuslikul pöördel on kaks külge: tehniline külg — masinate leiutamine ja kasutuselevõtmine ning ühiskondlik külg — ühiskonna uute põhiklasside, kodanluse ja proletariaadi tekkimine.

Kõigepealt ilmusid masinad puuvillatööstuses. 1765. aastal leiutas kangur Hargreaves ketrusmasina, mille ta nimetas oma tütre auks «Jennyks». See ketrusmasin tõmbas puuvillvatist korraga välja 16 niiti. Töö, mida varem tegid inimsõrmed, tõmma-

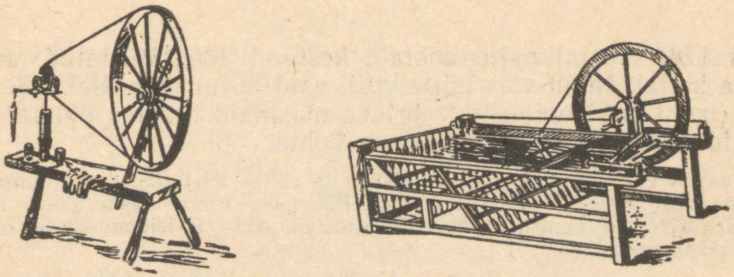

Käsivokk ja mehhaaniline ketrusmasin «Jenny».

tes välja ja keerutades puuvillakiude, tegi nüüd masin. Nüüd seisid vabrikutes kedrusevirnad, aga kangrud ei jõudnud seda käsitelgedel ümber töötada. Kangrud nõudsid töötasu tõstmist, aga peremehed püüdsid sõnakuulmatuid töölisi vallandada ja nende tööd masinatega asendada. Siis leiutati mehhaanilised kangasteljed. Nüüd töötas ühes vabrikus, ühes mitmekorruselises hoones 200—300 ja isegi 600 töölist.

Esimene tekstiilivabrik Inglismaal ehitati 1771. aastal. Algul pandi masinad liikuma vesirataste abil, seepärast ehitati vabrikuid ainult jõgede kallastele.

Soovides ehitada sellise jõumasina, mida võib üles seada mitte ainult jõe kaldale, vaid igasse kohta, lõpetas ülikooli laborant

James Watt ülikooli laboratooriumis.

Watt 1784. aastal palju aastaid kestnud töö täiustatud aurumasina kallal. Nüüd võis mitte vesi, vaid aurumasin ülekandesüsteemi (transmissiooni) abil vabrikus masinaid liikuma panna. See võimaldas ehitada vabrikuid igasse kohta.

20 aastat enne Watti leiutas iseseisvalt ja ehitas teist süsteemi aurumasina geniaalne vene iseõppija Ivan Ivanovitš Polzunov. Tema masin töötas hästi, kuid pärisorjuslikul Venemaal, kus käsitsitöö oli odav, ei leidnud aurumasinad niipea rakendamist.

Manufaktuuri perioodil kasutati üksikutes tootmisharudes abitöödel lihtsaid mehhanisme, näiteks vesipumpa kaevandustest vee väljapumpamiseks, maagisulatamisel lõõtsa õhu juurdepumpamiseks, vokiratast, mis võimaldas kergemini villast, kanepist või linast kiudu välja tõmmata ja keerutada ning seda niidiks muuta.

Nagu juba rõhutati, kasutati manufaktuurides masinaid mitte põhilisteks tootmisoperatsioonideks (välja arvatud juba keskajal laialt levinud veskites), vaid teisejärgulisteks abioperatsioonideks. Kui aga leiutati «töötavad masinad», siis need masinad ei abistanud töötamisel inimkäsi, vaid asendasid neid täiesti. Nüüd oli töölise ülesandeks vaid jälgida, kuidas valtsid vatti venitavad ja keerutavad ning sellest niiti teevad või kuidas kangastelg riiet koob. Tööline andis tööpingile ette vajaliku materjali, sidus kinni katkenud niidi jms. Kuid põhioperatsioone ketramisel või kudumisel tegid mitte töölise käed, vaid «töötavad masinad».

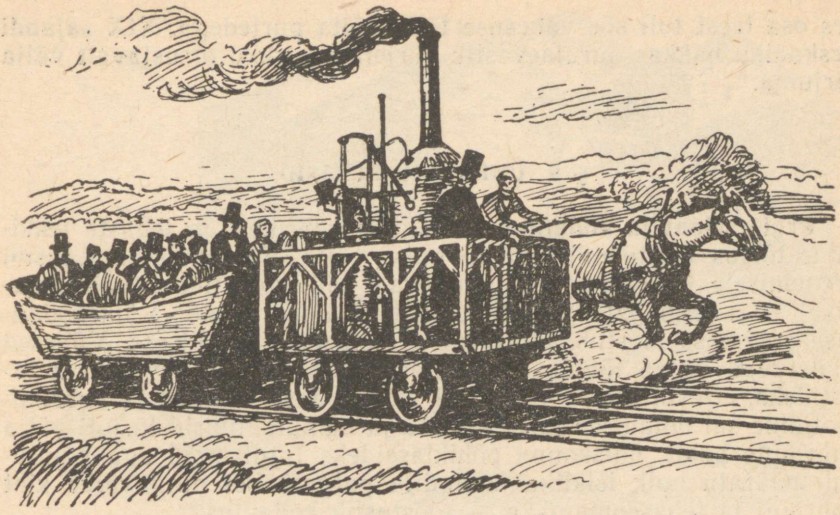

Veduri võidusõit hobusega Ameerika Ühendriikide esimesel raudteel 1830. a.
Tolleaegse joonistuse järgi.

Täiustatud aurumasina leiutamine andis võimsa ja kindla jõumasina mitte ainult vabriku tööpinkidele, vaid ka transpordile. Aurumasinat kasutati kõigepealt maad mööda edasiliikumiseks. Inglismaal ehitati vedur, mis algul liikus mitte rööbastel, vaid sillutatud teel. Kuid praktilise tähtsuse omandas vedur alles siis, kui ta asetati rööbastele, mis lubas tal järel vedada rasket rongi ja arendada suurt kiirust. 1814. aastal ehitas inglise töölise poeg, iseõppinud insener Stephenson oma esimese veduri, mis vedas 8 vagunit ja mille liikumiskiirus oli 6 kilomeetrit tunnis.

Aurumasinat kasutati mitte ainult maad mööda, vaid ka vees edasiliikumiseks. 1807. aastal lõpetas Ameerikas elav Robert Fulton töö auriku ehitamisel. Ta kohandas katla, aurumasina ja vesirattad jõelaevale. Fultoni laev väljus New Yorgist ja juba esimesel reisil sõitis jõge mööda üles 240 kilomeetrit, keskmise kiirusega 8 km tunnis. Peagi hakati aurikuid kasutama meresõiduks. Aurik sooritas reisi Ameerika Ühendriikidest üle Atlandi ookeani Peterburi, kusjuu-

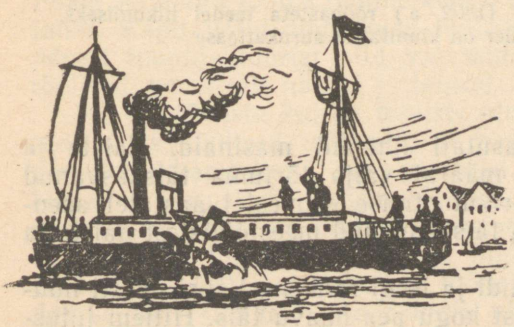

Fultoni esimene aurik (1807. a.).

res osa teest tuli söe vähesuse tõttu sõita purjedega. XIX sajandi keskpaiku hakkas aurulaevastik purjelaevastikku otsustavalt välja tõrjuma.

§ 9. UUED PÕHIKLASSID.

Proletariaat ja kodanlus. Masinate, vabrikute ja tehaste tekkimine tõrjus käsitööndusliku tootmise välja. Vastavalt kapitalismi arenemisele kihistuvad ja lagunevad väikekodanluse (väikeomanike) — käsitööliste ja talupoegade-omanike kihid. Väikekodanluse põhimass laostub, läheb üle proletariaadi ridadesse. Vähesed rikastuvad võõra tööjõu ekspluateerimisest ja muutuvad kapitalistideks, ettevõtjateks. Möödusid mõned aastakümned ja vabrikutootmine sai domineerivaks, käsitöö ja manufaktuurid tõrjuti välja vabrikute poolt, ühiskonna põhiklassideks Inglismaal aga muutusid määratu hulk isikliku omandita palgatöölisi ning väike kiht vabriku- ja tehaseomanikke — tööstuslik kodanlus.

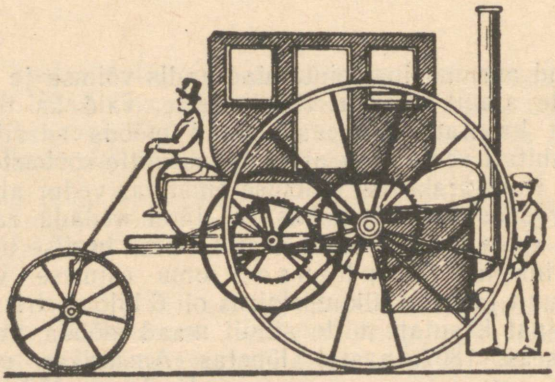

Trevithicki kolmerattaline auto (1802. a.) rööbasteta teedel liikumiseks. Horisontaalne silinder on kinnitatud aurukatlasse.

Esimestes vabrikutes kasutati lihtsaid masinaid. Naiste ja laste töö hakkas tunduval määral välja tõrjuma täiskasvanud meestööliste tööd. Juba vabrikutootmise esimestel aastatel asendati Inglismaa vabrikutes $^2/_3$ täiskasvanud meestöölistest naiste ja lastega.

Tööpäev kestis 12—15 tundi ja isegi rohkem. Lapsi peksti nuudiga. Ühel poisil oli löökidest kogu pea haavu täis. Hiljem jutustas ta oma vabrikus möödunud lapsepõlveaastatest: «Kuigi masi-

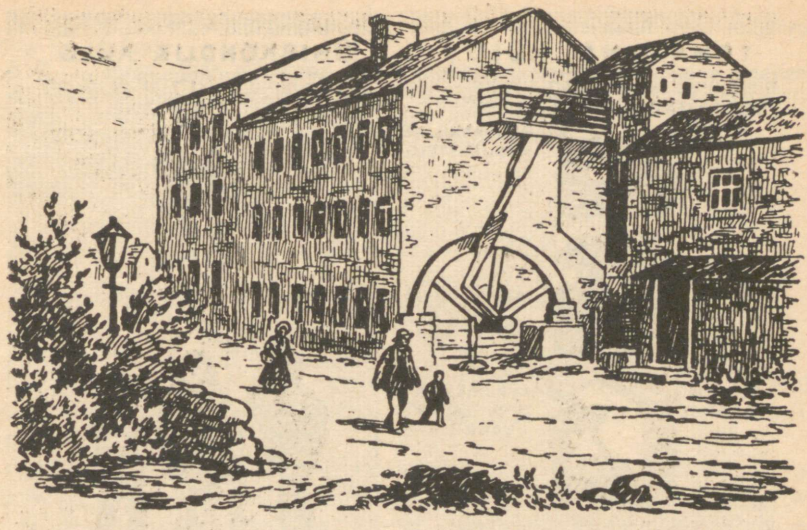

Esimesi aurumasina jõul töötavaid vabrikuid Inglismaal. Aurumasin on paigutatud paremal pool asuvasse juurdeehitusse. See aurumasin pani transmissiooni abil liikuma kõik vabriku masinad.

nad ei olnud kõrged, olin ma siiski nii väikese kasvuga, et ei küündinud nendeni. Et hädast välja aidata, tehti paar kõrgeid puukingi, mis mulle jalga seoti, ja ma lohistasin neid endaga seni, kuni küllalt pikaks kasvasin. Kuid kõige halvem oli talumatult toores kohtlemine, mille jälgi ma kannan endal veel tänini.»

Töölised olid vabrikutes ränga ekspluateerimise all. Vabrikuomanik, kes palkas töölise, sundis teda töötama terve päeva, näiteks 12 tundi. See, mida tööline valmistas 6 tunni jooksul, kindlustas talle ja ta perekonnale kõige viletsama äraelamisvõimaluse. Peale selle aga töötas tööline veel 6 tundi kapitalistile, teda rikastades. Kapitalistid omastavad töölistele tasumata jääva töö. Erinevalt manufaktuurist olid vabrikutes ülekaalus väljaõpetamata töölised, peamiselt naised ja lapsed.

Nii käsitööliste kui ka tööliste olukord halvenes järsult. Töölised ja käsitöölised mõtlesid, et nende hädades on süüdi mitte peremehed-kapitalistid, vaid masinad. Seepärast hakkasid nad lõhkuma ja purustama masinaid. Masinapurustajate liikumine algas koos masinalise tootmise tekkimisega. Kuid selle liikumise eriti tugevad puhangud Inglismaal olid hiljem, aastail 1811—1812, Nottinghamis, kus töölised nimetasid end oma legendaarse juhi «kindral Ned Luddi» nime järgi ludiitideks. (Nagu nüüd on kindlaks tehtud, polnud Luddi tegelikult olemas.)

Tööstusliku pöörde kaks külge.

2. *PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.*

Tööstuslik pööre Inglismaal algas umbes XVIII sajandi keskel ja kestis ligi 100 aastat.

Tööstusliku pöörde tähtsaimateks eeldusteks olid XVII sajandi kodanlik revolutsioon ja tunduv kapitalide, aga samuti ka tööjõu (talupoegade ja käsitööliste laostumise tagajärjel tekkinud) akumulatsioon.

Tööstuslikul pöördel Inglismaal oli kaks külge: *tehniline külg* — üleminek käsitsitöölt masinatööle ning *ühiskondlik külg* — ühiskonna uute põhiklasside — tööstuskodanluse ja proletariaadi tekkimine.

Küsimusi kordamiseks.

§ 8. 1. Kuidas akumuleerusid Inglismaal kapitalid?
2. Manufaktuuri, käsitöölise töökoja ja kapitalistliku vabriku sarnased ja erinevad jooned.

3. Kuidas tõi ühtede masinate leiutamine kaasa teiste, sealhulgas ka aurumasina leiutamise?

§ 9. 1. Miks algas tööstuslik pööre Inglismaal varem kui teistes maades?
2. Võrrelge töölise olukorda kapitalismi ajal talupoja olukorraga feodalismi ajal.
3. Millised kaks külge oli tööstuslikul pöördel? Milles need seisnesid?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

XVIII SAJANDI INGLISE MAJANDUSTEADLANE ADAM SMITH MANUFAKTUURI EELISTEST KÄSITÖÖGA VÕRRELDES.

Näitena võtame täiesti tähtsusetu tööstusharu, kuid siiski sellise, milles väga sageli näeme tööjaotust, ja nimelt nööpnõelte valmistamise...

(Nööpnõelamanufaktuuris) venitab üks tööline traati, teine teeb seda sirgeks, kolmas lõikab, neljas teritab otsi, viies teritab ühe otsa nõelapea otsapanemiseks; nõelapea enda valmistamine nõuab kahte või kolme iseseisvat operatsiooni; selle otsapanek moodustab erilise operatsiooni, nõela poleerimine — teise; iseseisvaks operatsiooniks on ka nõelte pakkimine. Seega on nõelte tootmise keeruline töö jaotatud ligikaudu kaheksateistkümneks iseseisvaks operatsiooniks... Ma juhtusin nägema üht sedasorti väikest manufaktuuri, kus töötas ainult kümme töölist ja kus järelikult mõned nendest sooritasid kahte või kolme erinevat operatsiooni... Need kümme inimest valmistasid üle 48 000 nööpnõela päevas... võib arvestada, et üks tööline valmistas 4800 nööpnõela päevas. Kui nad kõik oleksid töötanud üksikult ja üksteisest sõltumatult ning kui nad poleks harjunud selle spetsiaalse tööga, siis kahtlemata poleks mitte ükski nendest suutnud valmistada kahtkümmend, võib-olla isegi mitte üht nööpnõela päevas.

Küsimusi dokumendi kohta. Võrrelge manufaktuuritöölise töötootlikkust käsitöölise töötootlikkusega. Millega seletada töötootlikkuse kasvu manufaktuuris?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Koostage käsitöölise töökoja, manufaktuuri ja kapitalistliku vabriku tunnuste võrdlev tabel.

	Käsitöölise töökoda	Manufaktuur	Kapitalistlik vabrik
Tööjaotuse olemasolu (kas on või ei ole)			
Töö iseloom (käsitsitöö või masinaline tootmine)			
Palgatöö kasutamine (kas kasutatakse või mitte)			

2. Täitke tabel:

Tähtsamad leiutused masinalise tootmise alal Inglismaal XVIII sajandi lõpul — XIX sajandi alguses.

Aastaarv	Masina nimetus	Leiutaja

3. Kasutades õpiku kaante siseküljel asuvaid jooniseid, iseloomustage tehnika taset tööstuses, transpordis ja side alal enne tööstusliku pööret. Näidake õpiku teksti ja jooniste põhjal, millised muutused tehnikas toimusid Inglismaal tööstusliku pöörde esimestel aastakümnetel.

3. peatükk.

INGLISE ASUMAADE ISESEISVUSSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MOODUSTAMINE.

§ 10. INGLISE ASUMAAD AMEERIKAS. NENDE ÜLESTÕUS.

Indiaanlased ja kolonistid. Varsti pärast seda, kui Kolumbus avastas Kesk-Ameerika, avastasid inglased Põhja-Ameerika, kuid esimesed alalised eurooplaste asulad rajati Põhja-Ameerikasse alles XVII sajandil. Põhja-Ameerikat asustanud indiaanlaste hõimud tegelesid küttimisega ja osalt ka põlluharimisega. Indiaanlastel eksisteerisid sugukondlikud kogukonnad. Indiaanlased võtsid esimesed Euroopast ümberasujad sõbralikult vastu, õpetasid neid maisi ja tubakat kasvatama ning abistasid neid toiduainetega. Kuid eurooplastest ümberasujad kohtlesid indiaanlasi julmalt. Hollandlased ja prantslased, lõunas aga hispaanlased ostsid indiaanlastelt peaaegu poolmuidu nende maid ja väärtuslikke karusnahku — põdra-, piibri- ja piisoninahku, millest mandri keskosa preeriad lausa kubisesid. Nii näiteks ostsid hollandlased kogu Manhattani saare, kus praegu asub New Yorgi kesklinn, nugade ja klaashelmeste eest, mis maksid kokku 24 dollarit. Sageli aga ei võtnud kolonistid vaevaks üldse midagi maksta, vaid tungisid indiaanlastele kallale, tõrjusid nad välja nende kodumailt ja võtsid nendelt jõuga karusnahku.

Eriti hukatuslik indiaanlastele oli inglise kolonisatsioon. Kümned tuhanded maata jäänud talupojad Inglismaalt ja Iirimaalt asusid uskumatute raskustega teele asumaadesse, peamiselt Ameerikasse.

Inglismaalt veeti sinna ka kurjategijaid ja sunniti neid 7—10 aastat töötama orjadena.

Põhja-Ameerikat asustades põrkasid inglased Atlandi ookeani rannikul kokku asunikega Prantsusmaalt, Hollandist ja Hispaaniast. Prantsuse asunikud asustasid Kanada ja Mississipi jõe piirkonda. Kuid inglise kolonistid asusid ümber massiliselt, kuna Inglismaal toimus ulatuslik talupoegade maata jätmise protsess. Prantsusmaal ja Hispaanias aga niisugust massilist ümberasumist asumaadesse ei olnud. Seal oli talupoeg maa külge kinnistatud ja kandis ränki koormisi. Nende riikide asumaades kasvas elanikkond aeglaselt.

Hollandi ja Prantsusmaa väljatõrjumine Põhja-Ameerikast Inglismaa poolt. XVII—XVIII sajandil pidas Inglismaa oma võistlejate Hollandi ja Prantsusmaa vastu mitu suurt sõda. Neist sõdadest väljus Inglismaa võitjana. Inglise väed vallutasid Põhja-Ameerikas Uus-Hollandi ja nimetasid selle asumaa New Yorgiks.

Inglise kuningad jagasid õukonnale lähedalseisvatele lordidele tohutu suuri valdusi Põhja-Ameerikas. Inglise aristokraadid katsusid ehitada Ameerikas losse ning maksustada talupoegi kruntrendiga rahaliste maksude näol, kuid kolonistid läksid läände ja haarasid seal indiaanlaste maid; need aga, kes jäid lordide maadele, ei maksnud sageli aristokraatidele maa eest ja tõusid nende vastu üles.

Lõunapoolsed asumaad. Orjus istandustes. Hävitades ja välja tõrjudes kodumailt kohalikke elanikke indiaanlasi, vedasid ameeriklased sisse neegerorje. Aafrika muudeti jahipiirkonnaks, kus orjakauplejad peavad mustanahalistele jahti. Ameerikas levis ulatuslikult inimkonda häbistav orjus.

Neegreid püüti Aafrikas ja veeti ahelates Põhja-Ameerikasse. Siin müüdi nad orjaturul maha. Orjade tööd rakendati ulatuslikult peamiselt lõunapoolsetes asumaades, kus orjad kasvatasid istandustes[1] tubakat ja riisi. Nad töötasid rühmadena, tagasunnituna ülevaataja poolt, kes, piits käes, sõitis mööda istandust. Neegerorjade kohtlemine oli äärmiselt toores. Kui neeger istandusest põgenes, siis aeti teda koertega taga. Kui ori tabati, raiuti tal käed maha ja kasteti käeköndid keeva tõrva sisse. Pärast seda hirmsat piinamist poodi neeger üles.

Põhjapoolsed asumaad. Põhjapoolsetes asumaades moodustasid elanikkonna põhimassi talupojad — *farmerid*, väikemaaomanikud. Seal arenesid kiiresti kaubandus, käsitöö ning lina-, villa- ja nahamanufaktuurid. Toodeti leht- ja lattrauda põllutööriistade ning relvade valmistamiseks. Kalapüük andis seal rikkalikku saaki. Ülikülluses olevast metsast saadi materjali laevade ja kokkupandavate puumajade ehitamiseks ja müümiseks.

Asumaade Inglismaa-vastase ülestõusu põhjused. Kaitstes inglise kodanlust konkurentsi eest, püüdis Inglise parlament igati

---

[1] *Istanduseks* nimetati Ameerikas tol ajal põldu, mida hariti orjade tööga.

kitsendada tööstuse ja kaubanduse arenemist Ameerika asumaades. Parlament keelas ära rauatootmise tehaste ehitamise Ameerikas ja seejärel igasuguste kangaste valmistamise ning käskis neid sisse vedada Inglismaalt.

Farmerid-kehvikud ja töölised olid pahased sellepärast, et Inglise kuningas, soovides, et inglise aristokraatide maadel elavad asunikud tasuksid kruntrenti, keelas 1763. aastal ümberasumise läänepoolsetele maadele. Kuid kolonistid haarasid omavoliliselt suurmaaomanike maid ja tõusid korduvalt üles koloniaalvõimude vastu.

1765. aastal anti välja tempelmaksuseadus. Selle maksuga maksustati kõiki kaubanduslikke tehinguid, isegi iga ajalehenumber oli maksustatud kõrge maksuga. See maks pidi langema raske koormana elanikkonnale. Asumaade elanikud väitsid, et Inglise parlamendis ei ole asumaade esindajaid ja sellepärast ei ole parlamendil õigust asumaid maksustada.

Tempelmaksu kehtestamise katse kutsus esile elanikkonna ülestõusud Bostonis ja teistes asumaade linnades. Makse koguvaid ametnikke määriti tõkatiga, veeretati sulgedes ning kanti pikkadele ritvadele seotuna pannide ja ämbrite kõrvulukustava kolina saatel või veeti vankritel mööda tänavaid. Nende kodused asjad põletati tuleriitadel, ametnikетaolised nukud aga poodi puude otsa. Vastupanu oli niivõrd üksmeelne, et Inglise valitsus tühistas tempelmaksuseaduse. Kuid varsti kehtestas parlament uued maksud ja saatis Ameerika asumaadesse sõjaväed.

Sõja algus. 1773. aastal tõid inglise kaupmehed Bostonisse suure teesaadetise. Tee oli maksustatud maksuga, mis oli samuti kui teisedki maksud kehtestatud ilma kolonistide nõusolekuta. Indiaanlasteks ümberriietatud Bostoni elanikud tungisid laevadele kallale ja viskasid teekastid merre. Kohalikud elanikud nimetasid seda «Bostoni teejoomiseks». Karistuseks selle väljaastumise eest otsustas Inglise valitsus Bostoni sadama kauplemiseks sulgeda. See kutsus esile pahameeletormi kolmeteistkümnel Inglise asumaal ja oli ülestõusu puhkemise ajendiks.

Käsitöölised, farmerid ja manufaktuuride töölised relvastusid ning organiseerisid asumaades oma komiteed. Kuid peagi haarasid juhtimise komiteedes enda kätte põhjaosas kodanlus ja lõunaosas plantaatorid.

1774. aastal saatsid Ameerika asumaad oma delegaadid kongressile ühte asumaade kõige suuremasse linna — Philadelphiasse. See kongress pöördus kuninga poole palvega kõrvaldada kitsendused kaubanduse ja tööstuse alal. Kongress palus samuti koloniste ilma nende nõusolekuta mitte maksustada. Kuningas vastas sellele asumaade täieliku alistumise nõudmisega ja kuulutas, et seal algas mäss, ning andis sõjaväele käsu see maha suruda.

Sõjategevuse algus. 1775. aasta kevadel algas Inglise kuninga vägede ja Ameerika kolonistide vahel sõjategevus. See toimus nii-

Kolonistide väljaastumine tempelmaksuseaduse vastu.

Inglased saatsid Bostonist välja kaks rügementi kuningavägesid, et vallutada linna lähedal asuvad suurtükid, moonavoorid, püssirohi, kuulid ja jahu — ühesõnaga kogu Ameerika kolonistide poolt loodud salajane sõjaväeladu. Punastesse mundritesse riietatud inglise sõdurite salk asus kindlal sammul linnast teele. Kuid sõdurid aimasid, et keegi on sõjaretkest elanikkonnale teatanud. Ja tõepoolest, Bostonist ratsutas tuhatnelja välja Bostoni revolutsioonilise «suhtlemiskomitee» luuraja vaselõikaja-meister Revear, et alarmeerida rahvast. Häire tõstmise eesmärgil saatsid väesalga liikumist kellahelin ja lasud. Teel ajas kuninga väesalk pärast lühikest kokkupõrget laiali «minutimehed» — kohalikud elanikud, kes häire korral pidid viivitamata koos relvaga jooksma kogunemiskohta. Kuningaväed vallutasid relvalao, kuid tagasiteel tulistasid farmerid neid energiliselt puude ja majade tagant. Tulistamine tugevnes ning inglaste taganemine muutus korratuks põgenemiseks. Nii hakati kasutama p a i s k r i v i t a k t i k a t, ülestõusnud relvastatud rahva võitlustaktikat.

Püssirohtu ja tina oli vähe; kasutati katuselt võetud tinaplekki. Hiljem saeti isegi tükkideks Inglise kuninga George III tinakuju; tina ânti välja väikeste kogustena ja iga sõdur valas kuulid vastavalt oma püssiraua kaliibrile.

Ülestõusnud asumaade sõjavägede ülemjuhatajaks määras kongress rikka plantaatori-orjapidaja Virginiast, asumaade Ing-

lise ikkest vabastamise pooldaja, väljapaistva organisaatori George Washingtoni (1732—1799). Asumaad hakkasid farmerite, käsitööliste ja tööliste survel üksteise järel teatama, et nad löövad Inglismaast lahku.

Asumaade sõltumatuse väljakuulutamine. 4. juulil 1776 võttis kongress rahvahulkade survel vastu «Sõltumatuse deklaratsiooni», mille oli koostanud orjuse veendunud vastane Thomas Jefferson. Selles kuulutati, et Inglismaa rõhub oma asumaid Ameerikas ja et ühinenud asumaad löövad Inglismaast lahku ning moodustavad sõltumatu riigi. Selles deklaratsioonis öeldi: «Kõik inimesed on loodud võrdseina. Neile on looja kinkinud mõned võõrandamatud õigused. Nende õiguste hulka kuuluvad: elu, vabadus ja püüe õnnele.» Deklaratsioonis kuulutati, et rahval endal on õigus rajada võimu ja riigivalitsemist, s. o. kuulutati välja idee, et võimu allikaks on rahvas ise, rahvavõimu idee. Idee sellest, et rahvas ise võib kinnitada valitsuse, oli suunatud kuningavõimu vastu, monarhistliku korra vastu. See tähendas vabariigi tunnustamist. Teisest küljest oli seesama mõte, et võimu allikaks on rahvas, suunatud koloniaalse rõhumise vastu. Deklaratsioon kuulutas välja inimeste ja rahvaste võrdõiguslikkuse. Nii mõistsid Ameerika vabariigi rajajad hukka koloniaalse rõhumise, kolonialismi.

Ülestõusnud ameerika rahvas võtab maha Inglise kuninga George III kuju Philadelphias.

Kuid tegelikult kasutas kodanlus deklaratsiooni eesrindlikke, progressiivseid ideid jõukate võimu, ja sealjuures ainult valgete võimu kindlustamiseks. Neegrite ja indiaanlaste kohta «võõrandamatud inimõigused» ei kehtinud. Deklaratsioon ei kaotanud orjust ega teinud lõppu indiaanlaste hävitamisele ja maalt minemakihutamisele ning säilitas palgatööliste ekspluateerimise. Endised asumaad kuulutasid endid osariikideks (s. t. riikideks) ja moodustasid osariikide liidu — Ameerika Ühendriigid.

§ 11. SÕJATEGEVUSE KÄIK. AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KONSTITUTSIOON.

Sõjategevuse käik. Sõjategevus kestis 1782. aastani. Kolonistide vägedel tuli ületada suuri raskusi: inglased vallutasid lahkulöönud asumaade pealinna Philadelphia. Käreda pakasega talvitasid ameerika sõdurid lagedal väljal. Ei jätkunud relvi, raha, jalanõusid ega rõivaid. Verised jäljed jääl ja lumel tähistasid Washingtoni paljaste, haavatud jalgadega sõdurite teed. Vaevaga saavutas Washington distsipliini sõjaväes, mis koosnes vapratest, kuid väljaõpetamata farmeritest ja käsitöölistest.

Kolonistide ridades võitles inglaste vastu mitu tuhat neegerorja. Nad võitlesid mehiselt ja vapralt. Viimase meheni hukkus neegrite salk, kes kaitses end New Yorgi osariigis. Neegritar Hennet Massachusettsist riietus meherõivaisse ja võitles 17 kuud ühes regulaarrügemendis. Sõltumatuse eest võitlevate kolonistide vastu astusid välja Ameerikas elavad inglased — rikkad maaomanikud, osa orjapidajaid ja kuninga ametnikud.

Kolonistide peajõuks olid farmerid ja käsitöölised. Kuid võitlust kuningavägede ja aristokraatide vastu juhtis revolutsiooniline kodanlus.

Oma sõjaväe suurendamiseks palkas Inglise kuningas George III Saksa vürstidelt umbes 30 000 pärisorjast sõdurit ning saatis need Ameerikasse. Ta tahtis Venemaalt Katariina II-lt palgata veel 20 000 sõdurit. Kuid pineva olukorra tõttu Venemaa ja Inglismaa vahel ning Pugatšovi äsjase talurahvaliikumise tõttu keeldus keisrinna sõdureid Ameerikasse saatmast.

1777. aastal saatsid inglased Kanadast suure sõjaväe New Yorgi osariiki, et sisse piirata ja vangi võtta Washington koos tema peajõududega. Kuid inglased ise piirati sisse ameeriklaste regulaarvägede ning neile Uus-Inglismaalt abiks rutanud farmerite-maakaitseväelaste poolt. Viie tuhande meheline Inglise armee andis end vangi.

Varsti pärast seda võitu taotlesid ameeriklased, kasutades kahe koloniaalriigi — Inglismaa ja Prantsusmaa vana vaenu, liidu sõlmimist ja relvastatud abi saamist Prantsusmaalt. Selleks et saavutada Prantsusmaalt abi, saatis Ühendriikide Kongress

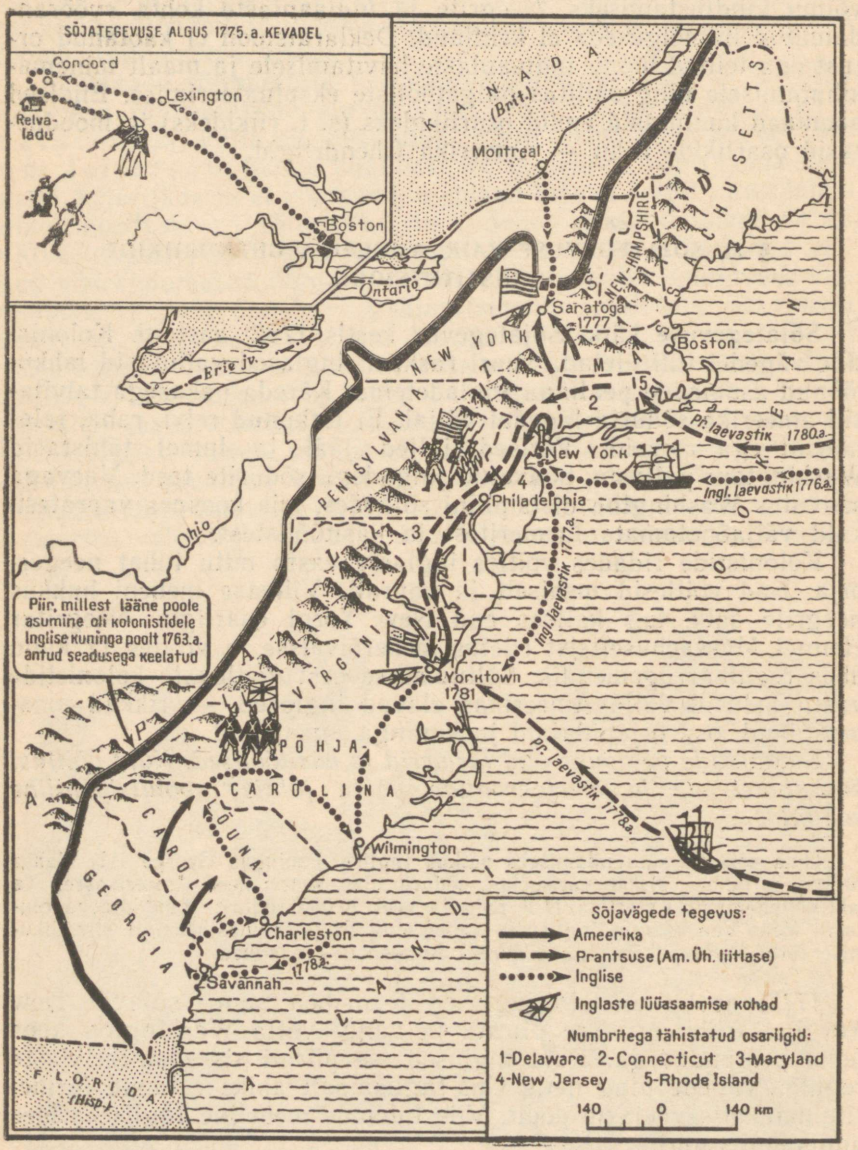

Revolutsiooniline sõda Põhja-Ameerikas 1775.—1783. a.

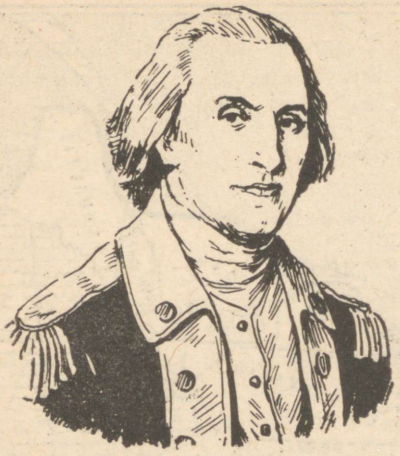

Washington.

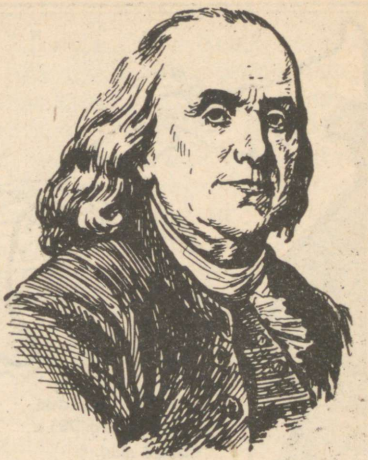

Franklin.

oma saadikuna Pariisi Benjamin Franklini, väljapaistva teadlase ja diplomaadi ning ühiskonna- ja poliitikategelase, kes võttis osa «Sõltumatuse deklaratsiooni» koostamisest.

Sõja lõpp. Ülestõusnud Ameerika asumaade õiglane sõda inglastest rõhujate vastu lõppes ameeriklaste võiduga. Kolonistid kasutasid edukalt partisanisõja taktikat ja purustasid Prantsuse vägede toetusel Inglise palgasõjaväe.

1781. aastal alistusid inglaste peajõud Washingtonile Yorktowni all. Järgmisel aastal töötati Pariisis välja rahutingimused (leping ise kinnitati 1783. aastal). Inglased tunnustasid asumaade sõltumatust. 100 000 inglise aristokraati ja nende perekonnaliiget aeti Põhja-Ameerikast välja, nende maad konfiskeeriti. Nii lõppes iseseisvussõda. Lenin nimetas seda revolutsiooniliseks sõjaks, mis oli «... ameerika rahva sõda inglastest röövlite vastu, kes rõhusid ja koloniaalorjuses pidasid Ameerikat...»[1]

Kuni iseseisvussõjani kuulus võim Põhja-Ameerikas asuvates Inglise asumaades aristokraatidele-maaomanikele. Iseseisvussõjaga inglaste vastu kaasnes farmerite ja tööliste ning revolutsioonilise kodanluse võitlus aristokraatide-suurmaaomanike vastu. Pärast paljude aristokraatide maa konfiskeerimist ning nende Ameerika Ühendriikidest väljakihutamist läks võim Ameerika Ühendriikides Põhja kaubanduslikule kodanlusele ning Lõuna plantaatoritele-orjapidajatele.

Nii läks revolutsioonilise sõja ajal ägeda klassivõitluse tingimustes võim Ameerika Ühendriikides üle ühelt klassilt teisele — maaomanikelt-aristokraatidelt Põhja kaubandus-tööstuslikule

[1] V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 44.

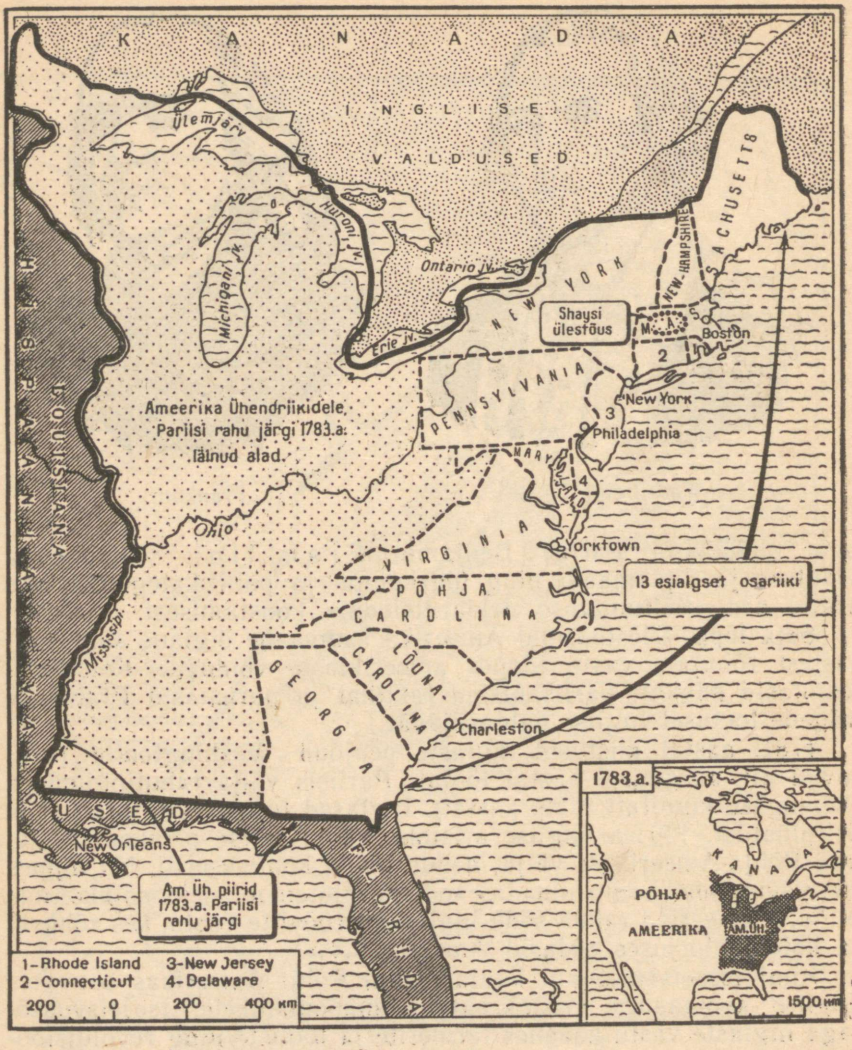

Ameerika Ühendriigid 1783. a.

kodanlusele, kes valitses liidus Lõuna plantaatorite-orjapidajatega. Ameerika Ühendriikides toimus kodanlik revolutsioon, kaotati seisused, kehtestati vabariik ja põhjaosariikides kaotati orjus. Kuid rahva võitu kasutasid kapitalistid ja orjapidajad oma ülevõimu kindlustamiseks.

Shaysi ülestõus (1786). Sõda laostas paljusid farmereid. Sõda tekitas suure riigivõla, mille valitsus otsustas panna farmerite

kanda, suurendades makse. Maksuvõla katteks hakati müüma võlgujäänud farmerite kariloomi, maju ja maad. Vastuseks sellele alustasid farmerid ja linnakehvistu, peamiselt rea põhjapoolsete asumaade käsitöölised, ülestõusu, mida asus juhtima iseseisvussõjast osavõtnud Daniel Shays. Ülestõusnud (12 000—15 000 inimest) haarasid relvad. Nad nõudsid, et farmeritelt ei nõutaks sisse võlgasid ega müüdaks nende kariloomi ja maju. Selles ülestõusus esitasid oma nõudmised farmeritest kehvistu ja linna «alamkihid» — manufaktuuritöölised, päevatöölised ja käsitöölised. Mõned ülestõusust osavõtjad nõudsid, et rikaste raha jagataks võrdselt vaeste vahel ning rikkaid sunnitaks tööle nagu lihtrahvastki.

Alles poole aasta pärast suutsid Ameerika Ühendriikide sõjaväed selle ülestõusu maha suruda. Et oma võimu kindlustada, otsustasid Põhja kodanlus ja Lõuna plantaatorid-orjapidajad muuta konstitutsiooni. Kodanluse esindajad ja orjapidajad töötasid 1787. aastal rahva eest salaja välja uue konstitutsiooni, mis põhiliselt kehtib ka tänapäeval.

Ameerika konstitutsioon. Alates iseseisvussõja ajast oli iga osariik eri riik oma relvastatud jõudude, rahanduse ja tollipiiridega. Need peaaegu iseseisvad osariigid saatsid oma esindajaid Kongressi, kellel oli vähe võimu.

Konstitutsioon kindlustas vabariiklikku korda, samal ajal kui Euroopa riigid olid monarhistlikud. Keskvõimu tugevdati, kuid osariigid säilitasid kohalikes küsimustes võrdlemisi suure sõltumatuse.

Täidesaatva võimu juhiks vabariigis sai konstitutsiooni järgi neljaks aastaks valitav president. Ta on sõjaväe ja laevastiku ülemjuhatajaks, ta nimetab ametnikke, ühesõnaga — tal on määratu suured volitused. Esimeseks presidendiks valiti Washington.

Ameerika parlament — Kongress — koosneb kahest kojast. Alamkotta — Saadikutekotta — valitakse saadikud vastavalt iga osariigi elanike arvule. Ülemkoda — Senat — koosneb osariigi esindajatest (igast osariigist kaks).

Ameerika konstitutsioon kindlustas suurkodanluse ja orjapidajate ülevõimu. Rida Ameerika uue konstitutsiooni ja osariikide konstitutsioonide põhisätteid oli avalikult suunatud rahvahulkade vastu. Peaaegu kõikides osariikides oli valimisõiguse saamiseks vaja omada varandust kas maa või kapitali näol. Naised ei saanud valimisõigust. Säilis orjus. Orjadel ja indiaanlastel ei olnud poliitilisi õigusi ja kodanikuõigusi.

Suured volitused sai Ülemkohus, mis koosnes eluajaks määratavaist liikmeist. See kohus võib tühistada iga Ameerika seaduse, kuulutades selle konstitutsioonile vastukäivaks.

Ühendriikide Ülemkohus on korduvalt toetanud kodanlust ja orjapidajaid võitluses rahvahulkade vastu. Selle kohtu abil saavutasid ameerika kapitalistid mitu korda tööliste streikide eba-

Tartu Ülikooli
RAAMATUKOGU

Shaysi ülestõus.
Pildil on kujutatud kohtuhoone vallutamise momenti ülestõusnute poolt. Shays seisab trepil, käed puusas, ega lase kohtunikke hoonesse.

seaduslikuks kuulutamise ja õiendasid revolutsiooniliste töölistega julmalt arveid.

Tulihingeline vene revolutsionäär A. N. Radištšev tervitas ameeriklaste võitlust iseseisvuse eest, ent paljastas ühtlasi kapitalistliku korra olemust Ameerika Ühendriikides. 1790. aastal kirjutas ta, et Ameerikas elavad «sada uhket kodanikku luksuses,

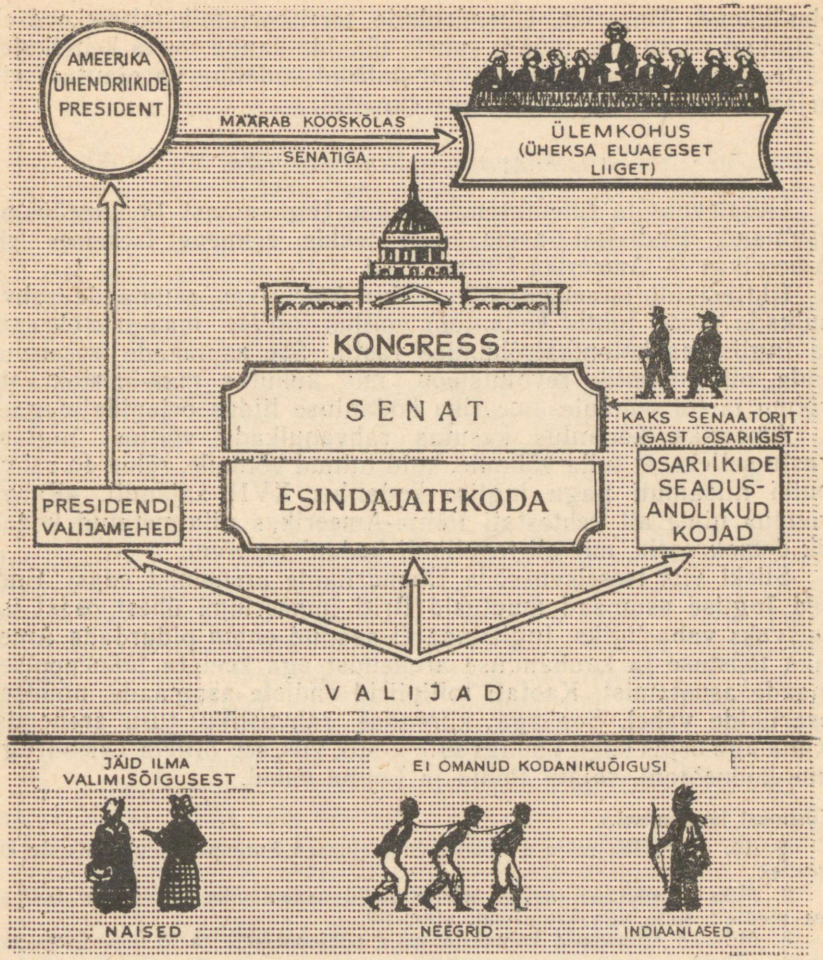

Ameerika Ühendriikide kõrgemad võimuorganid
1787. a. konstitutsiooni järgi.

tuhandetel pole aga kindlat elatust, oma peavarju, mis kaitseks lämmatava kuumuse ning pakase eest».

Suur vene luuletaja A. S. Puškin kirjutas pahameelega neegrite orjusest ja indiaanlaste olukorrast, osutades, et «... Ameerika põliselanike järelejäänud osa hävineb varsti täielikult».

Läänepoolsed maad. Konstitutsiooni väljatöötamise ajal lahendati läänepoolsete, indiaanlastega asustatud maade küsimus. Need maad kuulutati riigi omandiks. Indiaanlased tõrjuti sealt välja viljatutesse kaljustesse või soistesse kohtadesse ja neid hävitati hulgaliselt. XVII—XIX sajandi jooksul vähenes indiaanlastest

elanikkond Ameerika Ühendriikide territooriumil mitmekordselt. Viljakad maad aga müüdi suurte tükkide kaupa maha kehvikutele kättesaamatu hinna eest. Nii lahendasid kodanlus ja plantaatorid-orjapidajad maaküsimuse oma huvides.

3. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Iseseisvussõja tulemusena eraldus Inglismaast 13 ülestõusnud asumaad. Endistest asumaadest tekkis esimene iseseisev riik Ameerikas — Ameerika Ühendriigid.

Ühtlasi oli iseseisvussõda Põhja-Ameerikas asumaade rahvahulkade (keda juhtis kodanlus) võitlus inglise maa-aristokraatia ja Inglismaa koloniaalrõhumise vastu. See asumaade iseseisvussõda oli kodanlik revolutsioon, mis kukutas maa-aristokraatia võimu ja tõi võimule ameerika kodanluse liidus orjapidajatega.

Ameerika kodanlus kasutas rahvahulkade võitlust inglaste vastu selleks, et tulla võimule, kuid tulnud võimule, rõhus ta rahvahulki niisamuti nagu inglise kodanlus XVII sajandil. «Rahvavõimu» nime all kehtestati Põhja-Ameerikas niinimetatud kodanlik demokraatia, mis oli tegelikult kodanluse võim.

Siiski viis iseseisvussõda Ühendriikide arenemist edasi. Endised Inglise asumaad muutusid Briti impeeriumi ühest osast iseseisvaks vabariigiks. Inglismaa ei saanud enam pidurdada Ameerika tööstuse ja kaubanduse arenemist ega keelata läänepoolsete maade asustamist. Kaotati tollipiirid endiste asumaade, nüüdsete osariikide vahel. See aga kiirendas rahvusliku turu arenemist. Kuna aga orjus kogu Lõunas säilis, siis viis see hiljem Ühendriigid uue kodusõjani, sõjani Põhja ja Lõuna vahel.

Küsimusi kordamiseks.

§ 10. 1. Millist mõju avaldasid indiaanlased Euroopast ümberasujate kultuurile?

2. Miks ei suutnud inglise aristokraadid-maaomanikud Ameerika asumaades kindlalt sisse viia kruntrendi võtmist?

3. Millised erinevused kujunesid välja põhjapoolsete ja lõunapoolsete asumaade vahel?

4. Mis olid asumaade elanikkonna Inglismaa-vastase ülestõusu peapõhjused?

5. Millised klassid olid Ameerika kodanliku revolutsiooni liikumapanevaks jõuks? Missugune klass oli juhiks? Millist osa etendasid rahvahulgad revolutsioonis?

6. Milles seisis «Sõltumatuse deklaratsiooni» progressiivsus tol ajal ja milles seisis ta piiratus?

§ 11. 1. Miks suutsid kolonistid saavutada sõltumatuse?

2. Miks oli iseseisvussõda samal ajal ka kodanlik revolutsioon?

3. Näidake XVIII sajandi Ameerika kodanliku revolutsiooni (iseseisvussõja) põhjal, et kodanlus ei suuda pikemaks ajaks rahvahulki enda ümber koondada, et pärast kodanliku revolutsiooni võitu toimub poliitiline lõhenemine kodanluse ja rahvahulkade vahel.

4. Kuidas olid Ameerika Ühendriikide kõrgemad riigivõimuorganid 1787. aasta konstitutsiooni põhjal korraldatud?

5. Mil viisil kindlustas Ameerika konstitutsioon plantaatorite ja kodanluse huve ning piiras rahva õigusi?

Katkend «SÕLTUMATUSE DEKLARATSIOONIST».

(Vastu võetud Kontinentaalkongressi poolt 4. juulil 1776.)

Kui sündmuste käik sunnib mõnda rahvast katkestama poliitilised sidemed, mis seovad teda teise rahvaga, ja asuma maakera riikide hulgas erilisele ja võrdsele kohale... siis kohustab lugupidamine inimkonna arvamuse vastu seda rahvast avaldama põhjusi, mis teda lahkulöömisele õhutasid.

Meie loeme vaieldamatuks järgmisi tõdesid: kõik inimesed on loodud võrdseina ja kõigile neile on looja kinkinud mõned võõrandamatud õigused. Nende õiguste hulka kuuluvad: elu, vabadus ja püüe õnnele. Nende õiguste tagamiseks on inimeste hulgas loodud valitsused, kelle õiglase võimu allikaks on juhitavate nõusolek. Kui aga mõni neist valitsemisvormidest muutub sellele eesmärgile hukutavaks, siis on rahval õigus seda muuta või hävitada ja luua uus valitsus...

Need asumaad on talunud kaua ja kannatlikult mitmesuguseid kitsendusi ja ainult häda sunnib neid nüüd endist valitsemisvormi muutma. Suurbritannia praeguse kuninga valitsemise ajalugu kubiseb lakkamatust ebaõiglusest... mis viib otseselt selle poole, et nendes osariikides piiramatut türanniat kehtestada. Tõestuseks esitame õiglasele maailmakohtule järgmised faktid. Ta (Inglismaa kuningas) keeldus kinnitamast seadusi, mis on üldiseks heaoluks ülimal määral kasulikud ja hädavajalikud...

Ta püüdis takistada nende osariikide asustamist...

Ta... saatis siia oma ametnike karja, kes laostavad rahvast ja imevad temast välja kõik mahlad.

Ta kinnitas aktid... millega kirjutati ette järgmised abinõud:

Meie hulka suurte relvastatud väesalkade paigutamise...

Meie kauplemise lõpetamise kõigi maailmajagudega.

Ilma meie nõusolekuta meile maksude määramise...

Edasi kuulutas Suurbritannia kuningas meile sõja...

Ta röövis meid merel, laastas meie rannikut, põletas meie linnu ja tappis meie kodanikke...

Kõige selle tõttu kuulutame meie, Ameerika Ühendriikide esindajad, kes me tulime kokku kongressile, rahva nimel ja ta volitusel, et need ühendatud asumaad peavad oma olemuse ja õiguse poolest olema vabad ja sõltumatud riigid (osariigid). Sellest ajast peale vabanevad nad igasugusest Briti krooni alamlusest ja igasugune poliitiline side nende ja Suurbritannia riigi vahel katkestatakse täiesti...

Küsimusi dokumendi kohta. Missugused Inglismaa poolt tehtavad kitsendused on deklaratsioonis ära toodud? Kinnitage teile teadaolevate faktide põhjal neid kitsendusi. Millistel deklaratsiooni seisukohtadel oli suur progressiivne tähtsus?

WASHINGTON UUE KONSTITUTSIOONI VAJADUSEST.

(Washingtoni kirjast ühele Ameerika Ühendriikide riigitegelasele 1786. a.)

Kiri, mille ma sain kindral Knoxilt, kes äsja saabus Massachusettsist, kuhu ta saadeti Kongressi poolt seoses korratustega selles osariigis, on täis nukraid märkusi elanikkonna tunduva osa meeleolude ja kavatsuste kohta. Ta kirjutab muuseas: «Nende veendumused seisavad selles, et Ühendriikide omandust... kaitsti Britannia eest kõikide ühiste jõupingutustega ja sellepärast peab see olema kõikide ühisvaraks; ja too, kes sellele püüab vastu seista, on võrdsuse ja õigsuse vaenlane ning peab Maa pealt ära pühitama. Nad otsustasid annulleerida kõik võlad, nii riigi- kui ka eravõlad... Nende inimeste arv ulatub Massachusettsi mõnedes asustatud rajoonides kuni ühe viiendikuni; nende hulka võib lugeda samamoodi meelestatud inimesi väljaspool (naaberosariikides), mis teeb kokku peaaegu 12 000—15 000...»

Valitsuse nõrkuse ja tegevusetuse tagajärjed on liiga selgesti näha, et selles võiks veel kahelda... Samal ajal aga... võiks... energiline konstitutsioon... meid sellele kindluse ja tähtsuse astmele tõsta, millele me õiguse järgi võime pretendeerida.

Küsimusi dokumendi kohta. Mida Washington nimetab «korratusteks»? Millised olid ülestõusnud farmerite nõudmised? Milline on Washingtoni (ja sõjaminister kindral Knoxi) suhtumine ülestõusnutesse? Mis neid eriti hirmutab?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendust: valged orjad, «orjus istandustes», tempelmaksuseadus, «Sõltumatuse deklaratsioon», Ameerika Ühendriikide Kongress, Saadikutekoda, Senat, Ülemkohus, läänepoolsed maad.
2. Koostage kronoloogiline tabel «Põhja-Ameerika iseseisvussõja tähtsamad sündmused».
3. Kirjutage välja iseseisvussõja juhtide nimed ja näidake igaühe osa sõjas.
4. Koostage laiendatud kava teemal «Rahvahulkade osa võitluses Ameerika Ühendriikide sõltumatuse eest».
5. Joonistage kaart «Ameerika Ühendriikide territoorium 1783. aastal». Kandke tänapäeva piiridega Ameerika Ühendriikide kontuurkaardile 13 osariigi esialgne territoorium ja Ameerika Ühendriikide territoorium 1783. aasta rahulepingu järgi.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON. ESIMESE KEISRIRIIGI SÕJAD.

4. peatükk.

PRANTSUSE XVIII SAJANDI KODANLIK REVOLUTSIOON (1789—1794).

§ 12. PÕLLUMAJANDUS, TÖÖSTUS JA KAUBANDUS.

XVII—XVIII sajandi Prantsusmaad loeti tugevaks riigiks. Prantsuse kuningas Louis XIV suurendas sõjaväge 550 000 mehe-ni. Prantsusmaa vallutas Ameerikas tohutu suured asumaad — Kanada ja Louisiana, laialdase maa-ala piki Mississipi jõge, mis on üheks pikemaks jõeks maailmas, samuti rikkad saared Lääne-Indias ning Madagaskari saare Aafrikas. Kuninga paleedes peeti uhkeid balle, jahile sõitis kuningas tuhandemehelise saatjaskonnaga. «Riik — see olen mina,» rääkis kuningas suureliselt. Kuid kuninga õukonna ja ülikute rikkused loodi talupoegade laostumise, nende julma ekspluateerimise arvel. Igal aastal toimusid talupoegade ülestõusud — küll kohalikud, küll laialdasi rajoone haaravad ülestõusud. Tugev sõjavägi oli valitsevale aadelkonnale vajalik eelkõige talurahva ja linnakehvistu sageli toimuvate ülestõusude mahasurumiseks. Louis XIV järglane Louis XV nägi, et kuninga piiramatu võim, kes ei tunnistanud mingeid seadusi, kuna igal tema sõnal oli seaduse jõud, ei või enam kaua kesta. «Peale meid tulgu kas või veeuputus,» ütles kord kuningas. Ja see «veeuputus», mis purustas feodaalkorra ja piiramatu feodaalmonarhia, tuligi. 1789. aastal algas Prantsusmaal revolutsioon.

Talupojad. Põllumajanduse langus. XVIII sajandi lõpul oli Prantsusmaal 25 miljonit elanikku, neist üle 23 miljoni talupoja. Prantsuse talurahvas erines inglise talurahvast. Selleks ajaks olid Inglismaal talupojad-omanikud peaaegu kõikjal maast ilma jäänud ja muutunud enamuses sulasteks või töölisteks. Aga Prantsusmaal pidasid talupojad mõisnikule kuuluval maal väiketalundeid ja kandsid feodaalkoormisi.

Tõsi küll, pärisorjus säilis Prantsusmaal XVIII sajandi lõpuks vaid vähestes kohtades, kuid ikkagi jäid talupojad hulgaliste feodaalkoormiste kammitsaisse. Talupoeg andis mõisnikule osa (tava-

liselt ühe neljandiku) saagist või maksis selle osa väärtuse rahas. Teise osa saagist (kümnise) võtsid talupojalt ahned papid. Kui talupoeg suri, siis ilmus mõisavalitseja ja nõudis perekonnalt sisse suure maksu päranduse üleandmise eest. Vilja või teiste saaduste üle silla vedamise eest nõudis mõisnik-senjöör erimaksu. Viljajahvatamise eest härraste veskil ja leivaküpsetamise eest härraste ahjus oli vaja eraldi maksta. Isegi sel juhul, kui senjööril leivaahju polnud, nõuti talupojalt ikkagi kunagi sisseseatud igaaastast maksu ahju kasutamise eest. Sild ja veski võisid laguneda, kuid iga-aastasi makse üleveo ja jahvatamise eest nõuti sisse korrapäraselt.

Prantsuse talupoja ekspluateerimine. *Karikatuur.*

Talupoja kukil istuvad vaimulik ja aadlik. Talupojal on käes tema peamine tööriist — kõblas. Vaimuliku ja aadliku taskutest ulatuvad välja lehed priileivasöödjate (piiskoppide, hertsogite, krahvide jt.) nimekirjaga, keda rahvas peab ülal pidama. Talupoja taskus on leht maksude ja koormiste loeteluga (soola-, tubaka-, pearahamaksu ja teoorjuse ning kümnisega).

Prantsusmaal säilis palju teisigi keskaegseid koormisi. Lõbustades end küttimisega, oli senjööril õigus tallata talupoegade põlde, kihutada põlde mööda ratsahobuseil koos oma külalistega ja koerakarjadega. Iga mõisnik pidas tuvilat. Tuvid laastasid talupoegade põlde, aga talupoega, kes tappis tuvi, karistati karmilt. Säilis palju alandavaid kohustusi. Öösiti tuli mõisahäärberite juures tiikidel konni hirmutada, et senjöör saaks rahulikult magada. Mõisnikuga või mõisavalitsejaga kohtumisel pidi talupoeg sügavalt kummardama ja nende kätt või õlga suudlema. Senjööri peale polnud kuhugi kaevata. Kohut mõistis kas mõisnik ise või tema poolt määratud kohtunik. Kohtutes kasutati piinamist.

Talupoeg sõltus mitte üksnes oma senjöörist. Ta oli koormatud raskete riigimaksudega. Suur maks oli sisse seatud soola tarvitamise eest.

Et talupojad ei loobuks ülemäära kallist soolast, olid nad kohustatud seda ostma vähemalt 7 naela aastas inimese kohta ainult «keedupoti ja soolatopsi jaoks», s. o. toiduks tarvitamiseks. Tagavara soolamise ja loomade jaoks pidid talupojad soola ostma eraldi. Et talupojad ei ostaks salakaubasoola, selleks saadeti kaupmehed-salakaubitsejad 9 aastaks erilistele laevadele — galeeridele — sunnitööle. Sunnitöölised aheldati kettidega pinkide külge ja nad töötasid sõudjatena. Teistkordsel tabamisel poodi soolaga kaupleja üles. Karmilt karistati ka

talupoegi, kes ostsid maksustamata soola. Erilised relvastatud valvesalgad kihutasid talupoegi minema neist kohtadest, kus nad ise oleksid võinud soola hankida. Suure maksuga oli maksustatud vein. Eriti tähtis oli see maks Prantsusmaale, kus oli palju viinamarjaistandikke ning kes oma veinide poolest oli kuulus kogu maailmas. 27 000 kuninglikku ülevaatajat nuhkisid talupoegade keldrites ja mõõtsid vaate. Piiripunktides otsisid nad läbi möödaminejaid ja läbisõitjaid. Kui talupoeg ei suutnud makse tasuda, siis müüdi võla katteks tema kariloomad ja majakraam. Maksuvõlad kasvasid aga endiselt. Talupoeg elas puuosmikus või akendeta ja korstnata, savipõrandaga ja õlgkatusega muldonnis. Tema elamus asusid tihti ka kariloomad ja kodulinnud. Talupoeg riietus jämedast kodukootud riidest rõivaisse ja kandis puukingi.

Talumajandus läks allamäge. Umbes $^1/_3$ künnimaast oli sööti jäetud. Näljaaegu oli alatasa, isegi hea lõikuse aastail. Talupoegade ülestõusud kordusid aastast aastasse. Ringkondade sõjaväeülemad — kubernerid — surusid need ülestõusud sõjaväe abil maha, kuid neid puhkes jälle.

Mõisniku kasuks võetavat kruntrenti ja riigi kasuks võetavaid makse nõuti üha sagedamini sisse rahas. Et tasuda kruntrenti ja makse, müüsid talupojad osa oma saagist.

Tööstus. Tunduvalt arenes tööstus peamiselt neis maakohtades ja rajoonides, mis kuulusid Lõuna-Prantsusmaa mereäärsete kaubalinnade juurde: Gironde'is, suure kaubanduskeskuse Bordeaux'ga, samuti Marseille' ümbruskonnas. Siin toodeti kalevit, linast riiet, klaasi ja seepi nii siseturu jaoks kui ka kauplemiseks Idamaadega.

Hoolimata suurettevõtete olemasolust oli Prantsusmaal veel ülekaalus käsitööndusliik väiketootmine ning säilis tsunftisüsteem. Käsitöölised jagunesid tsunftidesse ja elasid kvartalite kaupa — müürsepad, lihunikud, värvalid, rätsepad. Tsunftimeister istus töökojas erilisel kõrgemal kohal, parukas peas, jälgides selle ja õpipoisse. Meistril ei tohtinud olla üle kahe õpipoisi, kuid altkäemaksu eest võis rikas tsunftimeister pidada 10—20 õpipoissi, tegelikult palgatöölist. Tsunftidele vaadati Prantsusmaal juba ammu kui peamiselt kuningavalitsuse tuluallikatele. Terve inspektorite ja valvurite armee valvas tsunftidelt maksude sissenõudmise üle. Tsunftid omakorda suurendasid õpilastelt ja sellidelt võetavaid makse. Tsunftikäsitöö, kus kõik tooted valmistati kindlate mudelite järgi ja rangelt kindlaksmääratud hulgal, ei suutnud turgu rahuldada. Käsitööonduse keskaegne tsunftisüsteem muutus tööstuse arenemisele piduriks.

Selle tõttu, et tsunftid oma kitsendavate eeskirjadega asusid ainult linnades, aga õigust manufaktuuri avamiseks linnas oli vaja osta, hakkasid kaupmehed andma tellimisi külale. Nad jaotasid kehvtalupoegadele toorainet, mõnikord ka tööpinke, ja said valmistooteid, muutes nii talupojad-kehvikud oma kodus töötavateks palgatöölisteks. Säärane manufaktuurne tööstus, kus rakendati tööjaotust, oli revolutsioonieelsel Prantsusmaal laialdaselt levinud. Manufaktuuris oli töö tootlikum kui käsitööonduses. Töö-

operatsioonide jaotamine üksikute tööliste vahel lubas kaupa toota kiiremini ja suuremal hulgal.

Kaubandus. Kaubanduse arenemist segas hulk Prantsusmaa feodaalkorra poolt loodud sisetolle. Riigil, senjööridel, piiskoppidel ja kloostritel olid omad tollipunktid, kes võtsid tolli kaubaveo eest läbi nende valduste. 50 000 sõdurit valvas sisetollipiire, mis lahutasid üht provintsi teisest. Räägiti et on odavam tuua Prantsusmaale vilja Hiinast kui vedada seda Prantsusmaa lõunaosast põhjaossa. Juhtus selline lugu: keegi mõisavalitseja viis linna vilja müügile. Teel maksis ta tollimaksu viljaveo eest läbi feodaalide valduste. Lõppude lõpuks oli ta maksnud juba nii palju tollimaksu, et enam polnud mõtet viljakoormaga edasi minna, viljakoorma tagasivedamise eest aga oleks tulnud jälle tolli maksta. Siis viskas mõisavalitseja viljakotid kraavi.

Feodaalkord Prantsusmaal takistas tööstuse, kaubanduse ja põllumajanduse arenemist.

§ 13. SEISUSED JA KLASSID, PRANTSUSE REVOLUTSIOONI PÕHJUSED.

Privilegeeritud (eesõigustatud) seisused. Revolutsiooni eel olid Prantsusmaal valitsevateks seisusteks suurmaaomanikud — aadlikud ja vaimulikud. Need mõlemad olid eesõigustatud seisused. Nad olid vabastatud peaaegu kõikidest maksudest. Kõik kõrgemad ametikohad riigis ja kõik juhtivad kohad sõjaväes olid aadlike käes.

Erinevalt Inglismaast, kus aadel kasutas palgalist tööjõudu, tegeles kaubanduse ja tööstusega, pidasid Prantsusmaa aadlikud kauplemist ja manufaktuuride asutamist oma väärikusele alandavaks. Aadlikud elasid Prantsusmaal talupoegadelt saadava feodaalrendi arvel ja püüdsid säilitada feodaalkorda. Sellepärast olid nad sügavalt vaenulikud revolutsiooni vastu. Eesrindlikke aadlikke oli Prantsusmaal vähe.

Kuningas. Prantsuse feodaalriigi eesotsas seisis absolutistlik monarh, kuningas, kelle sõna oli seaduseks.

1774. aastal, pärast Louis XV surma, tuli Prantsusmaal troonile Louis XVI. Ta oli piiratud mõistusega, kangekaelne ja peale oma isiku kõige vastu ükskõikne inimene. Poliitilistes asjades oli ta oma naise, Austria keisri[1] õe, valitsemishimulise, ilusa ja kõrgi Marie Antoinette'i tugeva mõju all. Kuninglikus nõukogus Louis XVI tavaliselt tukkus. Ta kaebas, et vaimne töö teda väsitab. Pühendades vähe aega poliitikale, oli kuningas seevastu asjatundja jahipidamises. Kuninga tallis oli 1857 hobust ja nende

[1] Püha Rooma keisririigi keisri.

jaoks 1400 tallipoissi. Provintsis oli varuks veel 1200 hobust. Väljasõitude jaoks oli kuningal 217 tõlda. Kuninga õukonda kuulusid kõige nimekamad, rikkamad aadlikud, aga samuti katoliku vaimulikkonna ladvik, kes said kuninga käsul määratu suurt rahalist tasu ja maavaldusi.

Kolmas seisus. Kõik, kes ei kuulunud kahte esimesse eesõigustatud seisusesse, kuulusid *kolmandasse seisusesse*. Kolmanda seisuse rõhuva enamiku moodustasid talupojad. Siia kuulusid ka käsitöölised, töölised ja linnakehvistu. Juhtiv seisund kolmanda seisuse hulgas oli kodanlusel: kaupmeestel, pankuritel ja manufaktuuriomanikel.

Prantsuse veel noore, alles kujuneva töölisklassi koosseisu kuulusid manufaktuuritöölised, käsitöölised, sellid, õpipoisid, osa külakäsitöölisi ja suur hulk hooajatöölisi. Kõigi nende kihtide olukord oli äärmiselt raske. Tööpäev kestis varahommikust hilisööni. Töölisi koormasid rasked trahvid. Väga sageli toimusid manufaktuurides ülestõusud. Kuid tolleaegsed töölised ja üldse linna «alamkihid» polnud poliitiliselt veel iseseisvad, nad läksid alles koos kodanlusega.

Rikastunud kodanlased võistlesid toreduselt Prantsusmaa nimekate aadlikega. Nad ehitasid losse ja korraldasid hiilgavaid vastuvõtte. Viimastel aastakümnetel enne revolutsiooni hakkasid kodanlased laostunud aadlikelt suurel hulgal maid omandama. Kuid poliitiliselt oli kodanlus täiesti õigusteta. See avaldus ka igapäevases elus. Nii näiteks ostis üks rikas kodanlane oma emale teatris looži. Kuid tuli nimekas aadlik ja kihutas vana naise kepiga teatrist minema. Aadlikule ei tehtud selle eest midagi, sest naine, keda ta solvas, polnud aadlik.

Prantsuse revolutsiooni põhjused. Tootlikud jõud ja tootmissuhted. Revolutsiooni paratamatus Prantsusmaal. Inimesed, hankides looduselt endale vajalikke elatusvahendeid, kasutavad saaduste ümbertöötamiseks tööriistu ning masinaid, omandavad töövilumusi ja -võtteid, tunnetavad järk-järgult tootmise teaduslikke aluseid. Töötootlikkus sõltub tööriistadest ja -võtetest, samuti tootjatest enestest. Mida arenenumad, haritumad ja teadlikumad on töötajad, seda paremaid tulemusi võib nende töö anda. *Tööriistu ja -võtteid ning töötajaid endid nimetatakse tootlikeks jõududeks*[1]. Tootlike jõudude arenemise tasemest sõltub inimeste võim looduse üle, nende seisund tootmises ja ühiskonna elus tervikuna; ühel juhul ekspluateerimise või siis teisel juhul koostöö, vendluse, sõpruse suhted.

Kuid inimene ei eksisteeri väljaspool ühiskonda. Ainult jutustustes ja romaanides võib kohata robinsone, just nagu «isoleeri-

[1] Tootlike jõudude hulka kuulub ka töö objekt, näiteks rauamaagi- või söelademed nende kaevandamisel kaevandustes või šahtides. Vastavalt tootmise arenemisele omandab üha suurema tähtsuse teadus — ta muutub võimsaks tootlikuks jõuks.

Kolm seisust Prantsusmaal.

tud» inimesi (ja ka Robinson jäi asustamata saarel elades oma ühiskonna pojaks).

Selleks et elada, peab inimene tootma. Tootmine aga toimub teatud ühiskondlikes tingimustes: näiteks ori, kes on orjapidaja omandus, töötab ja annab oma tööviljа täielikult orjapidajale; feodaaltalupoeg töötab feodaali maal, ja olenemata sellest, kas ta on pärisori või mitte, annab ta tunduva osa oma tööviljast feodaalile. Kapitalismi ajal rikastab tööline oma tööga kapitalisti.

Järelikult toimub tootmine alati ühtede või teiste omandussuhete eksisteerimise juures. Eri ühiskonnad erinevad üksteisest tootlike jõudude arenemise taseme ja omandussuhete poolest, millest sõltub ka saaduste jaotamine. Omandussuhted on tootmissuhete aluseks, s. o. kas klassiühiskonna või klassideta ühiskonna ehituse aluseks. Tootlike jõudude arenemise tasemest sõltuvad tootmissuhted ja kogu ühiskonna elu üldse. Näiteks kiviriistade ajal eksisteeris sugukondlik kord, masinate ja vabrikute ilmumisega jõuame aga kapitalismi masinastaadiumi. Tootlikud jõud arenevad kogu aeg, omandusvormid aga jäävad teatud ajaks muutumatuks.

Ajalugu näitab, et oma arenemise teatud astmel hakkavad senised tootmissuhted, mis kunagi viisid ühiskonna arenemist edasi, vananema ja ühiskonna edasiliikumist takistama. Näiteks pärisorjuslik sõltuvus, kui ränk ta ka polnud, oli orja olukorraga võrreldes sammuks edasi. Pärisorja töö oli tootlikum kui orja töö ja pärisorja sõltuvus isandast oli kergem. Esialgu orjandusliku ühiskonna asemele asunud feodaalühiskonnas soodustasid feodaalsuhted ühiskonna edasiliikumist, kui aga feodaalühiskonna rüpes valmis suurema töötootlikkusega kapitalistlik majanduslaad, siis hakkavad feodaalsuhted juba vananema, muutuvad tootlike jõudude arenemise takistajaks, palgatööd kasutavate manufaktuuride ja vabrikute, tootlikuma palgatöö ja kaubatootmisega põllumajanduse kasvu takistajaks. Teisiti öeldes, teatud arenemisastmel satuvad uued tootlikud jõud vastuollu vanade ühiskondlike suhetega ning lõppkokkuvõttes ka asutustega, seadustega ja ideedega. Selles konfliktis viib uute tootlike jõudude arenemine vanade tootmissuhete purustamiseni. Nii oli see ka Prantsusmaal XVIII sajandi lõpul.

Prantsusmaal laostasid talupoegade feodaalkohustused nende majapidamisi ega võimaldanud kasutada täiuslikumaid maaharimisvõtteid.

Tsunftisüsteem ja kuninga ametnike omavoli pidurdasid eesrindlikuma ja tootlikuma manufaktuurse tööstuse arenemist. Feodaalsed tõkked, mis lahutasid kogu Prantsusmaad, pidurdasid kaubanduse arenemist ja rahvusliku turu kujunemist. Rahvahulgad olid maha surutud, harimatud, neil puudusid õigused. Feodaalomandus ja feodaalkord tervikuna hakkasid takistama Prantsusmaa tootlike jõudude arenemist. Tekkis terav kokkupõrge kapitalistliku tootmise kasvavate tootlike jõudude ja vanade tootmissuhete vahel. Prantsusmaa arenemist takistavaid tõkkeid võis kõrvaldada ainult revolutsioon. Niisugune kodanlik revolutsioon, mis oli suunatud feodaalkorra ja kuningavõimu vastu, toimuski Prantsusmaal.

Maakohtades ja linnades toimusid üksteise järel üha ähvardavamad ja sagedasemad rahva väljaastumised feodaalkorra vastu. Tugevnesid linnakehvistu ülestõusud. Kaua aega ei olnud talurahvaliikumisel edu, kuna tal puudusid juhid, kodanlus aga ei taht-

nud revolutsioonilise liikumisega ühineda. Lõpuks ühines kodanlus (küll mitte otsekohe, vaid kõheldes) võimsa rahvaliikumisega, mis oli suunatud feodaalkorra vastu Prantsusmaal, ja asus selle liikumise etteotsa.

§ 14. EESRINDLIKU KODANLUSE JA RAHVAHULKADE IDEED.

Voltaire. Pärast Inglise XVII sajandi revolutsiooni tugevnes reas Euroopa kontinendi maades, eriti Prantsusmaal, rahvaliikumine, mis oli suunatud feodaalikke vastu. Sel ajal elavnes kirjanike ja teadlaste võitlus feodaalkorra vastu, feodaalse ekspluateerimise ühe tähtsama tugisamba — religiooni vastu. Marx kirjutas, et «suurvaimud on alati seotud rahvaga», nad on alati kaasa löönud, kui «sügaval alamkihtides toimub käärimine». Juba ammu enne revolutsiooni esitati kodanluse nõudmised kirjanike ja teadlaste poolt. Suur mõju oli XVIII sajandil Voltaire'il. Tuntud kirjanik, keda peeti tolle aja eesrindlike inimeste «mõtete valitsejaks», paljude näidendite, ajalooliste tööde ja poliitiliste brošüüride autor Voltaire (1694—1778) sai kuulsaks oma vihaste ja kirglike väljaastumistega pärisorjusliku korra ja kiriku vastu. Voltaire kinnitas, et ta usuks aadlike «kaasasündinud» õigusi, kui rüütlid sünniksid kannustega, talupojad aga, sadul seljas. Voltaire nõudis konstitutsiooni, et piirata kuningavõimu, ta nõudis aadli ja vaimulikkonna privileegide kaotamist. «Ta lõi ja kõrvetas nagu välk» (Herzen). «Purustage vana pettusehoone!», «Lõmastage kõlvatu elukas!» kutsus üles Voltaire. «Kõlvatuks elukaks» nimetas Voltaire Prantsusmaal valitsevat katoliku kirikut. Seejuures arvas Voltaire, et «alamrahvas tuleb hoida ranges sõnakuulmises», et lihtrahvale on usk «koguni kasulik» ning oleks võimatu valitseda isegi ühe küla talupoegi, kui see küla oleks asustatud jumalakartmatutega. Sellepärast ütles ta: «Kui jumalat poleks, tuleks ta välja mõelda.» Oma mõisas aga püstitas ta mälestussamba pealkirjaga «Jumalale Voltaire'ilt».

Voltaire.

Korramuutusi ootas Voltaire mitte revolutsioonilt, mida ta kartis, vaid «valgustatud valitsejalt» — filosoofilt. *Voltaire väljendas selle osa kodanluse ja eesrindlike aadlike vaateid, kes püüdsid piirata kuninga absolutistlikku võimu, hävitada katoliku kiriku mõju, kuid kartsid rahvahulki ja revolutsiooni.*

Montesquieu. Voltaire'iga ühel ajal väljaastunud Montesquieu (1689—1755), kes oli päritolult aadlik, võitles samuti piiramatu kuningavõimu ja katoliku kiriku vastu. Montesquieu ülis-

tas Inglise parlamentaarset korda ja nõudis prantsuse kodanlusele samasugust mõjuvõimu, nagu oli inglise kodanlusel. Seega Montesquieu arvates pidi kuningas jagama oma võimu kodanlusest ja aadlikest koosneva parlamendiga. Montesquieu oli konstitutsioonilise monarhia, s. o. niisuguse monarhia poolt, kus konstitutsioon näeb ette kodanluse ja aadlike osavõtu parlamendi kaudu riigiasjade otsustamisest.

Rousseau.

Sel ajal kui Voltaire ja Montesquieu tahtsid ainult piirata kuningavõimu, tahtis prantsuse kirjanik Rousseau seda hoopis kaotada ja kehtestada vabariiki.

Rousseau (1712—1778). Jean Jacques Rousseau oli šveitsi käsitööline-kellassepa poeg. Ta sündis Genfis ja oli Genfi linna rikka ülemkihi ning käsitööliste ja talupoegade vahel toimuva alalise võitluse tunnistajaks.

«Inimene sündis vabana, kuid ta on kõikjal ahelais,» kirjutas Rousseau. Ta arvas, et võim peab kuuluma rahvale endale, et rahval endal on õigus korraldada riigi valitsemist. Rousseau nõudis, et igaüks töötaks. «Iga logelev kodanik on varas,» kirjutas ta. «Ühiskonna seisukorra parandamiseks,» kirjutas Rousseau, «on vaja, et igaühel oleks küllaldaselt ja kellelgi ei oleks liiga palju.» Rousseau arvas ebaõigelt, et omandust võib säilitada ja seda samal ajal piirata, muutes ta väikeomanduseks. *Rousseau väljendas väikekodanluse (väikeomanike) — käsitööliste ja talurahvahulkade meeleolu.* Sealjuures Rousseau ei mõistnud, et valdav osa väikeomanikke laostub ja ainult tühine osa neist muutub suuromanikeks, ettevõtjateks-kapitalistideks. Nõudes, et oleks lubatud ainult väikeomandus, kutsus Rousseau ühtlasi üles feodaalomanduse revolutsioonilisele hävitamisele. Sellepärast oli Rousseau õpetus tema ajal revolutsiooniline. Ent kutsudes üles aadlike feodaalmaavalduse hävitamisele ja kaitstes eraomandust, võitles Rousseau sel viisil tegelikult kodanliku korra kindlustamise eest.

J. Meslier (1664—1729). XVII sajandi lõpul ja XVIII sajandi alguses elas Prantsusmaal vaene külapreester Jean Meslier. Kangru pojana tundis ta palavalt kaasa talupoegade kannatustele, keda rõhusid senjöörid. Ent olles vaimulik, kutsus ta talupoegi alandlikkusele mõisnike ees. See mõjus talle väga ängistavalt. Leidmata endas küllaldaselt jõudu võitlemiseks, tegi Meslier oma elule lõpu, näljutades enda surnuks.

Meslier'st jäi järele ta «Testament». Selles töös kuulutas ta sõja jumalale, kuningale ja rikkaile. Kui Rousseau kaitses väike-

omandust, siis Meslier tegi ettepaneku anda maa üldiseks kasutamiseks. Seda nõudis ta inimkonna õnne nimel. Pöördudes rahva poole, kirjutas Meslier: «Teie peate ülal mitte ainult oma kuningaid ja oma printse, teie peate sellele lisaks veel ülal kogu aadlit, kogu vaimulikkonda, kõiki munki... kõiki söödikuid ja kasutuid inimesi, kes üldse maa peal elavad.»

Meslier väljendas külakehvistu, puudusest rõhutud talupoegade ja sulaste igatsusi.

Entsüklopedistid. Diderot. 1751. aastal ilmusid Prantsusmaal kuulsa «Teaduste, kunstide ja käsitööde entsüklopeedia» esimesed köited. Seda väljaannet toimetas filosoof Diderot. «Entsüklopeedia» väljaandmisest võtsid osa Voltaire, Rousseau ja paljud teised silmapaistvad kirjanikud.

Selle «Entsüklopeedia» ilmumine oli suursündmuseks. Selles anti Prantsusmaal eksisteerivate mitmesuguste tootmisalade — manufaktuuride, põllumajanduse üksikasjaline kirjeldus, kusjuures kirjeldati parimaid tootmise näidiseid. Prantsuse kodanlus tahtis näidata oma saavutusi.

Kuid «Entsüklopeedial» oli ka veel teine, palju suurem tähtsus. See polnud mitte ainult käsitööde entsüklopeedia, see oli ka teaduste entsüklopeedia. «Entsüklopeedias» avaldati pikki artikleid, terveid teaduslikke uurimistöid. Entsüklopedistid süstematiseerisid kõik XVIII sajandi keskpaigas kogutud teadmised.

Peamine oli aga see, et kogu «Entsüklopeedial» oli võitlev poliitiline iseloom. Diderot kuulutas lepitamatu võitluse katoliku usule, võttis halastamatu kriitika alla feodaal-absolutistliku korra asutused. Kuninga nõukogu ei otsustanud asjata hävitada «Entsüklopeedia» esimesi köiteid. «Entsüklopeedia» väljaandmine pandi mitu korda seisma ja keelati ära. Kuid revolutsiooni eelõhtul ilmus ikkagi ta viimane köide.

Diderot viibis Venemaal ja ennustas Venemaa rahvastele suurt tulevikku. Ta oli uhke selle üle, et Peterburi Teaduste Akadeemia valis ta oma liikmeks.

Astudes välja feodaalse ekspluateerimise ja piiramatu kuningavõimu vastu, kujutasid teadlased ja kirjanikud endale erinevalt eesmärke, võitlusülesandeid. Ühed, näiteks Voltaire ja Montesquieu, tahtsid piirata kuningavõimu esinduskogude loomisega, teised, nagu Rousseau, püüdsid üldse kuningavõimu hävitada ja vabariiki välja kuulutada; kolmandad, nagu Meslier, arvasid, et on vaja hävitada kuninga ja rikaste võim ning muuta tootmisvahendid *ühiseks, rahvalikuks* omanduseks.

Erinevalt Voltaire'ist ja Montesquieu'st oli prantsuse kodanlike kirjanike noorem põlvkond — entsüklopedistid — materialistid. Nad said õigesti aru, et maailm on mateeria liikumine.

Olles loodusnähtuste seletamisel materialistid, jäid entsüklopedistid idealistideks inimühiskonna arenemise seaduste seletamisel. Nad oletasid ekslikult, et kogu ühiskonna arenemine sõltub mõistuse saavutustest. Nad ei mõistnud majandusliku arenemise ja klassivõitluse otsustavat tähtsust.

Prantsusmaa eesrindlikud inimesed polnud alati järjekindlad feodaalrõhumise ja kiriku ülevõimu kritiseerimisel. Kuid nende ideed mängisid revolutsiooni ettevalmistamisel ja selle käigus suurt osa. Tekkides feodaalkorra sügava kriisi ajajärgul, soodustasid nad selle lammutamist. Nende ideid võtsid ühiskonna eesrindlikud ringkonnad ja ka eesrindlikud inimesed rahva hulgast (sedavõrd kui nad jõudsid rahvani) üleskutsena võitlusele.

§ 15. REVOLUTSIOONI ALGUS. RAHANDUSLIK SUURKODANLUS VÕIMUL.

Kriisi teravnemine. Talupoegade ja linnakehvistu ülestõusud tugevnesid iga aastaga. Dijon'is nõudsid nälgivad töölised ja talupojad võimudelt leiba. Linna komandant vastas mõnitavalt: «Rohi on põllul juba suureks kasvanud, minge sinna ja sööge seda.»

Talupoegade suurenev laostumine vähendas järsult maksude laekumist riigikassasse. Samal ajal jätkas kuningas tohutute summade kulutamist oma vajadusteks ja suurteks kingitusteks aristokraatidele. Kuningas tahtis näiteks osta endale veel üht lossi, mille peale kulus 10 miljonit livri[1]. Kuninganna ei tahtnud temast maha jääda ja nõudis ka endale lossi Pariisi lähedale. See läks maksma 6 miljonit livri. Samal ajal polnud enam võimalik maksudega palju raha välja pumbata, kodanlus aga keeldus raha laenuks andmast. Rahapuudus muutus järjest teravamaks. Ministrid kulutasid seadusevastaselt raha, mis oli määratud invaliididele ja haiglatele annetamiseks. Lõpuks pani riigikassa 1788. aastal maksed seisma. Siis kerkis kogu oma teravuses üles aadlike ja vaimulike maksustamise küsimus.

Generaalstaatide kokkukutsumine. Väljapääsmatu olukorra tõttu oli kuningas sunnitud nõustuma Generaalstaatide kokkukutsumisega, mida polnud 1614. aastast saadik kokku kutsutud. Generaalstaatide koosseisu kuulusid kõigi kolme seisuse esindajad. Louis XVI lootis saada Generaalstaatide nõusolekut uueks laenuks ja uuteks maksudeks.

Kolmanda seisuse saadikuteks osutusid kodanluse ja kodanliku intelligentsi esindajad: advokaadid, notarid ja arstid. Generaalstaatidesse ei pääsenud mitte ükski talupoeg, mitte ükski tööline. Kolmanda seisuse saadikute hulgas oli juhtiv seisund rahanduslikul ja kaubanduslikul suurkodanlusel (pankuritel ja suurkaupmeestel). Kodanlus, kartes rahvahulki, ei julgenud kaua kutsuda neid ülestõusule ja piirdus kuninga ning aadlike piiramatu võimu vastu suunatud poliitiliste raamatute ja brošüüride väljaandmisega. Kuid samal ajal oli kodanlus eluliselt huvitatud feodaalkorra kukutamisest ja ühines lõpuks rahvaliikumisega.

Generaalstaadid avati feodaal-absolutistliku süsteemi sügava kriisi, rahvahulkade olukorra järsu halvenemise, üldise ärevuse, talupoegade ülestõusude ning manufaktuuritööliste ja linnakehvistu väljaastumise õhkkonnas.

Sel ajal Prantsusmaal V. I. Lenini sõnade järgi «alamkihid ei tahtnud», aga «ülemkihid ei saanud elada endist viisi»[2].

Kuid ekspluataatorlikud klassid ei anna oma võimu vabataht-

[1] Livr — hõbemünt, umbes 35 kopikat kullas.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 187.

likult käest. Valitsevate klasside kukutamiseks oli vaja rahvahulkade revolutsioonilist väljaastumist ja seda, et rahvahulkadel oleksid oma juhid.

Generaalstaatidest Asutava Koguni. Generaalstaatide avamine määrati 5. maile 1789 Versailles's. Kuningas ja õukondlased ei tahtnud Generaalstaate kokku kutsuda Pariisis, kartes pealinna revolutsiooniliselt meelestatud rahvahulki.

Generaalstaadid avati pidulikult. Vaimulikkond oli uhkelt riietatud valgeisse ja violetseisse siidtalaaridesse. Aadlikud olid rikkaliku kuldtikandiga kuubedes. Kolmandale seisusele olid ette nähtud tagasihoidlikud mustad ülikonnad. Kui kuningas troonile istus ja kombekohaselt kübara pähe pani, katsid ka aadlikest ja vaimulikest saadikud pead, kasutades vana eesõigust. Ülikute imestuseks ja pahameeleks kolmanda seisuse saadikud, kes pidid kuningat kuulama põlvele laskudes ja paljapäi, katsid samuti pead ja kuulasid kuninga kõnet püsti seistes. Kuninga kõne oli lühike. Ta käskis anda raha, kaebas meelteärevuse üle ja hoiatas uuenduste eest.

Kõigil järgnevatel päevadel oli hoone, kus Generaalstaadid istungeid pidasid, ümbritsetud üha kasvavate revolutsiooniliste rahvahulkadega, kes olid tulnud Pariisist Versailles'sse, et ässitada koosolekut võitlusele kuninga vastu. 17. juunil kuulutasid kolmanda seisuse saadikud end kogu rahva esindajateks — Rahvuskoguks — ja otsustasid, et kui neid sunnitakse laiali minema, siis kutsuvad nad elanikkonna üles katkestama maksude maksmise. Koosolek põhjendas oma ettepanekut sellega, et kolmandasse seisusesse kuulub 96% kogu rahvast. Ühtlasi teatas Rahvuskogu, et kuningal ei ole õigust tema otsuseid seisma panna. Sel viisil kuulutasid kolmanda seisuse esindajad end revolutsioonilisel teel kõrgeimaks võimuks riigis.

Kolme päeva pärast, 20. juunil, kui Rahvuskogu tahtis järjekordset istungit läbi viia, leidis ta oma ruumi uksed suletuina. Osutus, et Louis XVI, soovides Rahvuskogu tööd nurja ajada, oli andnud korralduse remondi ettekäändel ruum sulgeda. Saadikuid see ei heidutanud: nad kogunesid lähemas vabas ruumis — pallimängusaalis (vana tennisetaolise mängu ruumis) — ja tõotasid suure vaimustusega mitte laiali minna enne, kui konstitutsioon on välja töötatud. Rahvuskogu kuulutas end Asutavaks Koguks, s. o. koguks, kes töötab välja ja kehtestab uue konstitutsiooni. Nendel päevadel tuletati tihti meelde Rousseau' sõnu, et rahval endal on õigus korraldada riigi valitsemist.

Kuningas teatas, et ta lepib Asutava Kogu olemasoluga. Aga see oli ainult silmakirjaks. Salaja otsustas kuningas tarvitusele võtta jõu. Versailles omandas sõjaväelaagri ilme. Koosolekusaal piirati jälle valve poolt ümber. Pariis piirati ümber kahekümne tuhande mehelise sõjaväega. See kutsus pealinnas esile suure ärevuse. Pariislaste kogunemiskohaks sai ühe palee (Palais Royali)

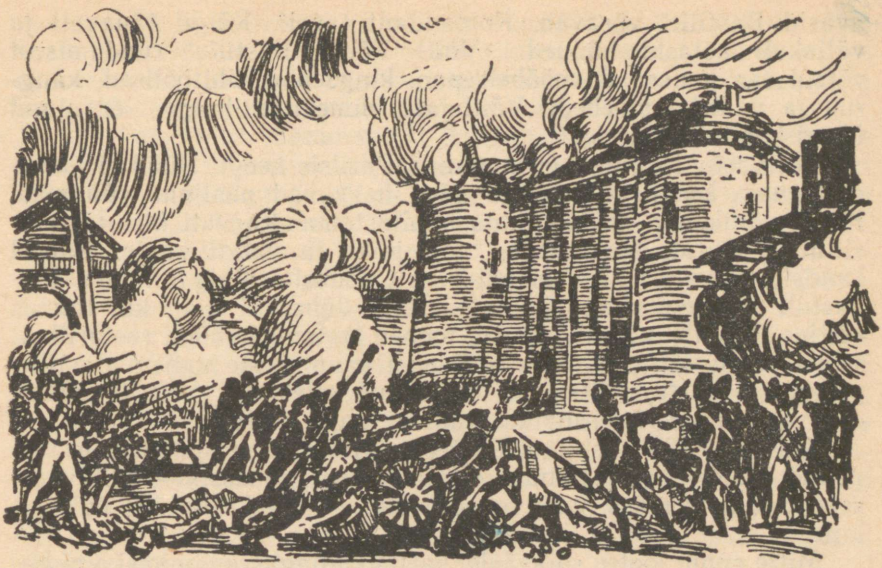

Bastille' vallutamine.

aed. Aed oli kogu aeg rahvast tulvil. Kõnelejaks võis olla igaüks. Seal räägiti Pariisi ähvardavast ohust ning otsustati vastupanu avaldada.

Kuningas valmistas ette arveteõiendamist pealinna elanikkonnaga. Protestiks tulid Pariisis rahvahulgad tänavale. 12. juulil tungis saksa palgatragunite rügement kallale relvastamata rahvahulgale. Kõlas hüüe: «Relvade juurde!» Siis ühines rahvaga prantsuse kaardiväerügement. Sama päeva õhtul algas üldine ülestõus. Hakkas kõmisema häirekell. Raekotta (linnavolikogu hoonesse) kogunenud rahvas otsustas saata saadikud linnarajoonidesse, et relvastada elanikke. Järgmisel päeval tungis rahvahulk arsenali ja purustas relvapoed. Relvade arvu suurendamiseks käskis raekojas moodustatud komitee valmistada 50 000 piiki. Töö käis täies hoos. Linn oli kogu öö valgustatud. Põlesid tõrvatünnid ja rasvapannid.

Bastille' vallutamine — revolutsiooni algus. Pariisis valmistuti kuninga vägesid lahinguga vastu võtma. **14. juulil 1789. a.** tekkisid kuuldused selle kohta, et iidsel kuninga kindlusvanglal B a s t i l l e'l olevat suurtükid suunatud linnale. Kõlas hüüe: «Bastille' juurde!» Neli tundi kestis kindluse visa piiramine, kuid siis lähenesid kaardiväelased suurtükkidega. Nähes, et alistumine on vältimatu, tormas Bastille' komandant põleva süütenööriga püssirohulao juurde, et kindlus õhku lasta. Sõdurid peatasid komandandi ja

avasid Bastille' väravad. Komandant tapeti. Kõigil tänavail ja väljakuil kõlasid hüüded: «Võit! Võit!» Bastille' ründamisest võtsid osa puusepad, mööbelsepad, kingsepad, lihttöölised, kangrud ja väikekaupmehed. Võitlejate nimekirja hulgas ei olnud ühegi kapitalisti nime.

Ööl vastu 15. juulit ei maganud Pariisis keegi. Nüüd ei kahelnud enam keegi, et kuninga väed hakkavad pealinna ründama. Kogu elanikkond hakkas linna kindlustama. Kaevati üles tänavasillutist, ehitati barrikaade, taoti piike ja valati kuule. Naised kandsid katustele kive, et neid sealt sõdurite pihta pilduda. Relvastuti püsside, odade ja kaigastega. Juba sel ajal, kui toimus võitlus Bastille' pärast, astusid mõned kodanluse kihid reeturlikult rahva vastu välja. Nii saatis Pariisi kaupmeeste vanem Bastille' piirajatele kaste, millele oli kirjutatud «Relvad», kuid tegelikult olid seal vanad riideräbalad. Rahvas tappis reeturi.

Kui Louis XVI öeldi, et Pariis on üles tõusnud ja Bastille langenud, hüüdis ta imestunult: «Kuid see on ju mäss!» — «Ei, valitseja. See pole mäss, vaid revolutsioon,» vastas talle üks õukondlane.

Mitte enam lootes sõjaväele, kartis kuningas anda käsku pealetungiks Pariisile. Ta ilmus isiklikult Asutavasse Kogusse ja teatas,

Ülestõusnud rahvas tungis Bastille' kasemattidesse.

et ta annab sõjaväele käsu lahkuda Pariisist ja Versailles'st. Kui teade Bastille' vallutamisest jõudis teistesse Euroopa maadesse ja Ameerikasse, tervitasid eesrindlikud inimesed suure vaimustusega seda lööki isevalitsuse pihta Prantsusmaal.

Suurkodanluse võimuletulek. Rahvahulkade esimene poliitiliste loosungite all toimunud väljaastumine, mis oli revolutsiooni alguseks, lõppes võiduga. Rahvas kukutas piiramatu monarhia. Selle võidu kasutas ära suurkodanlus, kes haaras võimu ja asus välja andma seadusi oma võimu kindlustamise eesmärgil.

Asutav Kogu hakkas välja andma seadusi, küsides igal üksikjuhul nõusolekut kuningalt, keda endiselt peeti riigipeaks.

Bastille' vallutamine oli signaaliks rahvaliikumise puhkemisele provintsis. Igal pool linnakeskustes võttis kodanlus, kasutades rahvaliikumist, Pariisi eeskujul võimu enda kätte. Maal liitusid revolutsiooniga siiani lahus toimunud talurahva ülestõusud. Kogu Prantsusmaal kõmises häirekell. Talupojad haarasid vikatid, hangud ja koodid. Põlesid senjööride lossid. Dokumendid, kuhu olid sisse kantud talupoegade feodaalkoormised, põletati tuleriitadel. Mõisnikele saabusid «suure hirmu» päevad. Mõned neist põgenesid koos oma varandusega välismaale.

Rahutuks muutusid ka aadlike ja vaimulike esindajad Asutavas Kogus. Nad otsustasid, et enda päästmiseks on vaja teha mõningaid järeleandmisi. 1789. aasta 4. augusti ööl tühistas Asutav Kogu aadlike vananenud, vähemtähtsad feodaalprivileegid (õiguse pidada tuvilaid, õiguse jahipidamisele talupoegade maadel). Ent kõik tähtsamad feodaalkoormised säilitati. Neist pidid talupojad end vabaks ostma äärmiselt rasketel tingimustel, mida oli võimatu täita. Seepärast jätkusid ülestõusud maal, kord ajutiselt vaibudes, kord jälle puhkedes uue, veel suurema jõuga.

«Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon». Koostades Prantsusmaa konstitutsiooni, töötas Asutav Kogu 1789. a. Ameerika «Sõltumatuse deklaratsiooni» eeskujul välja «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni». Selles kuulutati pidulikult välja need põhimõtted, mis pidid saama konstitutsiooni aluseks: seisuste kaotamine, kõikide võrdõiguslikkus seaduse ees. Selles deklareeriti, et ainsaks võimu allikaks on rahvas. «Inimesed sünnivad vabadena ja võrdõiguslikena,» öeldi deklaratsioonis. Kuid sealsamas oli ka kirjutatud: «Omand on puutumatu ja püha õigus.» Järelikult kinnitas «Deklaratsioon» kodanliku korra alused.

«Deklaratsioon» andis löögi feodaalsetele privileegidele, feodaalsele omavolile. Ta kuulutas kõikide võrdsust seaduse ees, kuid see oli võrdsus sõnades, kuna kodanluse omandit kinnitades lõi ta uue, varandusliku ebavõrdsuse, lõi mitte vabaduse, vaid ühtede inimeste uue sõltuvuse teistest — tööliste ja talupoegade sõltuvuse kapitalistidest. Erilise seadusega keelas Asutav Kogu tööliste streigid, kehtestades nende eest vanglakaristuse. *Prantsuse kodan-*

lik revolutsioon kuulutas oma «Deklaratsioonis» eraomanduse kõigutamatust ja kinnitas niiviisi klassirõhumise. 1791. a. vastuvõetud konstitutsiooni alusel valiti Seadusandlik Kogu, kus võimutses suurkodanlus. Kaalukat mõju omasid selles kogus kodanluse saadikud, kes olid valitud Gironde'ist ja keda nimetati žirondiinideks.

Erinevalt kõigist kodanlikest revolutsioonidest muutis meie Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon maa, vabrikud ja tehased üldrahvalikuks omanduseks ning hävitas igasuguse ekspluateerimise.

Revolutsiooniliste sõdade algus. Kasutades Prantsusmaa rasket seisukorda ja soovides taastada Louis XVI ja oma õe, kuninganna Marie Antoinette'i isevalitsust, valmistus Austria keiser sõjaks Prantsusmaaga. Seadusandlik Kogu otsustas teda ennetada ja kuulutas 1792. aasta kevadel Austriale sõja.

Prantsusmaa astus sõdade ajajärku, mis kestis üle kahekümne aasta.

Interventide-kontrrevolutsionääride pealetungi tagasi lüües pidas Prantsusmaa õiglast sõda. Rahva huvid nõuavad rahvahulkade kõige aktiivsemat ja ennastsalgavamat osavõttu riigi kaitsmisest õiglases sõjas.

Isamaa on hädaohus. Sõda Austria ja temaga liitunud Preisimaa vastu algas Prantsusmaale ebaõnnestunult. Aadlikest ohvitseride hulgas pesitses reetmine. Sõdurid kaotasid usalduse ohvitseride ja kindralite vastu. Distsipliin oli nõrk. Prantsusmaa sõjaline seisukord halvenes ka selle tõttu, et reetur Marie Antoinette andis austerlastele välja sõjaplaanid. Austria ja Preisi sõjaväed lähenesid Prantsusmaa piirile.

Eeslinnade tööliste survel otsustas Seadusandlik Kogu kutsuda provintsidest Pariisi 20 000 vabatahtlikku ja organiseerida Pariisi all sõjaväelaagri. Kuningas keelustas selle dekreedi. See kutsus esile pahameeletormi kogu maal. Kuninga keelust hoolimata moodustati kogu maal vabatahtlike salku, kes ruttasid Pariisi kaitsma.. Relvastatud marseilaste salgad tulid uue revolutsioonilise lauluga — «Marseljeesiga». Selle algus on järgmine:

Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé!
Contre nous de la tyrannie
L'étendard sanglant est levé!
Aux armes, citoyens!

(Edasi isamaa pojad! Kuulsuse päev on saabunud. Meie vastu on tõstetud türannia verine lipp. Relvade juurde, kodanikud!)

Juulis kuulutas Seadusandlik Kogu, et i s a m a a o n h ä d a o h u s. Pariislastele jagati relvi. Äsja formeeritud salgad läksid rindele.

§ 16. MONARHIA KUKUTAMINE PRANTSUSMAAL. KONVENT. JAKOBIINIDE VÕIMULETULEK.

1792. aasta 10. augusti ülestõus. Konstitutsioonilise monarhia kukutamine Prantsusmaal. Sel ähvardaval tunnil tõusid revolutsiooni saavutuste kaitseks, emigrantide ja feodaalriikide armeede vastu, Pariisi eeslinnade töölised ja käsitöölised. Prantsuse külas tugevnesid järsult väljaastumised senjööride vastu.

Sel ajal hakkas üha suuremat tähtsust omandama Jakobiinide Klubi. Tol ajal täitsid klubid poliitiliste parteide osa. Jakobiinid kogunesid tavaliselt kinnisesse püha Jakobi kloostrihoonesse, sellepärast nimetati selle organisatsiooni liikmeid jakobiinideks. Selles klubis, mis ühendas kodanluse esindajaid, saavutasid üha suuremat mõju revolutsioonilise kodanluse esindajad, kes võtsid kuulda rahvahulkade häält ja hakkasid tegutsema koos rahvaga, juhtides rahva väljaastumisi.

Robespierre.

Jakobiinide juhtideks olid tagasihoidlik advokaat ja publitsist, rahva õiguste veendunud kaitsja Robespierre ning jurist Danton. Danton oli tohutu energiaga inimene, kuulajaid kaasa kiskuv kõnemees, kuid ebakindel oma vaadetes. Nad tegutsesid väga aktiivselt, nõudes kuninga kukutamist ja Rahvuskogu — Konvendi kokkukutsumist, mis oleks valitud üldise häälestamise teel, kõrvaldamata valimistelt varanduseta kodanikke.

Pariisi väikekodanluse ja töötava rahva keskel populaarne Marat kutsus oma ajalehes «Rahva Sõber» üles mitte usaldama kuningat ja Seadusandlikku Kogu. «Seadusandlik Kogu, see on teie kõige õelam vaenlane,» ei väsinud Marat kinnitamast oma artiklites, «ta maksab teile kätte ja püüab teid uinutada valelike lubadustega. Nõudke Konvendi kokkukutsumist kohtumõistmiseks kuninga üle ja konstitutsiooni revideerimist.»

Jean Paul Marat (1743—1793) oli elukutselt arst. Ta õppis Londonis, seejärel sõitis Pariisi. Revolutsiooni algusest peale avaldas Marat ajalehtedes teravaid, kirglikke artikleid linnakehvikute ja talupoegade huvide kaitseks. Anti käsk Marat' areteerimiseks: ta pidi ennast mitu kuud varjama kehvikute hurtsikutes. Töötades päevad ja ööd läbi pimedas keldris ilma päevavalguseta, haigestusid Marat'l silmad. Kuid ta ei lakanud kirjutamast artikleid üleskutsetega jätkata revolutsiooni. Marat andis välja ajalehte «Rahva

Sõber». Kõikjal oli tal kehvikute hulgas sõpru ja teda ennast kutsuti rahva sõbraks. Kutsudes võitlusele kuninga, seejärel aga žirondiinide vastu, ei esitanud Marat mingisugust oma programmi, mis oleks erinenud jakobiinide omast.

Päevil, mil revolutsiooni ähvardas oht, arendas Marat suurt tegevust sektsioonides — Pariisi rajoonide omavalitsustes, kes võtsid aktiivselt osa poliitilisest võitlusest. Paljud sektsioonid võtsid oma ridadesse mitte ainult varakaid kodanikke nagu varem, vaid kõiki soovijaid. 1792. aasta ärevatel augustipäevadel sektsioonid, usaldamata Seadusandlikku Kogu, kuulutasid oma istungid katkestatuks ja valisid liikumise juhtimiseks keskkomitee — Pariisi revolutsioonilise kommuuni (linna omavalitsuse).

Marat.

Elukalliduse tõus ja toidutagavarade puudus suurendasid rahvahulkade ärevust. Mitte vähem tähtsat osa rahulolematuse suurendamisel riigis etendas ebaedu rindel ja õukonna järjest rohkem ilmsiks tulev reetlikkus.

Ööl vastu 10. augustit hakkasid häirekella märguande järgi (on andmeid, et esimesena tõstis ühest kellatornist alarmi Marat) Pariisi relvastatud kodanikud kogunema kommuunihoone juurde. Pariislaste salgad, relvastatud püsside, püstolite ja piikidega, ning provintsist saabunud abiväed, juhituna rahva algatusel tekkinud revolutsioonilisest Pariisi kommuunist, ründasid 10. augustil koidu ajal kuningalossi. Kuningas valmistus juba ammu niisuguse pealetungi vastu, seepärast olid lossi koondatud šveitsi palgasõdurite salgad, kuningale ustavad aadlikud ja kohale veetud suurtükiväge. Esimene rünnak löödi tagasi. Lossiesisele väljakule jäid lamama surnud ja haavatud. Alles pärast teist rünnakut vallutati loss, kuid kuningat seal ei olnud. Louis XVI põgenes Seadusandlikku Kogusse, paludes selle kaitset. Kartes revolutsioonilisi rahvahulki, jättis Seadusandlik Kogu kuninga võimust ilma, kuid otsustas, et kuningas asugu elama ühte Pariisi lossi. Siis astus revolutsiooniline kommuun välja võimuna — ta saavutas Louis XVI areteerimise. Louis XVI suleti koos perekonnaga vanglasse. Nii kukutati Prantsusmaal 10. augustil 1792. a. monarhia. Kui 1789. aastal piirati absoluutset monarhiat ja muudeti ta konstitutsiooniliseks monarhiaks, siis 1792. aastal kukutati

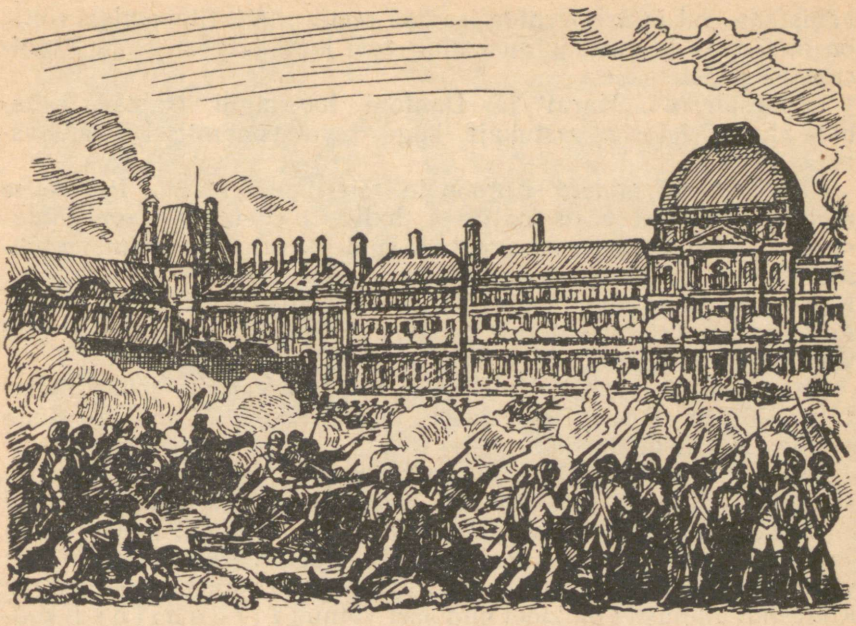

Tuileries' vallutamine 10. augustil 1792. a.

Prantsusmaal monarhia lõplikult ja Prantsusmaa kuulutati vabariigiks.

Selle ülestõusuga lõppes Prantsuse revolutsiooni esimene periood **(14. juulist 1789. a.** *kuni* **10. augustini 1792. a.),** *mil võimul oli rahanduslik suurkodanlus liidus aadli eesrindlikuma osaga.*

Revolutsioon arenes tõusujoones. Rahvahulgad võtsid revolutsioonist järjest rohkem osa ja avaldasid selle käigule üha suuremat mõju.

10. augustil kukutati mitte ainult kuninga, vaid ka kodanluse ladviku võim. Kasutades ära rahva ülestõusu, tuli võimule kaubanduslik-tööstuslik kodanlus — girondiinid.

Kaitse organiseerimine ja vaenlaste tagasilöömine. Ehkki rahvas saavutas 10. augustil 1792. aastal suure võidu, mõistsid pariislased, et juubeldamisaeg on veel kaugel — intervendid ründasid Prantsusmaad.

Oma tohutu suurt mõju ja isegi oma faktilist võimu Pariisis kasutas rahvahulkadega tihedalt seotud kommuun kaitse organiseerimiseks. Viivitada ei tohtinud, sest preislased olid jõudnud juba Verdunini. Pariis saatis võitlejaid rindele, aga pealinnas valmistasid kontrrevolutsionäärid avalikult ette mässu.

Neil päevil kõneles jakobiin Danton rahvahulkade meeleolu väljendades Seadusandliku Kogu tribüünilt: «Kui isamaa on hädaohus, pole kellelgi õigust keelduda teda teenimast, riskeerimata

häbistada end ja ära teenida isamaa reetja nime. Et vaenlasi võita, on meil vaja julgust, julgust ning veel kord julgust — ja Prantsusmaa päästetakse.»

Robespierre'i, Marat' ja Dantoni loosungid isamaa kaitsmise kohta leidsid vastukaja kogu revolutsioonilisel Prantsusmaal.

Ja juhtuski midagi Euroopale täiesti ootamatut. Prantsuse revolutsioonilised väed, näljased, halvasti riietatud, sageli jalanõudeta ning halvasti relvastatud, kuid haaratuna revolutsioonilisest entusiasmist, lõid tagasi feodaalriikide väljaõpetatud armeed. Prantsuse väed saavutasid võidu Valmy all, läksid üle pealetungile ja vallutasid isegi osa Belgiast. Kuid välisvaenlased olid veel küllaltki tugevad.

Konvent. 20. septembril 1792. aastal tuli Pariisis kokku üldise valimisõiguse (meestele) alusel valitud Rahvuskonvent (sõna «konvent» tähendab «koosolek»).

Konvent, samuti kui Seadusandlik Kogu, mille asemele ta asus, koosnes kodanluse esindajatest. Talupojad ja linnaelanike laiad hulgad ei olnud poliitiliselt organiseeritud ja läksid kodanlusega kaasa, hääletades tema poolt. Revolutsioonilised jakobiinid, kes võtsid enda alla ülemised pingid saalis, said nimetuseks «mägi». Konvendi alumistel pinkidel olid aset võtnud ž i r o n d i i n i d, kaubanduslik-tööstusliku kodanluse esindajad, kelle hulgas oli rohkesti omanikke, kes olid laostunud aadlikelt maid ostnud ja kes olid huvitatud kruntrendi ja teoorjuse säilitamisest. Sealsamas all asusid kodanluse saadikud, kes moodustasid kolm neljandikku Konvendi koosseisust ja kes ei ühinenud ei ühe ega teise parteiga. Nad toetasid seda parteid, kes oli antud momendil kõige tugevam. Algul läksid nad kaasa žirondiinidega, seejärel jakobiinidega. Oma ebakindluse ja kõikuva poliitika tõttu said nad hüüdnimeks «soo» või «tasandik», saadikuid endid aga hüüti rahva hulgas «sookonnadeks».

Pärast seda kui rahva ülestõus kukutas monarhia, kuulutas Konvent Prantsusmaa vabariigiks. Rahvas nõudis kuningas Louis XVI hukkamist. Siis võtsid žirondiinid kuninga oma kaitse alla, et teda päästa. Sel ajal kui talupojad nõudsid feodaalkoormiste kaotamist, seisid žirondiinid sellele ägedalt vastu: nad kaitsesid omandit; pealegi omasid paljud neist maad ja said oma mõisatest sissetulekuid. Linnade rahvahulgad, kes kannatasid toiduainete vähesuse all, nõudsid toiduainetega spekuleerijate hukkamist. Žirondiinid aga, kelledest paljud ise rikastusid äärmiselt kõrgete hindadega toiduainetega kauplemisest, teatasid, et ei tohi rikkuda kaupmeeste, spekulantide omandiõigust.

Selles võitluses võitsid rahvahulgad, kellega koos läks revolutsiooniline kodanlus — jakobiinid. Jakobiinid koos kommuuniga saavutasid, et Konvent mõistis kuninga üle kohut ja võttis vastu tema surmaotsuse. 1793. aasta jaanuaris kuningas hukati.

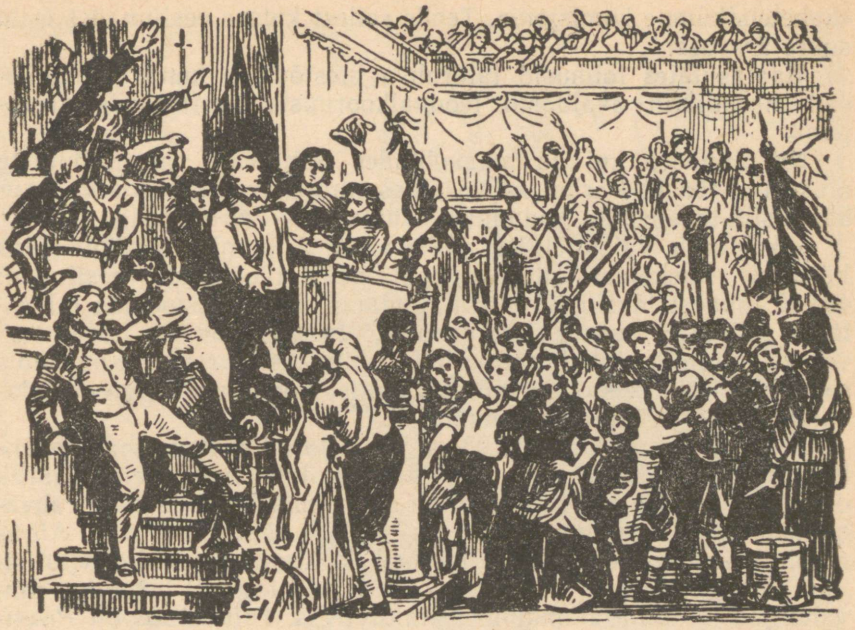

Rahvas Konvendis 31. mail 1793. a. Žirondiinide kukutamine. *Tolleaegse joonistuse järgi.* (Konvendi kõnetoolis seisab kõneleja — žirondiinide pooldaja.)

Olukord rindel. Olukord rindel halvenes järsult. Revolutsioonilise Prantsusmaa vaenlastele lisandus Inglismaa, Prantsusmaa ammune võistleja asumaades ja Euroopas.

Kaitse tugevdamise asemel saatsid reeturid-žirondiinid rindele halvasti relvastatud ja väljaõpetatud sõjavägesid, et lahti saada kõige revolutsioonilisematest elementidest.

Toitlustamisküsimus. Terav võitlus «mäe» ja «žirondi» vahel puhkes toitlustamisküsimuses. Elukallidus tõusis iga päevaga. Kuid žirondiinid kaitsesid täielikku vabadust viljaga kauplemises. 1793. aasta kevadel astusid Pariisi sektsioonides välja äärmiste abinõude pooldajad, keda kodanlus nimetas «ägedateks» või «pöörasteks». Suurim mõju nende hulgas oli vaesel koguduse-preestril Jacques Roux'l. «Vabadus on tühi viirastus, kui üks klass võib karistamata piinata teist näljaga,» kuulutas Roux. «Kas tõesti on kelmide varandus kallim inimelust?» «Pöörased» astusid välja ülesostjate ja rikaste vastu.

Vastuseks Pariisi kehvikute väljaastumistele ja «pööraste» nõudmistele otsustasid žirondiinid kommuuniga ja revolutsioonilise sektsioonidega arveid õiendada ning valisid selleks erilise

«kaheteistkümne komisjoni». Teade sellest kutsus eeslinnades esile suure ärevuse.

Maa-asulates toimusid talurahva ülestõusud, kuna võimulolevad žirondiinid avaldasid feodaalkoormiste kaotamisele vastupanu.

Nii linnades kui ka maakohtades toimuvate rahvarahutuste olukorras tõusis Pariisi rahvas üles ning kukutas valitseva kaubanduslik-tööstusliku kodanluse esindajad — žirondiinid.

Jakobiinide võimuletulek. 1793. aasta 2. juuni hommikul kõlas häirekell. Raekojast antud signaali peale tõusid üles eeslinnad: 40 000 inimest läksid Konventi ründama. Kui sektsioonide relvastatud salgad Konvendi sisse piirasid, otsustas Konvent nende survel žirondiinide juhid areteerida. Juhtivaks parteiks Konvendis said jakobiinid, kes olid revolutsioonilise kodanluse kõige otsustavamad ja järjekindlamad esindajad.

31. mail — 2. juunil 1793. a. kehtestati Prantsusmaal kodanlike revolutsionääride — jakobiinide revolutsioonilis-demokraatlik diktatuur, kindel revolutsiooniline võim, mis linna ja maa rahvahulkade survel viis nende huvides läbi rea tähtsaid üritusi. Algas revolutsiooni kõrgeima tõusu periood. Võitluses feodaal-absolutistliku korraga toetasid (ja sageli ka tõukasid tagant) jakobiine rahvahulgad — linna alamkihid ja talurahvas. *Talurahvas oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni kõige arvukam ja peamine võitlusjõud.*

§ 17. REVOLUTSIOONI KÕRGPUNKT. JAKOBIINIDE DIKTATUUR.

Jakobiinid võimul. Prantsusmaa poliitiline olukord. Võimuletulnud jakobiinid esindasid revolutsioonilist kodanlust, kes juhtis rahvast. Jakobiinid tulid võimule äärmiselt raskel hetkel.

Prantsusmaa oli ümbritsetud vaenulike feodaalriikide rõngast, millega oli ühinenud Euroopa kõige eesrindlikum tööstusmaa — Inglismaa. Jakobiinide võimuletulekuga alustasid inglased interventsiooni Prantsusmaal. Reeturite-žirondiinide kaasabil vallutasid nad Lõuna-Prantsusmaa tähtsaima sõjasadama Touloni.

Olukord Prantsusmaal muutus keerulisemaks selle tõttu, et toimus kontrrevolutsiooniline ülestõus Vendée's. Selle ringkonna mahajäänud ja rõhutud talurahvas läks kaasa kontrrevolutsioonilistе pappide ja mõisnikega. Inglise spioonid ja diversandid toimetasid Vendée'sse mässajatele suuri rahasummasid ja relvi. Kontrrevolutsiooniline mäss Vendée's ja Bretagne'is inglaste toetusel üha kasvas. Vendée ujus veres, oli kaetud laipadega, haaratud leekidest. Neil päevil ütles Robespierre: «Kui revolutsioon hukkub, siis hukkub ta Vendée' pärast. Et Prantsusmaa võiks elada, on vaja surmata Vendée.»

Pariisist põgenenud žirondiinid ja nende poolehoidjad koos monarhistide-aadlikega korraldasid paljudes kohtades kontrrevo-

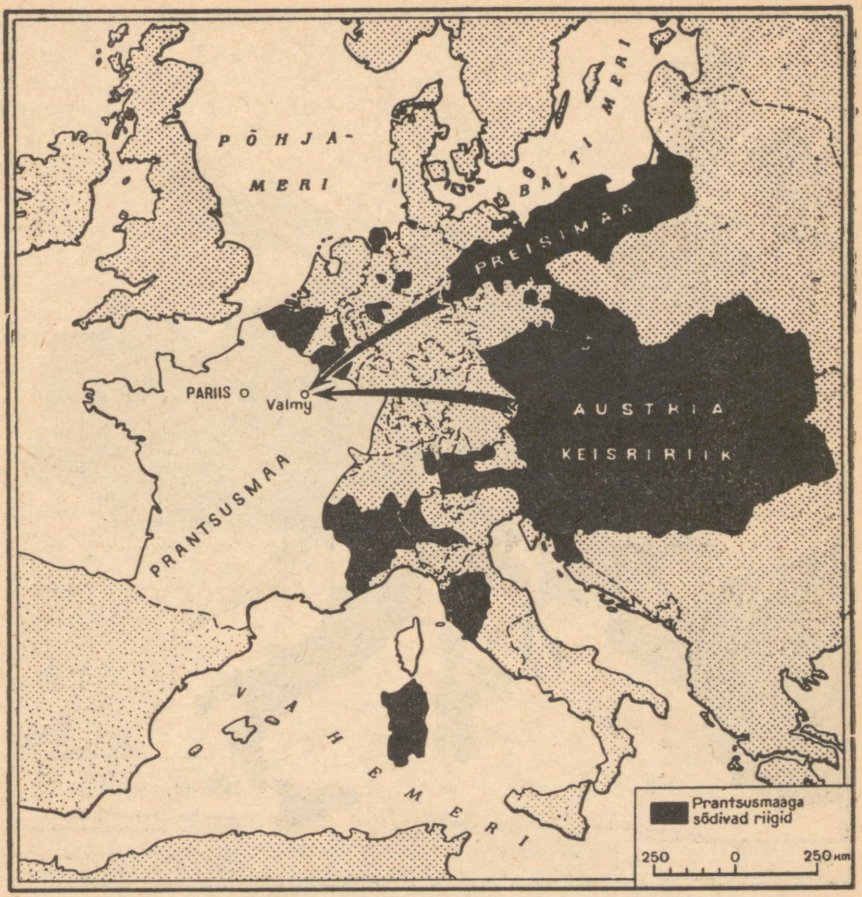

Revolutsiooniline Prantsusmaa võitluses feodaalse Euroopa vastu. 1792. a.

lutsioonilisi mässe. Oli hetki, kus Prantsusmaa 83 departemangust ainult 23 jäid Konvendile ustavaks.

Suureks ohuks olid spioonid ja diversandid Konventi toetavates departemangudes. 1793. aasta suvel tungis üks žirondiinidele lähedalseisev naiskontrrevolutsionäär «asjaajamise» ettekäändel Marat' majja ja andis talle reetliku surmava kinžallihoobi. Rahva sõpra Marat'd leinas kogu revolutsiooniline Pariis.

Revolutsiooni kõrgpunkt. Revolutsiooniline võim. Väljapääsu peaaegu ülesaamatutest raskustest leidsid jakobiinid tugeva revolutsioonilise võimu kehtestamises ja halastamatus arveteõiendamises revolutsiooni vaenlastega. Jakobiinid kehtestasid r e v o l u t s i o o n i l i s e d i k t a t u u r i — tugeva võimu, mille ülesandeks

Revolutsiooniline Prantsusmaa võitluses feodaalse Euroopa ja kodanliku Inglismaa vastu 1793. a.

oli revolutsiooni päästmine teda ähvardavatest ohtudest. «Revolutsiooniline valitsus on kohustatud kaitsma häid kodanikke,» rääkis Robespierre, «revolutsiooni vaenlastele aga — ainult surm.»

Jakobiinide diktatuuri riigiaparaat, mille eesotsas seisis rahvahulkadele tuginev revolutsiooniline kodanlus, oli korraldatud järgmiselt. Võimutäius kuulus 1793. aasta suvest saadik Konvendi poolt valitud valitsusele — Ühiskondlikule Päästekomiteele, mille eesotsas seisis kindel ja kõigutamatu Robespierre. Rahulik, külmavereline ja alati hoolikalt riietatud Robespierre näitas mehisuse eeskuju kõige raskematel hetkedel. Vaenlased vihkasid teda, aga rahvahulkades oli ta populaarne. «Isamaa heaks on tehtud vähe, kui ei ole tehtud kõik,» rääkis Robespierre. Ta

pidas revolutsiooni ja isamaad üheks ning samaks. Õiglast Robespierre'i kutsuti äraostmatuks.

Eriline Ühiskondliku Julgeoleku Komitee pidas otsustavat võitlust kontrrevolutsiooni vastu. Komitee käsutuses olid komissarid, keda saadeti eriülesannetega departemangudesse ja rindele. Nad tegutsesid otsustavalt, revolutsiooniliselt.

Kui Saint-Just, suure mõistuse ja tahtega inimene, Robespierre'i lähim abiline Ühiskondlikus Päästekomitees, saadeti komissariks Reini armeesse, maksustas ta seal rikkaid. Ühes käskkirjas kirjutas Saint-Just: «Armees on 10 000 meest paljajalu. Teil tuleb päeva jooksul jalatsid ära võtta kõigilt Strasbourg'i aristokraatidelt ja teha korraldus, et homme hommikul kell 10 oleks peakorterisse saadetud 10 000 paari jalatseid.»

Peale komissaride toetus komitee ka Jakobiinide Klubile ja selle klubi mitmele tuhandele osakonnale provintsis, samuti revolutsioonilistele külakogukondadele ja sektsioonidele (ringkondadele) linnades. Kommuunid ja sektsioonid valisid kõikjal kindlalt ja kiiresti tegutsevad revolutsioonilised komiteed. Oma jõu ammutas jakobiinide valitsus rahvahulkade toetusest.

Feodaalkoormiste kaotamine. *1793. aasta juulis avaldasid jakobiinid dekreedi kõigi feodaalkoormiste täieliku ja tasuta kaotamise kohta.* Sealjuures käskis Konvent ära põletada kõik dokumendid, kus olid kirja pandud senjööride õigused. Senjööride poolt varem äravõetud kogukonnamaad anti talupoegadele tagasi. Samal ajal lubas Konvent $^1/_3$ küla peremeeste nõudmisel läbi viia kogukonnamaade jagamise, nii et igaüks saaks võrdse osa. Vaimulikkonnalt ja aadlikelt-emigrantidelt konfiskeeritud maad lasti müügile väikeste tükkide kaupa, et kergendada talupoegadele nende ostmist. Seda, mida polnud teinud neli aastat võimul olnud suurkodanlus, mille eest talupojad juba ammust ajast olid võidelnud, tegid jakobiinid kohe, niipea kui nad võimule tulid.

Asumaades kaotas Konvent orjuse, ehkki alles siis, kui Prantsuse asumaal Haiiti saarel ülestõusnud neegerorjad olid juba saavutanud oma vabastamise. Pealegi ei rakendatud orjuse kaotamise dekreeti kõikides asumaades.

Septembris 1793 tulid Pariisi kehvikud relvadega tänavale ning piirasid ümber Konvendihoone. Ülestõusnud rahva nõudmisel võttis Konvent vastu maksimumidekreedi, s. t. dekreedi kaubahindade kindlate ülemmäärade kohta, mille ületamine oli kaupmeestel keelatud. Seaduse rikkujaid ähvardasid karmid karistused. Küladesse saadeti relvastatud salgad, et mõisnikelt ja rikastelt talupoegadelt vilja rekvireerida.

Samal ajal seadsid kodanlikud revolutsionäärid — jakobiinid — kodanluse huvides sisse tööliste töötasu ülemmäärad.

1793. aasta sügisest alates leidis jakobiinide diktatuuri revolutsiooniline terror (survevahendid) rahvahulkade nõudmisel ulatuslikku rakendamist. Anti välja dekreet «kahtlaste»

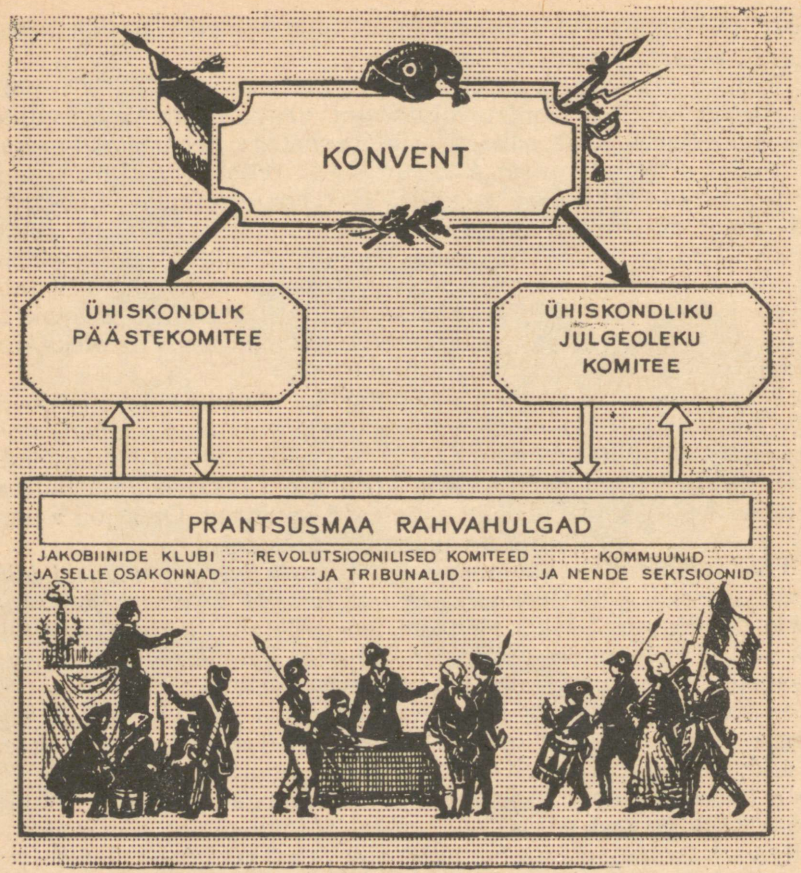

Võimu organisatsioon jakobiinide diktatuuri ajal.

kohta, kelle hulka arvati need, «kes näitasid oma käitumisega, oma sidemete või oma kõnede ja teostega end vabaduse vaenlastena». Kõik «kahtlased» tuli viivitamatult areteerida. Rahvahulgad aitasid paljastada kontrrevolutsionääre, spekulante, spioone ja reetureid.

Kõigi revolutsiooni vaenlaste vastu tarvitusele võetud karmide abinõudega õnnestus maha suruda mässud ja saavutada võit rindel. Rahvahulgad — talupojad, linna väikekodanlus ja linna alamkihid — toetasid jakobiine, kes õiendasid otsustavalt arveid revolutsiooni vaenlastega ning hävitasid feodaalkorra.

Võitlus kiriku vastu. Prantsuse kodanlik revolutsioon oli ajaloos esimene revolutsioon, kus rahvahulgad astusid välja mitte

Sõdur-jakobiin.

usuliste õpetuste lipu all, vaid otseselt poliitiliste nõudmistega. Kontrrevolutsiooni toetava katoliku kirikuga võitlemise eesmärgil sulges Konvent kirikud ja seadis sisse ilmalikud kombetalitused — ristsed, pulmad ja matused. Koolides jäeti ära usuõpetus.

Patriootiline tõus Prantsusmaal. Välisohu tagasitõrjumine. Jakobiinide revolutsiooniline diktatuur hävitas otsustavalt talupoegade feodaalkoormised, vabastas nad mõisnike-senjööride sõltuvusest, andis talupoegade põhimassile võimaluse saada maad ning hävitas senjööride endised privileegid. Sellepärast võitles Prantsuse sõjavägi niisuguse ennastsalgava vaprusega ja võitiski. «Võit või surm!» — niisugune oli revolutsioonilise sõja loosung. Vabariikliku armee sõdurid, peamiselt endalt feodaalikke heitnud Prantsusmaa talupojad, käsitöölised ja töölised, näitasid üles suurt ennastsalgavust ja kangelaslikkust. Elanikkonna patriotism oli niivõrd kõrge, et oli juhtumeid, kus isegi alaealised täiskasvanute eeskujul võitlesid mehiselt ja kartmatult ning hukkusid kodumaa eest. Nii hukkus 1793. aastal neljateistkümneaastane B a r a, kes võitles husaarirügemendi koosseisus. Kui vandeelased ta vangi võtsid, siis nõudsid kontrrevolutsionäärid, et poiss hüüaks «Elagu kuningas!». Bara hukkus kangelasena, hüüdes valjusti: «Elagu vabariik!» Teine kangelane, kolmeteistkümneaastane V i l a raius samal, 1793. aastal kirvega läbi pontoonsilla köie, et kontrrevolutsioonilised vandeelased ei saaks seda kasutada, ja tapeti sealsamas.

Võitude organiseerijateks olid komissarid ja kindralid, kes sageli põlvnesid rahva alamkihtidest. Kindralite hulgas paistis erilise vaprusega silma noor H o c h e, erusõduri poeg, nooruses tallipoiss, kes oli aktiivselt osa võtnud Bastille' vallutamisest. Kahekümne viie aastaselt määrati Hoche diviisikindraliks.

Revolutsiooniline armee lõi austerlaste ja inglaste esmaklassilisi armeesid. 1793. aasta lõpul aeti inglased Toulonist välja. Vandeelased said tugevasti lüüa. Jakobiinide sõjaväed saavutasid austerlaste üle võidu Reinil ja Elsassis. Viimaks 1794. aasta juunis aeti interventide väed Prantsusmaalt välja. Sõda kandus Prantsusmaalt üle vaenlase territooriumile.

Kogu elanikkond võttis osa maa kaitsmisest. Pariisis töötas lahtise taeva all 250 sepikoda. Avati kümneid kahuritehaseid ja -töökodasid. Prantsusmaa nimekad teadlased aitasid toota relvi ja sõjavarustust. Nii näiteks organiseeris keemik Berthollet püssirohu tootmist, matemaatik Monge organiseeris suurtükkide valamist.

§ 18. JAKOBIINIDE DIKTATUURI NÕRGENEMINE JA LANGUS. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUS.

Jakobiinide diktatuuri nõrgenemine. Võitlus feodaalse ja kodanliku kontrrevolutsiooni ning välisvaenlase vastu liitis need jõud, kes läksid kaasa jakobiinidega. Aga kui toimus murrang välisrinnetel ja mässajad said lüüa sisemaal, tugevnesid sisemised vastuolud Prantsuse kodanliku revolutsiooni leeris ning algasid tülid jakobiinide endi keskel.

Kodanlus ei saa revolutsiooni ajal töötavate ja ekspluateeritavate hulkade miljoneid pikemaks ajaks enda ümber koondada, kuna ta asendab feodalismiahelad kapitalismiahelatega. Selles oligi jakobiinide diktatuuri langemise peamine põhjus.

Linna- ja külakehvistu nõudis kindlalt oma olukorra põhjalikku parandamist — «vabadust, võrdsust ja vendlust», kuid jakobiinide ajal asendus feodaalmõisnike ülevõim kodanluse ülevõimuga, kapitalistide ikkega. «Uued isandad,» ütles Chaumette, üks Pariisi kommuuni silmapaistvaid tegelasi, «kes tekkisid feodalismi varemeil, pole vähem hirmsad ega vähem ahned. Nad haarasid oma vanadele isandatele kuulunud omandi ja jätkavad liikumist kuritegude teed mööda.»

Prantsuse revolutsioon andis rahvahulkadele palju. Hävitati kuningavõim ja kuninga ametnike omavoli. Kaotati seisused, hävitati feodaalkohustused, konfiskeeriti ja lasti müügile osa aadlike maadest ja kõik kirikumaad. Kuid varanduslik ebavõrdsus säilis. Kodanluse ike tööliste ja talupoegade üle jäi püsima. Rahvahulgad nõudsid talupoegade, linnakehvistu ja tööliste olukorra põhjalikku parandamist. Osa jakobiine, pahempoolsed jakobiinid eesotsas Chaumette'i ja Hébert'iga, kes üldiselt jätkasid «pööraste» joont, nõudsid koos töötavate hulkadega võitluse tugevdamist kontrrevolutsionääride vastu, kontrrevolutsionääride varanduse jaotamist kehvikutele,

Revolutsiooni sõdurid viivad austerlasi-sõjavange.

Noore Bara kangelastegu.

vilja rekvireerimist rikastelt ja selle linnadesse saatmist, nõudsid terrori tugevdamist spekulantide ja kontrrevolutsionääride vastu. Aga parempoolsed jakobiinid eesotsas Dantoniga väljendasid kodanluse huve: nad tahtsid kaotada igasugused kindlad hinnad toiduainetele ning lõpetada revolutsiooniline terror spekulantide ja kontrrevolutsionääride vastu.

Jakobiinid — Robespierre'i pooldajad — areteerisid ja hukkasid pahempoolsete jakobiinide juhid eesotsas Hébert'iga ning parempoolsete jakobiinide juhid eesotsas Dantoniga. Kuid sealjuures kaldusid võimulolevad jakobiinid üha rohkem paremale. Eriti nõrgestas Robespierre'i ja ta pooldajate mõju rahvahulkades arveteõiendamine Hébert'i pooldajatega. Jättes jõusse 1791. aasta seaduse, mis keelas streigid, toetasid jakobiinid kapitaliste-ettevõtjaid. Viies ellu seadust, mis kohustas külakehvikuid töötama rikaste juures, tõukasid jakobiinid endast eemale külakehvistu. Seega jäid jakobiinid ilma linna- ja külakehvistu toetusest.

Chaumette.

Kaotanud rahvahulkade toetuse, seisid Robespierre ja teised jakobiinid ohu ees, et võiks toimuda kontrrevolutsiooniline pööre kodanluse selle osa poolt, kes võitles ägedalt maksimumi vastu ja vihkas jakobiine. Just sel ajal tekkis palju uusi ettevõtteid ning arenes spekulatsioon.

Vabariigi II aasta 9. termidoori (1794. a. 27. juuli) kontrrevolutsiooniline riigipööre. 1794. aasta termidooris (juulis) küpses kodanliku «soo» ja osa jakobiinide vandenõu Robespierre'i ja tema poolehoidjate vastu. Robespierre areteeriti. See oli 9. termidooril uue revolutsioonilise kalendri järgi, II aastal pärast vabariigi väljakuulutamist. Järgmisel hommikul raiuti pea maha lindpriiks kuulutatud Robespierre'il, Saint-Justil ja nende poolehoidjatel.

Võimule tulid t e r m i d o o r l a s e d — kontrrevolutsiooniline kodanlus, kes alustas ägedat terrorit rahvahulkade vastu. Talurahvas ei astunud jakobiinide kaitseks välja. Talupojad olid juba saavutanud feodaalkoormiste kaotamise ja osaliselt maad saanud. Kontrrevolutsiooniline kodanlus ei kohanud võimule tulles talurahva vastupanu ja kasutas oma võimu nii linna töörahva kui ka talupoegade rõhumiseks.

PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUS JA TULEMUSED.

Revolutsioon Prantsusmaal tõi määratu suuri muudatusi ühiskondliku elu kõigil aladel. Enne revolutsiooni oli tööstuse, põllumajanduse ja kaubanduse arenemine aheldatud feodaalkammitsatega. Aadlikud ja vaimulikud teostasid oma võimu piiramatu monarhia kaudu. Aadlikud ja vaimulikud olid privilegeeritud seisused, elanikkonna põhihulgad olid aga õigusteta.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni arenemine tõusujoones.

Talupojad kandsid raskeid koormisi mõisnike ja vaimulikkonna kasuks ning maksid üle jõu käivaid makse.

Feodaalsed tootmissuhted ja absoluutne monarhia aheldasid Prantsusmaal tootlike jõudude arenemist. Kodanlik revolutsioon purustas need ahelad.

Revolutsioon purustas feodaalkorra Prantsusmaal. Kõige otsustavamaid abinõusid selle läbiviimisel kasutasid rahvahulkade nõudmisel jakobiinid. Kõige olulisem on see, et nende võimuloleku ajal vabastati talurahvas feodaalkoormistest (kruntrendist ja teoorjusest) ning paljud talupojad said maad. Jakobiinid kehtestasid revolutsioonilise diktatuuri ja surusid energiliselt ning halastamatult maha kontrrevolutsiooni ja kaitsesid kodumaad välisvaenlase eest. XVIII sajandi kodanlike revolutsionääride — jako-

biinide teene seisab selles, et nad *võitlesid feodaalkorra jõudude vastu koos rahvaga. Rahvahulgad võtsid ulatuslikult osa Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonist. See revolutsioon oli rahvarevolutsioon, kuna ta võitis, tõstes tohutud rahvahulgad feodalismi vastu.*

Jakobiinide ajalooline tähtsus seisab selles, et nad purustasid feodaalsuhted ning andsid tööstusele ja põllumajandusele võimaluse kiireks arenemiseks. Kuid seejuures puhastasid nad tee kapitalismile, kodanluse ülevõimule Prantsusmaal ja avasid feodaalkorra purustamise ja kapitalismi võidulepääsu pikaajalise perioodi Euroopa maades.

Prantsusmaa kodanlus, kes seisis revolutsiooni eeotsas, kasutas selle vilja. Privilegeeritud seisused kaotati, kuid aadlike-aristokraatide ike asendus rikaste-kapitalistide ikkega.

Niikaua kui jakobiinid võitlesid feodaalide ja kontrrevolutsioonilise kodanluse vastu, toetasid neid rahvahulgad. Kui aga jakobiinid surusid võimule tulles maha linna- ja külakehvistu liikumise, kaotasid nad laiade rahvahulkade toetuse ning nad kukutati kontrrevolutsioonilise kodanluse poolt. Nagu juba öeldud, kodanlus ei saa töötavate ja ekspluateeritavate hulkade miljoneid pikemaks ajaks enda ümber koondada. Proletaarses sotsialistlikus revolutsioonis luuakse töörahvahulkade kindel ja püsiv liit.

Põhiliseks erinevuseks kodanliku ja proletaarse revolutsiooni vahel on see, et kodanlik revolutsioon piirdub ühe võimuloleva ekspluataatorite rühma asendamisega teisega. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon aga hävitas ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, ja kaotades tootmisvahendite eraomanduse, kiskus välja ekspulateerimise juured, kaotas omanike-ekspluataatorite klassid. XVIII sajandil polnud eeldusi kodanluse kukutamiseks ja sotsialismi kehtestamiseks. Nüüd on lugu teine. Meie ajastul, kapitalismi kõdunemise ja kokkuvarisemise perioodil, on kodanlus languse olukorras, tõusvaks klassiks aga on proletariaat.

Küsimusi kordamiseks.

§ 12. 1. Nimetage talupoegade koormised ja nendelt võetavad maksud. Kuidas avaldas talupoegade olukord mõju põllumajanduse seisukorrale Prantsusmaal?

2. Tõestage faktidega, et revolutsiooni eel hakkasid Prantsusmaal kujunema kapitalistlikud suhted.

3. Miks oli Prantsusmaal põllumajanduse, tööstuse ja kaubanduse arenemine takistatud? Võrrelge tööstuse ja põllumajanduse arenemist Prantsusmaal ja Inglismaal.

§ 13. 1. Milles väljendus konflikt tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel Prantsusmaal enne revolutsiooni?

2. Mille poolest erinevad klassid (ühiskonnaklassid) seisustest?

3. Millistest klassidest koosnes kolmas seisus? Milline oli iga klassirühma olukord, kes kuulusid kolmandasse seisusse?

4. Miks revolutsioon Prantsusmaal sai paratamatuks?

5. Milles seisis XVIII sajandi Prantsusmaa erinevus Inglismaast oma ühiskondliku ja poliitilise korra poolest? Mille poolest erines prantsuse talurahvas inglise talurahvast? Mille poolest erines Prantsusmaa aadel Inglismaa aadlist?

§ 14. 1. Missuguste kolmanda seisuse kihtide huve väljendasid Voltaire, Montesquieu, Rousseau ja Meslier?

2. Milliseid ühiseid jooni ja milliseid erinevusi võib märkida nende vaadetes?

3. Miks prantsuse XVIII sajandi kirjanikud, kes väljendasid kolmanda seisuse huve, astusid teravalt välja religiooni ja katoliku kiriku vastu?

4. Milline oli prantsuse XVIII sajandi kirjanike feodalismivastaste ideede tähtsus?

§ 15. 1. Kinnitage faktidega, et revolutsiooni eelõhtul Prantsusmaal «alamkihid ei tahtnud», aga «ülemkihid ei saanud» elada endist viisi.

2. Kuidas muutusid Generaalstaadid Asutavaks Koguks? Milline oli selle sündmuse tähtsus?

3. Miks oli Bastille' vallutamine revolutsiooni alguseks?

4. Milline tähtsus revolutsiooni edasisele arenemisele oli prantsuse talupoegade väljaastumistel 1789. aasta suvel?

5. Miks ei rahuldanud 1789. aasta 4. augusti seadused prantsuse talurahvast?

6. Milles seisis «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni» progressiivne tähtsus oma aja kohta ja milles ta kodanlik piiratus? Millise töölisliitudevastase seaduse andis välja Asutav Kogu?

7. Milline iseloom oli Prantsusmaa sõjal Euroopa feodaalriikide vastu 1792. aastal?

§ 16. 1. Millised olid 1792. aasta 10. augusti ülestõusu põhjused ja tulemused? Millist osa etendasid selles rahvahulgad?

2. Miks juhtis Inglismaa kodanlus Prantsusmaa vastu sõdivate feodaalriikide koalitsiooni?

3. Millistes põhiküsimustes toimus Konvendis võitlus «mäe» ja «žirondi» vahel?

§ 17. 1. Mis põhjustas žirondiinide kukutamise ja jakobiinide võimuletuleku?

2. Milline oli Prantsusmaa olukord jakobiinide võimuletuleku momendil?

3. Kuidas oli jakobiinide diktatuur organiseeritud?

4. Miks me peame jakobiinide võimu revolutsiooniliseks kodanlik-demokraatlikuks diktatuuriks?

§ 18. 1. Mida tegid jakobiinid töörahvahulkade heaks?

2. Miks oli revolutsiooniline terror vajalik?

3. Miks suutsid jakobiinid välisohu tagasi lüüa?

4. Missuguste klassikihtide huve väljendasid «pöörased»?

5. Millega on seletatav jakobiinide diktatuuri hukkumine?

6. Milliseid muudatusi tõi revolutsioon Prantsusmaa ühiskondlikku ja poliitilisse korda?

7. Miks nimetatakse Prantsuse 1789.—1794. a. revolutsiooni kodanlikuks revolutsiooniks?

8. Milles seisab Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni progressiivne tähtsus? Mille poolest erineb Prantsusmaa ühiskondlik kord enne ja pärast revolutsiooni?

9. Milles seisab Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni põhjalik erinevus Prantsuse kodanlikust revolutsioonist ja teistest kodanlikest revolutsioonidest?

K. MARX JA V. I. LENIN PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI TÄHTSUSEST.

1648. aastal oli kodanlus liidus uue aadliga monarhia vastu, feodaalaadli ja valitseva kiriku vastu.

1789. aastal oli kodanlus liidus rahvaga monarhia vastu, aadli ja valitseva kiriku vastu.

...Mõlemas revolutsioonis oli kodanlus selleks klassiks, kes *tegelikult* seisis liikumise eesotsas. *Proletariaadil ja kodanluse hulka mittekuuluvail linnarahva kihtidel* kas ei olnud veel kodanluse huvidest erinevaid huve või nad ei moodustanud veel iseseisvalt arenenud klasse või klasside osi. Seepärast, kus nad kodanluse vastu välja astusid, nagu näiteks 1793. ja 1794. aastal Prantsusmaal, seal võitlesid nad ainult kodanluse huvide teostamise eest, kuigi mitte kodanlikul *viisil. Kogu prantsuse terrorism* polnud midagi muud, kui *plebeilik viis* arveid õiendada *kodanluse vaenlastega* — absolutismiga, feodalismiga...

1648. aasta ja 1789. aasta revolutsioonid ei olnud *Inglise* ega *Prantsuse* revolutsioonid, need olid revolutsioonid *Euroopa* mastaabis... Neis revolutsioonides võitis kodanlus; aga *kodanluse võit* tähendas siis *uue ühiskondliku korra võitu,* kodanliku omanduse võitu feodaalomanduse üle...

(K. MARX ja F. ENGELS, Valitud teosed, I kd., lk. 47.)

Võtke suur Prantsuse revolutsioon. Teda ei nimetata asjata suureks. Oma klassi heaks, kelle jaoks ta töötas, kodanluse heaks, saatis ta korda nii palju, et kogu XIX sajand, see sajand, mis andis tsivilisatsiooni ja kultuuri kogu inimkonnale, möödus Prantsuse revolutsiooni tähe all. See sajand tegigi kõigis maailma nurkades nimelt seda, et viis läbi, teostas osade kaupa, viis lõpule seda, mille rajasid suured prantsuse revolutsionäärid kodanluse jaoks, kelle huvisid nad teenisid, kuigi nad seda ei tunnistanud, varjates ennast vabaduse, võrdsuse ja vendluse kohta käivate sõnadega.

(V. I. LENIN, Teosed, 29. kd., lk. 342.)

Esitage oma sõnadega V. I. Lenini hinnang Prantsuse XVIII sajandi kodanlikule revolutsioonile.

Generaalstaatide valimisel lubati kõigi kolme seisuse esindajatel koostada juhend nende saadikute jaoks, keda valitakse.

RENNES'I RINGKONNA CHATILLON-SUR-SECHE'I KIHELKONNA TALUPOEGADE JUHENDIST.

1. Et kõik maksude liigid jaotataks võrdselt ja proportsionaalselt ühe ning sama maksunimekirja põhjal ilma igasuguste seisuslike erinevusteta, ilma igasuguste privileegideta, et sellega aidata likvideerida neid kuritarvitusi, mis juba ammust ajast on mitmesugustes maksustamise liikides maad võtnud ja on kolmandale seisusele äärmiselt raskeks koormaks.

2. Et nüüdsest peale ühtki maksu ei tohiks kehtestada ilma rahva nõusolekuta ja kaasaaitamiseta.

3. Et oleksid kaotatud täielikult teedemaksud ja et mitte kunagi enam ei tohi nõuda nende täitmist natuuras; need peavad olema asendatud maksuga, mis senikaua, kuni riigikassal pole spetsiaalseid summasid, langeb ilma erandita võrdselt kõigi kolme seisuse peale.

5. Hävitada feodaalkord; seoses sellega käskida ära muuta talupoegade maksud produktides ja rahas.

7. Hävitada igasugune kümnis kui täiesti vastukäiv omandi vabadusele ja kahjulik põllumajandusele.

10. Et igal külaelanikul oleks lubatud vilja vedada sellele veskile, kuhu ta ise tahab, ja et ta poleks kohustatud seda teatud kindlale veskile vedama, kuna see feodaalne õigus on endise feodaalkorra türanlikuks tagajärjeks.

11. Et oleks hävitatud tuvilad ja et iga kodanik, kes peab tuvisid või mingeid teisi linde, on kohustatud hoidma neid luku taga, et ära hoida kahjustusi, mille all inimesed juba ammust ajast kannatavad...

13. Et hävitataks eriline jahiõigus... ja et iga kodanik võiks seda kasutada, tegemata kahju ülejäänud elanikkonnale.

Küsimusi dokumendi kohta. Milliste koormiste vastu protesteerivad talupojad? Loetlege talupoegade koormised senjööri, kiriku ja kuninga kasuks.

KATKEND MARAT' KÕNEST KONVENDIS (1793. AASTA JUUNIS).

Ainukene kindel vahend hävitada ühe hoobiga kõik mässama hakanud kontrrevolutsionäärid, on ära kutsuda kõik ebakindlad leegionid, kes saadeti mässajate vastu, areteerida nende juhid, tagandada kõik kahtlased kindralid ja nõuda 8—10 naaberdepar-

temangu kõigi kodanike relvastamist piikide, püsside ja mõõkadega, võttes kaasa nädala toidu; tungida nendele ootamatult kallale ja halastamatult hävitada, nagu tegid Cantali mehised sankülotid. Mässajate peameeste varandus tuleb lubada autasu näol jaotada kõigi nende vahel, kes sellest päästeekspeditsioonist osa võtavad.

Kui sisemaal surutakse mäss maha, muutub sõda piiril üksnes meelelahutuseks. Koalitsiooni astunud riigid, kaotades toe sisemaal, otsustavad ise rahu paluda.

Küsimusi dokumendi kohta. Millist sidet nägi Marat sisemise kontrrevolutsiooni ja välisriikide kallaletungi ohu vahel? Milliseid abinõusid pidas Marat vajalikuks, et võita sise- ja välismaist kontrrevolutsiooni?

1793. AASTA 17. JUULI DEKREEDIST FEODAALÕIGUSTE TASUTA KAOTAMISE KOHTA.

Kõik endised koormised senjööri kasuks, kruntrent, alalised ja ühekordsed feodaalmaksed kaotatakse tasuta.

Endised senjöörid, notarid ja teised dokumentide hoidjad, kes tuvastavad või kinnitavad õigusi, mis on käesoleva dekreediga ja endiste dekreetidega ära muudetud ning mis on vanemates kogudes välja antud, on kohustatud kolme kuu jooksul, arvates käesoleva dekreedi avaldamisest, need dokumendid kohaliku munitsipaliteedi kantseleisse ära andma. Kuni 10. augustini äraantud dokumendid põletatakse sellel päeval Kommuuni Peanõukogu ja kodanike juuresolekul, kõik ülejäänud dokumendid põletatakse kolme kuu möödumisel.

Isikud, kes tabatakse originaaldokumentide või nende koopiate, mis kuuluvad eelmise artikli põhjal põletamisele, varjamiselt, riisumiselt või äraviimiselt, mõistetakse viieks aastaks vangi.

Küsimusi dokumendi kohta. Kuidas jakobiinid lahendasid Prantsuse kodanliku revolutsiooni põhiküsimuse?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendust: Generaalstaadid, Asutav Kogu, Bastille, «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon», «žirondiinid», «Marseljees», jakobiinid, (Pariisi) kommuun, Konvent, «mägi», «soo», «pöörased», dekreet «kahtlaste» kohta, termidoorlased.
2. Iseloomustada Marat'd ja Robespierre'i.

3. Koostage tabel:

Prantsuse talupoja koormised revolutsiooni eelõhtul.

Senjööri kasuks	Kiriku kasuks	Maksud

(Täita vastavalt teema läbivõtmisele.)

4. Täitke tabel:

Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooni perioodid ja tähtsamad sündmused.

1. periood	2. periood	3. periood

Igas lahtris näidata iga perioodi algus ja lõpp, milline klass oli võimul, tähtsamad sündmused ja üritused.

5. Joonistage skeem «Jakobiinide diktatuuri organisatsioon».

6. Koostage laiendatud kava teemal: «Rahvahulkade osa Prantsuse XVIII sajandi kodanlikus revolutsioonis» või teemal «Prantsuse rahva võitlus Inglismaa ja feodaalriikide interventsiooniga».

7. Täitke tabel:

Kodanliku revolutsiooni põhiline erinevus sotsialistlikust revolutsioonist.

Kodanlik revolutsioon	Sotsialistlik revolutsioon

PRANTSUSMAA AASTAIL 1794—1815.

§ 19. KLASSIVÕITLUS PRANTSUSMAAL AASTAIL 1794—1796.

Feodalismilt kapitalismile. Kodanlik revolutsioon Inglismaal ja tööstusliku pöörde algus, iseseisvussõda Põhja-Ameerikas ning Prantsuse kodanlik revolutsioon olid murranguperioodiks maailma ajaloos. Tööstuslik pööre Inglismaal pani masinate ja vabrikute abil aluse massilisele kaubatootmisele. Enne seda kasutati palgatööd manufaktuurides, kuid see ei võinud leida suurt levikut. Nüüd, kui olid olemas «töötavad masinad», kasvas töötootlikkus niivõrd, et algas kiire ja massiline vabrikute arenemine ja töölisklassi kujunemine — algul Inglismaal, seejärel Euroopa mandril ja Põhja-Ameerikas. Algas kapitalismi kiire arenemine. Töölisklass ja tööstuskodanlus said ühiskonna uuteks põhiklassideks.

Suur Prantsuse XVIII sajandi kodanlik revolutsioon purustas feodaalkorra Prantsusmaal ja lõi aluse feodaalkammitsate purustamiseks kogu Euroopas. Revolutsiooniliste sõdade ajal vallutasid Prantsuse väed suhteliselt väikese osa Lääne-Euroopa territooriumist ja seal muudeti talupojad vabadeks. Hiljem pidas prantsuse kodanlus vallutussõdu. Prantsuse väed kindral Bonaparte'i juhtimisel, kes 1804. aastal sai «prantslaste keisriks», ei vabastanud enam peaaegu kuskil talupoegi, kuid sel ajal toimus väikeste feodaalriikide ühinemine suuremateks riikideks. Selle tagajärjel varisesid kokku väikeriikide vahel olevad tollipiirid ja poliitilised tõkked. Kaotati mõned feodaalsed privileegid. Kui Inglismaa keelas Prantsusmaa sõjalise võimsuse õõnestamiseks tööstuskaupade väljaveo Euroopasse, oli tulemus ootamatult hoopis vastupidine — Prantsusmaal ja teistes Lääne-Euroopa riikides hakkas arenema masinatööstus. Kasvas kaubandus ja laienesid turusidemed.

Napoleoni sõdade ajal, kuni 1815. aastani, «sammus ajalugu läbi kogu selle sõdade ja tragöödiate (tervete rahvaste tragöödiate) poolest ebatavaliselt rikka ajastu feodalismilt edasi — «vabale» kapitalismile»[1]. Ajalugu oli alles sammumas feodalismilt kapitalismile, kui juba hakkasid ilmnema ta teravad sisemised klassivastuolud.

Termidoorliku Konvendi ajajärk. Pärast 9. termidoori (1794. aasta 27. juuli) kontrrevolutsioonilist riigipööret tuli võimule Prantsusmaal revolutsiooni ajal spekuleerimisega rikastunud kodanlus. Juhtiva seisundi Konvendis haarasid spekulandid-ärimehed. Võimuletulnud *termidoorlaste* esimeseks ülesandeks

[1] V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 32.

oli purustada jakobiinide diktatuuri aparaat ja selle asemele luua suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktatuuri aparaat.

Jakobiinide Klubi suleti, klubihoone pitseeriti kinni. Klubi osakonnad saadeti laiali. Kodanlikud kontrrevolutsionäärid ajasid laiali ka Pariisi sektsioonid, mis etendasid revolutsioonis nii suurt osa. Revolutsiooniline Pariisi omavalitsus saadeti laiali. Žirondiinid kutsuti Konventi tagasi. Kõigi nende abinõudega kaasnes julm kontrrevolutsiooniline terror. Areteeriti revolutsioonilisi jakobiine. «Kuldse noorsoo», noorte priiskavate tuisupeade jõugud peksid tänavail töölisi ja käsitöölisi, tungisid jakobiinide majadesse ning õiendasid nendega julmalt arveid.

Termidoorlik Konvent tühistas kaupade maksimumi. Spekulandid kruvisid kohe hinnad üles.

1795. aasta kevadel püüdsid näljased rahvahulgad kahel korral ülestõusu alustada, kuid need ülestõusud suruti maha.

Prantsusmaa majanduslikku arenemist hindasid Marx ja Engels järgmiste sõnadega:

«Revolutsioon vabastas kodanliku ühiskonna feodaalseist ahelaist... Direktooriumi[1] ajal tungib hoogsalt esile ja hakkab pulbitsema *kodanliku ühiskonna* tõeline elu. Torm ja tung kaubandus- ja tööstusettevõtete loomise osas, rikastumiskirg, uue kodanliku elu askeldused... vabanenud tööstuse esimesed liigutused — sellised on äsja tekkinud kodanliku ühiskonna elu mõningad avaldused.»[2]

Marx ja Engels märkisid samuti feodaalkammitsaist vabanenud põllumajanduse tõusu algust.

Kapitalismi arenemisega saabuvad rahvahulkade kohutava viletsuse ja kannatuste aastad. Esmajärguliste tarbeesemete hinnad tõusid 230-kordseks, töötasu ainult 63-kordseks.

Kasutades revolutsiooni vastu suunatud terrori olukorda, hakkasid tegutsema monarhistid. Vendée's puhkes jälle mäss, mis suure vaevaga maha suruti.

Babeuf ja võrdsete vandenõu. Äärmise rahulolematuse olukorras valitsuse poliitika suhtes tekkis väikekodanluse ja tööliste keskel suur vandenõu. Selle eesotsas seisis B a b e u f.

Babeufi ja tema poolehoidjate väljaastumine oli Prantsuse revolutsiooni ajajärgu rahvaliikumiste viimaseks suureks puhanguks.

Babeuf sündis 1760. aastal Põhja-Prantsusmaal vaeses perekonnas. Ta hakkas tööle 16-aastaselt. «Maa vili kuulub kõigile,» kuulutas Babeuf, «aga maa — mitte kellelegi, kommunistlik kord on ainuke õiglane, ainuke normaalne kord.» Babeuf pidas vajalikuks muuta Prantsusmaa kommuuniks, kus tootmisvahendid oleksid ühised. Need omanikud, kes ei soovi oma varandust kommuunile üle anda, soovitas ta ilma jätta kodanikuõigustest ja kuulu-

[1] Nii nimetati 5 «direktorist» (ministrist) koosnevat valitsust.
[2] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 2, стр. 136—137.

tada «kahtlasteks», s. o. areteerimisele kuuluvateks. Kommuunis pidi Babeufi mõtte järgi kehtima võrdsus. «Me vajame võrdsust mitte ainult kirjapanduna «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis». Me tahame, et see oleks meie keskel, meie elamute katuse all.»

Babeuf.

Babeuf oli kõigi kodanike täieliku võrdsustamise poolt. Babeufi mõtte kohaselt pidi iga ühiskonnaliige andma oma käsitöötooted või põllutöösaadused ühiskondlikesse ladudesse. Erilised ametnikud peavad kõigi töötajate ja kogu toodetava üle arvestust, samuti «jaotavad kodanike vahel kõik saadused täpse võrdsuse alusel». Babeuf soovitas toodetud hüved jaotada täieliku võrdsuse alusel, olenemata iga ühiskonnaliikme töö hulgast. Kommunismi esimese staadiumi — sotsialismi ajal oleks see õõnestanud ühiskondlikku tootmist ning soodustanud laisklejaid ja logelejaid.

Püstitades tugeva revolutsioonilise võimu loosungi, soovitas Babeuf kehtestada kehvikute diktatuuri, et murda rikaste vastupanu. Ta ei eraldanud veel töölisi üldisest töörahva massist, kuna ta ei mõistnud proletariaadi juhtivat osa. Esitades julgelt ühiskonna ümberkorraldamise plaani, ei mõistnud Babeuf, milline klass seda ümberkorraldamist võis teostada.

Babeuf püüdis oma plaani rakendada praktikas. Ta organiseeris 1796. aastal vandenõu kodanluse võimu kukutamiseks, kuid provokaator reetis ta. Babeuf areteeriti ja hukati aasta pärast. Varsti pärast Babeufi areteerimist tegid tema poolehoidjad katset organiseerida Pariisi eeslinnas sõdurite ülestõusu, aga see ebaõnnestus.

Babeufi vandenõu oli esimene katse saavutada kommunism relvastatud ülestõusu ja kehvikute revolutsioonilise diktatuuri kehtestamise teel. Kuid see tee ei viinud võidule, kuna proletariaat ei olnud Prantsusmaal veel välja kujunenud.

§ 20. KODANLIKU PRANTSUSMAA SÕJAD AASTAIL 1795—1799. KEISRIRIIGI KEHTESTAMINE.

Termidoorliku Konvendi sõjad. Kindral Bonaparte. 1795. a. õnnestus Prantsusmaal, kelle sõjaväed peale tungisid, Preisimaaga rahu sõlmida. Selle rahu järgi sai Prantsusmaa kätte oma sõjaväe poolt juba revolutsiooni ajajärgul saavutatud võitude vilja. Prantsusmaale jäid ta sõjavägede poolt Reini vasakul kaldal vallutatud maad. Kuid sõda Austriaga ja Inglismaaga jätkus ka

pärast rahu sõlmimist Preisimaaga. Selles sõjas kerkis eriti esile noor kindral Bonaparte.

Napoleon Bonaparte sündis 1769. aastal Korsika saarel, mis oli alles kolm kuud enne Napoleoni sündimist Prantsusmaa valduseks saanud. Napoleoni isa, advokaat ja vaesunud aadlik, otsustas anda pojale hariduse Prantsusmaal. Napoleon õppis sõjakoolis väikeses Brienne'i linnakeses. Sünge, kohmakas, halva prantsuse hääldamisega väike Napoleon tõmbas endale seltsimeeste tähelepanu. Teda narriti, naerdes tema korsikalikku hääldamist. Viieteistkümneaastasena läks Napoleon üle Pariisi sõjakooli, mille ta lõpetas väga heade teadmistega, eriti matemaatikas ja ajaloos. Noor Bonaparte kirjutas spetsiaalse töö ballistika, s. o. tulirelva mürskude, kuulide liikumise kohta.

Touloni piiramise ajal 1793. aastal paigutas Bonaparte kahuriväe enda väljatöötatud skeemi järgi. Tulistamine õnnestus, inglased-intervendid purustati ning Toulon vabastati. Selle võidu eest ülendas Konvent 24-aastase Bonaparte'i kindraliks. 1795. aastal purustas Bonaparte kahurite koondtulega Pariisis mässu alustanud monarhistid. Pärast seda nimetati Bonaparte Põhja-Itaaliasse sõjaretkeks austerlaste vastu määratud armee juhatajaks.

Bonaparte'i Itaalia-sõjaretk. Bonaparte kavandas grandioosse, kaugeleulatuva plaani. Ta otsustas teha Itaalia platsdarmiks[1] kogu Euroopa ja Idamaade vallutamiseks prantsuse kodanlusele ning asus seda plaani teostama.

Sõjaretkele asudes lubas Bonaparte sõdurite poole pöördudes anda Itaalia neile paljaksriisumiseks. «Sõdurid! Te pole riietatud, te olete halvasti toidetud,» kirjutas Napoleon käskkirjas. «Ma viin teid kõige viljakamatesse maadesse maailmas.» Samal ajal teatas Napoleon teises käskkirjas silmakirjalikult, et ta läheb Itaaliasse, et vabastada itaalia rahvas austerlastest ja feodaalvalitsuste ikkest.

Bonaparte'i väed tungisid hoogsalt Itaaliasse. Austerlased kaotasid ühe lahingu teise järel. Kuid niipea kui kindral Bonaparte jõudis Itaaliasse, sai kõigile nähtavaks tema vale, nagu peaks ta sõda itaalia rahva vabastamiseks. Bonaparte pidas ebaõiglast vallutussõda ja rahvasse suhtus ta alati vihkamise ning põlgusega. Napoleon Bonaparte riisus itaallasi ja surus julmalt maha rahvaliikumise Itaalias. Prantsusmaa tugevnes Euroopa kontinendil, kuid Inglismaa jäi ligipääsmatuks.

Sõjaretk Egiptusesse ja Süüriasse. Prantsuse kodanlus otsustas Inglismaaga võidelda, andes talle lööke kõige tundlikumatele kohtadele. Bonaparte tegi ettepaneku alustada sõjaretke Indiasse (kus pärast 1763. aastat jäid Prantsusmaale ainult väikesed valdused), et Inglismaalt ära võtta kõige hinnalisem «Inglise krooni

[1] Platsdarm — rajoon vägede kogunemiseks enne pealetungi algust, sõjaline tugiala.

pärl». Sõjaretke otsustati alustada Egiptuse vallutamisega. Bonaparte ütles: «Egiptuse valitseja peab saama India valitsejaks.» Valitsus andis nõusoleku sõjaretkeks ning 1798. aasta mais purjetas Bonaparte 350 laeval 30 000-mehelise sõjaväe ja suurtükiväega Egiptusesse.

Sõjaretk Türgi sultanist sõltuvaisse Egiptusse ja Süüriasse ebaõnnestus. Araablased ja koptid (Egiptuse muistsete elanike järglased) panid meeleheitlikult vastu. Napoleoni käsul tapeti karistuseks vastupanu eest kogu Jafa elanikkond. Neli tuhat end Jafa all vangi andnud Türgi sõdurit viidi mereranda ja lasti viimseni maha. Jõudes Akrani, mida türklased ja araablased kaitsesid inglaste toetusel, ei suutnud Bonaparte seda vallutada ning käskis taganeda. Vahetpidamatute lahingute, kõrvetava kuumuse ja katku tõttu oli armee nõrgenenud. Side Prantsusmaaga aga oli katkenud. Inglased purustasid Prantsuse laevastiku Abukiri lahingus ja hävitasid laevad, millega Prantsuse armee oli tulnud Egiptusse.

Suvorovi ja Ušakovi sõjaretked. Sel ajal sai Bonaparte teate, et Venemaa, kes oli 1798. a. astunud sõtta Prantsusmaa vastu, saatis sõjaväed Itaaliasse. Vene väed sooritasid Suvorovi juhtimisel uskumatuid kangelastegusid. Prantsuse väed purustati. 1799. a. oli Suvorov sunnitud austerlastest «liitlaste» salasepitsuse tõttu Itaaliast lahkuma. Ületanud lumetormis Sankt Gotthardi mäekuru, jõudsid ta väed Šveitsi. Bonaparte kartis, et Suvorovi võidud hävitavad kõigi tema vallutuste tulemused Itaalias. Sellele lisaks saavutas Vene laevastik Ušakovi juhtimisel suuri võite Prantsuse laevastiku üle Vahemeres Kreeka ja Albaania ranniku lähedal. Saabusid ka teated, et Prantsusmaal on valitsuse seisukord ebakindel. Siis jättis Napoleon maha sõjaväe Egiptuses, murdis suure vaevaga läbi teda varitsevate Inglise laevade ahelikust ja ilmus 1799. a. oktoobris Pariisi.

18. brümääri (1799. aasta 9. novembri) riigipööre. Kodanlus võttis Bonaparte'i vaimustusega vastu. Tumedate ärimeeste-spekulantidega ja riigivarastega seotud Prantsuse kodanlik valitsus oli selleks ajaks lõplikult kaotanud autoriteedi kodanluse silmis. Kodanlus nõudis tugevat võimu, kes raudse käega maha suruks nii monarhistid kui ka jakobiinid ning suudaks edukalt sõdida feodaalkoalitsiooni ja Inglismaa vastu. Kodanlusele oli vaja «kindlat mõõka». Tema pilgud pöördusid Bonaparte'i poole, ja Bonaparte söandas teostada riigipöörde. Pariisi pankurid varustasid teda rahaga.

1799. aasta 9. novembri (vabariigi VIII aasta 18. brümääril) kutsus Bonaparte hommikul enda juurde talle ustavad väed ja areteeris valitsuse. Seejärel laskis ta kinni püüda mõnikümmend laialijooksnud saadikut ja sundis neid vastu võtma seaduse võimu üleandmise kohta kolmele konsulile, kusjuures esimeseks konsuliks sai Bonaparte ise.

Nii läks 1799. aastal võim suurkodanluse käsilasele Bonaparte'ile, kes sõjaväele toetudes kehtestas suurkodanluse huve teeniva sõjaväelise diktatuuri.

Varsti pärast 18. brümääri riigipööret kutsus Bonaparte kokku Pariisi pankurid ja tegi neile ettepaneku laenule alla kirjutada. «Me kõik kirjutame alla,» teatas koosolijate nimel üks pankur. «Kas leidub Pariisis pankurit või kaupmeest, kes niisuguste suurepäraste lootuste tõttu ei kiirustaks tunnistust andma oma erakordsest usaldusest valitsusele?»

Prantsuse talurahva varakad kihid lootsid, et Bonaparte, kelle nimega olid seotud suurepärased võidud sõdades feodaalkoalitsiooniga, kaitseb Prantsusmaad välisvaenlaste ja emigrantide eest ning garanteerib neile revolutsiooni ajal omandatud maade valdamise.

Napoleoni valitsuse sisepoliitika. Keisririigi valitsemine. Napoleon I üritused sisepoliitika alal näitavad täielikult, et Napoleoni valitsus kindlustas kodanluse ülevõimu.

Varsti pärast riigipööret dikteeris kindral Bonaparte ise uue konstitutsiooni projekti. Selle konstitutsiooni alusel kaotasid esinduskogud tegelikult igasuguse tähtsuse.

Kõikvõimas esimene konsul kuulutas enda eluaegseks konsuliks, 1804. aastast alates aga «Prantsuse vabariigi keisriks». Kuigi Prantsusmaad Senati vastava määruse kohaselt nimetati endiselt vabariigiks, oli ta eesotsas keiser. *Tegelikult taastati Prantsusmaal jälle monarhia, kuid nüüd juba mitte feodaalne, vaid kodanlik monarhia, mis teostas kodanluse võimu.*

Napoleon sõlmis Rooma paavstiga konkordaadi (kokkuleppe). Selle konkordaadi järgi kohustus katoliku kirik toetama Napoleoni valitsust. Kirikus loeti nüüd erilisi palveid: «Issand, saada heaolu konsuleile» (1804. aastast peale — keisrile). Revolutsiooni ajal vaimulikelt konfiskeeritud ja veel müümata maad anti neile tagasi. Vaimulikud hakkasid nüüd riigilt palka saama. «Oma sandarmitega ja oma vaimulikkonnaga suudan ma kõik,» teatas Bonaparte.

Aadlikele-emigrantidele anti amnestia (andestus), neil lubati tagasi tulla Prantsusmaale, anti tagasi nende mahamüümata mõisad, kusjuures nende järele seati sisse valve. Järelejäänud jakobiine kiusati taga, neid areteeriti ja saadeti Prantsusmaalt välja.

Oma valitsemise esimestest päevadest peale toetas Napoleon kodanluse huvides igati tööstust. Loodi Rahvusliku Tööstuse Ergutamise Ühing. Selle ühingu kõige suurematekst osanikeks olid Bonaparte ise ja tema ametnikud ning kindralid. Korraldati tööstusnäitusi. Prantsuse tööstuse arendamisel oli suur tähtsus võitluseks Inglismaaga.

1804. aastal lõpetati «Tsiviilkoodeksi» koostamine. «Tsiviilkoodeks» oli süstemaatiline seaduste kogu, mille peaülesandeks oli kindlustada kodanlusele tema omandi kasutamine. Koodeksi 544.

Prantsusmaa sõjad ja Napoleoni vägede sõjaretked aastail 1796—1812.

paragrahv kõlab nii: «Omand on kõige piiramatum õigus kasutada ja korraldada asju . . .»

Napoleon kinnitas Asutava Kogu poolt vastuvõetud tööliste-vastase seaduse. Töölisühingud olid endiselt keelatud, streikide eest karistati rangelt.

§ 21. KEISRIRIIGI VALLUTUSSÕJAD JA TA KOKKUVARISEMINE.

Prantsuse vägede võidud aastail 1805—1807. Sõda Euroopas lähenes oma kõrgpunktile. 1805. aasta sügiseks olid Prantsusmaa vastasteks Inglismaa, Austria ja Venemaa. Inglise valitsus kulu-

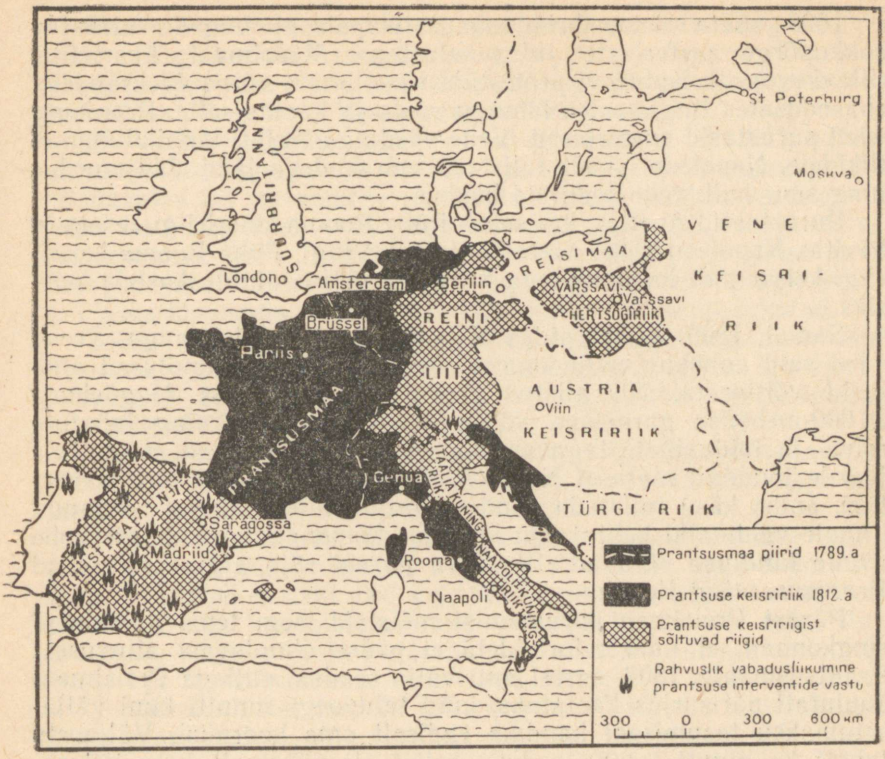

Prantsuse keisririik 1812. a.

tas suuri rahasummasid oma liitlaste toetamiseks ja salaluureks Prantsusmaal.

1805. aasta sügiseks koondas Napoleon Boulogne'i ja teistesse La Manche'i sadamatesse suurejoonelise dessantoperatsiooni jaoks 2300 laeva. Leiutajad soovitasid Napoleonile ehitada palju õhupalle, oodata pärituult ja lasta aerostaadid Inglismaa suunas. Keisril soovitati ehitada ka hulgaliselt väikesi inimjõul töötavaid ja ühe inimese poolt juhitavaid allveepaate. Ettevalmistused olid täies hoos. Inglismaad ähvardas tõsine oht.

Prantsuse vägedele saadeti abiks määratu suur Prantsuse Vahemere eskaader. See eskaader läbis Gibraltari ja kohtas 21. oktoobril 1805 Trafalgari neeme juures Inglise laevastikku admiral Nelsoni juhtimisel. Kuulus admiral Nelson oli saanud 40 korda haavata; ta oli kaotanud ühe käe ja ühe silma. Trafalgari lahing oli Nelsonile saja neljakümnes ja ühtlasi viimane. Nelson langes selles lahingus, kuid Prantsuse laevastik sai kohutava kaotuse osaliseks.

1805. aasta detsembris toimus Napoleoni vägede otsustav kokkupõrge austerlaste ja venelastega Määrimaal Austerlitzi (Slavkovo) all. Kutuzovi protestidest hoolimata võttis Aleksander I ebasoodsates tingimustes lahingu vastu ja kaotas selle. Prantsuse väed purustasid austerlased. Vene väed aga tõrjuti kinnikülmunud tiikidele. Napoleon käskis tulistada mürskudega jääd. Jää murdus ning suur hulk vene sõdureid hukkus.

Purustanud Austria, kes seisis Püha Rooma keisririigi eesotsas, hävitas Napoleon 1806. aastal selle keisririigi. Püha Rooma keisririigi keiser pidi loobuma oma tiitlist ja jääma ainult Austria keisriks.

Samal, 1806. aastal pidas Napoleon sõda Preisimaaga. Preisi väed said ennekuulmatu kaotuse osaliseks. Preisi kindlused alistusid võitluseta. Nii alistus tugev Preisi kindlus Magdeburg 26 000-mehelise garnisoni, võimsa raskekahuriväe ning tohutute relva- ja toiduainete tagavaradega. Piisas vaid sellest, et kindluse juurde jõudnud marssal Ney, kellel oli kõigest kolm kerget mortiiri, andis käsu tulistada nendest linna (tulistamine ei tekitanud linnale vähimatki kahju), kui kindluse komandant käskis otsekohe avada kindluse väravad. 19 päeva pärast sõja algust marssisid Prantsuse väed Berliini.

Pärast Preisimaa purustamist mõistsid isegi tema valitsevad ringkonnad, et ilma reformideta ei pääse alandavast alluvusest Prantsusmaale. 1807. aastal anti välja seadus, millega Preisimaal kuulutati pärisorjus kaotatuks, kuid talupoegi sunniti kuni väljaostumaksu tasumiseni kandma endiselt oma koormisi. Väljaostu lubati ka ainult talupoegadele, kellel oli vähemalt kaks hobust, s. o. jõukamatele. Preisimaal ja teistes Saksa riikides rõhus pärisorjus talupoegade põhimassi veel endiselt kümmekond aastat.

1807. aastal, pärast mitut visa ja verist lahingut Vene vägedega, kirjutas Napoleon alla rahulepingule Venemaaga ja Preisimaaga (Tilsitis). Aleksander I tunnustas kõiki Napoleoni vallutusi ja oli sunnitud sõlmima Prantsusmaaga sõjalise liidu. Preisimaale määras Napoleon kontributsiooni ja kärpis tugevasti ta piire. Preisimaa kui iseseisev riik säilis ainult Vene valitsuse soovil, kes ei olnud rahul Prantsusmaa liigse tugevnemisega. Preisimaal lubati pidada mitte suuremat kui 40 000-mehelist armeed.

Napoleon I keisririigi kriis. Aastail 1810—1811 sattus Prantsuse tööstus lakkamatutes sõdades laostunud elanikkonna vaesumise tõttu tugeva kriisi olukorda. Oli palju töötuid ja tööliste hulgas tekkisid rahutused. Kõrged maksud, mille suurenemise põhjustasid alalised sõjad, langesid rängalt ka kodanluse õlgadele. Pidevad nekrutite värbamised sõjaväkke kutsusid esile tugeva nurina talupoegade ja tööliste hulgas. Suured nekrutite värbamised toimusid ka Napoleonist sõltuvates Euroopa riikides. Paljudest rahvustest sõdurid, keda sunniti sõdima ja kes ei osanud prantsuse keeltki, moodustasid tunduva osa Prantsuse armeest.

Rahvaliikumised prantsuse kodanluse ikke vastu. Kõige tugevamaks löögiks Napoleoni keisririigile oli vastupanu Prantsuse vägedele rahvaste poolt, keda Napoleon püüdis alistada prantsuse kodanluse ikkele, eriti Hispaanias ja Venemaal.

XV—XVI sajandil tugev olnud Hispaania oli XIX sajandi alguseks Inglismaast ja Prantsusmaast tugevasti maha jäänud. Hispaanias oli absoluutne monarhia. Maad valitses kuningas ja käputäis õukondlasi — kuninga favoriite. Väga suur mõju oli vaimulikkonnal, kelle rikkused suurenesid rahva vaesumise arvel. Maal määratses inkvisitsioon. Kui aga välisvaenlane tungis maale, siis asus hispaania rahvas kangelaslikult kaitsma kodumaad.

1808. aastal tungisid Napoleoni väed Hispaaniasse. Kohe Prantsuse vägede Hispaaniasse ilmumisega algas gerilja — rahvasõda. Hispaania rahvahulgad organiseerisid partisanisalku ja võitlesid võõramaiste sissetungijate vastu.

Napoleon ise tungis 180 000-mehelise sõjaväega Hispaaniasse, läbis selle tule ja mõõgaga ning tungis Madriidi. Ent kogu maal leegitses partisanisõja tuli endise hooga.

1808. aastal piirati ülestõusnud Saragossa Prantsuse vägede poolt sisse. 8 kuu jooksul ei suutnud Prantsuse väed seda vallutada. Elanikud peitsid end keldritesse, peaaegu kogu linn oli maha põletatud, aga kui kahurimürsud tekitasid hoonetesse auke, ilmusid sealt välja võitlejate püssid, mis vastasid piirajatele tulega. Naised ja lapsed võitlesid koos isade, vendade ja meestega. Samal ajal mõisnikud, kes kartsid talupoegade ülestõuse, toetasid intervente-prantslasi.

Hispaania rahva vastupanu välismaistele vallutajatele kasvas üle revolutsiooniks. Revolutsioonilisel teel kokkuastunud Kortes (parlament) kehtestas Hispaanias 1812. aastal konstitutsiooni. Kuningavõim Hispaanias säilitati, kuid seadusi võis ta välja anda ainult Kortese nõusolekul.

Teade Hispaania revolutsioonist jõudis ka meretagustesse asumaadesse ning aitas kaasa Hispaania asumaade ülestõusule Kesk- ja Lõuna-Ameerikas.

1812. aasta sõjaretk Venemaale. Täielik katastroof tabas Napoleoni, kui ta võttis ette sõjaretke Venemaale. Prantsuse kodanlus taotles maailmavalitsemist. Ta kartis võimsat Venemaad ja püüdis teda võita, et siis Venemaa jõude kasutada võitluses Inglismaa vastu. Olles kogunud umbes 600 000-mehelise armee, tungis Napoleon Venemaale. Peale prantsuse sõdurite olid selles armees saksa, itaalia ja poola sõdurid. Interventide armees räägiti kahtteistkümmend eri keelt.

Sõja alguseks oli Venemaa läänepiiril vähe Vene vägesid, pealegi olid nad laiali paisatud piki piiri. Seepärast tuli taganeda.

Možaiski lähedal, Borodino küla juures, astus Vene armee lahingusse Napoleoni peajõududega. Pikk ja visa Borodino lahing (7. septembril 1812. a.), üks verisemaid, mida tundis tolleaegne

ajalugu, oli Napoleonile esimene pealahing, kus ta ei saavutanud võitu. Borodino lahing oli Vene vägede suureks võiduks ja kohutavaks löögiks Prantsuse armeele ning oli ühtlasi tema täieliku purustamise alguseks.

Pärast lahingut viis Kutuzov Vene armee Borodino alt Moskvasse, ja olles viinud vaenlase eksitusse petliku taganemisega Rjazani teed kaudu, tuli mööda külavaheteid välja Kaluuga teele. Moskva elanikkond lahkus võõramaalaste sissetungi ajaks linnast. Linna jäi 300 000 inimesest ainult 3000, kellel polnud võimalust ära sõita. Järgmisel päeval pärast Moskva vallutamist Prantsuse vägede poolt algasid linnas suured tulekahjud. Vene väed peksid prantslasi, kes toiduaineid otsides püüdsid Moskvast välja pääseda.

Prantsuse vägedel tuli Moskva maha jätta.

Tohutu suure moonavooriga, millega Prantsuse vallutajad vedasid kokkuriisutud varandust, tegi Napoleon katset minna Kaluuga teed mööda toiduainete poolest rikastesse lõunapiirkondadesse, kuid vene sõdurid peatasid Napoleoni väed ja saavutasid nende üle võidu Malojaroslavetsi all. Kaheksa korda käis Malojaroslavets käest kätte, kuid viimasel silmapilgul sai Napoleon teada, et Malojaroslavetsi taga oli sulgenud tee Kaluugasse 80 000-meheline Vene armee Kutuzovi juhtimisel. Napoleonil tuli taganeda prantslaste poolt täielikult laastatud Smolenski teed mööda. Prantsuse intervente jälitades andsid Vene armee ja partisanid neile kohutavaid lööke. Alanud pakane kiirendas Napoleoni armee riismete hukkumist.

Nähes, et sõda on kaotatud, jättis Napoleon oma hukkuva armee riismed maha ning sõitis koos adjutantide ja käskjalgadega tõldsaanis 12 päevaga läbi Saksamaa Pariisi. «Kus on armee?» küsiti Napoleonilt. «Armeed ei ole,» vastas ta. Tohutu 600 000-meheline Napoleoni armee hävitati täielikult vene rahva poolt, kangelasliku armee poolt, keda juhtis suur väejuht, silmapaistev patrioot M. I. Kutuzov.

Prantsuse vägede lüüasaamine Venemaal purustas Prantsuse keisririigi võimsuse. Venemaa tähtsus kasvas tugevasti.

1812. aasta sõda võõramaise sissetungi vastu läks ajalukku kui õiglane I s a m a a s õ d a. Talupojad võitlesid kangelaslikult armees ja astusid partisanisalkadesse. Kuid samal ajal, kui rahvas tõi ohvreid selleks, et vabastada kodumaa võõramaistest vallutajatest, tahtsid tsaar ja mõisnikud oma võimu säilitada ning tugevdada. Samal ajal kui Kutuzov igati toetas partisaniliikumist, takistasid tsaar ja mõisnikud selle arenemist.

Vene vägede välismaa-sõjaretk. Püüdes päästa oma võimu, kogus Napoleon suure vaevaga uue armee väljaõpetamata noorsõduritest. Vene vägi, kes vabastas Saksamaa Napoleoni ikkest, marssis sel ajal Berliini, kus ta linnaelanike poolt vaimustusega vastu võeti. Seoses Napoleoni lüüasaamisega Venemaal ja Vene

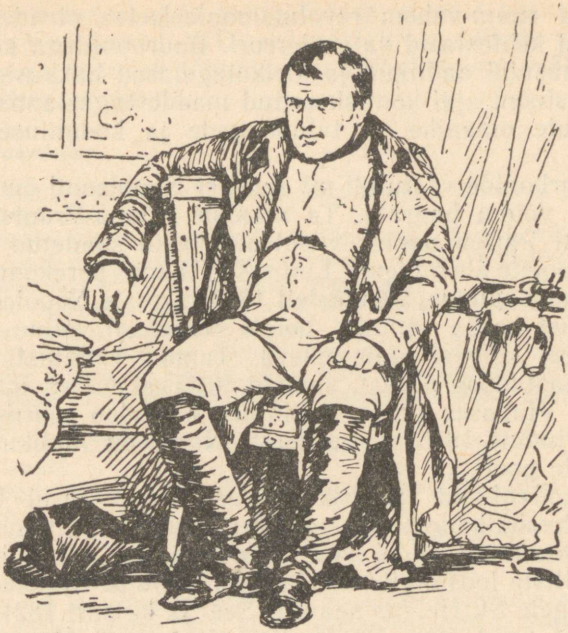

Napoleon I troonist loobumine.

vägede sissemarssimisega Saksamaale algas seal rahvusliku liikumise tõus vallutajate-prantslaste vastu. Kiiruga kokkukogutud uus suur Prantsuse armee sai lüüa neli päeva kestnud «rahvastelahingus» Leipzigi all 1813. aastal. Selles lahingus võitlesid prantslaste vastu Vene, Preisi, Austria ja Rootsi väed. Prantslaste taganemine muutus peagi põgenemiseks. Vene armee koosseisu kuuluvad baškiiri ja teised ratsapolgud jälitasid vaenlast. Leipzigi all sai surma 125 000 meest, neist vähemalt 65 000 prantslast.

Ööl vastu 1. jaanuari 1814. a. ületasid liitlaste väed Prantsusmaa piiri. Peagi marssis Vene armee Pariisi.

Napoleon oli sunnitud troonist loobuma. Ta saadeti väikesele, 223 ruutkilomeetri suurusele Elba saarele, mis asetseb Korsika saare ja Apenniini poolsaare vahel. Napoleon määrati Elba valitsejaks ja talle jäeti isegi 1000 sõdurit.

Bourbonide restauratsioon Prantsusmaal. Liitlaste tääkide abil tulid Prantsusmaale tagasi Bourbonid. Kuningaks sai Louis XVIII, hukatud kuninga Louis XVI[1] vend. Liitlaste nõudmisel taastati

[1] Louis XVII nimetasid prantsuse monarhistid Louis XVI mittevalitsenud poega.

Prantsusmaa enam-vähem revolutsioonieelsetes piirides. Mõisnikud ja papid kehtestasid valge terrori. Bourbonidega koos Prantsusmaale naasnud aadlikud ja kirikutegelased hakkasid taotlema neilt revolutsiooni ajal konfiskeeritud maade tagastamist. See kutsus esile uute omanike — talupoegade ja kodanluse rahulolematuse.

Viha Bourbonide vastu oli nii suur, et Napoleonil õnnestus ajutiselt uuesti võimu haarata. Ta maabus Lõuna-Prantsusmaal ja liikus kiiresti Pariisi poole. Napoleoni vastu saadetud väed hakkasid tema poolele üle minema. Louis XVIII koos perekonnaga põgenes Belgia piiri suunas. **20. märtsil 1815** marssis Napoleon Pariisi.

Tulles teist korda võimule, hoidis Napoleon võimu enda käes lühikest aega, kõigest sada päeva. Tundes rahutust Napoleoni keisririigi taastamise pärast, saatsid liitlased uuesti oma armeed tema vastu. Viimases suures lahingus Waterloo juures, Brüsseli lähedal 18. juunil 1815. a. purustati Napoleon lõplikult Inglise-Preisi vägede poolt.

Mõned kodanlikud poliitikategelased soovitasid Napoleonil pöörduda rahvahulkade poole, soovitasid tal «jalga tõmmata 1793. aasta jakobiinide saapad», viia talurahvas võitlusse jakobiinide revolutsiooniliste loosungite all, kuid ta keeldus. Napoleon saadeti vangina kaugele St. Helena saarele. Seal ta ka suri 1821. a.

Bourbonid tulid jälle Prantsusmaale tagasi. Euroopas algas reaktsiooniajajärk, aadlike võimu ja privileegide taastamise ning eesrindlike ühiskondlike liikumiste ja ideede mahasurumise ajajärk.

5. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

1794. a. juulis (termidooril) haaras kontrrevolutsiooniline kodanlus Prantsusmaal võimu ning kehtestas terrori rahvahulkade ja ellujäänud jakobiinide vastu.

1796. a. tekkis Pariisis «võrdsete vandenõu», mille eesotsas oli utopist-kommunist Babeuf. Vandenõu sai lüüa proletariaadi ja vandenõulaste ideede ebaküpsuse tõttu.

1799. a. kehtestati Prantsusmaal kindral Napoleon Bonaparte'i sõjaväeline diktatuur. 1804. aastal sai Napoleon keisriks.

Tulnud võimule, tahtis prantsuse kodanlus alistada kogu maailma. Ta vallutas suurema osa Euroopast. Kuid vallutades ühe maa teise järel, kutsus prantsuse kodanlus eesotsas Napoleon I esile massilisi rahvaliikumisi. Vene rahva Isamaasõda 1812. aastal hävitas Napoleoni armee, purustas Prantsuse kodanliku keisririigi, tõi kaasa Euroopa rahvaste vabastamise Napoleoni ikkest ning andis maailma ajaloole uue pöörde. Sellele vaatamata, et võitjate maade mõisnikud, keisrid ja kuningad püüdsid taastada Prantsusmaal ning tema poolt varem alistatud maades revolut-

sioonieelseid dünastiaid ja feodaalkorda, toimus pärast Prantsuse kodanlikku revolutsiooni, XIX sajandi alguse sõdade ajal kõikides Lääne-Euroopa maades (ühtedes suuremal, teistes vähemal määral) kapitalismi arenemine.

Küsimusi kordamiseks.

§ 19. 1. Millised faktid paljastavad termidoorliku Konvendi poliitika kontrrevolutsioonilist, rahvavastast iseloomu?
2. Millest olid tingitud rahvahulkade ülestõusud Pariisis 1795. aastal?
3. Mille poolest erines Babeufi võrdsuse mõiste «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» väljakuulutatud võrdsusest?
4. Millised kodanlike revolutsioonide ajal toimunud rahvaliikumised püstitasid veel eraomanduse hävitamise nõude?
5. Missuguste elanikkonna kihtide huve väljendas see nõudmine?
6. Kas võib arvata, et Babeuf tahtis kehtestada proletariaadi diktatuuri?

§ 20. 1. Miks muutusid kodanliku Prantsusmaa sõjad ebaõiglasteks, vallutussõdadeks?
2. Miks olid Inglismaa valitsevad ringkonnad revolutsioonilise Prantsusmaa peavaenlased?
3. Tõestage, et Napoleon oli oma sise- ja välispoliitikas suurkodanluse huvide kaitsja.

§ 21. 1. Milline oli Napoleoni poliitika vallutatud maades?
2. Millised olid Prantsusmaa poolt Euroopas saavutatud võitude põhjused? Mis põhjustas keisririigi kokkuvarisemise Prantsusmaal?
3. Milline oli Venemaa rahvaste osa Napoleoni-Prantsusmaa purustamisel?
4. Mille poolest erineb 1812. aasta Isamaasõda 1941.—1945. aasta Suurest Isamaasõjast?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

«VÕRDSETE MANIFESTIST».

(«Võrdsete manifest», mille kirjutas üks Babeufi vandenõust osavõtja, väljendas Babeufi ja tema mõttekaaslaste vaateid.)

Prantsusmaa rahvas!

Viieteistkümne sajandi jooksul elasid sa orjana ja olid järelikult õnnetu. Ja juba kuus aastat on möödunud sellest ajast, kui sa hinge kinni hoides ootad sõltumatust, õnne, võrdsust...

Prantsuse revolutsioon on ainult teise, suurema ja võidukama revolutsiooni eelkäijaks, mis jääb viimaseks.

Prantsuse rahvas litsus puruks tema vastu ühinenud kuningad ja vaimulikud; täpselt samamoodi toimib ta uute türannidega, kes on endiste kohale asunud...

Mida on meil peale võrdsete õiguste veel vaja?

Meil on vaja, et see võrdsus poleks mitte ainult «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis» kirja pandud, me tahame, et see oleks meie keskel, meie katuse all...

Me püüdleme millegi kõrgema ja õiglasema poole, ühiskondliku omandi ja varanduse ühtsuse poole. Kui ei ole eraomandust

maale, siis pole maa kellegi omand. Meie nõuame, meie tahame maa saaduste ühist kasutamist: maa vili kuulub kõikidele.

Me kuulutame, et me ei saa enam kannatada seda, et suurem osa inimesi teeb tühise vähemuse mõnude jaoks palehigis sunnitööd.

Olgu tehtud lõpp sellele suurele häbile, mis meie järeltulijatele näib uskumatuna. Las kaob lõpuks meelepaha tekitav jagunemine rikasteks ja vaesteks, suurteks ja väikesteks, isandateks ja teenijateks... Prantsusmaa rahvas! Ava oma süda ja oma silmad, ava õnnele vastu. Tunnusta ja kuuluta koos meiega välja Võrdsete Vabariik.

Küsimusi dokumendi kohta. Miks Babeufi vandenõust osavõtjaid ei rahuldanud «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon»? Mida nad mõistsid «tõelise võrdsuse» all? Keda nad pidasid «uuteks türannideks?» Milline ajalooline ennustus on väljendatud dokumendis? Kuidas käsitles Babeuf omandi küsimust?

KAPITALISMI ARENEMINE XIX SAJANDI ESIMESEL POOLEL. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE.

6. peatükk.

VIINI KONGRESS. REAKTSIOON EUROOPAS.

XIX SAJANDI 20-NDATE AASTATE REVOLUTSIOONILINE LIIKUMINE.

§ 22.

Viini kongress aastail 1814—1815. Pärast Prantsusmaa lüüasaamist ja Napoleoni kukutamist sõitsid Euroopa valitsejad ja ministrid 1814. aastal Viini kokku selleks, et välja töötada rahutingimused ja Euroopa kaart ümber kujundada võitjate kasuks. Kongressile kutsuti kõikide Euroopa riikide esindajad. Viini saabunud valitsejatele ja saadikutele korraldati iga päev balle, etendusi, jahilkäike ja lõbusõite. Kuid asjalikku tööd ei alustatud otsekohe. Räägiti, et kongress ei pea mitte istungeid, vaid tantsib. Kõik asjad otsustas tegelikult võitjatest riikidest — Inglismaast, Venemaast, Austriast ja Preisimaast — koosnev «Nelja komitee».

Viini kongressi otsuste põhjal taastati Prantsusmaa nendes piirides, mis tal olid enne revolutsiooniliste sõdade ja vallutussõdade algust. Talle määrati 700 miljoni frangi suurune kontributsioon. Prantsusmaa 53 maa- ja merekindlusse asus kolmeks aastaks 150 000-meheline liitlaste sõjavägi. Prantsusmaa pidi liitlastele välja andma oma sõjalaevastiku. Prantsuse kuningaks tunnistati Louis XVIII.

Rahvaid arvestamata tükeldasid monarhid Euroopa kaarti oma huvides. Võitjad maad said juurde järgmised maa-alad: Venemaa sai osa Poolast koos Varssavi linnaga, peale selle tunnistati Venemaa õigust Soomele. Inglismaa sai tähtsa strateegilise punkti Vahemeres — Malta saare ja mõned endised Hollandi asumaad — suure Tseiloni saare India lähedal ja Kapimaa Lõuna-Aafrikas.

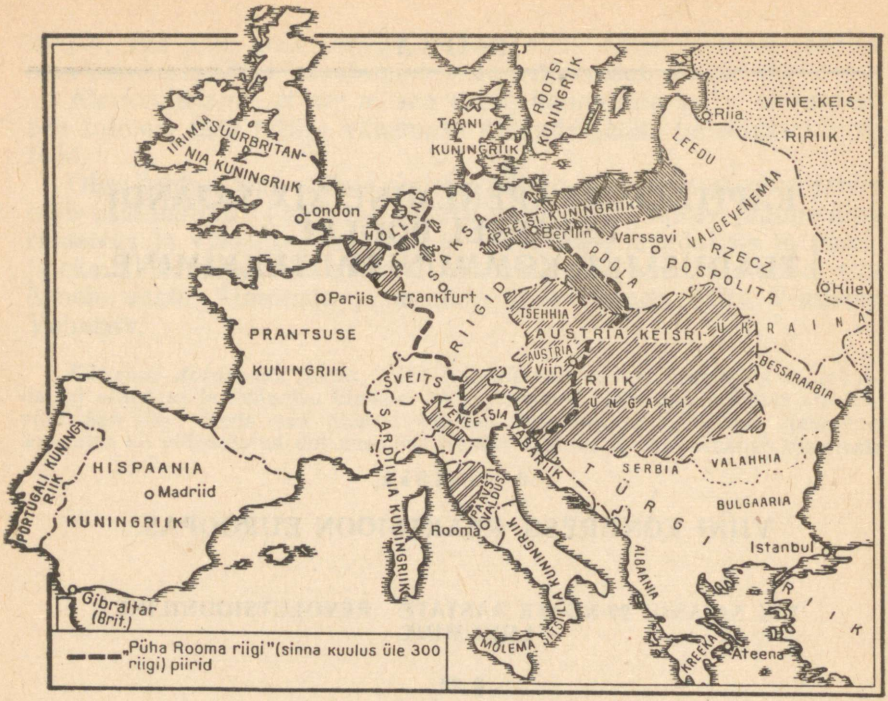

Euroopa 1789. a.

Inglismaa peamiseks saavutuseks oli aga tema vana vaenlase Prantsusmaa nõrgenemine.

Preisimaa ja Austria territooriumid laienesid tunduvalt. Saksamaa jäi killustatud, nõrgaks ja mahajäänud maaks. Napoleoni poolt hävitatud endise Püha Rooma keisririigi asemele organiseeriti Saksa Liit 38 riigist, kelle hulgas kõige suuremad olid Austria ja Preisi kuningriik. Ühiste küsimuste arutamiseks loodi Liidupäev, mis koosnes valitsejatest või nende esindajatest ning tuli kokku Frankfurdis Maini ääres Austria esindaja juhtimisel. Selle Liidupäeva otsused ei olnud Saksa riikide valitsustele kohustuslikud. Jõuetul Liidupäeval, kellel polnud raha ega sõjaväge, ei olnud mõju rahvusvahelistes küsimustes, teda ei arvestatud ja varsti sai ta kogu Euroopa silmis naerualuseks.

Itaalia, mis oli Napoleoni ajal tegelikult ühendatud Prantsusmaa võimu alla, lagunes nüüd jälle osadeks. Põhja-Itaalias, välja arvatud Piemonte, peremehetsesid austerlased; Rooma paavst ja Naapoli kuningas püsisid võimul šveitsi palgasõdurite abil.

Ajajärku pärast Viini kongressi nimetati r e s t a u r a t s i o o n i a j a k s (s. o. taastamisajaks). Tõepoolest püüdis Viini kongress

igal pool, kus võimalik, taastada revolutsioonieelset korda, revolutsioonieelseid dünastiaid ja valitsusi. Nii taastas (restaureeris) kongress Bourbonide dünastia mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Hispaanias ja Naapolis. Rooma piirkonnas taastati paavsti võim.

Püha Liit. Revolutsiooni vastu võitlemise eesmärgil sõlmisid monarhid 1815. aastal Aleksander I ettepanekul P ü h a L i i d u — valitsejate liidu rahvaste vastu. Monarhid kohustusid üksteist «usu nimel» abistama ja ühiste jõududega maha suruma revolutsiooni, ükskõik kus see ka ei algaks. Püha Liidu moodustamise aktile kirjutasid alla Venemaa, Austria ja Preisimaa valitsejad. Hiljem ühinesid liiduga peaaegu kõik Euroopa riikide monarhid. Inglismaa ei kuulunud Pühasse Liitu, kuid toetas aktiivselt ta üritusi revolutsioonide mahasurumisel.

XIX sajandi 20-ndate aastate revolutsiooniline liikumine. Hoolimata Püha Liidu kõigist jõupingutustest käis XIX sajandi 20-ndatel aastatel reast maadest läbi revolutsiooniliste liikumiste laine. Pärast Prantsusmaa purustamist arenesid kõigis Euroopa riikides kapitalistlikud suhted, suurenes manufaktuuride arv, kasvasid töölisasulad, maal aga suurenes kehvtalurahva laostumine. Hispaanias ja Itaalias halvenes rahvahulkade olukord selle tõttu, et uuesti võimule tulnud aadlikud ja vaimulikud muutsid talupoegade koormised veelgi raskemaks.

Hispaanias taastati aadlike ja vaimulike privileegid, avati revolutsiooni ajal suletud kloostrid. Inkvisitsioon alustas uuesti metsikuid tagakiusamisi.

Proletariaat oli Hispaanias alles tekkimas, kodanlus oli nõrk, aadlikud aga pidasid vajalikuks kuningavõimu säilitamist.

1820.—1823. a. revolutsioon Hispaanias. Rahvahulgad Hispaanias endas olid maha surutud, kuid jätkus juba 1810. aastal alanud Kesk- ja Lõuna-Ameerikas asuvate Hispaania asumaade võitlus sõltumatuse eest. Hispaania valitsus saatis lahkulöönud asumaadesse korduvalt sõjavägesid, kuid need ei suutnud asumaid alistumisele sundida. 1820. a. oli Cádizi lähedale koondatud mitu Hispaania rügementi Ameerikasse saatmiseks. Need tõusid üles. Ühte ülestõusnute rügementi juhtis kolonel R i e g o. Rafaël Riego võitles Hispaaniasse tunginud Prantsuse vägede vastu partisanisalkades. Hiljem oli ta seotud revolutsiooniliste kodanlik-aadellike ringkondadega.

Ülestõusnud nõudsid hispaania rahvast rõhuva inkvisitsiooni hävitamist, aadlike ja vaimulike maksustamist, kloostrite sulgemist, aadlike tohutu suurte maavalduste konfiskeerimist ja 1812. aasta konstitutsiooni taastamist.

Algul näis, et Riego poolt alustatud ülestõus saab lüüa. See ei leidnud ümberkaudsetes rajoonides toetust. Kuid seejärel kandus liikumine paljudesse provintsidesse ja isegi Hispaania pealinna Madriidi. Siis oli kuningas sunnitud järele andma. Ta

kutsus kokku Kortese, andis vande 1812. aasta konstitutsioonile ja kaotas inkvisitsiooni. Linnades kanti pidulikult ringi konstitutsiooni teksti ja suudeldi seda. Valitsusse kutsuti kodanlike reformide pooldajad.

Püha Liidu ettepanekul saadeti 1823. aastal Hispaaniasse kodanliku revolutsiooni mahasurumiseks 100 000-meheline Prantsuse armee. See armee õiendas hispaania vaimulike poolt organiseeritud kontrrevolutsioonilise «usuarmee» kaasabil halastamatult arveid revolutsionääridega ja taastas kuninga isevalitsuse.

1820.—1821. a. revolutsioon Naapolis ja Piemontes. Teine revolutsioon, mille Püha Liit maha surus, toimus 1820.—1821. aastal Itaalias. Pärast Viini kongressi valitsesid Naapoli kuningriigis, samuti nagu Hispaanias, Bourbonid. Naapolis (nagu teisteski Itaalia riikides) võidutses metsik reaktsioon. Rooma piirkonnas keelati ära katkuvastased kaitsesüstimised ja tänavate valgustamine laternatega (varem kandis igaüks laternat) ainuüksi seepärast, et selle olid prantslased sisse seadnud. Jäeti pooleli prantslaste poolt alustatud Pompeii väljakaevamised.

Põhja-Itaalia oli austerlaste ikke all. Itaalia põhjaosas säilitas ainult Piemonte iseseisvuse.

1820. a. sündmused Hispaanias andsid tõuke revolutsiooniks Itaalias, kus feodaaldünastiate ja äärmiselt reaktsioonilise korra tingimustes toimus, ehkki aeglaselt, manufaktuuride ja vabrikutööstuse arenemine ning suurenes põllumajandussaaduste kaubatootmine. Revolutsioon algas nagu Hispaaniaski sõjaväelise ülestõusuga, mis organiseeriti karbonaaride[1] salaühingu osavõtul.

Ülestõusnud sõjavägede nõudmisel lubati Naapolis ja Piemontes välja töötada konstitutsioon. Kuid Püha Liidu nõusolekul saadetud 60 000-meheline Austria armee surus revolutsioonilise liikumise maha ka Itaalias.

Revolutsioonid Hispaanias ja Itaalias said lüüa mitte ainult Püha Liidu sõjavägede interventsiooni tagajärjel, vaid ka sisemise nõrkuse pärast. Nende revolutsioonide eesotsas seisid kodanlikud revolutsionäärid, kes olid eemal rahvahulkadest ning panid kõik lootused sõjaväelisele ülestõusule ja toetusid vandeseltslikele salaorganisatsioonidele.

Rahvahulki — talupoegi ja linna alamkihte —, vastupidiselt Prantsuse XVIII sajandi kodanlikule revolutsioonile, ei tõmmatud nendesse revolutsioonidesse kaasa.

Kreeka rahva võitlus sõltumatuse eest. Suur antiikaja riik Kreeka oli XIX sajandil teisejärguline Türgi provints. Kreeka

[1] Karbonaar — söepõletaja. Nii nimetasid ennast itaalia kodanlikud revolutsionäärid, kes seadsid endale ülesandeks Itaalia vabastamise välismaisest ikkest ja liberaalsete reformide läbiviimise. Nad varjasid end jälitamise eest Kalaabria mägedes söepõletajate juures. Siit ka nimetus karbonaar.

orgudes elasid ristiusu säilitanud talupojad, kes olid maksustatud rankade andamitega vallutajate-türklaste kasuks. Mägedes elasid sõjakad mägitalupojad, kes häirisid türklasi oma kallaletungidega. Saartel oli kaubandus hästi arenenud; peaaegu kogu Venemaa teraviljakaubandus Lääne-Euroopaga toimus kreeka kaupmeeste vahendusel.

1821. aastal algas Kreekas võitlus sõltumatuse eest. See kreeka rahva võitlus kestis 8 aastat — kuni 1829. aastani. Kasutades Türgi ja Euroopa suurriikide vahelisi vastuolusid (1827. aastal alustas Vene-Inglise-Prantsuse ühendatud eskaader Navarino lahes sõjategevust Türgi vastu ja purustas Türgi-Egiptuse laevastiku), saavutasid kreeklased oma maa tunnustamise sõltumatuks riigiks. Sellele aitas kaasa Venemaa, kes 1827.—1829. a. sõdis Türgiga.

Kreeka rahva võitlusest oma sõltumatuse eest võttis osa suur inglise luuletaja Byron, kes andis oma elu Kreeka vabastamise üritusele (ta suri sõjas palavikku).

1825. aasta detsembris püüdsid aadlikud-revolutsionäärid Venemaal alustada ülestõusu ja kukutada tsaari. Ent nagu revolutsionäärid Hispaanias ja Itaalias, nii olid ka nemad eemal rahvahulkadest. Nikolai I surus dekabristide ülestõusu julmalt maha.

6. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

1814.—1815. a. Viini kongress tegi kokkuvõtte kahekümne aasta jooksul Euroopas toimunud sõdadest võitjate riikide — Venemaa, Inglismaa ja Austria kasuks ning määras põhiliselt peaaegu pooleks sajandiks (1815.—1865. a.) kindlaks Euroopa riikide poliitilised piirid. Venemaa, Austria ja Preisi monarhid asutasid 1815. aastal nn. Püha Liidu võitluseks revolutsioonide vastu.

Seoses kapitalismi edasiarenemisega Euroopas toimus XIX sajandi 20-ndatel aastatel revolutsiooniline rahvuslik vabadusvõitlus Hispaanias, Itaalias ja Kreekas, kes Venemaa toetusel saavutas iseseisvuse.

Küsimusi kordamiseks.

1. Millised olid Viini kongressi tähtsamad otsused?
2. Millisel eesmärgil loodi Püha Liit? Missugune oli tema tegevus XIX sajandi 20-ndatel aastatel?
3. Milles seisis Hispaania ja Itaalia revolutsioonide nõrkus? Mille poolest erinesid need revolutsioonid 1789.—1794. a. suurest Prantsuse kodanlikust revolutsioonist?
4. Kuidas vabanes kreeka rahvas Türgi ikkest?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage nende tähendust: Saksa Liit, Liidupäev, restauratsioon, Püha Liit, karbonaarid.

2. Täitke tabel:

20-ndate aastate revolutsioonid ja rahvuslikud vabadusliikumised.

Daatum	Maa ja liikumise iseloom	Revolutsiooni tulemused

3. Võrrelge kaarti «Euroopa 1815. a.» kaardiga «Euroopa 1789. a.» ja näidake tähtsamad territoriaalsed muutused.
4. Võrrelge kaarti «Euroopa 1815. a.» (pärast Viini kongressi) kaardiga «Prantsuse keisririik 1812. aastal» ja näidake peamised territoriaalsed muutused.

7. peatükk.

SÕLTUMATUTE RIIKIDE TEKKIMINE KESK- JA LÕUNA-AMEERIKAS. KUUBA XVII—XIX SAJANDIL.

§ 23. HAIITI VABARIIGI MOODUSTAMINE. KUUBA.

Ladina-Ameerika. XIX sajandi alguses olid peaaegu kõik Kesk- ja Lõuna-Ameerika maad Hispaania asumaad. Lõuna-Ameerikas oli ka veel üks Portugali asumaa — Brasiilia, mis võttis enda alla poole mandrist. Suur Haiiti saar Lääne-India saarestikus kuulus kuni 1804. a. Prantsusmaale.

Kuna hispaania, portugali ja prantsuse keel pärinevad ladina keelest, siis said Kesk- ja Lõuna-Ameerika ühise nimetuse — Ladina-Ameerika. Osa Mehhikost asub Põhja-Ameerikas, aga ka sellel maal on ülekaalus hispaania keel. Mehhiko ajalooline saatus on seotud Kesk- ja Lõuna-Ameerika maade ajalooga. Sellepärast kuulub ka tema Ladina-Ameerika maade hulka.

Orjade revolutsioon Haiitil. Haiiti saare avastas Kolumbus 1492. aastal. Kolumbus asutas seal esimese eurooplaste koloonia Ameerikas. Edaspidi asusid saarele elama prantsuse mereröövlid, piraadid, kes sooritasid sealt kallaletunge kaubalaevadele. XVIII sjandil kuulus saare lääneosa juba Prantsusmaale.

Saare päriselanikud — indiaanlased —, kes elasid ürgkogukondliku korra tingimustes, osutasid kolonisaatoritele meeleheitlikku vastupanu. Osalt nad tapeti, paljud aga surid Euroopast kaasatoodud haigustesse, eriti rõugetesse ja tüüfusesse või hukkusid üle jõu käivast tööst suhkrupilliroo istandustes ning kulla- ja hõbedakaevandustes. Indiaanlaste asemel veeti Aafrikast sisse

neegerorje. Järelevaatajad peksid orje halastamatult. 5—6 aasta pärast ori hukkus ja ta asendati teisega. Põgenemiskatsel aeti orje koertega taga ja peksti surnuks.

XVIII sajandi lõpul oli Prantsuse Haiitil peaaegu pool miljonit neegerorja ja pruuninahalist mulatti (valgete ja neegrite järeltulijat), kes oma ränga tööga rikastasid 4000—5000 plantaatori perekonda. Peale selle oli saarel ka valgeid väikefarmereid, käsitöölisi ja töölisi. Neid valgeid nimetati «väikesteks valgeteks», erinevalt «suurtest valgetest» — rikastest plantaatoritest. Prantsuse koloniaalvõimud ja vaimulikud toetasid orjapidajaid rõhumises.

Orjad korraldasid mitu korda ülestõuse. Suur ülestõus, mis algas 1791. aastal, muutus esimeseks võidukaks orjade revolutsiooniks maailma ajaloos. Orjad haarasid võimu ja moodustasid oma riigi.

Revolutsiooni edukusele aitas kaasa neegrite liit valgete kehvikute — farmerite ja käsitöölistega. Ülestõusnud neegrite ridadest kerkisid esile andekad juhid. Peale selle soodustas Haiiti rahva vabadusvõitlust 13 Ameerika asumaa ülestõus ja Ameerika Ühendriikide eraldumine Inglismaast, samuti ka Prantsusmaal alanud revolutsioon ja hiljem sõjad Euroopas, mis sidus Napoleon Bonaparte'i valitsuse käed.

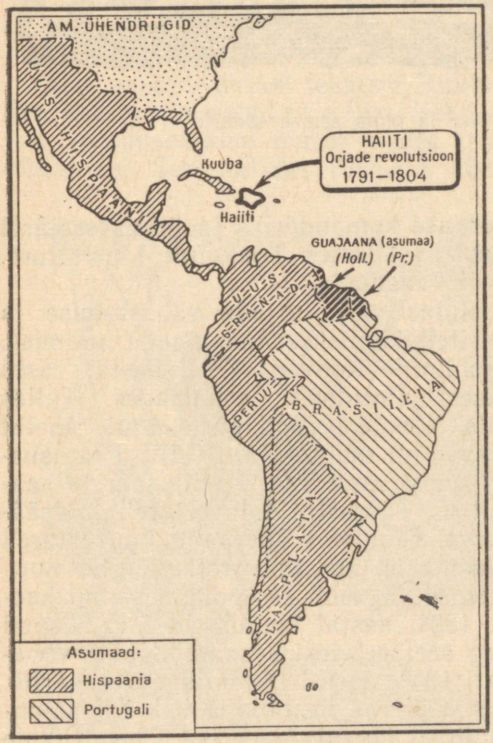

Asumaad Ladina-Ameerikas XIX sajandi alguses.

Revolutsioon algas nii. 1791. aasta sügisel hakkasid ülestõusnud orjad põletama istandikke. Korraga tõusid üles üle 10 000 neegri. Mägedest laskusid orgudesse orjad-jooksikud — maroonid, kes varjasid end raskesti ligipääsetavates rajoonides. Ülestõusuga liitusid ka valged kehvikud — farmerid ja käsitöölised. Ülestõusnute juhiks sai Toussaint Louverture, kes oli orja poeg ja algul ka ise ori. Toussaint Louverture paistis silma vapruse ja juhti-

Toussaint Louverture ja tema armee sõdurid.

misoskuse poolest. Ta sai korpuse komandöriks ja juhtis seejärel kogu ülestõusu. «Meie deviisiks,» kõneles Toussaint Louverture, «on võita või surra. Surm või vabadus!»

Toussaint Louverture kuulutas välja orjade vabastamise ja neile orjapidajatelt-plantaatoritelt konfiskeeritud maade andmise. Alles pärast seda võttis jakobiinide Konvent 1794. aastal vastu määruse orjade vabastamisest Prantsuse asumaades. Tulles Prantsusmaal võimule, saatis Napoleon Bonaparte 1801. aastal Haiitisse 20 000-mehelise sõjaväe, et muuta Haiiti jälle Prantsusmaa asumaaks ning neegrid uuesti orjadeks. Haiiti saarele saabunud Prantsuse kindral kutsus Toussaint Louverture'i läbirääkimiste ettekäändel enda juurde, vangistas Toussaint Louverture'i ja saatis ta ahelates Prantsusmaale, kus ta varsti vanglas suri. Haiitilased aga võitsid Prantsuse vägesid, kes polnud senini kaotuse kibedust tunda saanud. 1804. aastal kuulutasid ülestõusnud välja Haiiti sõltumatuse ning seejärel tekkis saarel Haiiti vabariik. Saare idaosas moodustati 1844. aastal Dominikaani vabariik. Need mõlemad vabariigid eksisteerivad ka tänapäeval. XX sajandil tungisid Haiiti saarele mitmel korral Ameerika Ühendriikide sõjalaevad ja mere-jalavägi, et hoida neid vabariike sõltuvuses ameerika kapitalistidest.

Kuuba. Kogu maailm teab, kui kangelaslikult vabanes seitsmemiljoniline Kuuba rahvas Ameerika Ühendriikide tegelikust koloniaalsõltuvusest ja teostas rahvarevolutsiooni, mis viib sotsialismile. Me tahame tundma õppida selle rahva ajalugu.

Kui Kolumbus 27. oktoobril 1492. aastal avastas Kuuba, kirjutas ta: «See on kõige imeilusam maa, mida inimese silmad kunagi on näinud.» Kolumbust lausa hämmastas metsade rohkus, ilusa kirevavärvilise sulestikuga linnud, arvukas indiaanlastest elanikkond (arvatakse, et neid oli 200 000 inimest). Kuid Kolumbuse järel Kuubasse valgunud hispaania kolonisaatorid muutsid indiaanlased orjadeks. Indiaanlased avaldasid orjastamisele vastupanu. Selle tulemuseks oli peaaegu kõigi Kuuba päriselanike hävitamine hispaanlaste poolt. Kolonisaatorid lasksid koertel indiaanlasi maha murda, raiusid neid tükkideks ja põletasid elusalt.

Kui ühele hispaania ametnikule anti 300 indiaanlast, kes pidid töötama ta kaevandustes, siis kohtles ta neid niivõrd julmalt, et kolme kuu pärast oli veel ainult 30 indiaanlast elus.

Hispaanlased, kes haarasid indiaanlaste maid, hakkasid nendel maadel tööjõuna kasutama Aafrikast sisseveetavaid neegerorje. Orjade ja talupoegade tööga kasvatati Kuubal müügiks tubakat ja suhkrupilliroogu.

XIX sajandi keskel tekkisid Kuubal hispaania ja hiljem ameerika kapitaliga s e n t r a a l i d. Need on tohutu suured suhkrupilliroo istandused koos nende juures asuvate suhkru ümbertöötamise tehastega. Sentraalides töötasid kümned ja sajad neegerorjad.

Vabariigi väljakuulutamine Kuubas 1869. a.

Sellised sentraalid andsid kuni 1,5 miljonit kotti suhkrut aastas. Ühes sentraalis töötas 60—70 last — poissi ja tüdrukut. «Töötades põletavate päikesekiirte all,» jutustas pealtnägija, «heitsid nõrkemiseni viidud õnnetud lapsukesed vargsi pilku suurele härjanahast piitsale, mida neegrist valvur pani alati nende paljastele selgadele tantsima, kui lapsed püüdsid veidi hinge tõmmata või magusat suhkruroogu süüa.»

Antonio Maseo.

Mida rohkem valgus Kuubasse väliskapitali, seda ühekülgsemaks muutus Kuuba majandus. Kuuba muutus «maailma suhkrutoosiks», kuid teiste põllumajandusharude, samuti ka tööstuse arenemine pidurdus ja Kuuba sattus järjest suuremasse sõltuvusse mitte ainult Hispaaniast, vaid ka Ameerika Ühendriikidest. Ameerika Ühendriigid allutasid endale Kuuba majanduse ja saatsid sinna orjapidajate poolt palgatud bandiitide jõuke saare vallutamiseks. Need jõugud aga hävitati Kuubal.

XVIII sajandi lõpul — XIX sajandi alguses ilmusid Kuubal oma kirjanikud ja teadlased. Nad armastasid palavalt oma kodumaad ja püüdsid teda koloniaalikkest vabastada. Kuuba huvide eest, Kuuba tuleviku eest, Kuuba heaoluks — selleks elasid rõhutud maa parimad inimesed, mitte aga teda rõhuva Hispaania jaoks.

1869. aastal kuulutas ülestõusnud Kuuba välja vabariigi ja pidas kümme aastat Hispaania vastu sõda. Lahingutes Hispaania kolonisaatorite vastu paistis eriti silma kindral Carlos Céspedes, kes alustas esimesena ülestõusu ja sai Kuuba vabariigi presidendiks. Kuid hispaanlased võtsid ta kinni ja lasksid maha.

Kui algas revolutsioon, pöördus talunaine Maria Maseo Kuuba naiste poole üleskutsega: «Kes veel, kui mitte naised ei peaks hoolitsema haavatute eest!» Tema mees ja kõik sugulased andsid vande: «Meie, Maseod, tõotame surra kodumaa eest!» Sõja lõpul brigaadikindraliks tõusnud Antonio Maseo langes oma kodumaad kaitstes.

Revolutsioonilistel vägedel ei jätkunud relvi. Relvadeks olid osalt jahipüssid ja igivanad püstolid, mõned sõdurid võitlesid piikide ja pikkade nugadega, millega lõigati suhkrupilliroogu.

Partisanid eesotsas vapra Quesadoga avaldasid kaua vastupanu, kuid 100 000-meheline Hispaania armee lämmatas lõpuks revolutsiooni. Kuubalaste kaotused ja purustused saarel olid rän-

gad. Saare idaosas näiteks hävitati kõik elumajad ja istandused. Kuid revolutsioonilise sõja ajal võitsid Kuuba neegrid endale kätte vabaduse. Mälestus sellest sõjast innustas kuubalasi nende edasises vabadusvõitluses.

§ 24. MEHHIKO SÕDA SÕLTUMATUSE EEST.

Hispaania asumaad. Kolonisaatorid ja kohalik elanikkond. Kui Haiiti saarel ja teistel Lääne-India saartel esialgne indiaanlastest elanikkond hävis kolonisaatorite sissetungi ajal peaaegu täielikult, siis kõige kõrgema kultuuriga indiaani rahvad, näiteks asteegid ja maiad Mehhikos, samuti inkad Lõuna-Ameerikas, avaldasid Hispaania vallutajatele tugevat vastupanu. Kuigi indiaanlased riisuti paljaks ja orjastati, kusjuures miljonid nendest hukkusid, säilisid nad siiski kui hõimud ja rahvad. Ja kuni tänapäevani moodustavad indiaanlased või indiaanlaste ja valgete järeltulijad (m e s t i i t s i d) ning mulatid, neegrite ja valgete järeltulijad, tunduva osa Ladina-Ameerika elanikkonnast.

Ameerikas asuvate Hispaania asumaade asju juhtis kuninga nimel Madriidis asuv ülemnõukogu. See nõukogu määras asumaadesse ametnikke. Kuninga poolt saadetud ametnikud, kindralid ja ohvitserid peremehetsesid asumaades ja ajasid kokku tohutuid rikkusi. Nad suhtusid põlastavalt k r e o o l i d e s s e, Hispaaniast varem väljarännanute järeltulijatesse. Kreoolide valitseva kihi moodustasid mõisnikud, kaupmehed, mungad ja papid. Kreoolide hulka kuulusid ka talupojad ja käsitöölised. Hispaanlased ei lasknud asumaades kreoole kõrgematele ametikohtadele ning kohtlesid neid ülbelt. Kreoolid-mõisnikud ja kaupmehed polnud rahul hispaania ülikute piiramatu võimuga asumaades, kuid samal ajal kartsid nad ekspluateeritavaid rahvahulki — talupoegi, väikekarjapidajaid ja -maaomanikke ning indiaanlasi ja neegerorje.

Kolonisaatorid maksustasid indiaanlasi ränga andamiga. Hispaania kirikutegelased põletasid indiaanlaste templeid, hävitasid käsikirju ja sundisid indiaanlasi ehitama ristiusu kirikuid. Näiteks Mehhikos ehitasid Hispaania kolonisaatorid indiaanlaste käte abil 300-aastase võimutsemise vältel 11 000 kirikut ja ainult 30 kooli. Kogu Ladina-Ameerikas kuulus kirikule pool kõigist rikkustest. Kirikutegelased haarasid endale parimad maad ning tegelesid hoogsalt kaubanduse ja liigkasuvõtmisega. Paraguais oli terve riik, kus võim kuulus katoliku munkadele, sõjaväelise korra järgi organiseeritud jesuiitide ordu liikmetele. Kolonisaatorite võimutsemise esimesel aastasajal surid välja pooled indiaanlased. Katoliku mungad rääkisid: «Piits on indiaanlastele niisama vajalik kui nende suule leib.» Pole siis imestada, kui indiaanlastel tekkis vanasõna: «Härga karda eestpoolt, eeslit tagant, aga vaimulikku karda igast küljest.»

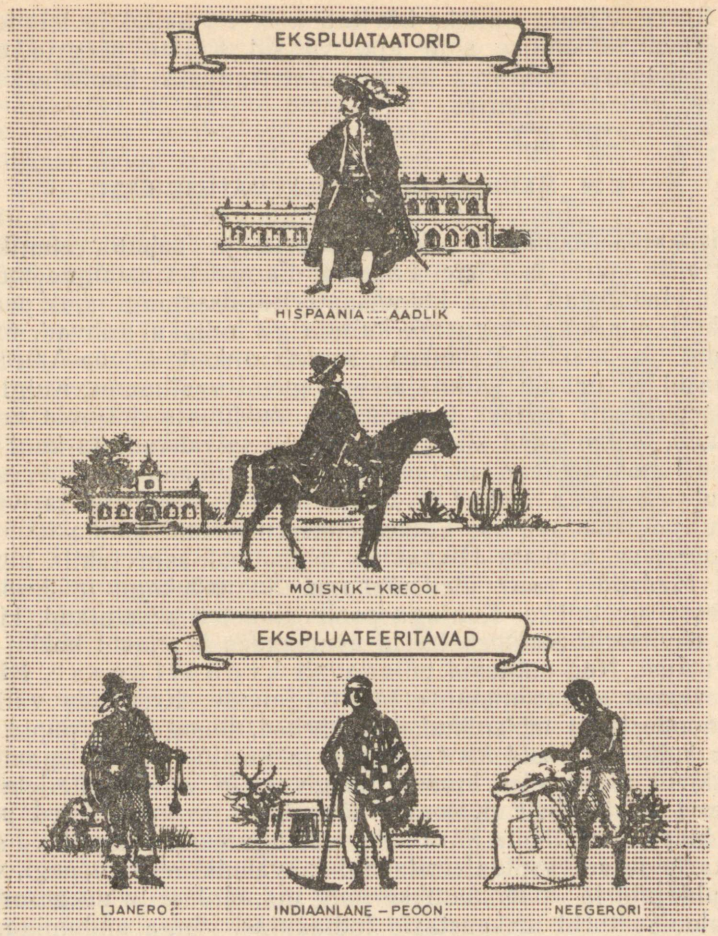

Ladina-Ameerika rahvastik.

Indiaanlased alustasid korduvalt ülestõuse. Indiaanlaste juht Tupac Amaru alustas 1780. aastal Peruus ülestõusu. Ta kaotas orjuse, kihutas minema Hispaania ametnikud ning asendas need valitavate indiaanlaste pealikutega. Kuid hästi relvastatud ja suurearvulised koloniaalväed purustasid indiaanlaste 60 000-mehelise, peaaegu relvastamata armee. Tupac Amaru võeti kinni, kisti keel suust ja ta seoti hobuste külge, et teda tükkideks kiskuda. Indiaanlaste juhtide elamud tehti maatasa ja nende kohtadele külvati soola, «et seal rohigi ei kasvaks». Nendel päevadel hukati kümned tuhanded indiaanlased. Kuid indiaanlaste ülestõusud ei lakanud.

Asumaade majanduslik olukord XIX sajandi alguses. Hispaanlased vedasid Ladina-Ameerikast välja kulda, suhkrut ja puuvilla. Asumaadesse vedasid nad orje ja tööstustooteid. Algul keelas Hispaania valitsus asumaadele omavahelise kauplemise ja manufaktuuride asutamise, kuid neid keeldusid rikuti. Asumaades arenes tööstus ja kaubandus, aga pärast 13 Inglise asumaa lahkulöömist Põhja-Ameerikas kaotas Hispaania valitsus Ladina-Ameerikas ülestõusude puhkemise kartusel rea keeldusid, mis kitsendasid tööstuse ja kaubanduse arenemist. XVIII sajandil vedasid Hispaania Ameerika asumaad välja palju loomanahku ja soolaliha, tootsid jalanõusid, klaasi, relvi ja püssirohtu ning ehitasid laevu; manufaktuurides valmistati kedrust. Manufaktuuride töölisi (osalt indiaanlasi) hoiti kogu nädal (välja arvatud pühapäev) luku taga ning neile anti ihunuhtlust.

Hidalgo.

Vastavalt asumaade majanduslikule arenemisele kasvas seal ka liikumine lahkulöömiseks neid röövivast Hispaaniast. Hispaania võimud karistasid rahulolematuid karmilt. Vaatamata inkvisitsiooni tagakiusamistele tungisid asumaadesse Voltaire'i, Diderot', Rousseau' ja teiste prantsuse valgustajate teosed. Iseseisvussõda Põhja-Ameerikas ja revolutsioon Prantsusmaal soodustasid revolutsioonilise liikumise arenemist Ladina-Ameerikas.

Revolutsiooni algus Hispaania asumaades. Mehhiko. Massiline ülestõus asumaades algas 1810. aastal pärast seda, kui Napoleon I oli tunginud oma sõjaväega Hispaaniasse ja kukutanud Hispaania kuninga. Ameerika rahvaste vabadusvõitluse käigus kerkis esile palju silmapaistvaid patrioote. Mehhiko rahvahulgad austavad ka tänapäeval mehhiko rahva vabadusvõitluse kuulsaid kangelasi H i d a l g o t ja M o r e l o s t.

Kohalikud elanikud, eriti indiaanlased, armastasid külavaimulik Hidalgot, sest ta oskas nende keeli. 1810. aastal kutsus

Hidalgo indiaanlasi ja mestiitse, kes kuulusid talurahva kõige vaesemate kihtide hulka, võitlema sõltumatuse eest ja Hispaania vallutajate poolt 300 aastat tagasi äravõetud maade tagasisaamise eest. Ülestõusnud indiaanlastest ja mestiitsidest formeeriti terve armee. Ülestõus haaras tunduva osa maast. Hidalgo käskis orjapidajatel 10 päeva jooksul vabastada kõik orjad ja kaotas sama seadusega andami, mida indiaanlaste sugukondlikud kogukonnad maksid koloniaalvõimudele. Hispaania võimud tegid Hidalgole ettepaneku alla anda ja lubasid talle armuandmist. «Armuandmist?» vastas Hidalgo. «Armuandmist vajavad kurjategijad, mitte aga kodumaa kaitsjad!»

Hidalgo väed purustati Hispaania koloniaalvägede poolt, Hidalgo võeti vangi ja lasti maha. 1811. aastal pandi ta pea kõigile vaatamiseks raudpuuri, kus seda hoiti kuni 1821. aastani.

Hidalgo üritust jätkas tema lähim võitluskaaslane, puusepa poeg Morelos, kes samuti nõudis maade tagasiandmist indiaanlastele. Ta võttis suurmõisnikelt maa, kinnitas orjuse hävitamise ja kaotas piinamised. Kui Morelosele pakuti tiitlit «tema kõrgus», lükkas ta selle tagasi ja võttis «rahvuse teenri» nime. Ta püstitas ülesande parandada kehvikute olukorda. Morelost toetas 40 000 indiaanlast, kuid regulaarväed purustasid ülestõusnud ja lasksid Morelose maha.

Ent partisanisõda Mehhikos jätkus ja 1821. aastal sai Mehhiko iseseisvaks riigiks, kus varsti kuulutati välja vabariik.

§ 25. REVOLUTSIOONID LÕUNA-AMEERIKAS.

Hispaania asumaade vabanemine Lõuna-Ameerikas. Bolivar. Lõuna-Ameerika rahvaste kangelaste hulgas, kes võitlesid koloniaalikke vastu, olid Bolivar, kes ühendas põhjapoolsete asumaade jõud, ja San Martin, kes juhtis revolutsionääre lõunas.

Simón Bolivar sündis 1783. aastal Venetsueela pealinnas Caracases. Ta kuulus rikka kreooli mõisniku ja kaupmehe perekonda. Saanud suurepärase hariduse, reisis Bolivar palju Euroopas, kus ta innustus Voltaire'i ja Rousseau' töödest. «Ma ei rahune enne, kui olen purustanud ahelad, millega Hispaania mu kodumaa on aheldanud,» ütles Bolivar 1806. aastal Ameerikasse tagasi pöördudes.

Bolivar organiseeris Venetsueela vabastusarmee ja sai eduka lahingutegevuse eest Hispaania vägede vastu kindrali aukraadi ning «Vabastaja» aunimetuse. Ta vabastas neegerorjad, kes astusid armeesse, ja teatas, et talupojad saavad pärast sõja lõppu maad.

Bolivar.

San Martin.

Bolivar pöördus abipalvega Euroopa eesrindliku üldsuse poole. Tema üleskutsele vastas 5000 vabatahtlikku, kes otsustasid abistada Ladina-Ameerika rahvaid nende võitluses kolonisaatoriteorjastajate vastu. Bolivari juurde saabus iirlasi, inglasi, sakslasi, itaallasi ja poolakaid. Tuli ka venelasi — alampolkovnik Ivan Minuta, kes paistis silma paljudes lahingutes, ja teised.

1819. aastal otsustas Bolivar minna Venetsueelast üle Andide lumiste ahelike ja aidata kaasa Uus-Granada vabastamisele Hispaania võimu alt. 1200 võitlejat koos 800 hobusega alustas kangelaslikku retke. Võitlejatel tuli läbida ürgmetsi ja võimsaid jõgesid, kus oli palju kaimaneid ehk krokodille (need krokodillid kasvavad mõnikord kuni viie meetri pikkuseks). Veed kihisesid madudest, elektriangerjatest ja väikestest röövkaladest. Vihm ja lumi peksid võitlejatele vastu nägu. Paljud neist langesid kuristikku. Lumistele ülekäikudele tõusmisel kaotasid inimesed mägitõvest teadvuse, lumistel järsakutel hukkusid kõik salga hobused.

Ületanud mäed, astus Bolivari tugevasti hõrenenud, kuid innustunud salk hispaanlastega rasketesse lahingutesse. Kui välismaiste vabatahtlike salga komandöril inglasel Rookil purustas kuul käeluu, amputeeriti tal lahinguväljal käsi. Püüdes ületada väljakannatamatut valu, võttis Rook kokku viimase jõu, tõusis püsti, ja haarates ühe käega verise käeköndi, kutsus vabatahtlikke üles võitlema kodumaa eest. «Missuguse eest?» küsis temalt üks sõdur. «Selle eest, millel ma laman,» vastas inglise revolutsionäär-internatsionalist ja kukkus. Tunni aja pärast ta suri.

Ülestõusnud kangelased Bolivari juhtimisel ja kohalikud elanikud võitsid Hispaania rõhujate vägesid.

Uus-Granada ühines Venetsueelaga ja Bolivar sai ühendatud vabariigi — Suur-Kolumbia presidendiks.

Tulnud võimule, teatas Bolivar neegrite orjuse hävitamisest, kaotas indiaanlastelt võetava andami, koostas suurmõisnikelt maade konfiskeerimise seaduse projekti, kuid seda viimast üritust ellu ei viidud. Bolivar unistas kõikide vabanenud Hispaania-Ameerika vabariikide ühendamisest. Ühtlasi hoiatas ta Ameerika Ühendriikide vallutusplaanide eest Ladina-Ameerikas ja oli selle vastu, et Ameerika Ühendriigid kuuluksid tema poolt kavandatavate Ameerika vabariikide liitu. 1825. aastal kirjutas ta: «Põhja ameeriklased... on meie jaoks võõramaalased. Sellepärast ei nõustu ma kunagi sellega, et kutsuda neid korraldama meie asju.»

Pärast võitu hispaanlaste üle hakkasid mõisnikud-kreoolid ja kasvav kodanlus võitlema rahvahulkade vastu; nad astusid liitu katoliku vaimulikega ega lasknud jaotada rikaste mõisnike maid kehvikutele. Kodanlik revolutsionäär Bolivar hakkas kõikuma. Oma elu viimasel perioodil hakkas ta eemalduma rahvahulkadest — selles avaldus tema kui kodanliku revolutsionääri piiratus, kuid revolutsiooni kõige raskemal, kõige otsustavamal perioodil His-

Bolivari üleminek Andidest.

Vabadusliikumine ja sõltumatute riikide tekkimine Ladina-Ameerikas aastail 1810—1826.

paania asumaades oli ta koos rahvaga ja teenis teda ennastsalgavalt. 1830. aastal suri Bolivar tuberkuloosi.

Ladina-Ameerika rahvad austavad Bolivari tänapäevani rahvuskangelasena, Ameerika asumaade vabastajana. Tema mälestu-

seks püstitati mälestussambaid. Tema auks nimetati Ülem-Peruu territooriumil moodustatud vabariik Boliiviaks. Venetsueelas nimetatakse veel praegugi kohalikku rahaühikut boliivariks.

Argentiina ja Tšiili vabastati revolutsiooniliste vägede poolt kindral San Martini juhtimisel. San Martini väed, kus oli palju neegreid, sooritasid 1817. aastal väga raske retke Argentiinast üle Andide ning tulid appi Tšiili ja Peruu ülestõusnud elanikele.

1822. aastal, kõigis Ladina-Ameerika asumaades toimunud revolutsioonide perioodil, lõi Brasiilia Portugalist lahku, kuid uus riik, kus säilis orjus ja kus orjapidajad olid väga tugevad, sai mitte vabariigiks, vaid monarhiaks.

Ladina-Ameerika riigid XIX sajandi keskpaiku.

1826. aastal langes viimane hispaanlaste tugipunkt Lõuna-Ameerikas — Callao kindlus (Peruus).

7. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Ladina-Ameerika sõltumatuse eest peetavad sõjad olid kolonialismivastased kodanlikud revolutsioonid. Peamine ülesanne — vabanemine Hispaania ja Portugali koloniaalsõltuvusest — lahendati nende revolutsioonide käigus. Ent jäi veel palju lahendamata küsimusi. Talupojad ei saanud maad, latifundiumide, tohutu suurte mõisate omanikud aga säilitasid oma maa ja enamasti ka oma võimu. Venetsueelas, Kolumbias ja Peruus eksisteeris orjus XIX sajandi 50-ndate aastateni, Brasiilias isegi 80-ndate aastateni. Ladina-Ameerika maade mahajäämust kasutas Inglismaa ja hiljem ka Ameerika Ühendriigid nende maade orjastamiseks.

Küsimusi kordamiseks.

§ 23. 1. Miks õnnestus haiitilastel vabaneda Prantsuse koloniaalikkest?
2. Kuidas arenes koloniaalse Kuuba majandus?
3. Kuidas pidas Kuuba rahvas XIX sajandi 60-ndatel aastatel vabadussõda hispaanlaste vastu?

§ 24. 1. Missugune positsioon oli kreoolidel Ladina-Ameerikas?
2. Kuidas rõhus feodaalse Hispaania valitsus Ameerika asumaade elanikke?
3. Kuidas suhtusid hispaania vaimulikud indiaanlastesse? Kuidas suhtusid indiaanlased vaimulikesse ja munkadesse?
4. Mispärast nimetatakse Hidalgot ja Morelost Mehhiko rahvakangelasteks?
§ 25. 1. Miks pälvis Bolivar «Vabastaja» aunimetuse?
2. Milles avaldub Bolivari kui rahvusliku vabadusliikumise juhi kodanlik piiratus?
3. Mida kõneles Bolivar Ameerika Ühendriikide vallutusplaanidest?
4. Milline küsimus oli Ladina-Ameerika kodanlike revolutsioonide peaküsimuseks?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

HIDALGO DEKREET, MIS KUULUTAS VÄLJA NEEGRITE VABASTAMISE KÜMNE PÄEVA JOOKSUL, MAKSUDE KAOTAMISE JA TEISED MÄÄRUSED.

Sellest õnnelikust momendist alates, kui kangelaslik ameerika rahvas asus relvade juurde, et maha raputada ränka iket, mis on teda peaaegu kolme sajandi vältel rõhunud, sai üheks peaülesandeks selliste koormiste hävitamine, mille pärast ta ei saanud parandada oma saatust... juba praegu on vaja tingimata hoolitseda järgmiste määruste abil kõige edasilükkamatute abinõude vastuvõtmise eest.

ORJUSE JA MAKSUDE KAOTAMINE.

1. Kõik orjade valdajad peavad andma neile kümne päeva jooksul vabaduse surmanuhtluse ähvardusel. See karistus jõustub pärast seda, kui see määrus jõuab orjapidajateni.
2. Katkestada edaspidi andamite kogumine nendelt gruppidelt, kes neid maksid, ja kõikide koormiste sissenõudmine indiaanlastelt.
3. Kõikides kohtuasjades, kõikide dokumentide, tekstide ja kohtu kirjavahetuse puhul tuleb kasutada tavalist paberit; sellega kaotatakse ühtlasi tempelpaberi kasutamine.

Ja et see saaks teatavaks kõikidele ja leiaks nõutaval kujul täitmist, käsin ma avaldada selle dekreedi pealinnas ja teistes vabastatud linnades ning külades, eraldades vajalikul hulgal eksemplare tribunalidele, kohtunikele ja teistele isikutele, kes peavad seda täitma ja selle täitmist kontrollima.

Välja antud Guadalajaras 6. detsembril 1810. a.

Miguel Hidalgo y Costilla, Ameerika generalissimus.

MORELOSE POOLT CHILPANCINGO KONGRESSILE (14. SEPTEMBRIL 1813. A.) ETTEVALMISTATUD DOKUMENDIST «RAHVUSE OTSUSED».

12 — Kuna hea seadus on ükskõik millisest inimesest kõrgem, siis peavad meie kongressi poolt ettekirjutatud seadused

olema sellised, mis kohustaksid kindlameelsusele ja patriotismile, piiraksid küllust ja viletsust ning suurendaksid sel kombel kehvikute päevapalka, et tõsta nende moraali, ja et kaoksid harimatus, röövimised ja vargused.

15 — Orjus kaotatakse igaveseks, samuti nagu erinevused päritolu poolest; kõik saavad võrdseteks, ja üks ameeriklane erineb teisest ainult pahede ja vooruste poolest.

18 — Uute seadustega ei lubata piinamist.

Küsimus. Mille poolest sarnanevad selle dokumendi põhiseisukohad eelmise dokumendi sisuga ja milles on erinevus?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja ja seletage terminid: Ladina-Ameerika, kreoolid, mulatid, mestiitsid.
2. Võrrelge kaardil Hispaania asumaade ja tänapäeva Ladina-Ameerika riikide asukohti.
3. Kirjutage välja Ladina-Ameerika maade vabadusliikumise juhtide nimed ja selgitage igaühe osa selles liikumises.
4. Koostage kronoloogiline tabel «Tähtsamad sündmused Ladina-Ameerika ajaloos XVIII sajandi lõpust kuni XIX sajandi 60-ndate aastateni».

8. peatükk.

KAPITALISMI ARENEMINE INGLISMAAL JA PRANTSUSMAAL AASTAIL 1815—1848. TÖÖLISTE KUI ISESEISVA POLIITILISE JÕU ESIMESED VÄLJAASTUMISED.

§ 26. PRANTSUSMAA AASTAIL 1815—1847.

Kuigi Euroopa kontinendi maades oli võim mõisnike käes, ei suutnud nende jõupingutused kapitalismi arenemist peatada. Ühtedes maades arenes suurtööstus ja vaba väiketalumajapidamine kiiremini, teistes aeglasemalt. Kodanlus tugevnes majanduslikult ja pretendeeris osavõtule valitsemisest. Samal ajal kui kapitalism õõnestas järjest tugevamini feodalismi alussambaid, koondus proletariaat ning muutus üha teadlikumaks ja organiseeritumaks. XIX sajandi algusest oli möödunud 30—40 aastat, kui Euroopat vapustasid võimsad proletariaadi liikumised. Tähtsamad tööliste revolutsioonilised väljaastumised toimusid Prantsusmaal — Lyoni kangrute ülestõus, Inglismaal — tööliste liikumine valimisreformi eest 1832. a. ja seejärel tšartism, Saksamaal aga Sileesia kangrute ülestõus.

Sel ajal kui kodanlikud tegelased pärast 1789.—1794. a. Prantsuse revolutsiooni arvasid, et kogu ülesanne seisab kodanluse tõelikus võimulepääsemises (võimu aadlike-mõisnikega jagamata), näitasid proletariaadi võimsad väljaastumised, et ajalugu ei lõpe kodanlike revolutsioonidega ning et kapitalism, kodanluse ülevõim

pole igavesed, kuna valmib uus jõud — proletariaat, kes on juba alustanud kodanlusega võitlust võimu pärast.

Teine restauratsioon (1815—1830). 1830. aasta revolutsiooni põhjused. Louis XVIII, aadlikud-emigrandid ja papid, kes tulid liitlaste tääkide abil Prantsusmaal teistkordselt võimule, põlesid soovist tagasi saada maad, mis neilt revolutsiooni ajal ära võeti, ning sundida talupoegi jälle kandma feodaalkoormisi. Nende emigrantide kohta räägiti: «Nad pole midagi unustanud ega midagi õppinud.» Aktiivselt revolutsioonist osavõtnuid kiusati taga. Ühes külas areteeriti 23 talupoega ja neist seitse hukati ainuüksi selle eest, et nad revolutsiooni ajal olid ühelt Vendée' mässust osavõtjal relvad ära võtnud.

Samal ajal arenesid Prantsusmaal vabrikutööstus ja kaubandus, kasvas kodanluse rikkus ja mõju. Tunduvalt suurenes tööliste arv. Louis XVIII ei suutnud taastada revolutsioonieelset korda, talupoegade feodaalkoormisi, seisusi ja piiramatut kuningavõimu. Ta oli sunnitud kehtestama konstitutsiooni. Selle konstitutsiooni järgi kasutas valimisõigust ainult 94 000 inimest. Revolutsiooni ajal konfiskeeritud maad jäid nende uute omanike, kodanluse ja talupoegade kätte.

Pärast Louis XVIII surma sai 1824. aastal kuningaks tema vend, äge reaktsionäär «emigrantide kuningas» Charles X. Ta viis läbi seaduse revolutsiooni ajal konfiskeeritud maade omanikele 1 miljardi frangi (tolleaegne frank — 37 kuldkopikat) suuruse hüvituse väljamaksmise kohta.

1830. aasta kodanlik revolutsioon Prantsusmaal. 1830. aasta juulis saatis Charles X Saadikutekoja laiali ja piiras kodanluse valimisõigust veelgi. Ühtlasi andis ta välja karmi seaduse trükisõna vastu. Charles X tahtis taastada isevalitsuslikku kuningavõimu. Seni kui kodanlus kõhkles, astusid välja rahvahulgad. 27. juulil **1830** kattus pealinn barrikaadidega. Eeslinnade töölised astusid koos üliõpilaste ja väikekodanlusega võitlusse kuninga vägede vastu. Kolm päeva kestis relvastatud võitlus pealinna tänavatel ja väljakutel. Eriti tugevad olid lahingud Saint-Antoine'i eeslinnas. Seal tulistasid ülestõusnud töölised igast majast Bourbonide vägesid. Naised kiskusid tänavasillutist üles ja pildusid katustelt sõjaväge munakividega. Akendest loobiti sõdureid mööbli ja katusekividega. 29. juuliks oli võit rahva poolel.

Charles X loobus troonist ja põgenes Inglismaale.

Juulirevolutsioon tegi lõpu aadli ülevõimule, kuid ei kukutanud Prantsusmaal kuningavõimu. Suurkodanlus, kes ülestõusu ajal oli arglikult peitu pugenud, kasutas rahva võitu selleks, et panna Prantsusmaa troonile uus kuningas — oma käsilane Louis Philippe Bourbonide Orléans'i harust. 1830. aasta juulirevolutsiooni tulemusel Prantsusmaal võimuletulnud monarhiat nimetatakse j u u l i m o n a r h i a k s. Kodanlik juulimonarhia püsis 1830. aastast kuni 1848. aastani. *Selle monarhia ajal kuulus võim kodan-*

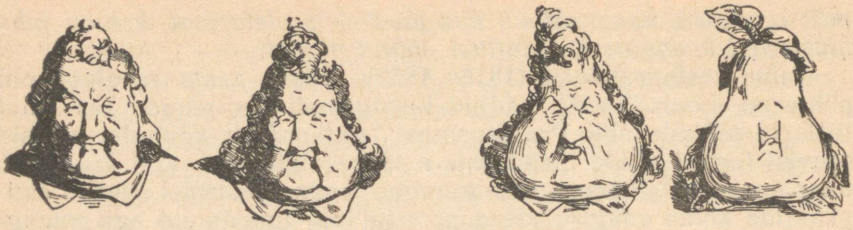

Louis Philippe. *Karikatuur.*

luse ladvikule — pankuritele, kodanlastele-maaomanikele ja suurtööstu-ritele.

Louis Philippe oli väga rikas, kitsi, ahne ja kaval. Populaarsuse saavutamiseks jalutas ta restauratsiooniperioodil lihtsal kombel mööda Pariisi tänavaid kulunud ülikonnas ja vihmavarjuga, nagu tavaline kokkuhoidlik kodanlane.

Louis Philippe sai kodanluse ladviku — «rahakukrute» kuningaks. Pankur Laffitte ütles Louis Philippe'i kuningaks kuulutamise päeval: «Nüüdsest peale hakkavad Prantsusmaal valitsema pankurid.»

1830. aasta juulis võitlesid töölised barrikaadidel selleks, et kukutada monarhia ja kehtestada vabariik. Kuid töölised ei olnud organiseeritud. Kasutades tööliste organiseerimatust, hakkasid Prantsusmaal valitsema pankurid ja suurtööstu-rid, mitte aga aadlikud-aristokraadid, nagu varem.

Tööliste ja talupoegade olukord. Koos kapitalismi arenemisega halvenes prantsuse tööliste ja talurahva laiade hulkade olukord. Maatükid, mis talupojad olid omandanud XVIII sajandi revolutsiooni ajal, killustusid ja vähenesid. Rängad maksud neelasid suurema osa prantsuse talupoegade sissetulekutest. Nende majapidamised vaesusid ja laostusid. Igal aastal müüdi tuhandeid talusid võlgade katteks.

Kohutavalt raske oli tööliste olukord. Kui Lille'i linnas revideeriti tööliskvartalit, siis ütles üks vanaeideke: «Ma ei ole rikas, kuid mul, tänu jumalale, on oma kubu õlgi.» See kubu õlgi oli talle voodiks. Üks ametnik kirjutas 1847. aastal ettekandes kaubandusministrile: «Vabrikutes töötavad 8- kuni 15-aastased lapsed.» Ta teatas, et laste tööpäev kestab vähemalt 14 tundi, seejärel aga ööbivad nad vabrikus. Peremehe käsul lükkas meister vabriku kella hommikul 45 minutit ette, õhtul aga lükkas ta selle 1—1½ tundi tagasi, nii et tööpäev pikenes veel 2 tunni võrra.

Lyoni ülestõusud 1831. ja 1834. aastal. Prantsusmaa suurimates tööstuskeskustes — Pariisis ja Lyonis — oli ülekaalus veel käsitöötehnika. Siidriide ja sameti poolest kuulsas Lyonis töötas 30 000 kangrut. Nad elasid kohutavas viletsuses. 1831. aastal

Lyoni tööliste ülestõus 1831. a. *Tolleaegse joonistuse järgi.*

Joonistus annab hästi edasi ülestõusnud tööliste kujusid. Siiski on joonistuse autor teinud vea. Tegelikult toimus rongkäik musta lipu all alles pärast sõjaväe kallaletungi töölistele. Lipule on kirjutatud: «Elada töötades või surra võideldes!»

nõudsid äärmuseni viidud näljased töölised palga tõstmist. Peremehed keeldusid. Siis puhkes ülestõus.

Pärast kolmepäevast võitlust hõivasid ülestõusnud töölised linna ja kihutasid sealt valitsusväed välja. Lyoni töölised läksid võitlusse musta lipu, meeleheite lipu all. Sellele lipule oli tikitud: «Elada töötades või surra võideldes!» Seni kui käis võitlus linna pärast, teadsid töölised, mis neil on vaja teha. Kui nad aga võimu haarasid, siis ei teadnud nad, mida edasi teha. Kümme päeva oli Lyon tööliste käes. Kuid töölised, kellel veel polnud oma parteid, ei osanud võitu ära kasutada. Väikeperemehed ajasid töölisvõimu organiseerimise nurja. Pariisist saadetud suured sõjaväeosad vallutasid Lyoni.

Lyoni ülestõus 1831. aastal, kus Prantsusmaa ühe suurema tolleaegse tööstuskeskuse töölised haarasid ajutiseks võimu, avaldas tohutut muljet Prantsusmaal ja paljudes teistes Euroopa riikides.

1834. aastal algas Lyonis uus tööliste ülestõus.

1834. aastal ülestõusnud Lyoni töölised ja revolutsioonilised kodanlikud vabariiklased andsid välja proklamatsiooni, milles kirjutati: «Üritus, mille eest me võitleme, on kogu inimkonna üritus, meie kodumaa õnne, tuleviku kindlustamise üritus!» See ülestõus toimus selgemate poliitiliste loosungite all. Töölised ei heisanud seekord mitte musta ahastuse lippu, vaid demokraatliku vabariigi punase lipu. Nad nõudsid vabariiki. Kuid Louis Philippe'i valitsus oli sõjaväe juba varem valmis seadnud.

Ligi nädal aega kestnud verises lahingus löödi Lyoni töölised regulaarvägede poolt puruks. Kodanlus surus selle ülestõusu metsikult maha. Veel kaua aega pärast seda olid lähedal asuvatele küngastele paigutatud suurtükid suunatud tööliskvartalitele.

Prantsuse riigi sõjavägi ja politsei surusid tööliste ülestõusu maha. Kodanlik riik aitas kapitalistidel töölisi rõhuda, kindlustas kapitalistlikku korda.

Kui 1830. aasta juulirevolutsiooni ajal töölised läksid kodanluse järel, siis Lyoni ülestõusud olid tööliskassi esimesed iseseisvad väljaastumised ja töölised haarasid ajutiseks võimu. Kuigi Lyoni kangrute ülestõusud lõppesid ebaõnnestumisega nende organiseerimatuse tõttu, näitasid nad siiski, et areenile astub uus poliitiline jõud — tööliskassi, et algab tööliskassi võitlus võimu eest. Selles ongi Lyoni ülestõusude ajalooline tähtsus.

§ 27. INGLISMAA AASTAIL 1815—1848. VABRIKUTOOTMISE VÕIDULEPÄÄS INGLISMAAL. INGLISMAA VÄLISPOLIITIKA.

Inglismaa majanduslik arenemine XIX sajandi esimesel poolel. 1844. aastal kirjeldas Engels Inglismaa tööstuslikke edusamme järgmiselt: «60—80 aastat tagasi oli Inglismaa samasugune nagu

teisedki maad, väikeste linnadega, tähtsuseta ja vähe arenenud tööstusega ... Nüüd on see maa, mis ei ole sarnane ühegi teisega, pealinnaga, kus on 2½ miljonit elanikku, suurte vabrikulinnadega, tööstusega, mis annab saadusi kogu maailmale...»[1]

Kui XVIII sajandi lõpul ilmusid Inglismaal esimesed masinad ja esimesed vabrikud, siis XIX sajandi keskpaigaks saavutas masinaline suurtööstus otsustava võidu. Käsitsitöö suruti lõplikult välja masinatöö poolt. Käsikangrute arv vähenes aastail 1820—1844 240 000-lt 60 000-le (1860. aastaks oli neid järele jäänud 8000), kuid mehhaanilistel telgedel töötavate kangrute arv suurenes samade aastate jooksul 10 000-lt 150 000-le.

Koos tootmise mehhaniseerimisega kasvas järsult tööliste tööviljakus ja tööstustoodang.

1775. aastal töötati Inglismaal ümber ainult 5 miljonit naela puuvilla, 1841. aastal aga 528 miljonit naela. Malmi tootmine suurenes 193 000 tonnilt 1800. aastal 1,4 miljoni tonnini 1840. aastal.

Linnade elanikkonna kasv toimus paljude maakohtade laostumise ja tühjaksjäämise arvel. Koos tööstuse arenemisega muutus Inglismaal elanikkonna jaotus. Suur inimvool suundus põhja ja läände, uutesse tööstusrajoonidesse. Kiiresti kasvas Manchesteri, Birminghami ja teiste tööstuskeskuste elanikkond. Ühiskonna põhiklassideks Inglismaal muutusid nüüd proletariaat ja kodanlus, mitte enam talupojad ja mõisnikud.

XIX sajandi 30-ndail aastail algas kiire raudteede ehitamine.

Käsitööliste ja vabrikutööliste olukord. Seoses suurtööstuse arenemisega oli laostuvate käsitööliste olukord kohutav. «Maailma-ajaloos,» kirjutas selle kohta Marx, «ei ole hirmsamat vaatepilti kui käsitsi töötavate inglise puuvillakangrute pikaldane hukkumine, mis kestis aastakümneid...»[2] Raske oli ka neil, kes sattusid vabrikusse. Kuusteist kuni kaheksateist tundi tööd ja sandikopikad töö eest oli nende pärisosaks. «Peaaegu kõik nad,» kirjutas Engels töölistest, «on nõrgad, nurgelise, kuid mitte tugeva kehaehitusega, kõhnad, kahvatud...»[3] Tüüfus, «vabrikupalavik» ja tuberkuloos nõudsid arvutuid ohvreid.

Sedamööda kuidas arenes kapitalism, muutus tööliste olukord järjest halvemaks. Toimus töölisklassi üha suurem vaesumine. Vabrikutes surus naiste ja laste töö välja meestööliste töö. Oli tavaliseks nähtuseks, et kuni ¾ töölistest vabrikutes olid naised ja lapsed. Elamistingimused olid kohutavad. Valitsuse ametnik kirjutas Glasgow töölisrajoonist, kus mustades ja pehkinud majades elas 30 000—40 000 töölist, niimoodi:

«Mõnedes majades, milliseid me... külastasime öösel, leidsime me igast toast 15—20 inimest, kes lamasid põrandal... Voo-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 2, стр. 256.
[2] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 373.
[3] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 2, стр. 339.

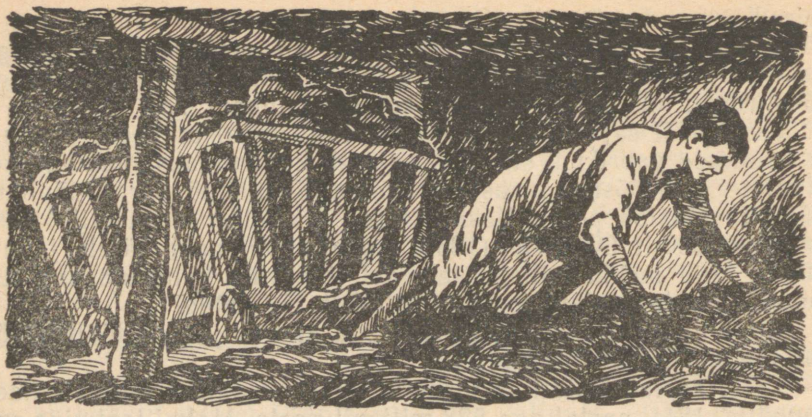

Alaealise töö inglise kaevanduses.

diks oli neil hunnik poolmädanenud põhku, segamini kaltsudega. Mööblit ei olnud siin üldse või oli väga vähe...» «Need majad on tavaliselt... nii räpased, niisked ja viletsad,» kirjutas sama ametnik, «et ükski inimene ei paneks sinna oma hobustki.»

Inglismaal valitsenud olukorrast kirjutas suur vene kirjanik A. S. Puškin.

«Lugege inglise vabrikutööliste kaebusi ja juuksed tõusevad õudusest püsti... Milline kalk barbaarsus ühelt poolt, milline kohutav vaesus teiselt poolt! Te mõtlete, et tegemist on vaaraode püramiidide ehitamisega... Hoopiski mitte: tegemist on härra Smithi kaleviga või härra Jacksoni nõeltega... Näib, et maailmas pole inglise töölisest õnnetumat, kuid vaadake, mis toimub seal siis, kui leiutatakse uus masin, mis vabastab korraga sunnitööst viis või kuus tuhat inimest ja jätab nad ilma viimasest leivapalukesest...»

Eriti halvenes tööliste olukord siis, kui algas seisak tööstuses ja kaubanduses, ületootmise kriis.

Pärast lühiajalist tõusu algas 1825. aastal inglise tööstuses ja kaubanduses langus. Tehaste laod olid täis kaupu, mis ei leidnud turustamist. Hinnad langesid järsult, kaubandus suri välja, uute vabrikute ehitamine jäi seisma. Villatööstuse keskusest Leedsist teatati: «Meie rajooni tööstus on väga raskes olukorras. Paljud töölised on praegu tööta, aga need, kes pole veel vallandatud, töötavad $^2/_3$ tööajast.» «Viimase 30 aasta jooksul pole kunagi olnud sellist tööpuudust,» kirjutati ühest puuvillatööstuse rajoonist. «Tegevuseta masinaid oli 15 000, tööta kangruid aga 18 000.» Suleti vabrikuid ja kustusid kõrgahjud. Nälgivate töötute hulgas hakkas möllama tüüfus. 1826. aasta kevadel ilmus Londoni ajalehes «Times» artikkel selle kohta, et Manchesteri rajooni tööliste

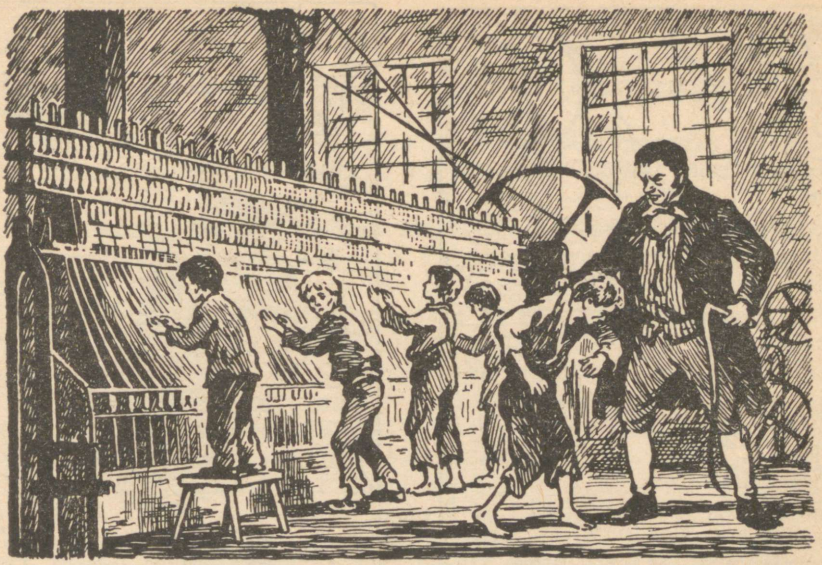

Laste töö inglise vabrikus.

hulgas «võib täheldada äärmist viletsust ja nälga», et algasid tööliste rahutused, et mitmes vabrikus purustati masinaid ning tööstusrajoonidesse on saadetud sõjaväge.

1825. aasta kriis Inglismaal haaras kõiki tööstusharusid, samuti ehitustegevust. Ta andis tunda ka teistes maades, nende hulgas Ladina-Ameerikas ja Venemaal. Kriisi ajal rahvahulgad nälgisid ja neil oli puudus kõige hädavajalikumast, samal ajal kui laod ja kauplused olid kaupadest tulvil.

Kapitalistlikus ühiskonnas toimub tootmine tohutu hulga tööliste poolt, kes on koondatud tehastesse ja vabrikutesse. Kui feodalismi ajal tootjad-talupojad töötasid killustatud, naturaalsetes väikemajapidamistes, siis kapitalismiajastule on iseloomulik suurkaubatootmine, millest võtavad osa miljonid. *Tootmisel on ühiskondlik iseloom,* kuid töö tulemused omandatakse käputäie omanike, kapitalistide poolt.

Kapitalismi põhivastuoluks on vastuolu *tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel.*

Kui kõik see, mida rahvahulgad toodavad, läheks nende käsutusse, siis oleks võimalik välja arvutada, palju on vaja toota vilja, liha, rõivaid, kui palju oleks vaja ehitada maju, tehaseid, raudteid jms. Kuid ainult siis, kui tehased, vabrikud ja maa kuuluvad rahvale, on võimalik organiseeritud, plaanipärane tootmine kogu rahva huvides, nagu see toimub sotsialistlikes maades. Kodanluse võimutsemise tingimustes, kus tootmisvahendid ja poliitiline võim

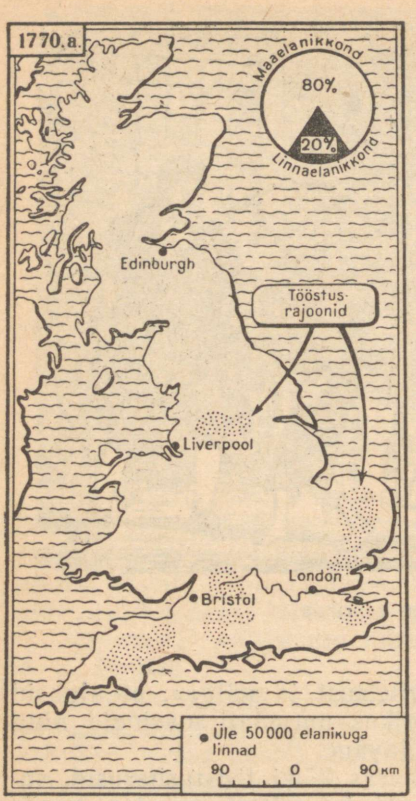

Inglismaa tööstusliku pöörde alguses.

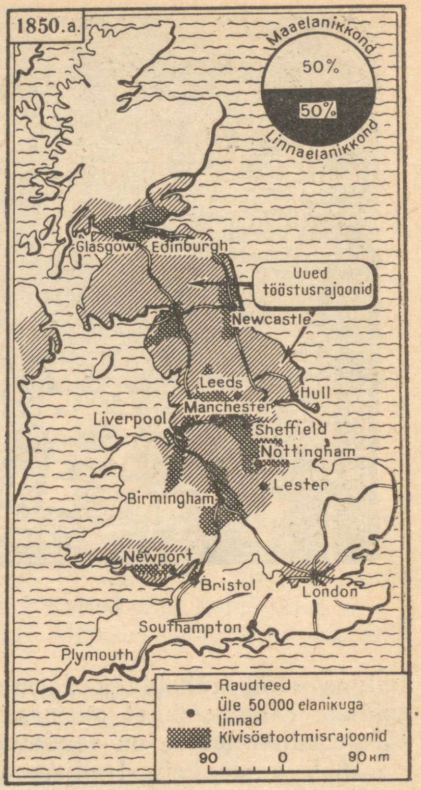

Inglismaa tööstusliku pöörde lõpul.

on kodanluse käes, ei või töölised näidata, mida ja kui palju on vaja toota. Tootmine toimub üksikute kapitalistide rikastamise huvides, eraomanike kasumite huvides. Sellepärast puudub tootmise ühtne juhtimine ning ei arvestata elanikkonna ostujõudu. Kapitalismi ajal on tegemist *tootmise anarhiaga,* s. o. korratu, plaanitu tootmise ja kaupade turulepaiskamisega, arvestamata seda, kas kaubale leidub ostjaid või mitte.

Täpselt samuti ehitatakse tehaseid, kuna täna annavad sellised tehased kasumit; aga kas nad ka homme kasumit annavad, seda kapitalistid ei tea, sest puudub ühtne rahvamajandusplaan. Töötava rahva raske olukorra tingimustes toimub elanikkonna ostuvõimelise nõudmise mahajäämine tootmise laienemisest.

Seega on kriiside peamiseks põhjuseks vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmisvahendite eraomanduse vahel ning

sellepärast ka ühiskondliku töö saaduste omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Tootmise anarhia viib rahvahulkade viletsuse tingimustes kriisideni, mille ajal tööliste vaesus veelgi suureneb.

1825. aastast alates hakkavad kapitalistlikes maades ületootmise kriisid korduma umbes iga kümne aasta tagant, nad muutuvad perioodilisteks.

Inglismaa vallutuslik välispoliitika XIX sajandil. Seoses tööstuse kasvuga suurenes kaupade väljavedu Inglismaalt asumaadesse ja teistesse riikidesse. Sajad inglise aurulaevad kündsid kõiki maailma meresid. Inglismaal oli palju asumaid. XIX sajandi esimesel poolel jätkas inglise kodanlus (varjates end häbematult valega, et Inglismaa seisvat rahvaste vabaduse eest) vallutussõdade pidamist teiste maade rahvaste paljaksröövimiseks ja lämmatamiseks. Inglise kodanlus haaras India ning pidas vallutussõda Hiinas ja teistes Idamaades.

Inglased jätkasid vägivaldset sissetungi Indiasse, vallutades ja laostades suure osa sellest suurest ja rikkast maast. 1839. aastal tungisid nad Hiinasse ja pidasid seal kolm aastat ebainimlikku sõda, püüdes Hiinat orjastada. Inglise kodanlus taotles Hiina «avamist» väliskaubanduseks ning luba toimetada Hiina sadamatesse ja müüa elanikkonnale oopiumi — ainet, mida kasutatakse nagu tubakatki suitsetamiseks, kuid mis on väga mürgine ning laostab inimese organismi veelgi kiiremini. See sõda, mis sai «oopiumisõja» nimetuse, lõppes Inglismaa võiduga ja tema nõudmiste rahuldamisega.

XIX sajandi keskpaigaks oli Inglismaa vallutanud asumaid kõikides maailmajagudes ning loonud suure Briti impeeriumi.

Inglise väed püüdsid Iraani vallutamise eesmärgil Afganistani tungida, seades ohtu Venemaa valduste julgeoleku Kaspia mere ääres ja Kaukaasias. Kuid afgaani rahvas kihutas inglased-vallutajad oma maalt välja.

§ 28. 1832. AASTA PARLAMENDIREFORM. TŠARTISTLIKU LIIKUMISE ALGUS.

1832. aasta parlamendireform. Inglise parlamendis valitses vaheldumisi kord tooride, kord viigide partei. Tooride partei esindas parlamendis suurmaaomanikke. Viigide parteis oli peale suurmaaomanike ka pankureid, kaupmehi ja meretaguste istanduste omanikke.

Tööstuse kiire arenemine lõi Inglismaal rikka ja mõjuka kodanluse. Kuid vananenud valimissüsteem sulges mitte ainult töölistele, vaid ka tööstuskodanlusele pääsu poliitilise võimu juurde. Tööstuskodanlus ei saanud valida oma saadikuid alamkotta, mis oli suurmaapidajate, pankurite ja rikaste kaupmeeste käes.

Uutel suurtel tööstuskeskustel, mis olid viimasel ajal tekkinud, ei olnud parlamendis oma saadikuid. Samal ajal jätkasid tähtsusetud kohakesed, mis sageli olid viimaste aastakümnete jooksul hoopis inimtühjaks jäänud, oma esindajate saatmist parlamenti. Selliseid paiku nimetati «pehkinud kohakesteks». Ühes sellises paigas oli ainult viis maja ja kaksteist elanikku, kuid kohakese omanikud saatsid parlamenti kaks saadikut. Teine «pehkinud kohake» oli veest üle ujutatud, kuid ka tema saatis ikka veel saadikuid parlamenti. Valimiste päeval sõitis lord, kellele rannaäärne maariba kuulus, koos kolme valijaga paadis paika, kus kunagi oli asunud nüüd üleujutatud kohake, ja viis seal läbi «valimised». «Pehkinud kohakestest» valitud saadikud moodustasid peaaegu poole parlamendi (alamkoja) liikmetest (254 saadikut 513-st).

Valimiste ajal söötsid ja jootsid kandidaadid kõrtsides oma valijaid, see oli üsna tavaliseks nähtuseks. Iga rikas aadlik, kes ostis endale «pehkinud kohakese», võis saada parlamendi liikmeks.

«Pehkinud kohakeste» süsteem ja maa-asulate üldine suur ülekaal linnadega võrreldes andis maa-aristokraatiale, feodaalaja igandile, otsustava ülekaalu mitte üksnes ülemkojas (lordide kojas), vaid ka alamkojas (saadikutekojas). Tõsi küll, inglise lordid juhtisid majapidamist, andsid maad raha eest rendile või kasutasid palgatööd, s. t. nad olid maapidajad-kapitalistid, kuid just nemad, mitte aga tööstuskodanlus, olid parlamendi peremehed. Käis võitlus ülevõimu eest parlamendis. Valimissüsteemi muutmist nõudes astus aristokraatia vastu välja kodanlus, keda toetasid töölised. Tööliste vahelesegamine, mis mitmel juhul toimus, relv käes, etendas selles võitluses otsustavat osa. Tugeva tõuke andis sellele liikumisele 1830. aasta juulirevolutsioon Prantsusmaal. 1832. aastal viis parlament läbi reformi. Enamik «pehkinud kohakesi» kaotati, suured tööstuskeskused said õiguse saata parlamenti saadikuid. Alandati valimistsensust. Valijate arv ei suurenenud siiski märkimisväärselt.

See reform tõi kasu kodanlusele, kuid ei andnud valimisõigust töölistele. Tööliste kaasabi eest «tasus» kodanlus neile seadusega, mille alusel loodi töömajad, kuhu töötuid saadeti sundkorras. Nendes majades koheldi töölisi täpselt nagu vange vanglas; nad pidid kandma vangiriideid ja mehed eraldati naistest. Töölisi sunniti tegema rasket tööd, näiteks kive lõhkuma ja lahti harutama vanu tõrvaseid laevaköisi, mis võttis küüned verele. Neid maju nimetati «tööliste bastille'deks» (Bastille polnud teatavasti mitte üksnes vana kindlus, vaid ka üks kohutavamaid vanglaid).

Abirahad, mida puudustkannatajad varem võisid saada elukoha järgi, kaotati.

Tšartistliku liikumise algus. Kodanlus rahuldus 1832. aasta reformiga, kuid töölised, kes sellest midagi ei saanud, jätkasid võitlust.

1835. aastal algas Inglismaal jälle massiline töölisliikumine valimisreformi loosungite all. Kuid nüüd läksid töölised oma nõudmistes kodanlusest kaugemale ja astusid välja tema vastu.

1836. aastal puhkes kriis, mis paiskas tänavale tuhandeid töölisi. Võitluseks üldise valimisõiguse eest organiseeriti siis Londonis Tööliste Ühendus. See «Ühendus» töötas järgmisel aastal välja Rahva Harta parlamendile esitamiseks. Kuna hartat (ürikut) nimetatakse inglise keeles *«charteriks»*, siis kutsutakse kogu liikumist tšartistlikuks liikumiseks.

Harta nõudmised piirdusid põhiliselt üldise valimisõiguse nõudmisega.

Inglise töölised arvasid, et harta vastuvõtmine parlamendis lahendab kõik nende olukorra parandamisse puutuvad küsimused. Nad lootsid, et kui parlament võtab vastu harta ja seab sisse üldise valimisõiguse, siis lahendab kõik muud töölistele tähtsad majanduslikud ja poliitilised küsimused parlament, kuhu, nagu nad arvasid, satuvad peaasjalikult töölised.

O'Connor.

1840-ndate aastate keskpaiga portree järgi.

O'Connor näitab käega väikestele majapidamistele ja majadele, mille omanikuks ta tahtis töölisi teha.

«Moraalse» ja «füüsilise» jõu pooldajad. Sotsialistid. Juba harta väljatöötamisel ilmnesid tšartistide hulgas lahkhelid. Osa tšartiste eesotsas Londoni Tööliste Ühenduse juhi puusepp Lovettiga arvas, et harta nõudmiste teostamist tuleb taotleda liidus kodanlusega ja ainult rahulike vahenditega — agitatsiooni, propaganda ja parlamendile esitatavate petitsioonide teel. «Oleme kõigepealt kõige selle vastu, mis võib meenutada revolutsioonilist võitlust, üleskutset füüsilise jõu kasutamisele, vägivallale,» ütles Lovett. «Tuleb veenda kõiki elanikkonna klasse ja harta kätte võita rahulikul teel.» Nii arvasid «moraalse jõu» pooldajad. Nende vastased andsid neile hüüdnime «roosivee

partei». Nad väitsid, et võita saab ainult relvade jõudu kasutades, ja nimetasid end «füüsilise jõu» parteiks.

«Füüsilise jõu» parteiga liitus sõnades iiri advokaat O'Connor. Ta asus seisukohal, et relvastatud ülestõus on kõige viimane võitlusvahend, mida tuleb rakendada alles pärast seda, kui kõik teised on ära proovitud. O'Connor oli rahva hulgas väga populaarne. Ta oli hiiglasekasvu, võimsate õlgadega ja tugeva häälega. Esmaklassilise poksijana pidas ta ühe kakluse ajal turul vastu suure rahvahulga kallaletungile. O'Connor oli väsimatu organisaator. Kuid ta ei olnud sotsialist. «Ma seisan põhimõtte eest «minu oma» ja «sinu oma»,» rääkis ta. Ühes ajalehes, mida andsid välja tema pooldajad, võis lugeda sellist luuletust:

«Tahan majakest ja tulu
mitte üle saja naela aastas.
Lammast, lehma ja vasikaid,
väikest haljast aasakest,
kuhu neid ajab karjane.»

Hiljem, 1845. aastal, asutas O'Connor maaühingu, mis seadis endale teostamatu ja reaktsioonilise eesmärgi: kokku osta maatükke ja viia aja jooksul kõik töölised tagasi maale, muuta nad väikemaaomanikeks.

Võitluse käigus hakkas tšartistide hulgas kujunema revolutsiooniline, sotsialistlik tiib. Selle kõige silmapaistvamaks esindajaks sai Harney, kes esialgu oli jakobiinide revolutsioonilise taktika pooldaja ja Marat' austaja, hiljem aga (1843. aastast peale) suuresti Marxi ja Engelsi mõju all. Harney ei kiitnud heaks maa jaotamist väikesteks tükkideks, vaid pooldas kogu maa konfiskeerimist ja riigi omandiks muutmist. Ta nõudis 8-tunnilist tööpäeva, alaealiste töö keelamist ja teisi uuendusi tööliste huvides.

§ 29. TŠARTISTLIKU LIIKUMISE KÄIK. SILEESIA KANGRUTE ÜLESTÕUS.

Tšartistlik partei. Tšartistliku liikumise haripunkt. 1840. aasta suvel toimus Manchesteris tšartistide konverents, kus otsustati tšartistide hajali tegutsevad kohalikud grupid liita üheks üleinglismaaliseks organisatsiooniks. Sellesse töölisorganisatsiooni astumisel nõuti ainult kirjalikku avaldust tšartismi põhimõtetega nõusoleku kohta. Iga tšartistlikku parteisse astuja sai liikmekaardi, tasus liikmemaksu ja kuulus oma elukoha järgi algorganisatsiooni. Tšartistlik organisatsioon ei olnud läbiproovitud inimestest koosnev monoliitne võitluspartei.

1842. aastal, kui Inglismaa oli haaratud tööstuskriisist, elas tšartism üle oma suurima tõusu perioodi. Päeval tööga seotud töölised kogunesid öösiti tõrvikute valgusel miitingutele, kus oli

Tšartistid kannavad petitsiooni parlamenti.
Petitsioonilaegast saadab tšartistidest-vabatahtlikest auvahtkond hobustel.

tuhandeid osavõtjaid. Koostati petitsioon, milles peale üldise valimisõiguse esitati majanduslikke nõudmisi ehk, nagu ütlesid tšartistid, «noa- ja kahvliküsimusi», s. t. tööliste ainelisse olukorda puutuvaid küsimusi. Petitsioonis räägiti kohutavast viletsusest, mille kätte sureb tuhandeid inimesi. Samuti oli seal juttu põllutööliste ja sulaste madalatest palkadest. Esitati just töölisi huvitavaid nõudmisi — nõuti tööpäeva lühendamist, vaesteseaduse tühistamist ja töömajade sulgemist. Eriti tähtis on see, et petitsioonis mõisteti hukka kapitalistide omandiõigus maale ja tööstuslikele tootmisvahenditele.

1842. aasta mais, teravnenud kriisi ja tööpuuduse ajajärgul, esitati petitsioon parlamendile. Petitsioonil seisis üle kolme miljoni allkirja. Petitsioon oli paigutatud tohutu suurde kasti, mida kandsid kakskümmend meest. Kandjaid saatsid tuhanded demonstrandid. Kuid parlament lükkas petitsiooni tagasi. Petitsiooni toetuseks kuulutasid tšartistid välja üldstreigi («püha kuu»), aga see streik ei kujunenud tegelikult üldstreigiks. Algasid ebaõnnestunud streigi organiseerijate areteerimised ja kohtuprotsessid nende vastu. *Aastad 1840—1842 olid massilise tšartistliku liikumise suurima tõusu ajaks, pärast seda algas liikumise langus.*

Tšartistlik liikumine 1848. aastal. 1847. aastal Inglismaad haaranud terav ületootmise kriis ja Prantsusmaal algav revolutsioon olid tõukeks tšartismi uuele elustumisele.

Suur hulk töötuid ilmus Blackburni vaestehoolekandesse avaldusega, milles öeldi: «Praegune abiraha, džentelmenid, on ainult mõnitamine ja meie kannatuste julm pikendamine... Me ei saa pealt vaadata, kuidas meie perekonnad puuduse kätte hukkuvad, samal ajal kui kauplustes on toiduaineid külluses.» Ajalehtede andmeil oli suur osa tööliste mööblist ja asjadest maha müüdud või panti antud, paljud lapsed ei saanud riiete puudusel koolis käia. Londonis tuli jälle kokku tšartistide kongress. 10. aprillile oli määratud suurejooneline demonstratsioon petitsiooni toetamiseks. Petitsioonile oli kogutud ligi 5 miljonit allkirja. Kerkis küsimus, kas töölised alustavad ülestõusu, et haarata võim ja viia parlamendis läbi harta, mida kodanlus nii visalt keeldus vastu võtmast. Kodanlus tõi pealinna suure hulga vägesid. Väed seisid lahinguvalmilt kasarmutes ja tänavail kahurite juures. Peale selle andis valitsus relvad kätte vabatahtlikele kodanluse hulgast. O'Connor, demonstratsiooni peaorganisaator, keelitas ise töölisi kodudesse laiali minema. Nii osutus O'Connor tegelikult mitte «füüsilise», vaid «moraalse» jõu pooldajaks. Demonstratsioon ebaõnnestus. Petitsioon viidi küll parlamenti, kuid lükati seal uuesti tagasi.

Liikumise viimasel perioodil olid tšartistid-sotsialistid Marxi ja Engelsi tugeva mõju all. Marx ja Engels kutsusid tšartiste üles otsustavalt võitlema harta eest ja ühinema teiste maade revolutsiooniliste töölistega.

Tšartistlikust liikumisest võttis osa kogu Inglismaa töölisklass. Selle liikumisega *alustasid töölised iseseisvat poliitilist võitlust* nii maa-aristokraatia kui ka kodanluse vastu.

Oma puudustele vaatamata oli tšartistliku liikumise tähtsus väga suur. Lenin kirjutas tšartismist: «...Inglismaa andis maailmale esimese laialdase, tõeliselt massilise, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsioonilise liikumise, tšartismi...»[1]

Tšartistliku liikumise mõjul tuli valitsevatel klassidel teha järeleandmisi, nõustuda reformidega. 1847. aastal saavutasid tšartistid 10-tunnilise tööpäeva naistele ja alaealistele. Tegelikult laienes 10-tunniline tööpäev ka osale meestöölistele.

Tšartistliku liikumise lüüasaamise põhjused. Tšartistliku liikumise tähtsus. Pärast 1848. aasta 10. aprilli demonstratsiooni ebaõnnestumist hakkas tšartistlik liikumine kiiresti vaibuma. Tšartistide lüüasaamise peamiseks põhjuseks oli rahulikku tegutsemist ja kodanlusega kokkuleppimist pooldajate kahjulik mõju ning revolutsioonilise võitluspartei puudumine. Kuigi mõned tšartistide juhid pooldasid sotsialismi, ei teadnud tšartistid veel, kuidas võidelda sotsialismi eest. Lenin näitas kätte aluse, millel põhines kodanluse mõju töölisliikumisele. Selleks olid Inglismaa tohutud asumaad, tema valitsev seisund maailmaturul ja tööstuslik üle-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., lk. 282.

olek teistest maadest. Saades tohutuid kasumeid, võis inglise kodanlus ära osta töölisklassi ladviku ja mõjutada selle kaudu töölisliikumist. Sajad tuhanded töölised, nende hulgas ka paljud aktiivsed revolutsiooniliselt meelestatud isikud, asusid Inglismaalt ümber Kanadasse, Ameerika Ühendriikidesse ja Austraaliasse. Lisaks sellele algas Inglismaal 1852. aastast peale (väikesed vaheajad välja arvatud) majandusliku tõusu periood. Selles peitubki põhjus, miks inglise töölisliikumise revolutsioonilisus ajutiseks langes.

Sileesia kangrute ülestõus (1844). XIX sajandi keskpaiku toimusid suured tööliste väljaastumised ka mahajäänud Saksamaal. Seal ei põhjustanud käsitööliste laostumist mitte üksnes suurtööstuse arenemine, vaid ka vabrikutoodete sissevedu Inglismaalt, kus oli kasutusel võimas masinatehnika. Eriti raske oli tööliste olukord Preisimaa provintsis Sileesias. Suurte manufaktuuride ja vabrikute töölised kannatasid kahekordse rõhumise all. Neid ekspluateerisid peale manufaktuuride ja vabrikute omanike ka ümberkaudsed mõisnikud, kellele kangrutel tuli maksta lõivu kangakudumise õiguse eest. Peale selle maksid Sileesia kangrud mõisnikule rahas välja teokohustuse ja rendi. Samuti tuli neil mõisnikule maksta «jahiraha», ja seda isegi siis, kui nad jahti ei pidanud. Alates XIX sajandi algusest, kui hakati hulgaliselt sisse tooma odavaid kangaid, mis olid valmistatud uusimate masinatega varustatud vabrikutes Inglismaal, muutus Sileesia kangrute olukord katastroofiliseks. Näljasurma juhtumid sagenesid. Eriti julm ja halastamatu vabrikant oli Zwanziger. Sileesia kangrud laulsid temast niiviisi (see laul kujunes tööliste «Marseljeesiks»):

Näe, Zwanzigere, timukaid,
kel teenrikari toeks!
Meid tallavad kui limukaid —
kas hauda pakku poeks.
Nad riisunud me vaevahigi,
nad tõuganud meid nälga, hätta.
Kuid needmistund on küllalt ligi,
need röövlid tarvis lüüa mätta...

Ainult ängistav meeleheide võis dikteerida selle laulu sõnad. Ja edasi öeldakse äärmuseni viidud Sileesia kangrute laulus:

Te, inimsööjad, kiskjakoonud,
kaastunne teile paljas õhk!
Te õnn on hirmsat häda toonud:
täis lauad teil, meil tühi kõht.

Teener peksis halastamatult läbi töölise, kes oli julgenud vabrikant Zwanzigeri akende all seda laulu laulda. Läbipekstud tööline viidi politseisse. See peksujuhtum pani kannatustekarika üle ajama ja 1844. aastal puhkes kahes suures külas ülestõus. Töö-

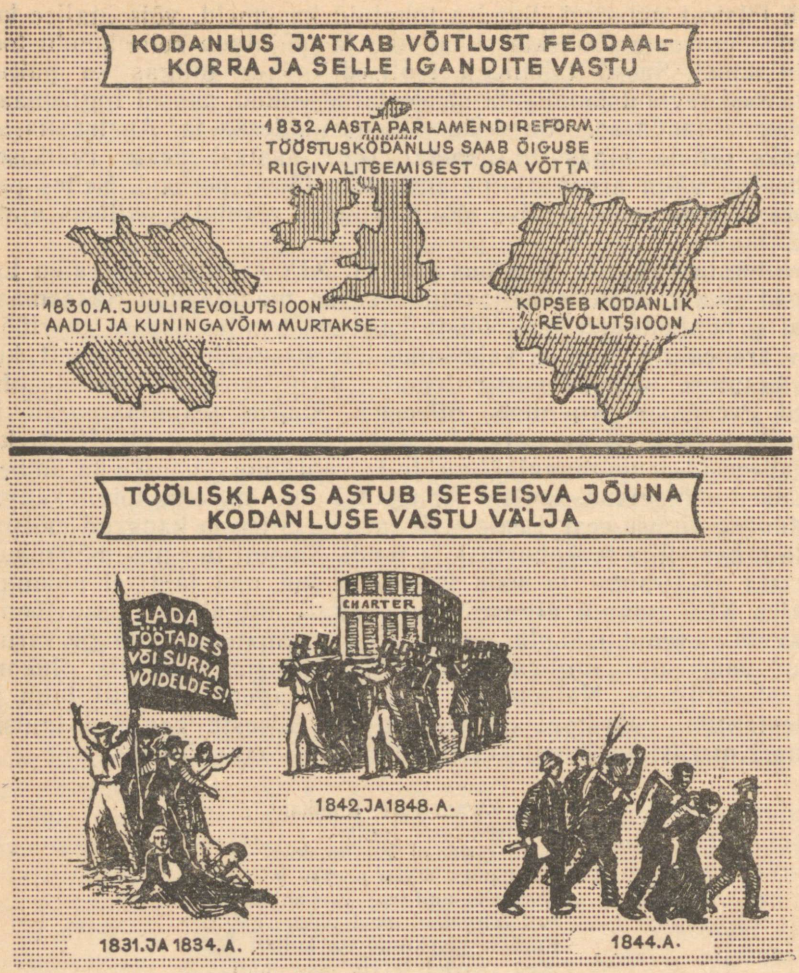

Poliitiline võitlus XIX sajandi esimesel poolel.

lised ründasid Zwanzigeri maja, lõid uksed sisse, rikkusid põrandaid ja lagesid, purustasid mööbli ja sööginõud ning rebisid katki võlakirjade raamatud, milledest ilmnes, et kehtiva töötasu maksmise süsteemi juures olid tõepoolest kõik töölised võlgades. Ülestõusnud purustasid mitmes vabrikus mehhaanilised tööpingid. Kutsuti välja sõjaväegi — 4 kompaniid sõdureid, kellele järgnes 4 kahurit ja ratsaväelasi. Sõdurid avasid tööliste pihta tule, 11 inimest sai surma ja 24 haavata.

Sõnumid sellest kohutavast arveteõiendamisest vapustasid kogu Saksamaad. Sileesia kangrute küsimus püsis mitu aastat järjest ajakirjanduse veergudel. Sileesia ülestõus suruti maha. Kangrud nälgisid endiselt. Neid niitis maha näljatüüfus. Töölisi suri sadade kaupa.

Sileesia töölised ei esitanud poliitilisi nõudmisi, nad ei nõudnud näiteks vabariiklikku korda, mille eest võitlesid Lyoni kangrud, või valimisõiguse reformi nagu tšartistid, kuid nende jõuline ja üksmeelne väljaastumine kinnitas, et ka saksa töölised suudavad välja astuda võimsa poliitilise jõuna.

8. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Prantsusmaal arenes kapitalism XIX sajandi keskel. Inglismaal oli selleks ajaks tööstuslik pööre juba toimunud ja ta oli muutunud tolle aja kõige eesrindlikumaks tööstusriigiks, «maailma töökojaks».

Seoses kapitalismi arenemisega algasid ületootmiskriisid. Tööliste olukord halvenes eriti kriiside ajal. Mitmes Euroopa riigis toimusid proletariaadi võimsad väljaastumised. Proletariaadi väljaastumised Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal näitasid, et kapitalism ja kodanlike klasside võim pole igavesed, et koos kapitalismiga areneb ka tema hauakaevaja — proletariaat, kes alustab võitlust võimu eest.

Tšartism — esimene laialdane, tõeliselt massiline, poliitiliselt väljakujunenud, proletaarselt-revolutsiooniline liikumine — sai lüüa, sest tšartistidel ei olnud marksistlikku võitlusparteid. Lyonis ülestõusu alustanud töölised olid poliitiliselt veel väheteadlikud ja esitasid alles teise ülestõusu ajal, 1834. aastal, poliitilise loosungi, üleskutse võidelda vabariigi eest. Veelgi madalamal oma organiseerituse ja teadlikkuse poolest olid mahajäänud Saksamaal ülestõusnud Sileesia kangrud.

Kuid tööliste esimestel ulatuslikumatel väljaastumistel Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal on suur ajalooline tähtsus. Need tõendasid, et võimuloleva kodanluse (ja mõisnike) vastu astub välja võimas poliitiline jõud — proletariaat — ja et kapitalism on ainult ühiskonna arenemise üks mööduv staadium.

Küsimusi kordamiseks.

§ 26. 1. Miks Bourbonid ei suutnud Prantsusmaal revolutsioonieelset korda taastada?

2. Millised muudatused toimusid Prantsusmaal 1830. aasta juulirevolutsiooni tagajärjel?

3. Võrrelge 1830. aasta kodanliku juulirevolutsiooni ja 1789.—1794. aasta suure Prantsuse kodanliku revolutsiooni liikumapanevaid jõude (revolutsioonilisi klasse) ja nende revolutsioonide tulemusi.

4. Mille poolest erinevad esimene ja teine Lyoni ülestõus? Milles seisab Lyoni ülestõusude tähtsus?

§ 27. 1. Millised muudatused toimusid Inglismaal tööstusliku pöörde tagajärjel?

2. Milline oli vabrikutööliste olukord Inglismaal XIX sajandi esimesel poolel?

3. Mis iseloomustab ületootmiskriisi (majanduskriisi) kapitalistlikes maades (Inglismaa kriiside näite varal)?

4. Milles seisab kapitalismi põhiline vastuolu? Kuidas see vastuolu avaldub ületootmiskriisides?

§ 28. 1. Miks võitlesid nii kodanlus kui ka töölised Inglismaal 1832. aastal valimisõiguse reformi eest?

2. Kuidas rahuldas 1832. aasta reform kodanlust, kuidas proletariaati?

3. Kes olid tšartistid, mida nad nõudsid?

4. Millised sündmused näitasid, et «füüsilist jõudu» pooldav vool tegelikult ei olnud revolutsiooniline?

§ 29. 1. Millal ja millega seoses saavutas tšartistlik liikumine oma haripunkti?

2. Millega on seletatav tšartistliku liikumise lüüasaamine 1848. aastal?

3. Esitage fakte, mis kinnitavad V. I. Lenini hinnangut, et tšartism oli «tõesti massiline», «poliitiliselt väljakujunenud» ja «proletaarselt-revolutsiooniline» liikumine.

4. Mis põhjustas Sileesia kangrute ülestõusu? Mida tähendas see ülestõus Saksamaale?

5. Millised on aastatel 1815—1848 Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal toimunud poliitilise võitluse iseloomulikud jooned?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

LASTE TÖÖ EKSPLUATEERIMINE.

(Laste tööd uuriva valitsuskomisjoni andmetest 1832. a.)

SAMUEL CAWLSONI TUNNISTUS.

«Mis kella ajal läksid teie tütred hommikuti vabrikusse tööstuse tippkoormatuse perioodil?»

«Tööstuse tippkoormatuse perioodil, umbes kuue nädala kestel, läksid nad ära kell 3 hommikul ja lõpetasid töö kell 10 või $^1/_2$11 õhtul.»

«Kui palju anti neile nende üheksateistkümne töötunni jooksul aega puhkamiseks ja söömiseks?»

«Veerand tundi hommikusöögiks, pool tundi lõunaks ja veerand tundi joomiseks.»

«Kas osa sellest ajast kulus masinate puhastamiseks?»

«Tavaliselt tuli neil teha seda, mida nimetatakse «kuivatamiseks», selleks kulus sageli kogu hommikusöögi aeg ja lõunat või hommikust tuli süüa kiirustades, kui aga aega ei jätkunud, toodi toit koju tagasi.»

«Tõenäoliselt oli teil nii üle jõu käiva töö puhul üsna raske hommikuti äratada oma lapsi?»

«Jah, varajase tõusmise korral tuli meil võtta nad asemelt üles, asetada põrandale, raputada ja panna riidesse, et oleks või-

malik neid tööle saata, aga kui tuli minna harilikuks ajaks, siis ei tarvitsenud seda teha.»

«Kas tavaline tööaeg oli kella 6-st hommikul kuni $^1/_2$9-ni õhtul?»

«Jah.»

«Kas niisama pikkade söögivaheaegadega?»

«Jah, niisama pikkade vaheaegadega.»

«Kas lapsed väsisid niisuguse töö puhul väga?»

«Jah, sageli nutsime, kui andsime neile seda toidunatukest, mis oli neile hädavajalik. Ärkvel hoidmiseks tuli neid raputada, muidu nad uinusid, toidupala suus.»

«Kas juhtus mõnega neist niisuguse töö tagajärjel õnnetusi?»

«Jah, minu vanema tütrega ... ta kaotas sõrmeküüne ja lebas viis nädalat Leedsi haiglas.»

«Kas sõrm paranes?»

«Sõrm lõigati ära kuni esimese sõrmeliigeseni.»

«Sai ta selle aja eest palka?»

«Kohe pärast õnnetust lõpetati talle palga maksmine.»

«Kas tööaja pikendamisega ei kaasnenud ka julmem kohtlemine?»

«Jah, kuna lapsed väga ära väsisid, tarvitati rihma üsna sageli.»

Küsimus. Milline oli tol ajal laste olukord Inglismaa vabrikutes?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgnevad terminid ja seletage nende tähendus: teine restauratsioon (Prantsusmaal), juulimonarhia, oopiumisõda, töömaja («tööliste Bastille»), petitsioon, harta.
2. Otsige näiteid masinalise tootmise arenemise kohta Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal XIX sajandi esimesel poolel.
3. Kirjutage sellest peatükist välja tähtsamaid Euroopa riike haaranud tööstuskriiside aastad (esimene kriis puhkes Inglismaal 1825. aastal). Täiendage seda nimestikku õpiku järgmiste peatükkide andmetega ja märkige lõppu, millise ajavahemiku järel majanduskriisid kordusid.
4. Koostage üksikasjaline kava teemal «Töölisliikumise hoogustumine XIX sajandi esimesel poolel» või tabel «Töölisklassi tähtsamad väljaastumised XIX sajandi esimesel poolel» (8. peatüki teksti põhjal).

Aasta	Maa	Tööliste väljaastumine	Võitluse eesmärgid (majanduslikud ja poliitilised)	Tööliste organiseeritus

5. Tehke 2. (§ 9) ja 8. peatüki teksti, dokumentide ja jooniste alusel ettekanne «Laste töö Inglismaa vabrikutes XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel poolel».
6. Kasutades kaarti «Põllumajandus ja maavaldus Inglismaal XVII sajandi keskel» (1. peatükis) ja kaarti «Inglismaa tööstusliku pöörde alguses ja lõpul», näidake, millised tööstuslikust pöördest tingitud muudatused on näha teisel kaardil.

UTOPISTLIK SOTSIALISM. SAINT-SIMON, FOURIER JA OWEN.

§ 30.

Kapitalistliku ekspluateerimise viletsused sundisid eesrindlikumaid inimesi mõtlema selle üle, kuidas ühiskonda uut moodi korraldada, nii et ei oleks enam omanikke ja ekspluateerimist. Arenenumates kapitalistlikes riikides astusid kapitalistliku ühiskonna ümberkorraldamise plaanidega välja utopistlikud sotsialistid.[1]

Utopistliku sotsialismi kõige silmapaistvamateks esindajateks olid Prantsusmaal Saint-Simon ja Fourier, Inglismaal aga Owen. Nad paljastasid teravalt ning ägedalt kapitalistlikku ekspluateerimist ja unistasid uuest, paremast ning õiglasemast korrast, mis looks võimaluse elada ilma ekspluateerimiseta, vaesuseta ja sõdadeta. Nad seadsid endale küll kõrge ja õilsa eesmärgi vabastada inimkond ekspluateerimisest, kuid nad ei teadnud, kuidas hea ning õiglase korrani jõuda. Nad arvasid, et võib läbi saada ilma klassivõitluseta, et piisab sellest, kui välja mõelda uus ühiskonnakorraldus, anda eeskuju, kuidas uut moodi elada, ja võit viletsuse üle saavutataksegi sellega. Nad ei leidnud veel teed ekspluateerimise kaotamiseks. *Sellepärast jäi nende plaan ehitada sotsialistlik ühiskond üles ainuüksi propaganda abil teostamatuks unistuseks. Nende sotsialism oli teostamatu, utoopiline.*

Saint-Simon. Prantsuse sotsialist-utopist Henri Saint-Simon (1760—1825) sündis suursuguses perekonnas ja sai hiilgava hariduse. Üheksateistkümneaastase noorukina sattus ta Ameerikasse iseseisvuse eest võitlevatele Ameerika asunikele abiks saadetud Prantsuse korpuse ohvitserina. Ameerikas võitles ta vapralt. Pärast sõja lõppemist pöördus kahekümne kolme aastane Saint-Simon Prantsusmaale tagasi kuninglike vägede koloneli auastmes, ordenitega autasustatuna. Kodumaal määrati ta tähtsa kindluse Metzi komandandiks. Talle olid avatud võimalused hiilgavaks karjääriks, kuid ta lahkus sõjaväeteenistusest.

Ta seadis endale eesmärgiks ühendada kõik inimkonna teadmised kooskõlaliseks süsteemiks, ümber kujundada teadus. Tundes, et tal ei piisa teadmisi selle suure töö läbiviimiseks, hakkas Saint-Simon neljakümneaastaselt kuulama loenguid kõrgemas polütehnilises koolis. End tervenisti teaduslikele otsingutele pühendanud Saint-Simon kulutas oma viimase raha. Naine jättis ta maha. Saint-Simon läks pandimajja kirjutajaks. Sel ajal kohtas

[1] Utoopia on olematu saare nimetus, kus polnud eraomandust. Sellest saarest kirjutas XVI sajandi alguses Thomas Morus.

Saint-Simon.

teda tema endine teener ja kutsus ta enda juurde elama. Saint-Simon jättis koha pandimajas ja hakkas elama oma endise teenri armust. Ööd ja päevad töötas ta inimühiskonna ümberkorraldamise plaani kallal. Siis tabas teda uus löök. Teener suri. Saint-Simon kirjutas käsitsi ümber oma teoseid (trükkida ei tahtnud neid keegi) ja saatis neid mitmesugustele isikutele, lisades juurde kaaskirja: «Armuline härra! Saage minu päästjaks. Töötades ainuüksi üldsuse huvides, ei hoolinud ma oma asjadest ning sattusin seeläbi niisugusesse olukorda, et mul pole midagi süüa ja ma töötan ilma tuleta. Ma müüsin ära isegi oma riided, et hankida võimalusi oma teose ümberkirjutamiseks. Püüe teaduse poole, ühiskonna hüvangu poole, soov leida vahendeid lõpetada rahulikul teel kriis, milles asub Euroopa ühiskond, viisid mind niivõrd õnnetusse olukorda ...» Kuid rikkad inimesed isegi ei lugenud Saint-Simoni käsikirju. Peagi suri ta oma õpilaste kätel. Tema viimasteks sõnadeks olid: «Pidage meeles, et suuri tegusid saab sooritada ainult siis, kui ollakse innustatud... Kogu mu elu oli püüdeks kindlustada inimestele parimad võimalused oma võimete vabaks arendamiseks.» Seejärel ütles surija pärast lühikest vaikimist, et varsti luuakse töörahva partei ja et sellele parteile kuulub tulevik.

Saint-Simoni arvates seisis ülesanne ainult selles, et mõista, milline peab olema parim, ekspluateerimisest vaba ühiskonnakord. Ta oli veendunud, et kõik inimesed peavad töötama. Aadlikke ja vaimulikke pidas ta parasiitideks ning avaldas arvamist, et nende täieliku kadumisega ei kaotaks Prantsusmaa mitte midagi. Saint-Simon püüdles parema tuleviku poole. Ta kirjutas, et on vaja kergendada «kõige arvukama ja kõige vaesema klassi» saatust. Ta väljendas mõtet, et tootmine peab toimuma plaanipäraselt, organiseeritult, teaduslikest alustest lähtudes ning rõhutud hulkade huvides. Kuid klassivõitlust eitades jäi Saint-Simon teostamatu, utopistliku sotsialismi pooldajaks.

Fourier. Teine prantsuse sotsialist-utopist Charles Fourier (1772—1837) oli äriteenija. Ta paljastas oma teostes erilise vihaga kaupmehi, nende ebaausaid tehinguid ja spekuleerimist. Ta mõistis hukka kapitalismiajastule iseloomuliku konkurentsi, plaanitu ja ebakorrapärase tootmise. Fourier kirjutas, et kapitalistliku korra ajal kannatavad kõik töölised tööpuuduse ja nälja all ning elavad viletsuses, kuigi nad loovad oma kätega rikkusi. Ta märkis, et kapitalismi ajal käivad ühiskonna liikmete huvid üksteisele risti vastu. «Arst soovib, et haigusi oleks võimalikult palju, prokurör

aga, et kõik perekonnad käiksid kohut. Arhitekt unistab tulekahjust, mis hävitaks veerandi linnast, klaasissepp aga rahest, mis purustaks kõik aknad . . .» kirjutas Fourier.

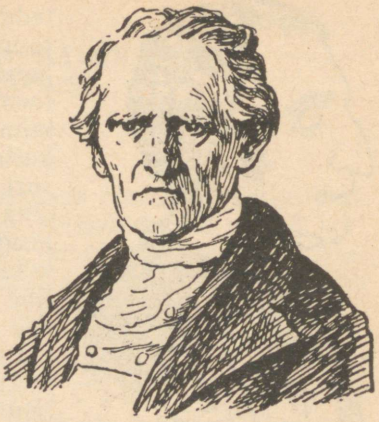

Fourier.

Fourier soovitas kapitalistliku ühiskonna ümber kujundada. Ta kutsus kõiki üles looma *faalankseid* (kogukondi) ja ehitama faalanksite jaoks uued hooned tema poolt väljatöötatud plaani järgi. Antiikmaailmas nimetati faalanksiks sõjaväe lahingukorda, mille puhul liiguti kolmnurkselt rivistatuna, piigid ette sirutatud. Niisugune faalanks lõikus vaenlase ridadesse ja lõi ta lahingukorra segi. Fourier arvas, et kui luua faalanksid ehk kogukonnad, siis tungivad need vanasse maailma ja korraldavad selle ümber eeskuju ning veenmise abil, s. o. rahulikul teel. Faalanksi elumajad, põllud, istandused ja tallid pidid tunduvalt erinema nendest, mis olid kasutusel külades, kus inimesed elasid laialipillatult. Faalanksi liikmed pidid elama ühises majas. Maja, milles elab faalanks, nimetas Fourier *falansteeriks*. Fourier nägi ette linna ja maa vaheliste erinevuste kadumist. Kõik pidid hakkama elama falansteerides ja tegema nii vaimset kui ka füüsilist tööd. Töö pidi toimuma plaani järgi. Tööd pidid tegema kõik. Et töö oleks huvitav ega väsitaks, selleks tuli töötajal mitu korda päevas üle minna ühelt töölt teisele ja seejuures võistelda teiste töötajatega paremate tulemuste saavutamiseks.

Kuid faalanksis säilisid kapitalistlike suhete elemendid. Ettevõtte kasumid pidi jaotatama faalanksi liikmete ja kapitalistide vahel. Töö ja talent (töötajad) pidid saama kaks kolmandikku sissetulekust, üks kolmandik oli ette nähtud kapitalistidele, kes oleksid paigutanud raha falansteeri ehitamisse.

Fourier kritiseeris teravalt kapitalismi pahesid ja hädasid ning kujutas tulevast ühiskonda samal ajal üsna eredates värvides. Ta kirjeldas seda, kuidas inimesed elavad kuni 144 aastat vanaks ja maailma tekivad uued loomaliigid, näiteks «antivaalad», kes hakkavad inimesi teenima; kuidas edaspidi aretatakse erilised «antitiigrite» ja «antikrokodillide» tõud, kes kuulekalt täidavad inimese tahet. Ta väitis, et merevesi kaotab soolase maitse ja muutub magusaks nagu limonaad. Huvi pakub ka Fourier' mõte, et ümber Maa võiks panna liikuma neli suurt kunstlikku kuud, siis oleks öösiti niisama valge kui päeval. Fourier unistas isegi sellest, et miljonid inimesed ründavad Sahaarat ja teisi kõrbeid ning muudavad need õitsvateks aedadeks.

Owen.

Fantastiliste unistuste kõrval leidub Fourier' töödes häid mõtteid inimkonna tuleviku, eriti sotsialistliku korra võimalikkuse kohta. Seepärast kirjutaski Engels temast:

«Meid ... rõõmustavad igal sammul läbi fantastika katte murdvate geniaalsete ideede eod ja geniaalsed mõtted ...»[1]

Kuid Fourier eitas samuti nagu Saint-Simon klassivõitlust. Ta arvas, et Euroopas leidub palju rikkaid inimesi, kes saavad anda raha faalanksite asutamiseks. Nii kirjutas Fourier näiteks keiser Napoleon I-le, pankur Rothschildile ja teistele rikastele ning palus oma ettevõttele kaasa aidata. Ta määras isegi kindlad vastuvõtutunnid ja ootas, kuigi asjatult, millal rikkad tema korterisse ilmuvad, et osa võtta maailma ümberkorraldamisest.

Owen. Kolmas silmapaistev sotsialist-utopist Robert Owen (1771—1858) elas Inglismaal, kus ta võis lähedalt näha inglise tööliste viletsust. 1817. aastal esines ta kavaga, kuidas ühiskond kommunistlikel alustel ümber korraldada. Kuid ka Owen oli klassivõitluse vastu. Ta kuulutas, et mitte kelleltki ei võeta ära tema varandust.

Owen tegi katset luua kommunistlik kogukond, et seal inimesi õpetada uut moodi elama ja nende eeskuju abil kaasa tõmmata kogu inimkonda. Ta ostis Ameerikas heas korras oleva mõisa ja asus rühma oma poolehoidjatega sinna elama. Aga mis sellest välja tuli? Kapitalismi tingimustes lagunesid kõik Oweni plaani kohaselt loodud asundused peagi või muutusid võõrast tööd ekspluateerivateks ettevõteteks.

9. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Utopistid paljastasid töötajate hädasid, mille põhjustajaks oli kapitalistlik kord. Selles on nende teene. Kuid utopistide Saint-Simoni, Fourier' ja Oweni poolt soovitatud teed mööda, s. t. ilma klassivõitluseta ja ilma proletariaadi diktatuurita pole võimalik jõuda sotsialismini. Utopistid tundsid kaasa proletariaadile, kuid nad ei näinud proletariaadis seda jõudu, kes võib ühiskonna ümber kujundada. Kuna utopistid olid rahvahulkadest eraldatud, siis olid nende plaanid määratud ebaõnnestumisele.

---

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 19, стр. 194.

Küsimusi kordamiseks.

1. Millest on tingitud utopistliku sotsialismi tekkimine?
2. Milliseid õigeid mõtteid avaldasid inimkonna tuleviku kohta sotsialistid-utopistid?
3. Millised olid sotsialistide-utopistide õpetuse nõrgad ja ekslikud küljed?
4. Milline on sotsialistide-utopistide tegevuse ajalooline tähtsus?

10. peatükk.

TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMINE. K. MARX JA F. ENGELS KUNI 1848. AASTANI.

§ 31. TEADUSLIKU KOMMUNISMI TEKKIMISE EELDUSED. K. MARX JA F. ENGELS.

Partei XXII kongress võttis vastu Kommunistliku Partei uue programmi. NLKP uues programmis öeldakse: «Sotsialism tuli võidule Nõukogudemaal, saavutas otsustavaid võite rahvademokraatiamaades, muutus sadade miljonite inimeste praktiliseks ürituseks, kogu maailma töölisklassi revolutsioonilise liikumise lipuks.» [1] Selle programmi ideed väljendavad kogu inimkonna helgeid unistusi. Õigusega on seda programmi nimetatud meie ajastu Kommunistlikuks Manifestiks.

Õpiku käesolev peatükk on pühendatud Marxi ja Engelsi teadusliku kommunismi tekkimisele ja esimesele kommunistliku partei manifestile.

Teadusliku kommunismi tekkimise eeldused. Teaduslik kommunism tekkis ja arenes proletariaadi poolt kodanluse vastu peetava klassivõitluse käigus. Kapitalismi arenemine tõi proletariaadile raskeid ja loendamatuid kannatusi. Töölised võitlesid mehiselt oma vabanemise eest. Aga kuni XIX sajandi keskpaigani ei olnud proletariaadi võitlus veel küllalt teadliku ja organiseeritud iseloomuga. Masinapurustajate liikumine oli stiihiline. Niisugused väljaastumised ei saanud töölisi võidule viia. Lyonis haarasid ülestõusnud töölised ja käsitöölised 1831. aastal võimu ja olid 10 päeva vältel Prantsusmaa suurima tööstuskeskuse täielikud peremehed. Kuid nad ei teadnud, mida edasi teha. Puudus selge arusaamine ülestõusu eesmärkidest, ei olnud parteid, kes oleks töölisi organiseerinud ja neid võidule viinud. Edukalt alustatud ülestõus sai sellepärast kaotuse osaliseks. Kogu Euroopa oli vapustatud Inglismaad aastail 1830—1832 haaranud töölisliikumise ähvardavast jõust ja tohutust ulatusest. Just töölised olid need, kes saavutasid parlamendireformi, kuid nende võidu vilja kasutas ära kodanlus,

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 214.

sest töölised ei olnud organiseeritud ja teadusliku revolutsioonilise teooriaga relvastatud. Samal põhjusel kaotas ka tšartism, see suhteliselt küpsem töölisliikumine, milles aga väikekodanluse mõju oli tugev. Mitu revolutsioonitormi oli juba tuisanud üle Lääne-Euroopa, kuid rahvahulgad ja eriti töölisklass olid endiselt rõhutud.

Enne Marxi ja Engelsit olid sotsialistid rahvahulkadest ja revolutsioonilisest liikumisest eraldatud, üksikud. Nad ainult unistasid paremast ühiskonnakorrast, ei suutnud aga anda mingit tegevusjuhendit. Paljastades ekspluateerimist ja rääkides vihaselt kriisidest ning teistest kapitalismi pahedest, püüdsid sotsialistid-utopistid samal ajal klasside «lepitamise» poole. Tegelikus elus seevastu läks klassivõitlus üha teravamaks ning ägedamaks.

Tollal, «sotsialistlike ideede sündimise perioodil» (L e n i n), *eksisteerisid sotsialism ja töölisliikumine veel teineteisest lahus.* Sotsialistid-utopistid ei muutnud ega saanudki muuta proletariaadi revolutsioonilist liikumist teadlikuks liikumiseks. Nad ise ei saanud veel aru ühiskonna arenemise käigust. Ajalooseadused olid alles avastamata, revolutsiooni teooria välja töötamata, ilma selleta ei saanud aga proletariaat oma võitluses ekspluataatorite vastu jõuda võidule.

Ühiskondlikke nähtusi püüti seletada mitmel viisil, näiteks füüsikaseaduste abil. XVIII sajandil leidus neid, kes väitsid, et rahvusvahelisi suhteid (riikidevahelisi sõdasid või liite) võib seletada sellega, et ka riikide vahel valitsevad teatavad tõuke- ja tõmbejõud. Tõukejõu mõjul puhkevad sõjad, tõmbejõu mõjul aga sõlmitakse liite. Niisugune seletusviis ei aidanud mõista, kuidas oleks võimalik sõdu ära hoida, teha sõdade puhkemine võimatuks. Ajaloo käiku püüti seletada ainult suurte isiksuste tegevusega. Kirikutegelased kuulutasid, et ajaloo käiku juhib jumal. Kuid kõigil neil seletustel polnud alust, nende kinnituseks ei saanud esitada fakte, neid ei saanud tõestada, nende abil ei olnud võimalik midagi ennustada tuleviku kohta, rääkimata sündmuste käigu mõjutamisest.

Mida rohkem proletariaat kasvas ja tugevnes, seda reaktsioonilisema iseloomu omandasid utoopilised ideed, mis eemaldasid töölisi klassivõitlusest, hakkasid segama töölisklassi vabadusvõitlust. Sotsialistid-utopistid tahtsid maailma õnnelikuks teha ilma rahva enda abita. Nad ei mõistnud tööliste osa ega pööranud seepärast erilist tähelepanu ka töölisliikumisele. Kuid töölisliikumise käik, mis arenes sotsialistidest-utopistidest sõltumata ja neist mööda minnes, tõendas, et just töölisklass vabastab klassivõitluse ja revolutsiooni teel iseenda ning kõik töötajad.

Selle suure idee kuulutas välja Karl Marx.

K. Marx. Karl Marx sündis **1818.** aastal Prantsusmaaga piirneval tööstuslikult arenenud Reinimaal, Trieri linnas. Ainult kolm aastat enne Marxi sündimist oli Prantsusmaale kuulunud Reini-

maa muudetud feodaalse Preisimaa provintsiks. Marxi isa oli advokaat, mitmekülgselt haritud inimene, keda kütkestasid XVIII sajandi eesrindlike prantsuse kirjanike teosed. Koolis paistis noor Karl Marx silma oma hiilgavate võimete ja usinusega. 1841. aastal lõpetas Marx ülikooli ja omandas filosoofiadoktori kraadi. Tema väitekirja teema oli kreeka filosoofia alalt.

Karl Marx.

Preisi valitsus heitis ülikoolidest välja eesrindlikke teadlasi. Reaktsioonilisel mõisnike-Preisimaal polnud Marxil väljavaateid ülikooli õppejõuks saada. 1842. aastal asutasid eesrindlikud kodanlikud tegelased Kölnis ajalehe «Rheinische Zeitung». 24-aastane Marx kutsuti algul selle lehe kaastööliseks, hiljem aga toimetajaks. Marxi juhtimisel omandas ajaleht üha revolutsioonilis-demokraatlikuma iseloomu. Lehes ilmusid artiklid, milles kirjeldati Reinimaa talupoegade rasket olukorda ja võideldi Preisi mõisakohtu vastu, kes jälitas talupoegi isegi siis, kui nad metsast hagu korjasid. «Rheinische Zeitungi» noor toimetaja kirjutas: «See, kes on tundnud vabadust, soovitaks võidelda vabaduse eest mitte ainult piikide, vaid ka kirvestega.» Sellega rõhutas Karl Marx, et vabadust ei saa kätte võita ilma rahvahulkade võitluseta. Karl Marx astus «Rheinische Zeitungis» välja tulise võitlejana Preisi reaktsioonilise korra ja mõisnike omanduse vastu. Ta tõendas, et Preisi seadused on koostatud mõisnike huvidele vastavalt, mõisnike vägivalla ja omavoli toetamiseks. Samal ajal hakkas Karl Marxi artiklites «Rheinische Zeitungis» juba esinema mõte, et eraomandus tuleks revolutsioonilisel teel hävitada; samuti esitas ta seal mõtte ülemineku kohta sotsialismile ja kommunismile. «Rheinische Zeitungi» mõju kasvas kiiresti. Preisi valitsus tegi korralduse sulgeda ajaleht alates 1. aprillist 1843. Karl Marxi lahkumine ei päästnud ajalehte sulgemisest.

Marx sõitis seejärel koos oma naise Jennyga, kes oli talle ustavaks sõbraks ja eluaegseks abiliseks, Pariisi. Pariisis viibimine avaldas Marxile suurt mõju. Marx õppis tundma Prantsusmaa revolutsioonilist minevikku ja tutvus seal lähemalt prantsuse revolutsiooniliste tegelastega. Marx pühendas palju aega ajaloo

ja ühiskonna arenemise seaduste uurimisele ning veendus üha kindlamini selles, et ülesanne ei seisa mitte üksnes maailma seletamises, vaid ka selles, kuidas maailma ümber kujundada.

Sellel oma elu Pariisi-perioodil, mil Prantsusmaal oli jälle küpsemas revolutsioon, muutus Marx lõplikult sotsialistiks, s. o. ta pooldas tootmisvahendite muutmist rahva omandiks. 1844. aastal hakkas ta välja andma ajakirja «Saksa-Prantsuse Aastaraamat». Ajakirjas avaldatud artiklites jõudis Marx järel-

K. Marx tööliste keskel.

dusele, et proletaarne revolutsioon on paratamatu. Ta näitas, et revolutsioonilise teooriaga relvastatud proletariaat on see klass, kes vabastab kogu inimkonna ekspluateerimisest. Nendes artiklites esitas Marx idee relvastatud võitlusest kapitalistide vastu. Marxi ajakirjale tegi kaastööd ka Friedrich Engels, kes tollal elas Inglismaal ja oli seal iseseisvalt jõudnud teadusliku kommunismini.

Juba enne kui Engels Marxi nägi, oli ta temast palju kuulnud. On säilinud Engelsi enda poolt või tema kaasabil kirjutatud luuletus, milles antakse noore üliõpilase Marxi hingestatud kirjeldus:

> See Trieri mustajuukseline poeg, kes tormitseva hingega.
> Ei käi, vaid jookseb. Oh ei! Ta veereb kui laviin,
> ning vaprusest hulljulgest on kiirgamas ta kotkapilk.
> Ja käed — need sirutatud välja
> kui soovis põrmu heita taevavõlv.

1844. aastal sõitis Engels mõneks päevaks Pariisi. Siin tutvus ta lähemalt Karl Marxiga (varem olid nad korra kohtunud 1842. aastal Kölnis «Rheinische Zeitungi» toimetuse ruumides). See tutvus pani aluse nende sügavale sõprusele, mis kestis palju aastaid, kogu eluaja, sõprusele, mis oli rajatud ustavusele proletariaadi üritusele.

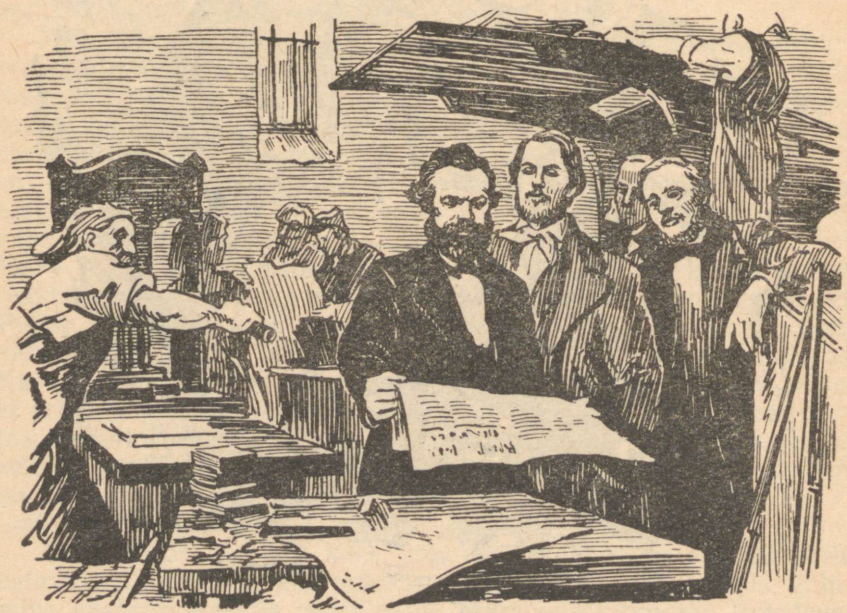

Marx ja Engels «Neue Rheinische Zeitungi» toimetuses.

Friedrich Engels.

«Vanad muistendid jutustavad mitmesuguseid liigutavaid näiteid sõprusest. Euroopa proletariaat võib öelda, et tema teaduse on loonud kaks õpetlast ja võitlejat, kelle suhted ületavad kõik antiikrahvaste kõige liigutavamadki muistendid inimeste sõprusest.»[1]

F. Engels. Friedrich Engels sündis **1820.** aastal Reini provintsis Barmeni tööstuslinnas vabrikandi pojana. Isa sundis noort Engelsit teenima kaubanduskontoris. Kuid Engelsil oli kogu aeg perekonnaga lahkhelisid ja selle asemel, et käia isa jälgedes, pühendas ta kogu oma jõu töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele.

Reini harujõel Wupperil asuvad suure Elberfeldi linna tööstusrajoonid, mis peaaegu liituvad Barmeniga. Sõites tõllaga piki kallast, võis reisija kolme tunni vältel näha jõge, mis oli punane värvist, mida sinna valasid jõe kallastel asuvad arvukad värvikojad. Wupperthalis ei käinud 2500 lapsest pooled koolis, sest nad töötasid vabrikus. Töölistel olid seal õudsed töötingimused. Juba 1839. aastal tuli Engels rahva hädasid jälgides mõttele, et Preisi monarhia kukutamine on hädatarvilik. Engels jõudis järeldusele, et rahvahulki saab vabastada ainult revolutsiooni teel.

Saabunud Inglismaale, asus Engels elama Manchesteri, kus tal oli võimalus lähedalt jälgida tööliste õudset olukorda ja massilist tööpuudust suurte tööstuskriiside ajal. Tutvunud tšartistlikust liikumisest osavõtjatega, hakkas Engels kaastööd tegema tšartistlikule ajalehele «Põhjatäht». Manchesteris kirjutas Engels oma paljastava teose «Töölisklassi olukord Inglismaal». Kogunud ajalehtedest, mitmesuguste juurdluste aruannetest ja isiklikest tähelepanekutest tohutu faktilise materjali, kirjeldas Engels tööliste kõige julmemat ning häbematumat ekspluateerimist kodanluse poolt. Ka enne Engelsit oli kirjutatud tööliste viletsast olukorrast, kuid keegi ei olnud suutnud öelda, kuidas seda viletsust saab kaotada. Uueks Engelsi töös oli see, et proletariaati käsitleti mitte üksnes kapitalismi all kannatava klassina, vaid ka jõuna, kes kukutab kodanluse ülevõimu ning vabastab iseenda ja kõik rõhutud.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 11.

Marxi ja Engelsi võitlus proletariaadile vaenulike kodanlike mõjude vastu. Marxi ja Engelsi teaduslikul kommunismil tuli endale teed murda läbi paljude tõkete. Kodanlased ja mõisnikud, kirik ja ajalehed mürgitasid järjekindlalt tööliste teadvust. Oli tarvis paljastada ja ümber lükata kahjulikud teooriad, mida kodanlus töölistele sisendas. Kodanluse mõju tööliste hulgas pidurdas tööliste vabadusvõitlust. Sellepärast pidasid Marx ja Engels lakkamatut võitlust kõigi vastu, kes väitsid, et kapitalism on igavene, kes kiskusid töölisi eemale klassivõitlusest, kes levitasid tööliste hulgas valeteooriaid, mis olid kasulikud kodanlusele ning kahjulikud töölistele, kes takistasid töölisi ühinemast ja organiseerumast revolutsiooniliseks võitluseks, kes (nagu näiteks kirikutegelased) soovitasid töölistel kannatada ja oodata tasu pärast surma.

Marxi ja Engelsi kirglik võitlus ekspluataatorlike klasside teooriate vastu, mis olid vaenulikud proletariaadile, moodustas osa nende võitlusest proletariaadi revolutsioonilise partei loomise eest.

Marx oli üheaegselt nii geniaalne mõtleja kui ka revolutsioonivõitleja. Karl Marx seisis «eesliinil nii teaduse alal kui ka ühiskondlikus tegevuses, mõlemad küljed liitusid temas nii terviklikult, et teda on võimatu mõista, ilma temas ühtaegu nägemata õpetlast ja revolutsioonivõitlejat... Ta asus seisukohal... et õpetlane, kes tahab, et ta tase ei langeks, ei tohi lakata aktiivselt osa võtmast ühiskonna elust ega või istuda pidevalt oma kabinetti või laboratooriumisse sulgununa nagu rott, kes on end juustu sisse närinud, puutumata kokku eluga, oma kaasaegsete ühiskondliku ja poliitilise võitlusega,» kirjutas Marxist tema õpilane ja sõber, prantsuse sotsialist Lafargue. Samale Lafargue'ile kuuluvad ka järgnevad read oma suurest õpetajast: «Marxi aju sisaldas hämmastavalt palju fakte ajaloo ja loodusteaduse, aga samuti filosoofiliste teooriate alalt ja ta suutis suurepäraselt kasutada seda teadmiste ja tähelepanekute hulka, mis oli kogutud kestva vaimse tööga... Tema aju sarnanes sadamas auru all seisva sõjalaevaga, ta mõte oli alati valmis liikuma ükskõik millises suunas...»

Kommunistide Liit. Kogu Marxi ja Engelsi suur teoreetiline võitlus oli lahutamatult seotud nende revolutsioonilise tööga, nende võitlusega proletaarse partei eest, ilma milleta proletariaat ei saa ümber korraldada ühiskonda, vabastada iseennast ja kõiki töötajaid. Suur revolutsionäär, geniaalne õpetlane Marx sidus oma saatuse proletariaadi saatusega, temast sai proletariaadi eesrindliku väesalga, kommunistliku partei asutaja.

1845. aastal saadeti Marx Preisi valitsuse nõudmisel Prantsusmaalt välja. Kolinud üle Belgiasse, tegi Marx laialdast selgitustööd belgia tööliste hulgas ja astus ühendusse ka teiste maade

eesrindlike töölistega. 1845. aastal külastas ta koos Engelsiga Londonit ja Manchesteri, et isiklikult tutvuda Inglismaa, tolle aja kõige arenenuma tööstusriigi eluga.

Esimeseks parteiorganisatsiooniks, mille Marx Engelsi kaasabil asutas, oli Kommunistide Liit. Liit moodustati endise Õiglaste Liidu reorganiseerimise teel.

Marx ja Engels olid juba ammu seisnud ühenduses salajase revolutsioonilise töölisühinguga Õiglaste Liit, mis oli asutatud 1836. aastal Pariisis. Õiglaste Liit koosnes peaasjalikult utopistlikku sotsialismi pooldavatest käsitöölistest. 1847. aasta suvel Londonis peetud Õiglaste Liidu kongressist võttis osa ka Engels. Vandeseltsliku Õiglaste Liidu asemele loodi kongressil uus organisatsioon Kommunistide Liit, mis lähtus teadusliku kommunismi põhiseisukohtadest. Jäeti kõrvale Õiglaste Liidu liiga ebamäärane loosung «Kõik inimesed on vennad», millest võis järeldada, et ka tööline ja kodanlane ning talupoeg ja mõisnik on vennad. Selle asemel võeti Kommunistide Liidu võitlusloosungiks «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!». Kommunistide Liidu põhikirja koostamisest võtsid Marx ja Engels energiliselt osa. Põhikirjas määratleti uue liidu eesmärk järgmiselt: «Liidu eesmärgiks on kodanluse kukutamine, proletariaadi võim, vana, klassivastuoludele rajatud kodanliku ühiskonna hävitamine ja uue klassideta ja eraomanduseta ühiskonna loomine.»[1]

Nüüd loodi teostamatu, utopistliku sotsialismi poolehoidjatest koosneva ühingu asemele proletaarne organisatsioon. Kommunistide Liit seadis endale eesmärgiks *rajada kommunistlik ühiskond, võttes aluseks ühiskonna arenemise seadused ning tööliskiassile ühiskonna revolutsioonilises ümberkorraldamises kuuluva osa mõistmise.*

Kommunistide Liidu II kongressil, mis toimus 1847. aasta sügisel Londonis, viibisid ka Marx ja Engels. Kongressil hakati välja töötama Kommunistide Liidu programmi. Juhtivat osa etendas programmi väljatöötamisel Marx. Pärast programmi projekti läbiarutamist, mis kestis 10 päeva, otsustati teha Marxile ja Engelsile ülesandeks koostada Kommunistide Liidu programm ja avaldada see Kommunistide Liidu manifestina.

Üks noor saksa tööline, Kommunistide Liidu liige rätsep Lessner, kirjeldas muljet, mille talle jättis Marx 1847. aastal, järgmiselt: «Marx oli siis veel noor mees, 28 aastat vana, kuid sellest hoolimata jättis ta meile kõigile sügava mulje. Marx oli keskmist kasvu, laiaõlgne, tulvil energiat. Tal oli kõrge, ilus laup, tihedad pigimustad juuksed, läbitungiv vaade. Ta kõne oli lühike ja kokkusurutud, ta ei teinud liigseid sõnu, iga tema lause oli sisukas, iga mõte oli loogiliseks lüliks.»

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 285.

§ 33. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFEST». ESIMESE PEATÜKI «KODANLUS JA PROLETARIAAT» PÕHIIDEED.

Marxi ja Engelsi poolt 1847. aasta lõpul ja 1848. aasta alguses koostatud «Manifest» ilmus trükist 1848. aasta veebruaris, samal ajal kui Euroopas algas revolutsioon.

Igaüks, kes tahab saada kommunistiks, peab ikka uuesti ja uuesti lugema selle «Manifesti» leegitsevaid ridu. See on Marxi-Engelsi õpetuse esimene süstemaatiline esitus, kommunismi esimene programmiline dokument.

«Manifesti» esimese peatüki põhiideed. «Üks tont käib ringi mööda Euroopat — kommunismitont. Kõik vana Euroopa võimud on liitunud pühaks ajujahiks selle tondi vastu,»[1] kirjutasid Marx ja Engels «Kommunistliku partei manifestis», selles kõigi maade töölistele määratud võitluskutses, mis ilmus enam kui sada aastat tagasi. «Manifest» seletas ära inimkonna mineviku ja oleviku, see oli geniaalne tuleviku mõistmine.

«Manifesti» alguses öeldakse, et kommunistliku liikumise küsimus etendab Euroopa riikide poliitikas juba tähtsat osa. Ajujahiks kommunismi vastu olid liitunud mõisnike ja kodanluse valitsused. Vastuseks kommunismi jälitamisele, mida kodanlikud klassid kõikjal korraldavad, teevad kommunistid avalikult teatavaks oma eesmärgid ning püüded.

Ajalugu on klassivõitlus. Esimeses peatükis «Kodanlased ja proletaarlased» on näidatud, et ühiskonna arenemine toimub tootmise ajaloolise arenemise alusel madalamalt vormilt kõrgemale vormile, mille tootlike jõudude arenemistase on kõrgem. Nii järgnes orjanduslikule ühiskonnale, kus orjapidajad ekspluateerisid orje, feodaalne, kus mõisnikud sundisid endi jaoks töötama pärisorjuslikke talupoegi. Feodaalse ühiskonna asemele astus kapitalistlik, kus kapitalistid elavad tööliste töö arvel. Kuid ka kapitalistlik ühiskond ei ole igavene, tal tuleb loovutada oma koht sotsialistlikule ühiskonnale.

Ühe ühiskonnakorra asendamine teisega toimub teineteisele vaenulike klasside olemasolu korral klassivõitluse käigus, mis saavutab erilise jõu ja ägeduse revolutsioonide ajal.

Kodanluse tekkimine. Kriisid. Kapitalismi ajal «... ühiskond lõheneb üha rohkem kaheks suureks vaenuliseks leeriks, kaheks suureks teineteise vastu seisvaks klassiks: kodanluseks ja proletariaadiks»[2].

Marx ja Engels näitasid, kuidas kodanlus tekkis, rikastus ning klassivõitluse ja kodanliku revolutsiooni käigus võimule tuli. Ajalugu on klassivõitlus, öeldakse «Manifestis».

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 19.
[2] Sealsamas, lk. 20.

Klassid, õpetab marksism-leninism, on inimeste rühmad, kes erinevad üksteisest selle poolest, kas nende omanduses on või ei ole tootmisvahendeid ja milline see omandus on. Ekspluataatorlikes ühiskondades seisavad klassid omavahel vaenujalal. Nii näiteks olid orjapidajad ja feodaalid rõhutud klasside — orjade ja pärisorjuslike talupoegade vaenlased. Kodanlikus ühiskonnas on valitsevaks ehk omanike klassiks kodanlus, ilma omanduseta klassiks aga on proletariaat. *Ühiskondades, kus on kaks vaenulikku klassi, käib nende klasside vahel võitlus, mis viib edasi ajalugu.* Ajalugu viib edasi rahvahulkade võitlus, mis on suunatud ekspluataatorite vastu, s. t. orjade, pärisorjade, proletariaadi, kõigi tööinimeste vabadusvõitlus.[1] Feodaalse tootmisviisiga võrreldes oli kapitalistlik tootmisviis omal ajal suureks sammuks edasi. Palgatööliste töö oli pärisorjade omast palju tootlikum. Käsitsitöö asendati masinate tööga. Feodaalühiskonnale oli iseloomulik seisak, seisuslik kord, tsunftidega kaasaskäivad kitsendused ja muutumatud tavad põlluharimisel. Kapitalismi ajal aga valitseb konkurents, ettevõtjatevaheline võitlus, mis sunnib kasutusele võtma uusi masinaid ja uusi tootmisvõtteid.

«Kommunistliku partei manifestis» on öeldud, et kapitalism lõi uued võimsad tootlikud jõud. Kuid uute tootlike jõudude vahetpidamatu kasvamine ning tugevnemine viib selleni, et need jõud ei mahu enam kodanliku omandi raamidesse. «Kodanlikud suhted on jäänud liiga kitsaks oma toodetud rikkuse mahutamiseks.»[2] Puhkevad laastavad kriisid, mille ajal vabrikud ei tööta, tootlikud jõud tarduvad, aga miljonid töölised ja nende perekonnaliikmed nälgivad.

Proletariaat on kodanluse hauakaevaja. Kodanlus ei saa arendada masinalist tootmist, vabrikute süsteemi, ilma töölisi palkamata ja nende hulka suurendamata. «Samal määral, kui kodanlus... areneb, samal määral areneb proletariaat, tänapäeva tööliste klass...»[3] Kuid palgatööliste hulkade loomisega lähendasid kapitalistid kapitalistliku korra hukkumise tundi.

Seoses suurtööstuse arenemisega ei kasva mitte ainult tööliste hulk. Kannatades üha rängema ekspluateerimise all, liituvad nad ikka tihedamini, organiseeruvad, tunnetavad oma klassieesmärki. Vihase klassivõitluse käigus võidab proletariaat, kes loob oma partei, võtab üle võimu, kehtestab oma diktatuuri, korraldab ühiskonna ümber tootmisvahendite üldrahvaliku omanduse alusel ja rajab sotsialismi — ekspluateerimisest vaba ühiskonnakorra.

---

[1] Oma kaasaja ajaloo kogemusi arvestades kirjutasid Marx ja Engels, et kogu ajalugu on klasside võitlus. Hiljem avastasid Marx ja Engels, et kõigi rahvaste esimeseks arenemisastmeks oli klassideta ühiskond. Ühes järgmises «Manifesti» väljaandes tõi Engels seepärast märkustes vastava täpsustuse.

[2] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 24.

[3] Sealsamas.

Niisiis ennustasid ning tõestasid Marx ja Engels juba 1848. aastal, et sotsialistlik revolutsioon on paratamatu, ning selgitasid, miks proletariaat saab kodanluse hauakaevajaks, kapitalistliku korra hauakaevajaks.

Kodanlik riik on rahvahulkade mahasurumise vahend. «Manifesti» esimeses peatükis iseloomustasid Marx ja Engels riigiaparaati, mille abil kodanlus võimule sai ja võimu enda käes hoiab. «Tänapäeva riigivõim on ainult komitee, mis ajab kogu kodanlaste klassi ühiseid äriasju.»[1] Kodanlik riik on vahend, mille abil kapital valitseb töö üle.

Kodanlikus riigis antakse välja seadusi, mis kaitsevad kapitalistide omandust, aitavad kapitalistidel töölisi ekspluateerida. Nii näiteks keelatakse ära ametiühingud, poliitilised parteid ja streigid. Streikide puhul saadab kodanlik valitsus streigi lämmatamiseks sageli välja sõjaväe.

§ 34. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFESTI» TEISE PEATÜKI PÕHIIDEED.

Proletaarlased ja kommunistid. Kommunistid on töölisklassi eesrindlik väesalk. Teises peatükis «Proletaarlased ja kommunistid» ütlevad Marx ja Engels, et kommunistid on «... kõigi maade töölisparteide kõige otsustavam, alati edasi minema õhutav osa; teoreetiliselt seisukohalt on neil proletariaadi muu massiga võrreldes see eelis, et nad saavad aru proletaarse liikumise tingimustest, käigust ja üldistest tulemustest.»[2] Niisiis öeldakse «Manifestis», et *kommunistid on kõige eesrindlikum, teadlikum ja julgem osa töölistest.*

Proletariaadi diktatuuri vajalikkus. Marx ja Engels kuulutasid, et kommunistide lähem eesmärk seisab kodanluse ülevõimu kukutamises ja poliitilise võimu võitmises proletariaadi kätte. Seega sisaldab «Kommunistliku partei manifest» *proletariaadi diktatuuri, kodanluse võimu kukutamise ja riigivõimu proletariaadi kätte võtmise* idee ning kavatsuse proletariaadi juhtimisel üles ehitada sotsialistlik ühiskond.

Marx ja Engels põhjendasid teaduslikult, miks üleminek kapitalismilt kommunismile ei toimu järsku, vaid eeldab üleminekuperioodi, mil saab paratamatuks tugev ning kindel võim — proletariaadi diktatuur —, kes surub maha kodanluse vastupanu ja võtab enda kätte kogu töölisklassi juhtimise.

Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade kogemused on kinnitanud marksismi-leninismi seisukohta, et sotsialism võib võita ainult proletariaadi diktatuuri kehtestamise korral. Et viia võidule

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 21.
[2] Sealsamas, lk. 29.

sotsialism, tuleb võita kodanlike klasside vastupanu. «Proletariaadi diktatuur,» öeldakse NLKP programmis, «on absoluutse enamuse diktatuur vähemuse üle; ta on suunatud ekspluateerijate vastu, rahvaste ja rahvuste rõhumise vastu, tema eesmärk on kaotada igasugune ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt. Proletariaadi diktatuur väljendab mitte ainult töölisklassi, vaid ka kogu töörahva huvisid; tema peamiseks sisuks ei ole vägivald, vaid loomine, uue, sotsialistliku ühiskonna ehitamine ja selle võitude kaitsmine sotsialismi vaenlaste vastu.» [1]

Proletaarse internatsionalismi idee. «Manifest» sisaldab tähtsa üleskutse töölistele, kes on üksteisest lahutatud riigipiiridega. See üleskutse kõlab: *«Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»* Seega kasvatasid marksismi rajajad töölisi kõigi maade tööliste seltsimehelikku ühtsuse vaimus, p r o l e t a a r s e i n t e r n a t s i o n a l i s m i [2] vaimus, nad püstitasid eri maade töölistele ühised ülesanded, ühised eesmärgid.

Kapitalistlike maade töölised võitlevad kodanluse vastu, kuid nad ei saa olla ega peagi olema ükskõiksed oma rahva ja kodumaa saatuse suhtes. Proletariaat, kes ainsana järjekindlalt võitleb kõigi töötajate vabastamise eest kapitalistlikust orjusest, võitleb ka oma rahva ja oma maa vabaduse ning sõltumatuse eest. On mõistetav, miks ükskõiksust kodumaa vastu häbimärgistatakse kui raskeimat kuritegu ja miks see ükskõiksus kutsub esile rahva põlguse. Ainult see saab olla tõeline internatsionalist, kes on veresidemete kaudu seotud oma rahvaga, kes elavalt jagab tema rõõme ja muresid ning on valmis ennastsalgavalt ja piiritult ustavalt teda teenima, kes oma rahva truu poja või tütrena võitleb rahva vabaduse eest välisvaenlaste — agressorite vastu, kapitalistlikes maades aga ka rahvast rõhuva kodumaise kodanluse ja mõisnike vastu.

«Kommunistliku partei manifesti» kolmandas peatükis on esitatud töölisliikumise arenemist pidurdavate ideede ja teooriate hävitav kriitika. Neljandas peatükis räägitakse eri maade kommunistide ülesannetest ja võitlusviisidest eelseisvas revolutsioonis, võttes arvesse eri maade iseärasusi.

«Manifesti» lõpposa. «Manifesti» lõpposas öeldakse: «Värisegu võimulolevad klassid Kommunistliku Revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Võita on neil aga kogu maailm.

Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Selle võitlushüüdega lõpebki «Kommunistliku partei manifest».

---

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 241.

[2] I n t e r n a t s i o n a a l n e — rahvusvaheline.

§ 35. «KOMMUNISTLIKU PARTEI MANIFESTI» TÄHTSUS.

«Kommunistliku partei manifestis» esitati ühiskonna arenemise seadused, avaldati õpetus tootlike jõudude ja tootmissuhete arenemisest, kapitalismi paratamatust hukkumisest ja sotsialismi võidust proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri teel. Esimesena teostas 1917. aastal niisuguse revolutsiooni meie kodumaa proletariaat, keda juhtis leninlik Kommunistlik Partei.

Nõukogude rahvas, kes ehitab kommunistlikku ühiskonda ja igati tugevdab oma sotsialistliku kodumaa kaitsevõimet, võitleb kogu maailma proletaarlaste ja rõhutud töörahva hulkade huvide eest, ülemaailmse rahu eest.

Teadusliku kommunismi teooria rajajad — Marx ja tema ustav sõber ning töökaaslane Engels — olid ühtlasi suured revolutsioonivõitlejad. Nad asutasid esimese proletaarse partei, kes oli relvastatud teadusliku teooriaga. Teaduslik kommunism oli uueks revolutsiooniliseks teooriaks, mis ühiskonna arenemise seaduste avastamisega tõi pöörde teadusesse ja oli samal ajal ka uueks astmeks tööliste revolutsioonilises võitluses, töölisliikumises. Teadusliku kommunismi revolutsiooniline teooria valgustas teadvusevalgusega massilist, organiseerimata, tolle ajani alles stiihilist töölisliikumist. *Marksismi levimine tööliste hulgas tõi töölisliikumisse teadlikkuse, tõstis selle uuele, kõrgemale astmele, andis talle seninägematu jõu, andis talle parteilise juhtimise.*

1890. aastal kirjutas Engels täie õigusega, et «Manifest» on «... kogu sotsialistliku kirjanduse kõige levinum, kõige rahvusvahelisem teos, on Siberist Kaliforniani kõigi maade paljude miljonite tööliste ühine programm.»[1] Lenin kirjutas 1895. aastal «Kommunistliku partei manifesti» kohta: «See väike raamatuke on väärt terveid köiteid: tema vaimust elab ja liigub tänapäevani tsiviliseeritud maailma kogu organiseeritud ja võitlev proletariaat.»[2]

«Marxi õpetus on kõikvõimas,» kirjutas Lenin, «sest ta on õige. Ta on täielik ja harmooniline, andes inimestele tervikulise maailmavaate, mis ei lepi mingisuguse ebausuga, mingisuguse reaktsiooniga ega mingisuguse kodanliku rõhumise kaitsmisega.»[3]

§ 36. NLKP PROGRAMMI, KAASAJA KOMMUNISTLIKU MANIFESTI PEAMISED UUED JOONED MARXI JA ENGELSI KOMMUNISTLIKU MANIFESTIGA VÕRRELDES.

Uued ajaloolised tingimused. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, mis võeti vastu **1961.** aastal, rohkem kui sada

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 17.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 10.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 3—4.

aastat pärast Marxi ja Engelsi «Kommunistliku partei manifesti» avaldamist, võeti vastu hoopis uues ajaloolises olukorras.

XIX sajandi keskpaiku tegid Marx ja Engels kindlaks, et kapitalism ei ole igavene, et kriisid näitavad, kuidas kapitalistlik omandus satub vastuollu arenenud tootlike jõududega, mis on ellu äratatud kapitalismi enda poolt. Kuid XIX sajandi keskpaiku ei olnud veel olemas ühtegi sotsialistlikku riiki ning Marx ja Engels kuulutasid ainult teaduslike uurimuste põhjal ette kapitalismi hukkumist ja sotsialismi võitu. Aga meie ajastul, juba alates Suurest Oktoobrirevolutsioonist Venemaal, on maailm jagunenud kaheks — sotsialismileeriks ja kapitalismileeriks. Nüüd elab üle ühe kolmandiku meie planeedi elanikest sotsialismimaades, kus valitseb tootmisvahendite üldrahvalik omandus, meie riik aga ehitab juba kommunismi.

Marxi ja Engelsi ajal oli Kommunistide Liidus umbes kolmsada liiget, aga nüüd on kommunistlikes parteides kogu maailmas 42 miljonit inimest. Sotsialismijõudude ülekaal kapitalismijõududest järjest kasvab.

Sada aastat tagasi kuulutati «Kommunistliku partei manifestis» välja võitlus kommunismi eest ja ennustati kommunismi võitu, kuid kommunismist kui ühiskondlikust korrast räägiti seejuures kõige üldisemates joontes. «Kommunistliku partei manifest» ongi esimeseks programmiliseks, parteiliseks dokumendiks kommunismist, see on lähtejooneks võitluses kommunistliku revolutsiooni ja kommunistliku ühiskonna eest.

Saja aasta jooksul, mis sellest ajast on möödunud, on elu täielikult kinnitanud «Kommunistliku partei manifestis» avaldatud seisukohtade õigsust. Samal ajal läheb elu edasi, tekivad uued võimalused, mis lubavad minna kaugemale kui varem.

1961. aastal võttis NLKP XXII kongress vastu konkreetse, teaduslikult põhjendatud kommunistliku ühiskonna ülesehitamise praktilise plaani. Arutati läbi ja otsustati, kuidas arendada tööstust ja põllumajandust, nii et 1980. aastaks oleks loodud kommunistliku ühiskonna materiaal-tehniline baas; kavandati ka kultuuri hoogsa arendamise teed.

Marksismi-leninismi teooria rikastamine praktiliste kogemuste alusel. NLKP programmis räägitakse ka uutest ajaloolistest tingimustest, milles elab nüüd inimkond. «Rohkem kui sada aastat tagasi kirjutasid proletariaadi suured õpetajad Karl Marx ja Friedrich Engels «Kommunistliku Partei manifestis»: **«Üks tont käib ringi mööda Euroopat — kommunismitont.»** Kõigi maade proletaarlaste mehine ja ennastsalgav võitlus tõi inimkonna kommunismile lähemale. Esialgu kümned ja sajad, siis aga tuhanded ja miljonid kommunismiideaalidest innustatud inimesed asusid vana maailma ründama. Pariisi Kommuun, Oktoobrirevolutsioon, sotsialistlikud revolutsioonid Hiinas ja reas teistes Euroopa ja Aasia maades — need on ülitähtsad ajaloolised tähised rahvusvahelise

töölisklassi kangelaslikus võitluses kommunismi võidu eest. Käidi läbi kolossaalne tee, mida ohtralt niisutas rahva õnne eest võitlejate veri, kuulsusrikaste võitude ja ajutiste lüüasaamiste tee, enne kui **kommunism, mis kunagi oli vaid unistus, muutus kaasaja kõige suuremaks jõuks, ühiskonnaks, mida rajatakse maakera tohutu suurtel avarustel.»** [1]

Marksism-leninism ei ole kivistunud dogma, vaid igavesti arenev õpetus. Tohutud muudatused meie kodumaa ja kogu inimkonna elus tingisid uutele teoreetilistele seisukohtadele asumise niisugustes küsimustes, nagu proletariaadi diktatuuri ja rahvusvaheliste suhete küsimus ning probleem, kas meie ajastul sõjad on paratamatuseks. Mitmeid sada aastat tagasi koostatud «Manifestis» esitatud seisukohti on loominguliselt edasi arendatud ja täiendatud NLKP 1961. aasta programmis, käesoleva ajastu Kommunistlikus Manifestis. Seejuures on arvesse võetud marksismi arenemine pärast «Kommunistliku partei manifesti» ilmumist.

Ajalugu ja klassivõitlus. Marx ja Engels kuulutasid, et kogu ajalugu on klassivõitlus. Seejuures pidasid nad silmas ühiskondi, kus eksisteerivad vaenulikud klassid, ekspluaatorid ja need, keda ekspluateeritakse. Aga tänapäeval on olemas sotsialistlikud ühiskonnad, kus eksisteerivad sõbralikud klassid, näiteks NSV Liit on *tööliste ja talupoegade liiduna loodud* ühiskond. *Sõbralikest klassidest (nagu töölised ja talupojad) koosnevates ühiskondades ei toimu nende klasside vahel võitlust, seal ei vii ajalugu edasi mitte klassivõitlus, vaid klasside liit, sõbralik koostöö ja teineteise seltsimehelik abistamine.*

XIX sajandil, «Kommunistliku partei manifesti» aegadel, väitsid kodanlikud ajaloolased: «Revolutsioon ja klassivõitlus on lõppenud. On alanud kodanluse valitsemisaeg, edaspidi on vaja vaid osalisi reforme.» Ei, vastasid neile proletariaadi eestvõitlejad Marx ja Engels. Ajalugu on klassivõitlus ja ees seisab proletaarne revolutsioon. Selle väitega esitasid Marx ja Engels «Kommunistliku partei manifestis» uue ajalookäsitluse. XX sajandil kujunes pärast sotsialismi võitu ühel kolmandikul maakeral uus olukord. NLKP programmis öeldakse, et kapitalistlikes riikides jääb ajalugu endiselt klassivõitluseks ja seal seisab paratamatult ees proletaarne revolutsioon, mis kunagi ühel või teisel teel ikkagi toimub. Sotsialismimaades seevastu ehitatakse ühtedes sotsialismi, teistes aga, nagu meil, on sotsialism juba üles ehitatud ning toimub kommunismi ülesehitamine.

Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kaotas ekspluataatorlikud klassid. Tekkis ilma ekspluataatorlike klassideta ühiskond, uus, töötavate klasside ühiskond. Ekspluateerimise ja vihase klassivõitluse asemele astusid koostöö ja seltsimehelik vastastikune abi.

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 214.

«Üks kõigi ja kõik ühe eest!» Rahvuslik vihavaen ja rahvuslik ning koloniaalne rõhumine, mis olid iseloomulikud kapitalismile, asendusid rahvaste sõprusega. Põhimõtte «Inimene on inimesele hunt» asemel võidutseb uus, sotsialistlik moraal: «Inimene on inimesele sõber, seltsimees ja vend!» Kuna sotsialismimaades eksisteerivad sõbralikud klassid, siis ei lähe nende tee kommunismile mitte revolutsiooni kaudu, vaid üksmeelse üldrahvaliku liikumisena kommunismile.

Õpetus proletariaadi diktatuurist. Marxi ja Engelsi õpetus sellest, et sotsialismi võiduks on hädavajalik proletariaadi diktatuur, on leidnud täielikku kinnitust. «Sotsialistlikus revolutsioonis sündinud proletariaadi diktatuur tagas sotsialismi võidu NSV Liidus ja etendas sellega maailmaajaloolist osa. Samal ajal muutus sotsialismi ülesehitamise protsessis proletariaadi diktatuur ise,» öeldakse NLKP programmis.

Proletariaadi diktatuur oli hädavajalik kapitalismilt kommunismile ülemineku perioodil. NLKP programmis öeldakse: «Seoses ekspluataatorlike klasside likvideerimisega kadus nende vastupanu mahasurumise funktsioon. Igakülgselt arenesid sotsialistliku riigi peamised funktsioonid — majanduslik-organisatoorne ja kultuurilis-kasvatuslik funktsioon. Sotsialistlik riik astus oma arengus uude perioodi. Algas riigi ümberkasvamine sotsialistliku ühiskonna töötajate üldrahvalikuks organisatsiooniks.»

Proletariaadi diktatuur muutub *üldrahvalikuks riigiks,* milles kõik kodanikud võtavad aktiivselt osa riigi valitsemisest, majandusliku ülesehitustöö ja kultuurielu juhtimisest. Üldrahvalik riik pole mitte klassivõimu tööriist kukutatud ekspluataatorite üle, vaid ta on kogu rahva ühise tahte ning soovide väljendaja.

Koos proletariaadi diktatuuri muutumisega üldrahvalikuks riigiks muutub ka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei iseloom. Tekkinud töölisparteina, saab temast nüüd kogu rahva partei.

Varem võeti parteisse esmajoones töölisklassi esindajaid ja tugineti eelkõige töölistele. Nüüd ühendab Kommunistlik Partei oma ridades kõigi töötajate eesrindlikumad esindajad. «Partei on suuri revolutsioonilisi ümberkujundusi teostava nõukogude rahva, meie ajastu mõistus, au ja südametunnistus.» [1]

Rahvusvahelised suhted. «Kommunistliku partei manifestis» püstitati ülesanne võidelda röövsõdade vastu, kodanlike valitsuste saladiplomaatia vastu.

Sotsialismimaad ja kõigi maade eesrindlikud inimesed on sõja vastu, nad pooldavad üldist desarmeerimist, erineva majandusliku ja poliitilise süsteemiga riikide rahulikku kooseksisteerimist. Kapitalistid püüavad sõdu valla päästa kasumite saamise eesmär-

[1] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress, III kd., Tallinn, 1963, lk. 306.

gil. Sotsialistlike riikide peamiseks eesmärgiks rahvusvahelistes suhetes on seevastu võitlus rahu eest, üldise desarmeerimise eest, uue maailmasõja — tuumasõja ärahoidmise eest.

Sotsialismimaad eesotsas Nõukogude Liiduga on omavahel sõbralikes suhetes. Nad toetavad võitlust koloniaalse rõhumise vastu ja toetavad ka uusi riike, kes on vabanenud koloniaalikkest, kuid ei kuulu sotsialistlike riikide süsteemi.

Kommunism on inimkonna helge tulevik. «Kommunistliku partei manifestis» väljakuulutatud kommunismi ehitavad meie maa rahvad üles Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja tema leninliku Keskkomitee juhtimisel. Kommunismi esimese faasi, sotsialismi ajal nõutakse igalt ühiskonna liikmelt, et ta töötaks oma võimete kohaselt, ja talle tasutakse vastavalt tema tööle. Kommunismi kõrgemas staadiumis, mil teadlikkus on kõrge ning töö on muutunud igale inimesele vajaduseks, töötab igaüks oma võimete kohaselt ja saab ühiskonnalt hüvesid vastavalt oma vajadustele.

NLKP programmis öeldakse kommunismi kohta: «Kommunism on klassideta ühiskonnakord, kus kehtib ühtne tootmisvahendite üldrahvalik omandus ja kõigi ühiskonnaliikmete täielik sotsiaalne võrdsus, kus koos inimeste igakülgse arenemisega kasvavad pidevalt areneva teaduse ja tehnika baasil ka tootlikud jõud, kus kõik ühiskonna rikkuse allikad hakkavad voolama täie jõuga ja viiakse ellu üllas põhimõte «igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi».» «Kommunism,» rõhutatakse NLKP programmis, «on vabade ja teadlike tööinimeste hästiorganiseeritud ühiskond, kus seatakse sisse ühiskonna omavalitsus, kus töö ühiskonna heaks saab igaühele esimeseks eluvajaduseks, tunnetatud paratamatuseks, kus igaühe võimeid rakendatakse kõige suurema kasuga rahva heaks.» Kommunismi ülesehitamine NSV Liidus on kõigi maade rahvaste parema tuleviku pant, mis tagab rahu, töö, vabaduse, võrdsuse, vendluse ja õnne võidu kogu maailmas.

Partei XXII kongressi poolt vastuvõetud NLKP programm haarab tohutu suure hulga nii praktilisi kui ka teoreetilisi küsimusi, milles käsitletakse kommunistliku ühiskonna ülesehitamist, see on uueks etapiks marksistlik-leninliku teooria arenemises. Seda programmi peab tundma iga nõukogude inimene.

10. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Kuni XIX sajandi keskpaigani eksisteerisid töölisliikumine ja sotsialistlikud õpetused üksteisest lahus.

Varasema revolutsioonilise võitluse, eriti tööliste võimu eest peetud võitluse esimeste kogemuste ja kogu inimkonna poolt kogutud teadmiste alusel tekkis teaduslik kommunism, teooria, mille F. Engelsi kaasabil töötas välja suur õpetlane ning proletaarne revolutsionäär Karl Marx.

Marx ja Engels asutasid esimese rahvusvahelise parteiorganisatsiooni — Kommunistide Liidu, mis lähtus nende poolt väljatöötatud teaduslikust käsitlusest ajaloo käigu ja proletariaadi ülesannete kohta. Partei ülesandel koostasid Marx ja Engels 1847. aasta lõpul ja 1848. aasta alguses kommunismi esimese programmilise dokumendi «Kommunistliku partei manifesti». Selles geniaalses dokumendis näidatakse, et ühiskonna arenemise aluseks on tootlike jõudude arenemine, et vaenulike klassidega ühiskonna ajalugu on klassivõitluse ajalugu, et kapitalism pole igavene, et kapitalismi vastuolud viivad proletaarsele revolutsioonile ja kommunismi võidule.

Marksistliku teooria, mida arendasid edasi V. I. Lenin ning tema kaasvõitlejad, õigsust ja suurt jõudu kinnitab kogu ajaloo käik, sotsialistliku revolutsiooni võit NSV Liidus ning mitmetes teistes maades, seda kinnitab kommunismi ülesehitamine meie maal.

XXII kongressi poolt vastuvõetud NLKP programm on uueks etapiks marksistlik-leninliku teooria arenemises, see programm esitab õpetuse kommunistlikust ühiskonnast ja selle ülesehitamise plaanidest NSV Liidus. Programmis arendatakse edasi mitmeid «Kommunistliku partei manifesti» tähtsamaid seisukohti klasside, proletariaadi diktatuuri, partei, rahvusvaheliste suhete jne. kohta.

Küsimusi kordamiseks.

§ 31. 1. Millised olid teadusliku kommunismi tekkimise eeldused? Miks lõppesid lüüasaamisega Lyoni ülestõusud, tšartistide liikumine ja Sileesia kangrute ülestõus?

2. Kuidas algas K. Marxi revolutsiooniline tegevus?

3. Kuidas algas F. Engelsi revolutsiooniline tegevus?

§ 32. 1. Miks võitlesid Marx ja Engels kommunistliku parteiorganisatsiooni (Kommunistide Liidu) loomisel proletariaadile vaenulike teooriate vastu?

2. Kuidas tekkis Kommunistide Liit? Milline oli Marxi ja Engelsi osa selle loomisel?

3. Mille poolest Kommunistide Liit erines Õiglaste Liidust?

§ 33. 1. Mis põhjustab klassivõitluse orjanduslikus, feodaalses ja kapitalistlikus ühiskonnas?

2. Mille poolest erineb klassivõitlus kapitalismi ajal klassivõitlusest feodalismi ajal ja orjanduslikus ühiskonnas?

3. Miks toimub kapitalismi ajal tootmistehnikas pidevalt muudatusi? Miks hakkas kapitalistlik kord tootmise arenemist pidurdama?

4. Kuidas võib kapitalistlikku riiki iseloomustada?

5. Miks pole kapitalistlik kord ja kodanluse ülevõim igavesed?

§ 34. 1. Miks võitleb proletariaat kodanluse vastu? Miks peab tema võitlus viima proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuurini?

2. Milline on kommunistide vahekord kogu töölisklassiga?

3. Kuidas suhtuvad kommunistid tootmisvahendite eraomandusse?

4. Milline ajalooline osa on täita proletariaadi diktatuuril ja millised on tema ülesanded? Kas proletariaat suudaks ilma parteita vabaneda ja kommunismi üles ehitama hakata?

§ 35. 1. Milles seisab «Kommunistliku partei manifesti» tähtsus?

2. Jutustage, kuidas ajalugu on kinnitanud Marxi ja Engelsi poolt «Kommunistliku partei manifestis» esitatud õpetuse õigsust.

§ 36. 1. Mida uut ütleb XXII kongressi poolt vastuvõetud NLKP programm kommunismi ülesehitamise, proletariaadi diktatuuri ja Kommunistliku Partei kohta?

11. peatükk.

1848.—1849. AASTA REVOLUTSIOON EUROOPAS.

REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

§ 37. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA ALGUS PRANTSUSMAAL.

Revolutsiooni põhjused. Prantsusmaal oli küpsemas uus revolutsioon. Revolutsiooni puhkemise põhjusteks olid: 1) töölisklassi vilets majanduslik olukord ning see, et töölised olid täiesti ilma jäetud valimisõigusest, s. t. nad olid ilma poliitiliste õigusteta; 2) tööstuskodanlus polnud rahul sellega, et tal puudusid poliitilised õigused. Kuid saabuva revolutsiooni eesmärke mõistsid kodanlus ja töölised hoopis erinevalt.

Koos kapitalismi arenemisega ja suurtööstuse kasvuga muutus üha rikkamaks ka tööstuskodanlus. Kuid poliitiline võim oli käputäie pankurite, raudteemagnaatide ja kaevanduseomanike kätes, kelle eesotsas seisis kuningas. Tööstuskodanlus, s. t. vabrikandid ja manufaktuuride omanikud (aga Prantsusmaal oli tollal vabrikute kõrval veel palju manufaktuure) taotlesid valimisseaduste muutmist enda huvides ning pooldasid vabariiki.

Esimesel pilgul võiks arvata, et töölised soovisid sama mis kodanluski. Töölised pooldasid ju samuti vabariiki. Kuid töölised mõistsid vabariigi all midagi muud kui kodanlus. Töölised ütlesid, et nemad tahavad niisugust vabariiki, mis kindlustab tööinimeste olukorra põhjaliku parandamise. Selline soov hirmutas kodanlust väga ning paljastas juba kohe revolutsiooni alguses kodanluse ja tööliste tõsise vastuolu. See vastuolu tööliste ja kodanluse vahel muutus üha tugevamaks.

Poliitiline olukord Prantsusmaal teravnes järsult seoses viljaikaldusega aastail 1845—1847 ning kogu Euroopat, eriti aga Iirija Prantsusmaad haaranud kartulihaigusega. 1847. aastal muutus üldine olukord veelgi pingelisemaks majanduskriisi tagajärjel, mis oli haaranud paljusid maailma kapitalistlikke maid, sealhulgas ka Prantsusmaad. Töötasu langes 50—60 protsendi võrra. Algas massiline tööpuudus. 1847. aasta alguses teatasid Prantsuse ajalehed: «Tööta on jäänud umbes 80 000 müürseppa, puuseppa jt. Töid on kõvasti piiratud... Tööstus on alusteni vapustatud. Palgad langevad. Kapitalid peidetakse kirstudesse, nagu kõige suuremate hädade ajal. Pariisi tänavatel ei saa sammugi astuda, ilma et silma ei hakkaks suletud kauplused. Iga päev toob kaasa lugematul arvul pankrotte, areste ja oksjoneid.»

Alžeeria orjastamine. Kuigi rahvahulgad elasid väga vaeselt, kulutas Prantsuse valitsus palju raha sõjapidamiseks Alžeerias. Alžeeria oli XVI sajandist alates sõltuv Türgist. Alžeeria elanikkonna põhimass, berberid ja araablased, koosnes paiksetest põlluharijatest ja rändkarjakasvatajatest. Alžeerlasi valitsesid feodaalid ja hõimujuhid. 1827. aastal hakkasid Prantsuse sõjajõud blokeerima Alžiiri. 1830. aasta juunis hõivas 37 000-meheline Prantsuse armee Alžiiri. Algas võitlus prantsuse vallutajate vastu. Seda võitlust juhtis Abd el-Kader, araablaste pealik, üsna haritud inimene, kes tegeles kirjanduse ja luuletamisega ning oli julge sõjamees. Abd el-Kader moodustas regulaararmee, ehitas vabriku, milles valati suurtükke, ja asutas riidemanufaktuuri.

Prantsuse väed raiusid maha datlisalud ja süütasid põldudel vilja. Prantsuse kindralid ajasid araablasi ja berbereid koobastesse ja lämmatasid neid seal lõkete suitsuga tuhandete kaupa. Nad võtsid ära ka Alžeeria paremad maad. 1847. aastal oli Alžeerias 100 000-meheline Prantsuse armee. 1847. aasta lõpul õnnestus prantslastel Abd el-Kader sisse piirata. Talle lubati alistumise korral vabadus. Abd el-Kader uskus prantslasi ja andis alla, kuid ta saadeti Prantsusmaale ja heideti vanglasse. Alžeeria sõda kutsus Prantsusmaal rahva hulgas esile rahulolematuse.

Revolutsiooni algus. Revolutsiooniliste sündmuste käik oli järgmine. 1847. aasta tööstuskriisi ja Alžeerias koloniaalvägede poolt saavutatud võitude ümber tõstetud lärmi ajal otsustas tööstuskodanlus, et on paras aeg nõuda valitsuselt valimisõiguse reformi. Taheti saavutada kõrge valimistsensuse (200 franki otseseid makse aastas) alandamist. Korraldati koosolekuid, kus esinesid kodanlikud tegelased, kes nõudsid reforme.

Suur koosolek oli määratud 22. veebruarile 1848. Kuulutati välja ka kava, mille kohaselt koosolekule pidi mindama pidulikus rongkäigus, kuid viimasel hetkel keelas valitsus koosoleku pidamise ära. Kodanlus, kes kõige vähem mõtles revolutsioonist, otsustas alistuda. Kodanlikud tegelased jäid koju, kuid hoone juurde, milles koosolek pidi toimuma, ilmusid töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Rüüstamistest terveks jäänud põrandaalused revolutsioonilised vabariiklaste ja sotsialistide ühingud kutsusid ülestõusule. Mõnel pool hakati ehitama barrikaade. Valitsus kuulutas välja Rahvuskaardi mobilisatsiooni, kuid enamik rahvuskaartlasi vennastus töölistega.

Kostsid hüüded: «Elagu reform!» Rahvahulgad tulid tänavale. Ööl vastu 24. veebruari, pärast seda kui valitsusväed olid tulistanud tööliste demonstratsiooni, võttis ülestõus üldise iseloomu. Sel ööl ehitasid pariislased ligemale kaks tuhat barrikaadi. Nende ehitamiseks raiuti tänavate äärest maha rohkem kui neli tuhat puud ja kaevati sillutisest välja üle miljoni kivi.

Louis Philippe'i monarhia kukutamine ja Ajutise Valitsuse moodustamine. 24. veebruari hommikuks olid kõik Pariisi kasarmud

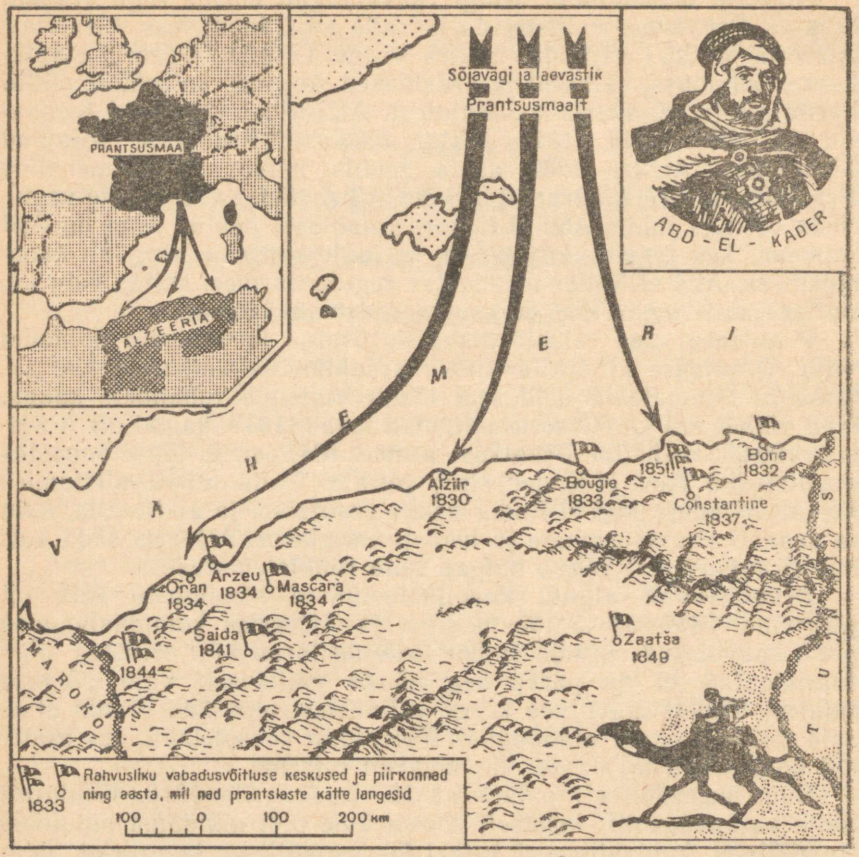

Alžeerlaste võitlus Prantsusmaa vastu oma sõltumatuse eest.

ja relvalaod ülestõusnute käes. Louis Philippe lahkus maa-aluse käigu kaudu lossist ja põgenes üüritud voorimehetõllas Pariisist. Saadikutekoda tegi katset upitada vabanenud troonile Louis Philippe'i alaealine pojapoeg, kuni poisi täisealiseks saamiseni aga määrata regendiks, s. t. ajutiseks valitsejaks, tema ema. Relvastatud töölised ja rahvuskaartlased tungisid saadikutekotta ning ajasid selle kavatsuse nurja. Kuid selleks ajaks polnud enam troonigi olemas. Prantsuse rahvas avaldas oma vaenu monarhia vastu sellega, et põletas trooni väljakul ära.

Tänu tööliste kangelaslikkusele ja valvsusele kukutati Prantsusmaal kodanlik juulimonarhia. Kuid kodanlus oli paremini organiseeritud kui töölised, ta toetus Rahvuskaardi pataljonidele ja võis seetõttu kujundada oma valitsuse.

Bourbonide lossi kogunenud kodanlikud tegelased teatasid, et on moodustatud Ajutine Valitsus, kellele kuulub võim kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni. Rahvahulkade nõudmisel võeti Ajutisse Valitsusse ka nööbimanufaktuuri tööline Albert, kes oli 1834. aastal kaasa teinud Lyoni ülestõusu, ja ajakirjanik ning ajaloolane Louis Blanc. Louis Blanc nimetas end silmakirjalikult sotsialistiks, kuid tegelikult reetis ta töölisi, kaitstes eraomandust ja toetades kodanlust. Sotsialistid võeti valitsusse mitte täieõiguslike liikmetena (ministritena), vaid teisejärguliste tegelastena (sekretäridena). Juhtiva koha haaras valitsuses Lamartine, kes kaitses vabrikantide ning töösturite huve. Ta sai välisministriks.

25. veebruaril kuulutati Prantsusmaa määratu suure tööliste meeleavalduse nõudel ühtseks ning jagamatuks vabariigiks. Vabariigi võitsid kätte prantsuse töölised, see saavutati tööliste võitluse teel ja nende vere hinnaga.

Vabariik on monarhiaga võrreldes samm edasi, sest parlamentaarse korra puhul, eriti vabariigi tingimustes, avanevad mõningad võimalused selgitustöö tegemiseks rahvahulkades ja rahvahulkade poliitiliseks organiseerimiseks. Kuid kapitalismi ike rõhub rahvahulki ka kodanliku demokraatia tingimustes rängalt.

Prantsuse vabariik ei teinud midagi tööliste heaks ja Ajutise Valitsuse hoone esine väljak täitus jälle relvastatud rahvaga. Üks

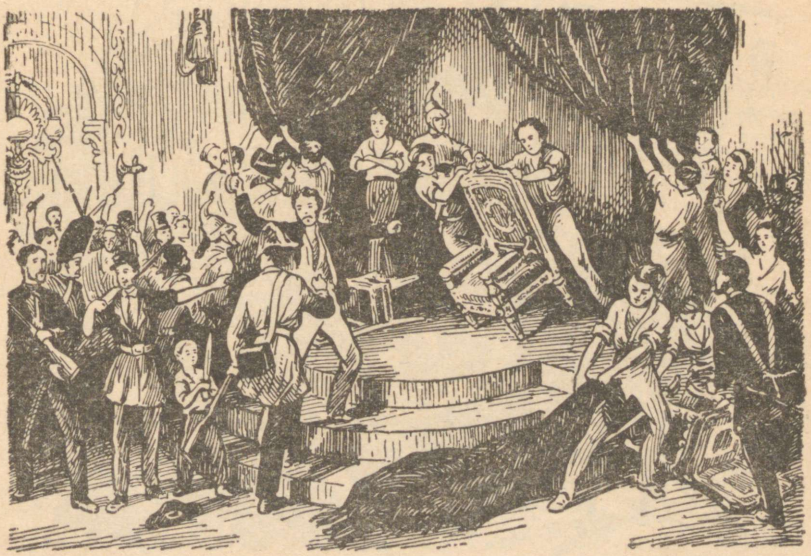

Louis Philippe'i trooni hävitamine 24. veebruaril 1848.

püssiga relvastatud tööline nõudis rahva nimel, et Ajutine Valitsus tunnistaks «õigust tööle», s. t. igaühe õigust saada tööd, kui ta seda vajab. Töölised nõudsid «sotsiaalset vabariiki», nende sõnadega ühendasid nad töörahva hulkade olukorra põhjaliku parandamise nõude. Kuna töölistele ei olnud veel selge, et nad võivad õiguse tööle kätte võita üksnes kodanluse kukutamise teel, nõudsid nad, et kodanlus tunnustaks seda õigust iga üksiku töölise suhtes.

Ajutine Valitsus nõustus tunnustama «õigust tööle», kuid tegi seda ainult selleks, et kõrvale juhtida oma pea kohal rippuvat hädaohtu. Valitsus otsustas «õiguse tööle» teostamise ettekäändel üle minna pealetungile tööliste vastu. Et õõnestada usaldust «õigus tööle» idee vastu, tegi valitsus ühiskondlike tööde ministeeriumile, kes juhtis heategevust, ülesandeks asutada «rahvuslikud töökojad». Igaühele, kes end neisse registreeris, anti labidas ja käru. Isegi kõige kvalifitseeritumad töölised ja meistrid pidid kaevama maad. Töökodade ülalpidamiseks kulutati suuri summasid. Seoses kriisi ja tööpuudusega registreeris end töökodadesse peagi üle 100 000 inimese. Valitsus, kes tegi soodustusi kodanlusele (riigilaenude protsendid näiteks maksti välja enne tähtaega),

Barrikaadid Pariisis 23. veebruaril 1848.

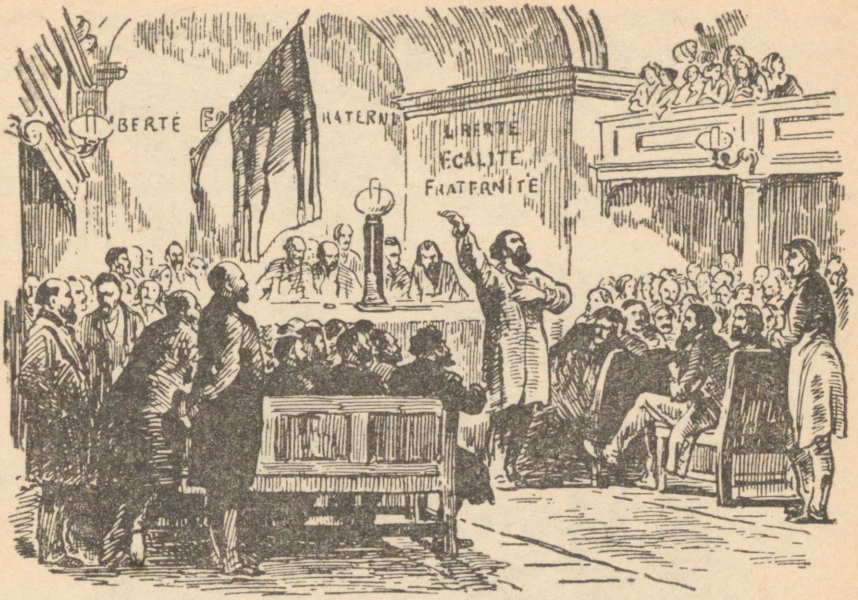

Pariisi revolutsiooniline klubi 1848. a. Seintel on 1789. a. revolutsiooni loosungid «Vabadus, võrdsus, vendlus».

tõstis seejärel tunduvalt talupoegadelt nõutavaid otseseid makse (45 protsendi võrra). Talupoegadele sisendas kodanlus valelikult, et Pariisi töölised ei taha töötada ning rahvuslike töökodade ülalpidamiseks vajalik raha tulevat võtta talupoegadelt. Sellist agitatsiooni arendas kodanlus eriti Asutava Kogu valimiste ajal.

Niiviisi õhutas kodanlus talupoegades vaenu tööliste vastu. Asutava Kogu valimistel andsid talupojad, kes moodustasid Prantsusmaa rahvastiku põhimassi, oma hääled kodanlusele.

§ 38. REVOLUTSIOONI KÄIK JA TEMA TÄHTSUS.

Juunipäevad. Valitsus otsustas korraldada töölistele suurejoonelise veresauna. 22. juunil 1848 anti välja dekreet rahvuslike töökodade laialisaatmise kohta. 113 000 töölist jäid ilma tööta ja sattusid tänavale. Vastuseks sellele puhkes üldine ülestõus, mis oli hoopis võimsam ja visam, kui seda olid olnud Lyoni ja Sileesia kangrute ülestõus ning tšartistide hajutatud väljaastumised.

Vene revolutsionäär Herzen kirjeldab selle algust järgmiselt: «23. kuupäeval umbes kella 4 ajal läksin ma Seine'i kallast mööda

Pariisi tööliste juuniülestõus.

Episood ülestõusu esimese päeva — 1848. aasta 23. juuni sündmustest.

linna raekoja poole; kauplusi suleti, kurjakuulutavate nägudega rahvuskaartlaste kolonnid liikusid mitmes suunas... tugev välk sähvatas pilvede tagant. Kõuemürinad järgnesid üksteisele, ja kõige selle sekka kostis kellatornist korrapärane pikaldane häirekella helin... millega veelkordselt petetud proletaarlane kutsus

oma vendi relvade juurde... Teisel pool jõge ehitati kõikjal põik- ja peatänavail barrikaade... häirekell kostis ikka edasi. Ebatavalise kiirusega püstitati barrikaadid, arvult üle 400, esiteks pealinna aguleis, hiljem aga võtsid need tubli poole pealinnastki enda alla.»

Asutav Kogu andis võimu sõjaväelisele diktaatorile, kindral Cavaignac'ile, kes oli tuntud oma julmuse poolest. Alžeerias hävitas ta terved araablaste hõimud, kes võitlesid prantslaste vallutuspüüete vastu.

Pariisi barrikaadidele ei tulnud üksi rahvuslike töökodade töölised. Külg külje kõrval võitlesid koos nendega ka teised Pariisi proletariaadi väesalgad — mehhaanikatöökodade töölised ja raudteelased; St. Antoine'i eeslinnas paistsid võitluses eriti silma tislerid. Naised ja lapsed aitasid valada kuule, sidusid haavatuid, tõid võitlejatele vett ja toitu. Ülestõusu käigus ilmnes tööliste võrratu mehisus, imetlusväärne üksmeel ja sõjaline vilumus, mis üllatas isegi vaenlast. Rahvuslike töökodade töölised kasutasid ära asjaolu, et need töökojad olid korraldatud sõjaväe eeskujul. Kuid juuniülestõusul ei olnud ühtset juhtimist, ainult üksikutes

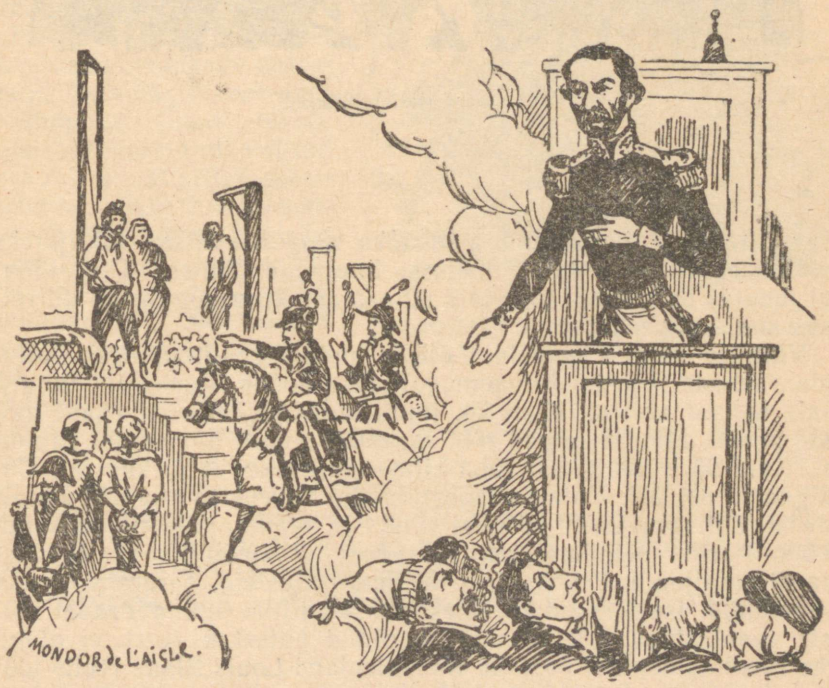

Kindral Cavaignac *Karikatuur.*

Vangistatud juunivõitlejad.

kvartalites olid vastupanu mehisteks ning osavateks juhtijateks revolutsioonilistesse salaseltsidesse kuulunud töölised. Ühel tänaval juhatas barrikaadi kaitsjaid 60-aastane kingsepp, kellel oli relvaks suur sepahaamer.

Võitluse käigus seadsid töölised endale peaülesandeks vallutada raekoda, Pariisi linnaomavalitsuse hoone. Raekojale tungiti peale neljast küljest. Kuni 24. juuni keskpäevani oli ülekaal tööliste poolel. Mõned salgad olid raekojast ainult 60 sammu kaugusel. Kuid 25. juuniks sai juba silmanähtavaks, et ülekaal on Cavaignac'i poolel. Võimas suurtükivägi purustas halastamatult Pariisi tööliskvartaleid. Töölisi ründasid regulaarväe rügemendid, 24 000 Pariisi heidikute hulgast värvatud «mobiili» ja Rahvuskaardi pataljonid. Proletariaat jäi ilma liitlasteta. Talurahvas teda ei toetanud. Isegi enamik väikekodanlasi liitus juunipäevadel tööliste vaenlastega. Ülestõusnuil ei olnud ühtset keskust, ei olnud oma revolutsioonilist parteid. Kokkuleplane Louis Blanc reetis töölised, keelitades neid võitlust lõpetama.

Juunipäevad olid «... esimene suur lahing mõlema klassi vahel,

milleks lõheneb kaasaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise pärast.»[1]

1848. aastal võitis selle võitluse kodanlus. Töölised olid sunnitud visa ning mehist vastupanu avaldades taganema eeslinnadesse. 26. juunil andis alla St. Antoine'i eeslinn, ülestõusnute viimne kants. Algasid tööpluuse kandvate ja püssirohust mustaks muutunud nägudega inimeste mahalaskmised. Lahingus sai surma 500 töölist, pärast lahingut lasti maha vähemalt 11 000. Areteerituid oli 25 000. Kolm ja pool tuhat inimest saadeti asumisele.

Elanud läbi 1848. aasta revolutsiooni Euroopas, tuli vene revolutsionäär A. I. Herzen järeldusele: «Prantsusmaa ja teiste Euroopa riikide riigivormid ei ole oma sisult kooskõlas mõistetega vabadus, võrdsus ja vendlus . . .»

Pärast tööliste lüüasaamist läksid kodanlus ja mõisnikud mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal, Itaalias ja teistes riikides üle pealetungile rahvahulkade vastu.

Prantsusmaal jälitas kodanlus julmalt revolutsioonilisi töölisi. Et suurendada tööliste ja talupoegade rõhumist, selleks kuulutas kodanlus 1852. aastal (teist korda) välja keisririigi. Surunud sõjaväe abil maha tööliste, väikekodanluse ja mõnel pool ka talupoegade vastupanu, kuulutas Napoleon I vennapoeg Louis Napoleon, kes varem oli valitud Prantsuse vabariigi presidendiks, enese 2. detsembril Prantsusmaa keisriks Napoleon III nime all. (Napoleon II-ks lugesid bonapartistid Napoleon I poega, Reichstadti hertsogit, kes suri noorelt.) Napoleon III valitsemisajal (1852—1870) arenesid tööstus ja kaubandus kiiresti. Kui Napoleon III tuli võimule, siis deklareeris ta valelikult, et keisririik — see on rahu. Ometi ei möödunud ühtegi aastat, mil Prantsusmaa ei oleks pidanud vallutussõdu (Venemaa vastu näiteks aastail 1854—1856). Samuti oli sõda käimas Aafrikas ja Indo-Hiinas, kus Prantsusmaa vallutas endale asumaid.

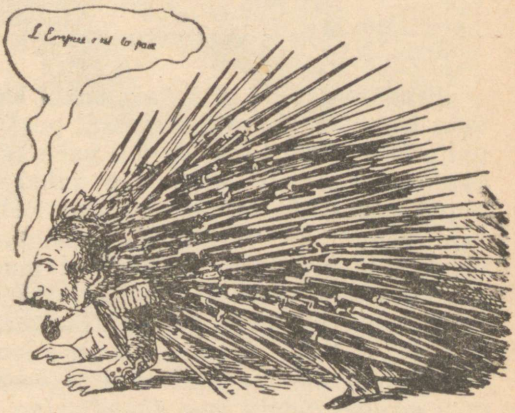

«Keisririik — see on rahu». *Karikatuur Napoleon III kohta.*

Prantsuse 1848. aasta revolutsiooni käigu uurimisel tulid Karl

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 121.

Marx ja Friedrich Engels järeldusele, et rahvahulkade kohutav olukord oligi veebruarirevolutsiooni peamiseks põhjuseks.

1848. aasta kodanlik revolutsioon toimus tööliste aktiivsel osavõtul, kes saavutasid vabariigi väljakuulutamise ja õiguse tööle tunnustamise. Isegi tööliste juuniülestõusul, mis lõppes lüüasaamisega, oli väga suur tähtsus tulevasele võitlusele rõhujate vastu.

Kodanlus astus 1848. aasta revolutsioonis Prantsusmaal välja kontrrevolutsioonilise jõuna. Talurahvas toetas kodanlust. Ainukese lõpuni revolutsioonilise klassina näitas end proletariaat.

Aastail 1848—1852 võitis kodanlus. Prantsusmaal tugevnes tunduvalt ekspluataatorlik kodanlik riigimasin: sõjavägi, politsei ja kodanlik kohus. Tulnud võimule ajal, mil proletariaat ja kodanlus olid nõrgestatud omavahelise võitluse tõttu, jagas Napoleon III petlikke tõotusi tööliste ja talupoegade olukorra parandamise kohta, tegelikult aga täitis ta vaid kodanluse tahet, tugevdas kodanluse ülevõimu.

§ 39. REVOLUTSIOON SAKSAMAAL.

Feodaaligandid olid Saksamaal kapitalismi arenemist pidurdavaks teguriks. Kuigi Saksamaal püsis XIX sajandi keskpaiku veel palju feodalismi igandeid, oli vahe keskaegse Saksamaa ja tõusva kapitalismi ajastu Saksamaa vahel ometigi suur. Saksamaal ei olnud enam 360 riigikest, nagu Püha Rooma keisririigi päevil, vaid ainult 38. Preisimaal, Saksimaal ja teistes riikides arenes vabrikutööstus. Kuid asjaolu, et maa oli killustatud 38 riigiks, pidurdas Saksamaa arenemist ja oli peamiseks takistuseks kapitalismi võidukäigule. Tollal öeldi, et Saksamaad võib võrrelda inimesega, kelle jäsemed on nii kõvasti nööriga kinni seotud, et vereringe kehas on takistatud. *Saksamaal oli kodanliku revolutsiooni peaülesandeks maa ühendamine.* Peale killustatuse oli Saksamaal ka palju teisi feodalismi igandeid, nagu näiteks talupoegade koormised mõisnikele ja aadlike kõikvõimsus. Agraarreformi tulemusena oli pärisorjus enamikus Saksa riikides küll kaotatud, kuid talupoegadel õnnestus aastaid kestvate kõrgete väljaostumaksude tasumise teel lunastada ainult osa oma maast.

Kuigi kodanlus oli Saksamaal palju nõrgem kui Inglismaal või Prantsusmaal, õnnestus tal 1834. aastal saavutada Saksa Liidu riikide (välja arvatud Austria) vaheliste tollipiiride kaotamine. See soodustas ühtse rahvusliku siseturu tekkimist. Kuid Saksamaa killustatus ja ametnike, politseinike ning kohtunike toores omavoli ja reaktsionääride võitlus teaduse vastu pidurdasid tunduvalt maa arenemist.

Mahajäänud Saksamaal kujunes olukord niisuguseks, et oli vaja kodanlikku revolutsiooni, mis oleks puhastanud teed kapita-

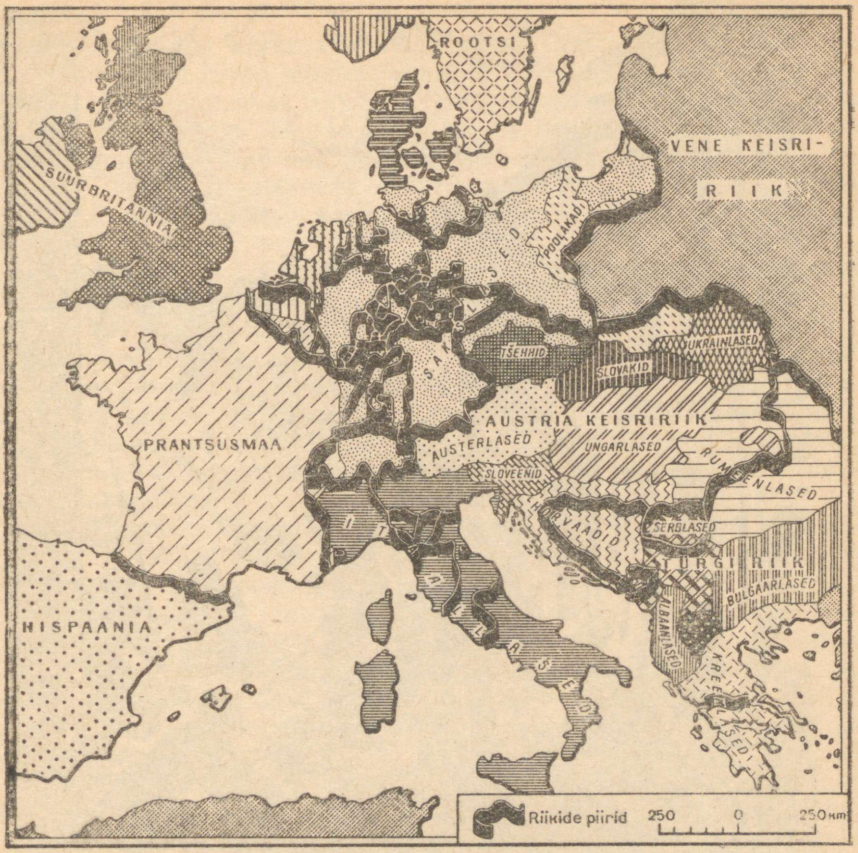

Euroopa maad ja rahvad 1848. a.

(1848.—1849. a. revolutsiooni peamised ülesanded. Saksamaal — maa ühendamine. Killustatus oli Saksamaa arenemise peamiseks takistajaks. Austria keisririigis — keisririigi, selle «rahvaste vangla» kaotamine ja iseseisvate rahvusriikide moodustamine.)

lismi arenemisele. Kodanlus aga kartis revolutsiooni ja lömitas mõisnike ees.

Revolutsiooni eelõhtul. Hoolimata sellest, et paljud märgid ennustasid revolutsioonitormi lähenemist, hoidsid Preisi kuningas ja aadlikud-mõisnikud kramplikult kinni oma eesõigustest, nad ei mõelnudki mingeid järeleandmisi teha.

Aastail 1845—1846 oli raske ikaldus. Kartulihaiguse ja viljaikalduse tagajärjel tõusid toiduainete hinnad. Nälgijate salgad

1848. aasta märtsiülestõus Berliinis.

õiendasid arveid kartulikaupmeestega, kes näljahäda kasutasid hindade kõrgele kruvimiseks. Rahvahulgad tungisid ka pagaritöökodadesse ja võtsid sealt jõuga leiba. Nii juhtus Berliinis, Chemnitzis ja teistes linnades.

1847. aastal puhkes tööstuskriis. Vabrikuid hakati sulgema. Aeg revolutsiooniks oli küps. Sädemeks, mis süütas Saksa Liidu riikides revolutsiooni leegid, sai sõnum, et Prantsusmaal on alanud revolutsioon.

Revolutsiooni algus Preisimaal. 1848. aasta märtsis toimusid Berliinis ähvardavad meeleavaldused. Kroonprints Wilhelm andis käsu rahvakogunemisi tulistada. Sellele vastuseks kattusid tänavad barrikaadidega. 13—14 tundi järjest lõid võitlejad barrikaadidel lahinguid. Kõige ees olid töölised. Kuigi barrikaadide vastu saadeti 14 000 regulaarväe sõdurit ja 36 suurtükki, ei suutnud sõjavägi murda tööliste vastupanu, sest töölisi toetas kogu elanikkond.

Kuningas Friedrich Wilhelm IV pöördus üleskutsega «armsate berliinlaste» poole ja palus võitlus lõpetada. Ta kinnitas, et kogu verevalamine olevat tekkinud seetõttu, et kahel sõduril olid «püssid iseenesest lahti läinud». See valelik üleskutse ei avaldanud mõju ja kuningal tuli sõjavägi pealinnast välja viia. Kui barrikaadilahingutes langenuid kuningalossist mööda kanti, ilmus rahva nõudmisel rõdule kuningas, kes oli süüdi nende surmas. Kahvatuna ja hirmust värisevana paljastas ta pea tapetud tööliste surnukehade ees.

Berliini 1848. aasta märtsilahingutes võitsid töölised ja käsitöölised. Kuna Berliini töölised aga olid organiseerimata, nagu veebruarikuus Pariisiski, siis kasutas nende võidu ära kodanlus. Kuningas nimetas valitsuse, mille eesotsas olid suurvabrikandid, ja kuulutas välja rahvuskogu valimised. Saksa kodanlus hakkas kohe revolutsiooni algusest peale toetama kuningat ja mõisnikke. Uus kodanlik valitsus ei tagandanud ühtegi endist ametnikku, ei puudutanud vana Preisi politseid ega sõjaväge ning asus kaitsma kuningat.

Berliini töölised nõudsid koosolekul tööministeeriumi asutamist, kuhu kuuluksid ka tööliste esindajad, samuti nõudsid nad parlamendi kokkukutsumist üldiste ja otseste valimiste teel. Need nõudmised jäeti rahuldamata. Vastuseks tööliste nõudmistele pöördus kodanlus kuninga poole palvega, et sõjavägi toodaks Berliini tagasi. Seda tehti suure valmisolekuga. Saksa kodanluse juhid hakkasid sobitama kokkulepet kuningavõimuga. 1848. aasta mais avati Berliinis Preisimaa Rahvuskogu. Sinna oli pääsenud ainult üks tööline ja üks käsitööline, ülejäänud saadikud olid kas kodanlased või mõisnikud.

1848. aasta kevadel algas Preisimaal paljudes kohtades laialdane talurahvaliikumine, kuid Preisimaa Rahvuskogu lükkas talupoegade feodaalkoormiste kaotamise eelnõu tagasi ja tõukas talurahva niiviisi endast eemale. 1848. aasta novembris saatis kuningas Preisimaa Rahvuskogu laiali. Saadikud ei julgenud rahvast kutsuda vastupanu osutama ja läksid kuulekalt laiali.

Marx ja Engels Saksamaal. Järjekindlalt revolutsioonilisel seisukohal Saksamaa ühendamise ja revolutsiooni teiste küsimuste suhtes olid Marx ja Engels. Nad sõitsid 1848. aasta aprillis Saksamaale ja asusid elama tööstuslikult arenenud Reinimaale. 1848. aasta juunis hakkas Kölnis ilmuma «Neue Rheinische Zeitung»,

1848.—1849. a. revolutsiooni tähtsamad keskused Euroopas.

mis Marxi juhtimisel muutus keskuseks, mille ümber koondusid Saksamaa revolutsioonilised jõud.

Marx ja tema poolehoidjad pidasid kõige tähtsamaks ülesandeks Saksa feodaalsete valitsuste kukutamist ja ühtse demokraatliku vabariigi moodustamist kõigist Saksa riikidest. Demokraatlikku vabariiki pidasid Marx ja Engels üheks astmeks sotsialismi eest peetavas võitluses. Töölisliikumises endas pidasid Marx ja Engels võitlust nende vastu, kes loobusid revolutsioonilisest võitlusest. Marx ja Engels kritiseerisid teravalt ka neid, kes arvasid, et saksa töölisklass suudab võidelda võimu pärast üksinda, ilma selliste liitlasteta, nagu seda on talupojad ja revolutsiooniline kodanlus. Marxil õnnestus võita enda poolele enamus Kölni Töölisühingus. Peagi valiti ta selle ühingu esimeheks.

Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest. 1849. aasta kevadeks oli «Frankfurdi jututoas» (nii nimetati Frankfurdis koosistuvat Saksa riikide esindajatest koosnevat parlamenti) välja töötatud konstitutsioon ühtse Saksamaa jaoks. Saksa kodanlus ei osanud leida midagi paremat kui valida Preisi kuningas Saksamaa (ilma Austriata) keisriks. Seega andis arg saksa kodanlus enda võitja armu alla. Kuid Friedrich Wilhelm IV vastas põlgliku keeldumisega. Ta teatas, et ta ei kavatse «tõsta krooni poristˮ. Ühtlasi keeldus ta Frankfurdis koostatud konstitutsiooni tunnistamast. Austria ja mitme teise suurema Saksa riigi valitsused järgnesid Preisi kuninga eeskujule. Ometi oleks selle konstitutsiooni vastuvõtmine kergendanud Saksamaa muutmist vabariigiks. Saksimaal ja Reini provintsis puhkes rahva ülestõus, mille eesmärgiks oli kehtestada konstitutsioon, kuid Preisimaalt toodud väed lämmatasid ülestõusu. Frankfurdi konstitutsiooni ellurakendamise eest võitlevate revolutsiooniliste vägede ridadesse kuulus ka Engels.

Pärast ülestõusu mahasurumist Reini provintsis 1849. aasta mais muutis Preisi valitsus «Neue Rheinische Zeitungi» edasise väljaandmise võimatuks. «Neue Rheinische Zeitungi» viimases numbris, mis oli trükitud punase värviga, teatati toimetuse nimel: ««Neue Rheinische Zeitungi» toimetajad tänavad teid oma lahkumise puhul neile osaks saanud osavõtu eest. Nende viimaseks sõnaks on alati ja igal pool: *töölisklassi vabastaminel*»[1]

Saksa revolutsiooni lüüasaamise põhjused. *Revolutsiooni lüüasaamise peamiseks põhjuseks Saksamaal oli rahva reetmine saksa kodanluse poolt. Proletariaat oli veel liiga nõrk selleks, et juhtida Saksamaa rahvahulkade võitlust saksa mõisnike ja feodaaldünastiate vastu. Kodanlus, nii suurkodanlus kui ka valdav osa väikekodanlust, näitas üles kindlusetust ja reetis revolutsiooni.*

1848. aastal Saksamaal lõpuni viimata jäänud revolutsioonis etendasid peaosa rahvahulgad, mitte kodanlus, kuid rahvahulgad ei olnud küllaldaselt organiseeritud. Saksamaa proletariaat ja talurahvas ei suutnud kukutada feodaalseid valitsusi ja luua demokraatlikku vabariiki. Mõisnikud ja Saksa feodaaldünastiad jäid võimu juurde kodanluse reetlikkuse ja proletariaadi ebaküpsuse tagajärjel. Saksamaa 1848. aasta revolutsiooni kogemused tõendasid, et kodanliku revolutsiooni eesotsas ei seisa mitte alati kodanlus, ja et saksa k o d a n l i k revolutsioon oleks võinud võita, kui töölisklassil oleks olnud küllaldaselt kogemusi revolutsiooni jõudude juhtimiseks.

---

[1] K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed, II kd., lk. 276.

§ 40. REVOLUTSIOONI PÕHJUSED JA SELLE ALGUS. RAHVUSKÜSIMUS.

Revolutsiooni põhjused. Austria oli oma tööstuse ja transpordi taseme poolest Euroopa eesrindlikest maadest äärmiselt palju maha jäänud. Esimene raudtee näiteks ehitati Austria keisririigis 1828. aastal. Kaksteist aastat hiljem, 1840. aastal, oli seal 144 kilomeetrit raudteid, s. t. aastas oli ehitatud 12 kilomeetrit. Samal ajal pikenes Inglismaal raudteevõrk 90 kilomeetri, Prantsusmaal 42 kilomeetri ja Preisimaal 30 kilomeetri võrra aastas.

Austria keisririigis, eriti Ungaris ja enamikus slaavi maades, kehtis alles pärisorjuslik kord. Vähemal määral oli see arenenud Tšehhias ja Saksa aladel. Kuid isegi Tšehhias ulatusid teokohustused kuni 104 päevani aastas. Riigimakse võeti talupoegadelt isegi seente korjamise ja surnute matmise pealt. 1775. aastal, Pugatšovi juhtimisel Venemaal toimunud talurahvasõja tagajärjel, tõusid Tšehhias üles kümned tuhanded talupojad, kuid Austria sõjavägi surus ülestõusu maha. 1821. aastal puhkes Tšehhias jälle suur talurahva ülestõus. Tervelt neli kuud pidasid ülestõusnud talupojad valitsusvägedele vastu.

Eriti pidurdas kapitalistlike suhete arenemist Austria keisririigis ränk rahvuslik rõhumine. Valitsevaks rahvuseks olid Austria sakslased. Itaallased ja slaavlased (serblased, horvaadid, poolakad ja teised) kannatasid julma rõhumise all. Ka ungarlased olid keisririigis Saksa võimudest sõltuvad. Samal ajal rõhusid aga ungari mõisnikud ise slaavi talupoegi.

Pärisorjus, tööstuses valitsev tsunftisüsteem, mõisnike ja ametnike omavoli ning julm rahvuslik rõhumine sundisid Austria keisririigi rahvahulki alustama revolutsiooni.

Kohutav rahvuslik rõhumine Austria keisririigis seadis revolutsiooni põhiülesandeks rõhutud rahvuste lahkulöömise sellest keisririigist ning Austria keisririigi, selle rahvaste vangla lammutamise revolutsioonilisel teel ja iseseisvate rahvusriikide loomise. Selles seisabki Austria keisririigis toimunud revolutsiooni oluline erinevus revolutsioonist Saksamaal, kus kapitalismi arenemise peamiseks takistuseks oli maa killustatus ja kus rahvahulgad võitlesid maa ühendamise eest.

Slaavi rahvaste kultuuri tõus ja nende elu austerlaste ikke all. Austerlaste tagakiusamisest hoolimata säilitas tšehhi rahvas oma rikka kultuuri ja arendas seda edasi. XIX sajandi 20-ndatel aastatel elavnes Tšehhias liikumine rahvusliku kultuuri arendamise eest. Meenutati ja uuriti kodumaa minevikku, võideldi emakeelse kooli eest. Samasugune liikumine algas ka serblaste ja horvaatide hulgas. Tugevnes slaavi rahvaste tung ühinemiseks ja lähenemiseks vene rahvale. Tšehhias tunti laialt Puškini, Lermon-

tovi, Gogoli, Žukovski ning teiste vene kirjanike ja luuletajate teoseid. Tšehhi rahva hulgad ei püüdnud mitte ainult arendada oma kultuuri, vaid ka saavutada vabadust. Kuid tšehhi mõisnikud ja nendega tihedalt seotud silmapaistev liberaalne ajaloolane Palacky kartsid rahvahulkade liikumist ning toetasid Austria monarhiat.

Saksa mõisnikud rõhusid slaavi rahvaid. Koolides, kohtutes ja kõigis ametiasutustes valitses saksa keel. Kogu hariduselu koondati katoliku vaimulike kätte. Sakslased nimetasid tänavadki ümber ja kinnitasid majadele saksakeelsed sildid. Õigeusklikel ja protestantidel [1] keelati Austria keisririigis tegelda käsitööga. Isikuid, kes võitlesid kiriku vastu, jälitati nende elu ajal ega jäetud rahule ka pärast surma: nende luud kaevati hauast välja ja põletati ära.

Slaavi Tšehhia oli Austria keisririigi kõige eesrindlikum maa. Austria keisririigi 900 000 mehhaanilisest värtnast asus tervelt 336 000 Tšehhias. Tšehhias oli üle 1300 vabriku, puuvillatööstuses töötas 150 000 kangrut.

1844. aastal puhkesid paljudes Tšehhia piirkondades (kaasa arvatud ka tähtsaim linn Praha) tööliste rahutused, millele kaasnes masinate purustamine. Kui paar tuhat töölist olid purustanud vabrikuid Praha ümbruses ja sammusid linna, et nõuda oma olukorra parandamist, avas sõjavägi näljase rahvahulga pihta tule.

Revolutsiooni algus Austria keisririigis. Teated vabariigi väljakuulutamisest Pariisis jõudsid Austriasse mõne päeva jooksul, 1848. aasta veebruarikuu lõpul. Esimesed poliitilised väljaastumised Austria keisririigis toimusid Prahas. Märtsikuu alguses ilmusid Praha tänavatele lendlehed üleskutsega relvastada kogu rahvas ja kaotada tsensuur. Tšehhi ja saksa kodanluse ning aadli esindajatest loodi komitee, kes pidi koostama palvekirja, milles taheti keisrilt paluda konstitutsiooni kehtestamist.

Võimas revolutsiooniline liikumine haaras Austria monarhia pealinna Viini. **13. märtsil 1848** kattusid Viini tänavad barrikaadidega. Moodustati kodanlik Rahvuskaart, ülestõusnud töölised ja käsitöölised piirasid sisse keisri lossi. Rahva nõudmisel saadeti erru Austria välisminister Metternich, kes oli seisnud Austria reaktsioonilise valitsuse eesotsas üle 30 aasta. Oma elu pärast värisev Metternich põgenes. Keiser nimetas valitsuse libraalsetest ametnikest.

Aprillis avaldas valitsus Austria keisririigi konstitutsiooni. Selle põhjal seati sisse kahekojaline Riigipäev, mis koosnes aristokraatlikust Senatist ja Saadikutekojast. Konstitutsioonis oli eriline klausel, mille alusel töölised jäeti ilma valimisõigusest. Kuid töölised nõudsid, et neile antaks valimisõigus. Mais toimusid

[1] Erinevalt Põhja-Saksamaa protestantlikest riikidest oli Austrias valitsevaks usuks katoliku usk.

Viinis rahvahulkade — tööliste, käsitööliste ja üliõpilaste väljaastumised. Rahva väljaastumiste survel said meestöölised valimisõiguse, ülemkoda (senat) kaotati ja kuulutati välja, et Riigipäev (parlament) ise määrab kindlaks valitsemisvormi (s. t. kas Austria jääb monarhiaks või saab vabariigiks). See oli rahva suur võit. Maal tõusid kõikjal üles austria talupojad ja keeldusid feodaalkoormisi täitmast.

Metternich 13. märtsil 1848. a. *Tollemaegse karikatuuri järgi.*

Revolutsiooni algusest peale astusid paljurahvuselise Austria keisririigi, mis oli õigusega ära teeninud rahvaste vangla nime, rõhutud rahvad võitlusse. Saanud teada ülestõusust Viinis, alustasid ülestõusu itaallased Milaanos, mis oli austerlaste võimu all. Viis päeva käis Milaanos peaaegu relvadeta elanikkonna visa võitlus kindral Radetzky Austria regulaarvägede vastu. Ülestõusnud meisterdasid suurtükke tammelaudadest, mis tõmmati kokku hoidevõrudega, et lasta mõnedki kuulid austerlaste sekka. Radetzkyl jäi 400 suurtükiväelasest rivisse ainult viis. Radetzky kihutati Milaanost välja. Austerlasi hakati välja tõrjuma tervest Lombardia ja Veneetsia kuningriigist. Laialdane rahvuslik liikumine algas ka Ungaris.

§ 41. REVOLUTSIOON AUSTRIAS JA UNGARIS. 1848—1849. AASTA REVOLUTSIOONI ÕPPETUNNID.

Austria keisririigi slaavi rahvaste revolutsiooniline liikumine. Ka Austria keisririigi slaavi rahvad alustasid revolutsioonilist võitlust. Tšehhias puhkesid mitmel pool talurahvarahutused. Talupojad nõudsid teokohustuse kaotamist ja rahvuste võrdõiguslikkust. Linnades levitati lendlehti, milledes nõuti Tšehhi parlamendi loomist.

1848. aasta juunis pidas Prahas istungeid slaavi rahvaste ühiskonnategelaste kongress, kus arutati Austria keisririigis elavate slaavlaste koostööd oma rahvuslike huvide kaitsmise eesmärgil. Kongressil olid ülekaalus mõisnike ja kodanluse esindajad eesotsas Palackyga. Nad tundsid hirmu rahvarevolutsiooni ees ja olid revolutsiooniliste abinõude vastu. Nad tahtsid säilitada Austria keisririiki ja seadsid endale täiesti teostamatu ülesande — moodustada selle rahvaste vangla piirides võrdõiguslike rahvuste liit. Samal ajal teatas väike rühm revolutsioonilisi demokraate eesotsas Fričiga, et on tingimata vajalik alustada võitlust feodaalse ning tagurliku Austria monarhia vastu, ning kutsus ühinema revolutsiooniliste sakslaste ja ungarlastega. Prahas nõudsid Rah-

vuskaart ning üliõpilas- ja töölisorganisatsioonid, et Austria vägede ülemjuhataja kindral Windischgrätz (rahvuselt tšehh) annaks Rahvuskaardile suurtükke koos laskemoonaga, samuti püsse. Windischgrätz keeldus. Siis kattus Praha barrikaadidega. Võitlejate esiridades sammusid tšehhi ja saksa töölised. Windischgrätz viis väed linnast välja ja käskis Prahat pommitada. Iidne linn purustati. Arvukad teiste linnade elanike salgad ja rühmad, kes ruttasid prahalastele appi, aeti Windischgrätzi vägede poolt laiali.

Kui Prahas puhkes ülestõus, katkestas slaavi kongress oma töö. Austria slaavlaste liikumise juhid, mõisnikud ja kodanlus eesotsas Palackyga, reetsid selle liikumise, nad asusid kokkuleppe teele Austria monarhiaga ja kutsusid rahvast üles revolutsioonilist võitlust lõpetama. Seejärel hakkasid Austria võimud eriti raevukalt lämmatama slaavi rahvaste revolutsioonilist liikumist.

Austria valitsus kasutas ära asjaolu, et slaavi talupoegade rõhujateks olid saksa ja ungari mõisnikud. Ta õhutas rahvuslikku vihavaenu ning saatis slaavlastest sõdureid tšehhide, sakslaste ja ungarlaste revolutsioonilise liikumise vastu võitlema.

1848. aasta oktoobriülestõus Viinis. Varsti pärast seda, kui juuniülestõus Pariisis oli lüüa saanud, sõitis Marx Viini. Ta oli veendunud, et Viinis toimuvad peatselt otsustavad lahingud. Augustis-septembris 1848 viibis ta Viinis umbes kaks nädalat, astus isiklikult ühendusse töölisorganisatsioonidega ja kodanlike revolutsiooniliste tegelastega. Marx esines Viini tööliste ees ettekandega revolutsiooni edasise käigu ja arenemise kohta. 1848. aasta septembris tahtis valitsus saata keisririigi pealinnast Viinist suure hulga vägesid Ungari revolutsiooni maha suruma. Kuid Viini revolutsionäärid otsustasid vägede ärasaatmise nurja ajada. 1848. aasta oktoobris hõivasid üliõpilased, väikekodanlus ja töölised need Viini tänavad, mida mööda sõdurid pidid linnast välja marssima, tõkestasid neil tee ja alustasid nendega võitlust. Arsenal purustati ja ligikaudu 100 000 inimest said relvad.

Viini vastu saadeti keiserlik armee eesotsas Windischgrätziga. 70 000 keiserlikku sõdurit ründas 200 suurtüki toetusel kolm öödpäeva Viini. Viini kaitsmisel etendas tähtsat osa poola revolutsionäär Józef Bem. Ta laskis barrikadeerida sissepääsud linna ja kohendas vanu kindlustusi nii palju kui võimalik. Kuulirahe all istus ta rahulikult välitoolil, juhtis külmavereliselt lahingut ja suunas isiklikult viiest suurtükist koosneva patarei tuld.

Pärast ägedat vastupanu vallutati Viin. Viini töölisagulid purustati, palju maju põletati maha. Keiserlikud väed lasksid ülestõusnuid tervete salkade kaupa maha. Viini vallutamine oli revolutsioonile raskeks kaotuseks.

Ungari revolutsioon. Seejärel viidi Austria väed Ungari vastu. Juba Ungari revolutsiooni algpäevil oli ungari rahva kirglik

Sándor Petõfi kutsub noorsugu üles revolutsiooni alustama.

vabadusvõitleja luuletaja Sándor Petõfi pöördunud noorsoo poole värssidega:

Üles, madjar! Kodu kutsub.
Aeg on käes — kas nüüd või iial!
Valige, nüüd aeg teilt küsib:
vabadus, või orjus püsib.

Nendest värssidest, milledele loodi ka viis, sai ülestõusnud ungari rahva revolutsiooniline hümn. Ülestõusnud ungari rahvas kihutas 1849. aasta kevadel Austria võimud ja sõjaväe Ungarist välja. Talupojad hakkasid mõisnike maid ära võtma. Ungari parlament kuulutas Ungari sõltumatuks riigiks. Moodustati revolutsiooniline valitsus, mille silmapaistvaimaks liikmeks oli advokaat Kossuth. Ungari revolutsiooni lõplikul võidul oleks olnud suur mõju kogu Euroopale. Ungarlased oleksid võinud alustada pealetungi Austria pealinnale Viinile, ungarlaste võit austerlaste üle oleks vabastanud itaallased Austria ikke alt ning kõigi Euroopa maade revolutsioonilised jõud oleksid saanud tugeva toetaja.

Austria keiser ei suutnud revolutsiooniga ise toime tulla ja pöördus abi saamiseks Nikolai I poole. See «Euroopa sandarm» saatis meelsasti Ungarisse 100 000-mehelise sõjaväe.

«Ma poleks vahele seganud,» kirjutas Nikolai I, «kui oma särk ei oleks ihule kõige ligemal, s. t. kui ma ei oleks neis näinud

mitte ainult Austria, vaid kogu maailma korra ning rahu vaenlasi, vaenlasi, keda on vaja hävitada meie enda rahu pärast.»

Tohutu tsaariarmee koos Austria keiserlike vägedega lämmatas Ungari revolutsiooni. Ungari sõjaväe vangilangenud juhid poodi üles. Julmalt õiendati arveid talupoegadega. Ungari külades tegutsesid karistussalgad ja sõjakohtud. Lahingus tsaariarmeega langes 27-aastasena ungari rahva revolutsioonilaulik Sándor Petőfi, kes oli võidelnud Ungari revolutsiooni esimestes ridades. Neil päevil kirjutas suur vene demokraat Tšernõševski oma päevikusse: «Olen ungarlaste sõber, sooviksin, et venelased seal lüüa saaksid, ja oleksin selle heaks valmis paljugi ohvriks tooma.»

Revolutsioon ei purustanud Austria keisririiki, ei viinud iseseisvate rahvusriikide moodustamiseni ega hävitanud mõisnike iket. Nagu revolutsioon Saksamaal, nii jäi ka Austria revolutsioon lõpule viimata. *1848. aasta revolutsioon Austria keisririigis sai lüüa kodanluse reetlikkuse, proletariaadi nõrkuse ja rahvuslike lahkhelide tõttu. Kuid siiski aitas see revolutsioon kaasa talurahva pärisorjuse likvideerimisele, kiirendas tööstuse ja töölisliikumise võidukäiku ning viis märgatavalt edasi Austria slaavi rahvaste arenemist.*

11. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Juba sel ajal, kui 1848. aasta revolutsioon alles valmis, avastasid Marx ja Engels kapitalismi arenemise seadused ja hindasid proletariaadi esimeste suuremate revolutsiooniliste väljaastumiste alusel õigesti proletariaadi suurt vabastajaosa inimkonna ajaloos.

1848. aasta revolutsiooni eel tekkis teaduslik kommunism ja *loodi proletariaadi esimene revolutsiooniline partei* Kommunistide Liit, kes oli relvastatud teadusliku teooriaga.

Aastail 1848—1849 toimusid kodanlikud revolutsioonid või üksikud võimsad rahvahulkade väljaastumised kõigis Euroopa maades, sealhulgas ka Venemaal, kus leidsid aset talupoegade massilised ülestõusud. Kuid 1848.—1849. aasta revolutsioonid ja rahvaliikumised said kõikjal lüüa.

Prantsusmaal alustasid Pariisi töölised 1848. aasta juunipäevil kodanluse vastu ülestõusu, sest kapitalistlik ekspluateerimine ja tööstuskriis olid neid viinud äärmiste kannatusteni. See ülestõus tähendas võitlust võimu pärast. Kuna aga töölised polnud küllaldaselt organiseeritud ja arenenud, et polnud parteid, et puudus talurahva toetus ning kodanlus arendas kontrrevolutsioonilist tegevust, siis lõppes kangelaslik juuniülestõus lüüasaamisega. Saksamaal reetis kodanlus juba üsna kodanliku revolutsiooni alguses rahva, proletariaat polnud küllalt arenenud ja organiseeritud selleks, et juhtida revolutsiooni võiduka lõpuni. Austria keisri-

riigis kaotas revolutsioon kodanluse reetlikkuse, proletariaadi nõrkuse ja rahvuslike lahkhelide tõttu.

Erinevalt XVIII sajandi revolutsionääridest, jakobiinidest, *ei võidelnud kodanlus 1848.—1849. aastal mitte koos rahvaga, vaid töölisklassi ja talurahva vastu.* See seletub tõsiasjaga, et proletariaat oli XVIII sajandil alles kujunemas, XIX sajandil moodustas proletariaat aga juba ähvardava jõu. Seepärast kartis kodanlus proletariaadi võitu ja surus koos mõisnikega maha rahvaliikumisi. *Niisiis tõendasid 1848.—1849. aasta revolutsioonid, et kodanlus ei ole eesrindlikumates Euroopa riikides enam revolutsiooniline, vaid kontrrevolutsiooniline klass.*

1848. aasta revolutsioonide käik näitas, et proletariaat on ainuke tõeliselt revolutsiooniline klass, kes on huvitatud revolutsiooni lõpuleviimisest ja igasuguse ekspluateerimise hävitamisest. Ühtlasi näitas revolutsioon, kuivõrd tähtis on see, et rahvahulki, eelkõige talurahvast, juhiks töölisklass. 1848. aastal ei olnud töölisklassil oma revolutsioonilist parteid, ta *ei suutnud talurahvast organiseerida ja endaga kaasa tõmmata. Talurahvas läks kaasa kodanlusega.* Prantsusmaal saavutasid töölised 1848. aastal vabariigi väljakuulutamise ja hakkasid kodanlikult vabariigilt nõudma tööpuuduse kaotamist ning tööinimeste olukorra põhjalikku parandamist. Vastuseks sellele korraldas kodanlus töölistele juunipäevil suure veresauna ja kehtestas sõjaväelise diktatuuri. Pärast revolutsiooni mahasurumist valitses kodanlus Prantsusmaad keiser Napoleon III sõjaväelise diktatuuri kaudu.

Marx tuli 1848. aasta revolutsiooni kogemusi uurides järeldusele, et kodanlus tugevdab oma ekspluataatorlikku riigimasinat selleks, et maha suruda ja rõhuda rahvahulki, eelkõige töölisklassi. Proletariaat ei saa ekspluataatorlikku riigimasinat kasutada oma vajadusteks, ta peab selle purustama, laiali saatma kodanluse võimu ajal loodud valitsemisorganid, ametnikkonna, politsei ja sõjaväe, asendama riigimasina uuega, looma need organid uuesti ning saatma sinna töölisi ja talupoegi — inimesi rahva hulgast.

Kuigi rahvahulgad said 1848.—1849. a. lüüa, oli nende aastate revolutsioonilise võitluse kogemustest palju kasu tööliste ja talupoegade edaspidises revolutsioonilises võitluses.

Küsimusi kordamiseks.

§ 37. 1. Miks puhkes 1848. aastal Prantsusmaal revolutsioon?
2. Millist poliitikat ajas kodanlus pärast Louis Philippe'i kukutamist?
3. Milles avaldub «sotsialist» Louis Blanc'i reeturlikkus?

§ 38. 1. Miks proletariaat oli juunipäevadeks jäänud ilma liitlasteta? Kes oleks võinud saada proletariaadi liitlaseks?
2. Milles seisab 1848. aasta juuniülestõusu ajalooline tähtsus?

§ 39. 1. Miks puhkes Saksamaal 1848. aastal revolutsioon ja mis oli selle põhiülesanne?

2. Mille põhjal võib öelda, et saksa kodanlus reetis 1848.—1849. aasta revolutsiooni ajal rahva?
3. Millised ülesanded seadsid Marx ja Engels saksa proletariaadile 1848.—1849. aasta revolutsioonis?

§ 40. 1. Millistel põhjustel puhkes revolutsioon paljurahvuselises Austria keisririigis ja mis oli seal revolutsiooni põhiülesandeks?
2. Kuidas avaldus rahvuslik rõhumine Austria keisririigis (näiteks Tšehhias)?

§ 41. 1. Millist osa etendasid kodanlus ja proletariaat Viini ja Praha ülestõusus?
2. Milles avaldus revolutsiooniaastail Habsburgide (Austria keisrite dünastia) traditsiooniline poliitika — ässitada üht rahvast teise vastu?
3. Miks sai revolutsioon Austria keisririigis lüüa?
4. Millised olid 1848.—1849. aasta revolutsiooni õppetunnid?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

MARX JUUNIPÄEVADEST.

«...ilmus 21. juunil... dekreet, mis käskis vägivaldselt eemaldada rahvustöökodadest kõik vallalised töölised või võtta nad sõjaväkke.

Töölistel ei olnud valikut: nad pidid kas nälga surema või võitlust alustama. Nad vastasid 22. juunil määratu suure ülestõusuga, kus löödi esimene suur lahing mõlema klassi vahel, milleks lõheneb kaasaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise pärast...

On teada, millise võrratu mehisuse ja geniaalsusega töölised, kel polnud ei juhte, ei üldist tegevusplaani, ei vahendeid ega suuremalt osalt isegi relvi, pidasid viis päeva vastu sõjaväele, mobiilkaardile, Pariisi rahvuskaardile ja provintsist kokkuvoolanud rahvuskaartlastele. On teada, et kodanlus tasus üleelatud surmahirmu eest kuulmatu julmusega...»

K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 121.

Küsimus. Kuidas hindab K. Marx 1848. aasta juunipäevade tähtsust?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgnevad terminid ja seletage, mis nad tähendavad: rahvuslikud töökojad, teine keisririik, «Neue Rheinische Zeitung», keisririigi konstitutsioon.

KAPITALISMI ARENEMINE XIX SAJANDI 50—60-NDATEL AASTATEL.

12. peatükk.

INGLISMAA XIX SAJANDI 50—60-ndatel AASTATEL.

§ 42.

Euroopa 50-ndate aastate reaktsioon. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamist kindlustus Euroopas terveks aastakümneks r e a k t s i o o n — vanade, oma aja äraelanud tavade säilitamise ja toetamise poliitika, millega käis kaasas eesrindlike ühiskondlike liikumiste ja ideede mahasurumine.

Juhtivates kapitalistlikes maades, Inglismaal ja Prantsusmaal, langesid reaktsiooni peamised löögid töölistele. Inglismaal hävitati tšartistlike organisatsioonide jäänused. Preisi valitsus vangistas ja saatis Saksamaalt välja silmapaistvamad töölisliikumisest osavõtjad. 1852. aastal areteeriti paljudes maades enamik aktiivsemaid Kommunistide Liidu liikmeid, Marxi ja Engelsi poolehoidjaid. Kommunistide Liidus tugevnes kodanluse mõju alla sattunute rühm. Liidu edasine säilitamine polnud enam otstarbekohane ja 1852. aastal kuulutas Kommunistide Liit end Marxi ja Engelsi ettepanekul laialisaadetuks.

Marx ja Engels Inglismaal. Reaktsiooniperioodil, mis algas pärast 1848. aasta revolutsiooni, olid Marx ja Engels sunnitud Euroopa mandrilt lahkuma. Marx asus elama Londonisse, Engels Manchesteri. Marx ja Engels olid tihedalt seotud inglise tööliste massiliikumisega. Nad tegid väga suurt poliitilist tööd, relvastades töölisi revolutsioonilise teooriaga.

Marx elas oma perekonnaga rasketes tingimustes. Oli päevi, mil Marx ei saanud minna Briti Muuseumi (üks maailma suurimaid raamatute ja käsikirjade kogusid), sest tema ainuke tänavaülikond oli viidud pandimajja. «Kapitali» esimesed peatükid kirjutas Marx söögilaua taga, sest kirjutuslauda tal tollal ei olnud. Suure vaevaga õnnestus Marxil hankida kirjanduslikku tööd, ja sedagi sai ta trükis avaldada peamiselt Ameerika Ühendriikides. Ka Engels oli sel ajal ainelises kitsikuses, kuid aitas siiski jõudumööda Marxi. Marx talus puudust mehiselt ning leidis kõigest hoolimata jõudu ja aega töölisliikumise juhtimiseks.

Krimmi sõda ja Pariisi rahu 1856. aastal. Aastail 1853—1856 toimunud Krimmi sõda, mida Venemaa pidas Inglismaa, Prantsusmaa, Türgi ja nendega liitunud Sardiinia kuningriigi vastu, lõppes Venemaa lüüasaamisega. Pariisis 1856. aastal allakirjutatud rahulepingu järgi kaotas Venemaa osa Bessaraabiast, mis oli Venemaaga ühendatud 1812. aastal, samuti õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku. Krimmi sõja ajal tuli ilmsiks Venemaa mahajäämus, tema sõjaline nõrkus uutes tingimustes ja uue sõjatehnika kasutamise juures. Pärast lüüasaamist Krimmi sõjas nõrgenes tunduvalt tsaari-Venemaa mõju Euroopale. Langes Venemaa kui Euroopa sandarmi osatähtsus.

Venemaa lüüasaamine oli tõukeks 60-ndate aastate reformidele, mis olid päevakorda kerkinud Venemaa sisemise arenemise tulemusena.

Türgimaa sattus Pariisi rahu tulemusena veel suuremasse sõltuvusse Prantsusmaast ja Inglismaast.

XVI sajandist saadik vaevlesid Türgi ikke all kaks feodaalset vürstiriiki, Moldova ja Valahhia. Talupojad tõusid neis vürstiriikides korduvalt oma feodaalide, bojaaride ja türgi vallutajate vastu üles. Nende võitlus soodustas mõlema vürstiriigi elanikkonna kultuurilist ja poliitilist lähenemist.

1848. aastal toimus Valahhias revolutsioon, milles etendas tähtsat osa kodanlik tegelane, ajaloolane ning ajakirjanik Nicolae Bălcescu, kes sai revolutsioonilise valitsuse välisministriks. Bălcescu võitles talupoegade jaosmaaga varustamise ja üldise valimisõiguse eest. Pärast revolutsiooni lüüasaamist tuli Bălcescul oma ülejäänud elupäevad veeta välismaal.

Marx Briti Muuseumi raamatukogu lugemissaalis Londonis.

Pärast Krimmi sõda ühendati Moldova ja Valahhia Venemaa mõjutusel üheks, Türgist sõltuvaks riigiks, mida 1861. aastast peale nimetatakse Rumeeniaks. 1878. aastal sai Rumeenia iseseisvaks riigiks, tänu Venemaa võitudele aastail 1877—1878 Türgiga peetud sõjas.

Venemaa toetusel said tegelikult iseseisvaks ka serblased, kes varem sõltusid Türgist, kuigi nad olid korduvalt Türgi ikke vastu ülatuslikke ülestõuse korraldanud. 60-ndatel aastatel viidi Serbiast välja viimane Türgi garnison.

Majanduslik tõus Euroopas 50-ndatel aastatel. XIX sajandi 50-ndatel aastatel võis Euroopa tööstuses märgata elavnemist. Kiiresti arenes suurtööstus. Kapitalism tungis üha rohkem Euroopa mandri riikide põllumajandusse, talurahva kihistumine hoogustus. Tuhanded laevad, millest paljud olid juba aurulaevad, pidasid ühendust asumaadega. Kasvas raudteevõrk. Uus tõus tööstuses tõi kapitalismi tingimustes paratamatult kaasa uue kriisi.

1857.—1859. aasta kriis. 1857. aastal puhkes esimene ülemaailmne majanduskriis. Kriis algas Ameerika Ühendriikides, kandus sealt kohe Inglismaale ja haaras seejärel ka teised Euroopa riigid. Ameerika Ühendriikides kaasnesid kriisi algusega massilised pankade ja finants- ning tööstuskompaniide krahhid. 1857. aastal suleti 4900 ettevõtet. Kaupade hinnad langesid järsult. Kaubavahetus jäi soiku.

1858. aastal suurenes Inglismaal tööpuudus 1853. aastaga võrreldes rohkem kui seitsmekordselt. Töölisi, kes veel tööl olid, ekspluateeriti senisest rängemini.

Prantsusmaal kaasnes kriisiga samuti terve rea väike-ettevõtete laostumine, mille tagajärjeks oli tööstusettevõtete intensiivne suurendamine, kapitali kontsentreerumine ja tööpuuduse tunduv kasv.

1857.—1859. aasta kriis põhjustas töölisliikumise hoogustumist eesrindlikumates Euroopa riikides ja Ameerikas.

Inglismaa — «maailma töökoda». XIX sajandi keskel oli Inglismaa maailma tööstusriikide hulgas esikohal. Selleks ajaks oli Inglise puuvillatööstuses 30 miljonit mehhaanilist värtnat — kuus korda rohkem kui Prantsusmaal või Ameerika Ühendriikides. Linnaelanike arv tõusis Inglismaal 1870. aastaks 66 protsendile kogu elanikkonna üldarvust, seepärast nimetati Inglismaad tihti linnriigiks.

Parlamentaarne kord, mille juures võimul oli maa-aristokraatia ja kodanluse ladvik, kaitses kodanluse huvisid. Inglismaal valitsesid kordamööda t o o r i d e (tänapäeval nimetatakse neid konservatiivideks) ja v i i g i d e (nüüd liberaalid) partei. Konservatiivid olid rikaste maaomanike ja finantskodanluse partei. Sellesse parteisse kuulusid ka suurtöösturid. Liberaalide parteis olid juhtival kohal lordid, kuid partei poliitika määras tööstuslik suurkodanlus.

Hyde Park'is (Londonis) parlamendireformi nõudmiseks korraldatud tööliste miiting.

Hirmust töölisliikumise ees loobus inglise tööstuskodanlus võitlusest aristokraatidega. Ta leppis lordide ja kaubandusaristokraatia ülevõimuga ning eelistas tegutseda tooride ja viigide partei kaudu.

Inglise asumaad. Inglismaa vallutas palju asumaid ja kohtles nende maade elanikkonda äärmiselt julmalt. Austraalias ja Kanadas hävitasid inglased-kolonisaatorid barbaarselt põliselanikkonna. Kes kohalikest päriselanikest veel ellu oli jäänud, tõrjuti siserajoonidesse. Liites asumaid Briti impeeriumiga, kuulutasid inglased kogu maa Inglise valitsuse omanduseks. Tasmaaniast (suur saar Austraalia lähedal) viidi 1850. aastal viimased mõnisada ellujäänud päriselanikku viljatuile naabersaarekestele. Möödus ainult 10 aastat ja neil saartel suri viimne meessoost päriselanik. Aasta hiljem suri ka viimne naine.

Uus-Meremaal katsus kohalik elanikkond (m a o o r i d) maade haaramist takistada. Siis saatsid inglased kohale 20 000-mehelise sõjaväe, kes kolm aastat järjest maoorisid hävitas. Lühikese aja jooksul vähenes maooride arv 80 000 inimeselt 30 000 inimesele. Nendesse asumaadesse, kus kohalik elanikkond kiiresti hävis, voo-

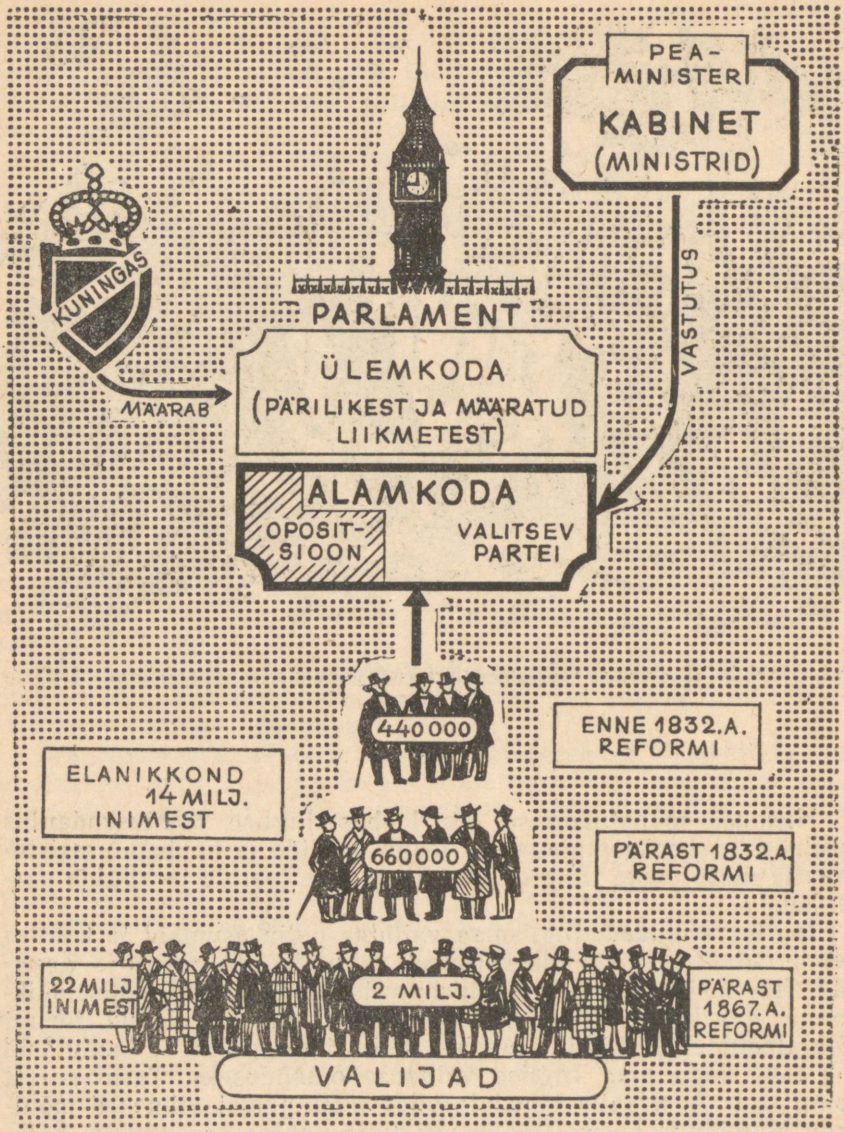

Inglismaa kõrgemad võimuorganid ja parlamendireformid.

las suurel hulgal ümberasujaid Inglismaalt. Neis väljasureva põlisrahvastikuga asumaades kasvas kiiresti valge elanikkond. Sellised asumaad tarvitasid palju inglise kaupu.

Valge rahvastikuga asumaad võitsid endale pikaajalise võit-

luse tulemusena teatava iseseisvuse. Neis asumaades kujunes kiiresti kapitalistlik põllumajandus. Nii haarasid Austraalias maa enda kätte suurlambakasvatajad, kes pidasid kümneid tuhandeid lambaid. Kanadas, kus metsi oli palju, palkasid ettevõtjad töölisi ja raiusid metsi müügiks. Nendes asumaades tekkisid ka suured teraviljamajandid. Kapitalistliku põllumajanduse kõrval hakkas arenema ka kapitalistlik suurtööstus.

Töölisliikumine Inglismaal. 1867. aasta reform. Pärast tšartismi lüüasaamist alanud tööstusliku tõusu perioodil omandas inglise töölisliikumine majandusliku iseloomu. Paljud endised tšartistlikust liikumisest osavõtjad loobusid nüüd poliitilisest tegevusest. Ühed neist said heapalgalise koha mõnes riigiasutuses või eraettevõttes, teised astusid ametiühingute teenistusse. Töölisliikumise põhivormiks said *treidjuunionid* (ametiühingud), mis ühendasid ainult tööliste kvalifitseeritud ladvikut. Iga kutseala töölistel (näiteks masinistidel, õlitajatel, kütjatel) olid omaette ametiühingud. 50-ndatel aastatel oli Inglismaal 1600 treidjuunioni. Mõnikord oli ühes ja samas linnas ühe ja sellesama elukutsega töölistel mitu treidjuunioni.

Treidjuunionide koondumisele aitas kaasa 1857.—1859. aasta kriis. 1860. aastal moodustati Londonis nõukogu, mis ühendas kõik Inglismaa pealinna treidjuunionid. Marx oli sidemetes Londoni nõukogu juhtidega. Tema mõjul muutus Londoni nõukogu tähtsaks üleinglismaalise töölisliikumise poliitiliseks keskuseks ja arendas võitlust valimisõiguse reformi eest. Sellest võitlusest võttis elavalt osa ka I Internatsionaal, mida juhtisid Marx ja Engels.

Suur tähtsus oli tööliste miitingutel (koosolekutel), millele sageli kaasnesid kokkupõrked politseiga.

1867. aastal viidi läbi teine parlamendireform. Valimistsensust alandati. Valijate arv suurenes. Kuid enamik töölisi (töölised, kellel polnud omaette korterit) ja väikerentnikud maal jäid ikkagi valimisõigusest ilma.

12. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Inglismaa on see riik, kus XVII sajandil toimus kodanlik revolutsioon, XVIII sajandil aga algas tööstuslik pööre. XIX sajandi keskpaigaks oli Inglismaast saanud kõige eesrindlikum tööstusriik, «maailma töökoda».

Lääne-Euroopa majanduslik tõus XIX sajandi 50-ndatel aastatel toimus poliitilise reaktsiooni tingimustes.

1857.—1859. aasta ülemaailmne kriis kutsus esile töölisliikumise elavnemise. Marx oli ühenduses treidjuunionide eesrindlikumate liikmetega, kelle hulgas ta tegi poliitilist selgitustööd.

Teine parlamendireform (1867. aastal) laiendas küll kodanluse valimisõigust, kuid enamik töölisi jäi endiselt ilma hääleõiguseta.

Kapitalism tõi ränki kannatusi inglise töölistele ja asumaade rahvastele, keda rööviti, jäeti ilma maast, mõnel puhul aga lihtsalt hävitati.

Küsimusi kordamiseks.

1. Kelle vastu oli peaasjalikult suunatud 50—60-ndate aastate reaktsioon? Mille poolest erineb see reaktsioon Euroopat pärast Viini kongressi laastanud feodaalsest reaktsioonist?
2. Miks nimetati Inglismaad XIX sajandi keskel «maailma töökojaks»?
3. Milles avaldus XIX sajandi keskel Inglismaa majanduslik üleolek teistest riikidest?
4. Millised nähtused olid iseloomulikud 1857. aasta majanduskriisile?
5. Millised olid teise parlamendireformi tulemused?
6. Mida tehti India, Austraalia ja Kanada põliselanikkonnaga?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

Nimetage peamised nähtused, mis iseloomustavad kapitalismi ajal esinevaid majanduskriise. Tooge nende nähtuste kohta näiteid (8. ja 12. peatüki alusel).

13. peatükk.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID PÄRAST ISESEISVUSSÕDA. KODUSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS.

§ 43. AMEERIKA ÜHENDRIIGID KAHE REVOLUTSIOONI VAHEAJAL.

Ameerika Ühendriigid pärast iseseisvussõda. Iseseisvussõja tulemusena moodustasid 13 endist Inglise asumaad esimese iseseisva riigi Põhja-Ameerikas — Ameerika Ühendriigid. Kuid majanduslikult sõltusid Ameerika Ühendriigid veel kaua Euroopa enamarenenud riikidest. Euroopast veeti Ameerikasse tööstustooteid, Ameerika Ühendriikidest aga toodi Inglismaale ja teistesse Euroopa riikidesse masinalise tekstiilitööstuse tähtsaimat toorainet — puuvilla. Puuvilla kasvatati Ameerika Ühendriikide lõunaosa orjapidajate istandustes orjade töövaevaga. Tekstiilitööstuse tormiline arenemine Inglismaal, Prantsusmaal, Venemaal, Preisimaal ja teistes Euroopa riikides ning Ameerika Ühendriikide põhjaosas nõudis palju puuvilla. Puuvillahinnad olid kõrged. Puuvillakasvatamine oli tulus isegi ebatootliku orjatöö abil. Orjapidajad haarasid enda kätte määratu suuri uusi maa-alasid Ameerika Ühendriikide viljakas edelaosas.

XIX sajandi esimesel poolel olid Ameerika Ühendriikide valit-

suse eesotsas orjapidajad. Peaaegu kõik Ameerika Ühendriikide presidendid, alates iseseisvussõjast XVIII sajandil kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani, olid orjapidajad. Kodanlus loovutas riigiasjade juhtimise alandlikult orjapidajatele. Ameerika ärimeheddpoliitikud võpatasid orjapidajate iga ähvarduse puhul. Ameerika kodanlikud demokraadid andsid orjapidajatele võrdlemisi kergesti järele kõigis tähtsamates poliitilistes küsimustes. Ametlikult olid Ühendriigid demokraatlik riik, kus kõrgem võim kuulub rahvale. Kuid orjapidajad ja ka ameerika kodanlus kasutasid seda petlikku silti ainult varjuks. Kapitalistliku korra ajal, kui vabrikud, tehased ja maa on kodanluse omanduses, ei ole olemas tõelist demokraatiat ja rahvahulkadel tuleb võidelda selle eest, et kasutada demokraatlikke institutsioone, näiteks parlamentaarset korda, oma huvides. Kapitalistid rõhuvad töörahva hulki rängalt ka kodanliku demokraatia ajal. Üsna vilets oli töörahva hulkade olukord Ameerika Ühendriikides, kus ebainimlikult ekspluateeriti mitte ainult palgatöölisi, vaid ka neegerorje.

Ameerika Ühendriikide vallutuspoliitika ja röövsõjad. Ameerika kodanlus ja orjapidajad rõhusid Ameerika Ühendriikide rahvahulki, eriti selle «värvilist» elanikkonda (neegreid ja indiaanlasi) ning püüdsid ühtlasi haarata enda kätte võimalikult rohkem võõraid maid. Kõigepealt hakkasid nad hävitama indiaanlasi, et anastada indiaanlaste maid. «Ainult surnud indiaanlane on hea indiaanlane,» väitsid indiaanlastega võitlevad Ameerika kindralid. Üks kaunis levinud indiaanlaste hävitamise viis oli järgmine: indiaanlaste küla lähedusse poetati maha tekke. Indiaanlased, kes ei aimanud midagi halba, võtsid need tekid kasutusele. Peagi hakkasid indiaanlased hulgaliselt rõugetesse surema, sest ameeriklased olid neis tekkides varem hoidnud rõugehaigeid või rõugetesse surnuid. Niisiis rakendasid ameerika militaristid juba XIX sajandil mõningaid koletuid bakterioloogilise sõja võtteid.

Indiaanlaste maa anastamisel asustasid Ameerika võimud terveid indiaani hõime sisemaa viljatutesse mägedesse, kõrbetesse ja soodesse. «Pisarate ja murede teeks» nimetasid kaasaegsed teed, mida mööda etappide kaupa aeti ümberasustatavaid indiaanlasi. Suur osa ümberasustatavatest, eriti naisi ja lapsi, hukkus teel.

Monroe doktriin. 1823. aastaks olid peaaegu kõik Ladina-Ameerika asumaad kuulutanud end iseseisvaks. Ameerika Ühendriike valitsevad kapitalistid ja orjapidajad püüdsid asuda nende uute riikide seas valitsevale kohale. 1823. aastal saatis Ameerika Ühendriikide president Monroe, kes ise oli suur orjapidaja, Kongressile läkituse, milles ta teatas, et Ameerika Ühendriigid ei luba ühelgi Euroopa riigil Põhja- ega Lõuna-Ameerikas luua endale üksköik milliseid uusi asumaid. Seejuures ei teatatud aga läkituses, et ka Ameerika Ühendriigid ise loobuvad vallutuspüüetest. Monroe läkituse olemust väljendati sõnadega: «Ameerika ameeriklastele», s. t. kogu Ameerika Ameerika Ühendriikidele.

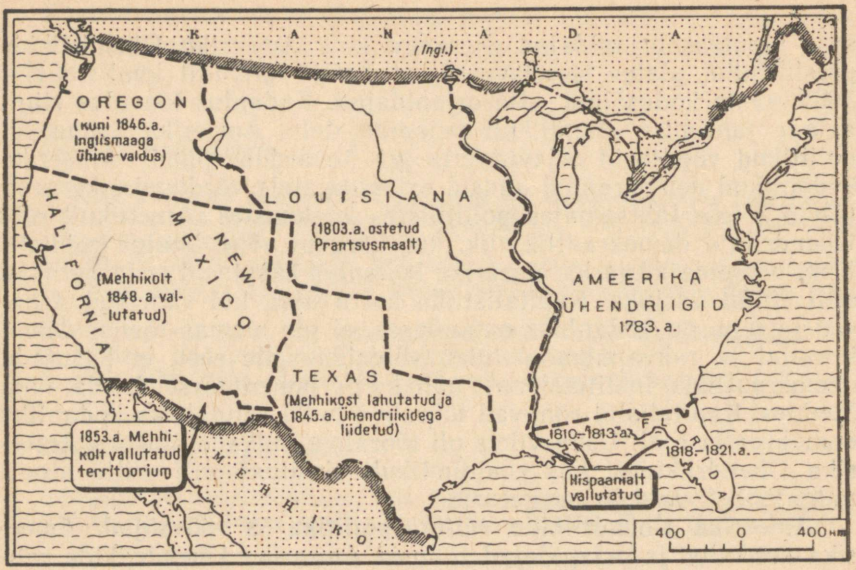

Ameerika Ühendriikide territooriumi kasv XIX sajandi esimesel poolel.

Edaspidi viitasid Ameerika Ühendriikide kapitalistid võõraid maid haarates tavaliselt Monroe doktriinile [1], kuigi haaratud ala tihti asus Ameerikast hoopis kaugel, näiteks Filipiinid ja Havai saared.

Rossi koloonia. 1839. aastal loobus Vene tsaar Nikolai I Ameerika Ühendriikide survel ühest Vene valdusest Põhja-Ameerikas. Venemaale Kalifornias kuulunud Rossi koloonia, mis oli asutatud venelaste poolt avastatud ja rahvastatud Alaska varustamiseks toiduainetega, müüdi Ühendriikide alamale Satterile. Varsti pärast seda leiti Kalifornias selle endise Vene valduse territooriumil tolle aja kõige rikkamad kullalademed maailmas.

Texase vallutamine ja sõda Mehhikoga. 1845. aastal haarasid Ameerika Ühendriigid laialdase maa-ala Texase, mis oli juba varem Ameerika Ühendriikide orjapidajate sepitsuste tõttu Mehhikost lahku löönud. Jätkates vallutusi lõunas, tungisid Ameerika Ühendriigid järgmisel, s. t. 1846. aastal kallale oma nõrgale naaberriigile Mehhikole ja said pärast kaks aastat kestnud röövsõda saagiks määratu suured alad — New Mexico ja Kalifornia.

Ameerika Ühendriikide vallutuspoliitika Vaiksel ookeanil ja Panama maakitsusel. Juba XIX sajandil hakkasid Ameerika Ühendriigid ajama vallutuspoliitikat India ja Vaiksel ookeanil. Kui inglased tungisid kallale Hiinale ja sõlmisid röövsõja tulemusena

[1] Doktriin — õpetus, teooria.

Neegerorjade müümine oksjonil.

hiinlastega ebavõrdse lepingu, siis sõlmisid Ameerika Ühendriigid Hiinaga samasuguse lepingu, mis võimaldas seda riiki paljaks riisuda.

1853. aastal saatsid Ameerika Ühendriigid oma sõjalaevad Jaapanisse. Ameerika aurufregattide suurtükkide ähvardusel oli Jaapan sunnitud alistuma ja Ameerika Ühendriikidega ebavõrdse lepingu sõlmima.

1846. aastal saatsid Ameerika Ühendriigid oma väed Kolumbia vabariigile kuuluvale Panama maakitsusele, kuhu nad kavatsesid kaevata kanali Atlandi ookeani ühendamiseks Vaikse ookeaniga.

Sajandi teisel poolel saatsid Ameerika Ühendriigid, võideldes Panama maakitsuse valitsemise ja ülevõimu pärast Ladina-Ameerika riikides, oma sõjalaevad ja merejalaväe rohkem kui 50 korral Ladina-Ameerikasse. Seejuures kukutati ameeriklastele sobimatud võimud ja pandi nende asemel valitsema oma käsilased. Rahva vastupanu mahasurumiseks kasutasid intervendid Ameerika Ühendriikide sõjaväge ja laevastikku.

Lääne asustamine. Rahvusliku turu tekkimine. Viletsus ja tööpuudus sundisid paljusid talupoegi ja töölisi Euroopast ümber asuma Põhja-Ameerikasse. Ümberasujad lootsid leida tööd või võimaluse hakata elama «vabadel» maadel. Üldse rändas Euroopast XVIII sajandi lõpust kuni 1860. aastani Ameerikasse välja üle 5 miljoni inimese.

Kuid tööliste julm ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides kihutas üha uusi tööliste hulki Kirde tööstuskeskustest indiaanlaste maadele, läände. Läände liikus asunikke kahest suunast: Lõunast tulid rikkad istandusteomanikud oma orjadega, põhjaosariikidest aga kehvikud, kes unistasid maatüki omandamisest ja oma majapidamise sisseseadmisest. Esitame ühe kirjelduse kehvikute ümberasumisest läände: «Mees aisade vahel heitis rihma üle õla ja hakkas vedama vankrit, poeg aitas isa. Naine istus vankril, vanaeit aga sammus püssi kandes ja lehma enda järel tirides.» Lõunas haarasid maa enda kätte istanduseomanike relvastatud jõugud, kes ei lasknud farmeritel maad omandada. Farmerid seevastu nõudsid Lääne maade tasuta väljajagamist väikeste maatükkidena. Kehvikud, kel ei olnud raha maa ostmiseks, haarasid maatükke ilma selleks luba hankimata.

Juba algusest peale valitses Lääne uusasukate vahel varanduslik ebavõrdsus. Osa neist oli paremini varustatud loomade, põllutööriistade, toiduainetega jne. Teised elasid väga vaeselt, tegid jõukamatelt farmeritelt laenu ja tasusid oma võla sageli tööga. Seal, kus ühendusepidamiseks leidus ainult hobuseradasid ja maapõhjaga teid, olid Lääne farmerite majapidamised põhiliselt naturaalse iseloomuga. Kuid seoses tööstusliku pöördega kasvasid linnad, paranesid teeolud, rajati laevatatavad kanalid, tekkisid kohalikud turud. Lääs hakkas Mississipi jõge mööda orjanduslikke lõunaosariike varustama põllumajandus- ja loomakasvatussaadustega.

XIX sajandi 40—50-ndateks aastateks oli Ameerika Ühendriikide majanduse juhtivaks jõuks kujunenud suurtööstus. Tööstusliku pöörde lõpulejõudmine ja raudteede ehitamine, mis algas 30-ndatel aastatel, kiirendasid farmerite naturaalmajapidamiste muutumist kaubamajanditeks, kohalikud turud liitusid ühtseks üldrahvalikuks turuks.

Orjapidamine Põhja-Ameerika lõunaosariikide istandustes. Viljaka maa ja sooja kliimaga lõunaosariikides oli tulus rajada laialdasi puuvillaistandusi, mille harimiseks kasutati neegerorjade tööd. Vabrikutööstus ei arenenud siin peaaegu üldse. Puuvillaistandused, kus neegerorje raske tööga kurnati, laienesid Läänes uue maa arvel, mida järjest kasutusele võeti.

Kui istanduseomanik vajas orje, võis ta neid osta nagu loomi või tarbeesemeid. Ajalehed kubisesid sellistest kuulutustest: «Müüa suurepärased neegrid: noor naine, kes oskab keeta, pesta ja triikida, ning tema neli last — 12-aastane poiss, 9-aastane poiss, 5-aastane tüdruk, kes oskab õmmelda, ja 4-aastane tüdruk.» Orje müüdi tervete perekondadena, kuid sagedamini siiski üksikult.

Orjapidajad kohtlesid orje väga toorelt. Orje peeti ahelais, peksti piitsaga. Ori ei pidanud istanduses tavaliselt vastu üle 7—10 aasta, siis ta suri.

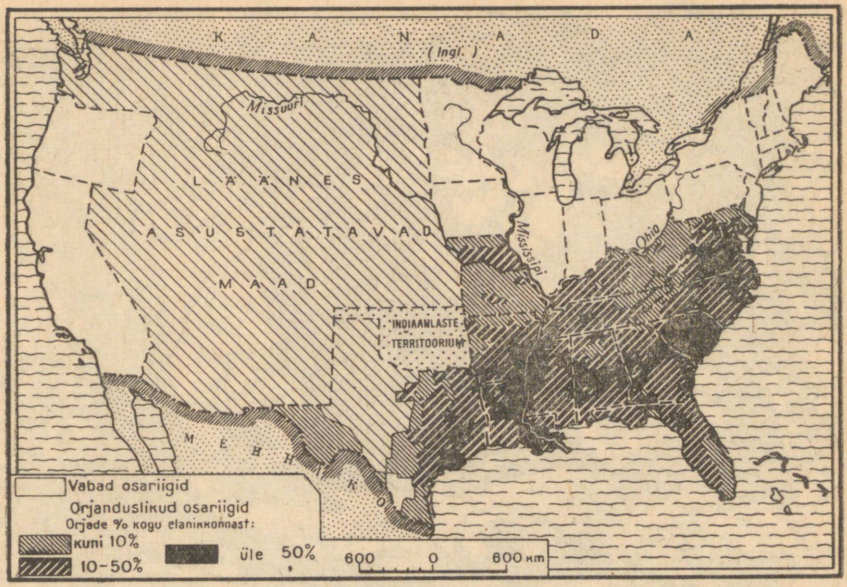

Orjapidamise levimine Ameerika Ühendriikides 1860. aastaks.

Orjad võitlesid oma vabaduse eest ja korraldasid sageli ülestõuse. Eriti suur oli 1831. aastal Virginias Nat Turneri juhtimisel puhkenud ülestõus. Turner oli osav meister, ta oskas valmistada paberit, püssirohtu ja saviesemeid. Turner seadis endale eesmärgiks vabastada neegerorjad ja alustas ülestõusu. Kirved ja vikatid relvadeks, liikusid ülestõusnud istanduseomanikke tappes ja neegreid vabastades ringi. Kuid organisatsiooni ja tegevuskava puudumise tõttu lõppesid neegrite väljaastumised kaotusega. Nat Turner ja kakskümmend tema kaaslast hukati.

Pärast Turneri ülestõusu mahasurumist pidasid orjapidajate salgad ja nende käsilased verekoertega jahti põgenenud neegritele. Kes kätte saadi, see tapeti. Kahele valitsusvägede kindralile tehti ülesandeks põgenenud orjad kinni püüda ja maha lasta. Teiste orjade hirmutamiseks pisteti tapetud neegrite pead teibasse. Turneri ülestõus oli üks paljudest orjade väljaastumistest, kes võitlesid oma vabaduse eest.

Tööliste ekspluateerimine Ameerika Ühendriikides. Töölisliikumine. Sel ajal kui Ameerika Ühendriikide lõunaosas arenes orjapidamine, kasvas põhjaosas vabrikutööstus, eriti puuvillatööstus. 1860. aastaks oli Ameerika Ühendriikide tööstuses ja transpordis 1 800 000 palgatöölist ja farmides 800 000 töölist. XIX sajandi esimesel poolel moodustasid suure osa tekstiilitööstuse töölistest poi-

Nat Turner kutsub orje ülestõusule.

sid ja tüdrukud. 9—10-aastased lapsed töötasid 12—13 tundi päevas.

Vabrikutööliste streike toimus Ameerika Ühendriikides sageli. 50-ndail aastail tekkisid seal esimesed marksistlikud organisatsioonid. Ameerika Ühendriikidesse asus elama Kommunistide Liidu liige Weydemeyer, kes oli osa võtnud Saksa 1848. aasta revolutsioonist ja oli Marxi isiklik sõber. Kuid Weydemeyeri katsed luua massiline marksistlik partei ebaõnnestusid. Oli raske luua Ameerika Ühendriikides sotsialistlikku parteid, kes pooldab tootmisvahendite ühiskondlikku omandust, sest paljud töölised unistasid maatüki omandamisest Läänes.

§ 44. KODUSÕJA KÜPSEMINE JA ALGUS AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Abolitsionistid. Orjuse vastu peetavasse võitlusse, mida senini olid pidanud peaasjalikult ainult orjad, astusid XIX sajandi 30-ndatel aastatel abolitsionistid[1] — töölised, farmerid ja ees-

[1] Sõna «abolitsionist» on tuletatud ingliskeelsest sõnast *abolish*, mis tähendab kaotamist, hävitamist (antud juhul orjapidamise hävitamist).

rindlik kodanlus, neegrid ja valged, kes nõudsid orjapidamise viivitamatut kaotamist.

Kirglikult võitles oma orjastatud rahvuskaaslaste vabaduse eest Frederick Douglass. Douglass oli nooruses ise ori olnud ja orjapõlve õudusi tunda saanud. Istanduseomanik oli Douglassi kui sõnakuulmatu orja andnud oma tooruse poolest kuulsa orjade «taltsutaja» kätte. Kuid Douglassil õnnestus põgeneda Põhja. Kogu oma elu pühendas Douglass võitlusele orjapidamise vastu. Ta õpetas ja organiseeris neegreid.

Frederick Douglass.

Abolitsionistid organiseerisid niinimetatud «maa-aluse raudtee», s. t. salaagentide aheliku (peamiselt farmeritest), kes andsid põgenenud orjadele peavarju ja toimetasid neid ühest «jaamast» teise kuni Kanada piirini, sest Kanadas polnud orjapidamist. Eriti kuulsaks sai Harriet Tubman. Ta sündis orjana Marylandis ja põgenes orjusest Põhja. Kanadast käis ta 19 korda salaja Lõunas, et aidata neegritel põgeneda. Ta saatis isiklikult Põhja ligikaudu 300 orja. Istanduseomanikud määrasid Tubmani pea eest 40 000 dollarit tasu, kuid ta jätkas kartmatult orjuses vaevlevate õnnetute neegrite abistamist.

Harriet Tubman.

Paljud abolitsionistid langesid orjapidajate käe läbi. Kõige järjekindlamat võitlust orjanduse vastu pidasid siiski ameerika töölised-marksistid.

John Browni ülestõus. Aastail 1854—1856 käis Läänes äsja asustatud Kansase territooriumil istanduseomanike ja farmerite vahel tõeline sõjategevus. Võitjaks jäid küll farmerid, kuid Ameerika Ühendriikide valitsus saatis Kansasesse sõjaväe ja aitas istanduseomanikud uuesti võimule. See

John Brown.

näitas Ameerika Ühendriikide rahvahulkadele, et orjapidamist ei keelata niikaua, kui valitsus on orjapidajate käes.

1859. aastal puhkesid lahingud Virginias. Seal püüdis väljapaistev abolitsionist farmer John Brown korraldada orjade ülestõusu. Brown kavatses kindlustada end Alleghany mägedes ja hakata siis organiseerima ülestõusu istandustes. Ühel pimedal ning vihmasel õhtul läks Brownil korda vallutada valitsuse arsenal väikeses Harpers Ferry linnakeses Virginia ja Marylandi osariigi piiril. Kogu Browni salk koosnes 23 mehest, kaasa arvatud tema ise, tema kolm poega ja kaks väimeest. Neegreid oli salgas viis. Otsekohe saatis Brown mehi oma salgast naaberistanduste orje vabastama ja orjapidajaid pantvangideks võtma.

Üldist ülestõusu ei õnnestunud Brownil siiski korraldada. Järgmiseks õhtuks jõudis pealinnast (Washingtonist) kohale sõjaväegi ja Browni salk hävitati peaaegu täielikult. Raskesti haavatud Brown võeti vangi, toimetati kanderaamil kohtusse ja mõisteti

John Browni salk võitleb valitsusvägedega.

Ameerika «demokraatliku» kohtu poolt surma poomise läbi. Haige ja haavatud Brown tassiti võllase alla.

«Mina, John Brown, olen nüüd täiesti veendunud, et üksnes veri uhub ära selle patuse maa suure kuriteo,» kirjutas mehine Brown hukkamise eelõhtul orjapidamise kohta.

Browni eeskuju kutsus esile orjade liikumisi ka teistes paikkondades. Nende ülestõusude puhul kirjutas Marx: «Minu arvates on käesoleva aja kõige suurematek sündmusteks maailmas ühelt poolt Ameerika orjade liikumine, mis algas [John] Browni surmaga, ja teiselt poolt — orjade liikumine Venemaal.» [1] Venemaast rääkides pidas Marx silmas pärisorjuslike talupoegade ülestõuse.

Vabariikliku partei moodustamine. Abraham Lincoln. Juba Kansases toimunud võitluse ajal, 1854. aastal, asutati Ameerika Ühendriikides vabariiklik partei, tööstuskodanluse ja farmerite bloki (liidu) huvide kaitsja. Selle parteiga ühinesid ka töölised. Juhtiva koha sai vabariiklikus parteis kodanlus. Vabariiklik partei nõudis kõigi Lääne maade avamist farmeritele tasuta ümberasumiseks ja orjuse piiramist ning järkjärgulist kaotamist. Vabariiklaste silmapaistvaks juhiks oli Abraham Lincoln.

Abraham Lincoln (1809—1865) sündis vaese farmeri-asuniku perekonnas Kentuckys. Tema isa ei osanud isegi lugeda. Rikas naaberistanduse omanik ei sallinud Lincolnite perekonda, sest nad sõbrutsesid neegritega, ja hakkas neid taga kiusama. Lincolni isal tuli farm maha müüa ja liikuda edasi läände, uude ümbrusse. Noor Abraham oli isa asendamatu abiline, tubli tööinimene ja tunnustatud jõumees. Kogu ümbruskonnas polnud teist, kes oleks suutnud lüüa kirve nii sügavale puusse kui Abraham. Nooruses vahetas Lincoln mitu korda elukutset, töötas sellina poes ja parvetajana Mississipi parvedel. Ümbruskonna lugupidamise võitnud Lincoln valiti postmeistriks. Lincoln valmistus advokaadieksamiks, sooritas edukalt eksami ja hakkas töötama advokaadina. Seejärel valiti Lincoln Kongressi liikmeks. Kogu maa jälgis äärmise tähelepanuga Lincolni kõnesid, mis ta pidas orjapidamise pooldajate vastu. Lincolni võitlus orjapidamise kaotamise eest kindlustas talle tööliste, farmerite ja kodanluse eesrindlikuma osa poolehoiu.

Orjandusliku Lõuna mäss. 1860. aastal valiti Lincoln vabariiklaste partei kandidaadina presidendiks. Orjapidajad vastasid Lincolni valimisele mässuga. 1860. aastal teatas Lõuna-Carolina osariik, et ta lööb Unioonist lahku. Seejärel astusid Unioonist välja ka teised orjanduslikud osariigid. Orjapidajad kogunesid oma kongressile, moodustasid valitsuse ja valisid presidendiks rikka istanduseomaniku kolonel Davise. «Meie uue valitsuse nurgakiviks on,» teatas mässajate kongressil Konföderatsiooni (nii nimetati lahkulöönud osariikide ühendust) asepresident, «sügav veendu-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. XXII, стр. 474.

Abraham Lincoln oma pojaga.

mus, et neeger ei ole võrdne valge inimesega, et orjus ... on neegrite normaalne seisund.» Lõunaosariigid alustasid mässu inimest häbistava orjuse kaitseks.

Nüüd oli Põhja-Ameerikas kaks presidenti, kaks Valget Maja, kaks kongressi ja kaks sõjaväge, sest lõunaosariikide kongressi üheks esimeseks sammuks oli otsus formeerida 100 000-meheline sõjavägi. **1861.** aasta aprillis algas Põhja ja Lõuna vahel sõda.

Kodusõja põhjused. Neli aastat, **1861.** aastast kuni **1865.** aastani leegitses Ameerika Ühendriikides kodusõda. See oli äge klassivõitlus, kodanlik revolutsioon, mille käigus maa lõhenes kaheks omavahel sõdivaks pooleks. Kodusõda oli kokkupõrge eesrindliku tööstusliku Põhja ja mahajäänud orjandusliku Lõuna vahel. Seal, kus valitses orjus (orjus aga valitses kõikjal Lõunas), s. o. suurel osal kogu riigi territooriumist, toimus põllumajanduse ja tööstuse arenemine väga pikkamööda. Orjad ei olnud huvitatud maa hoolikast harimisest. Maad hariti Lõunas tavaliselt kõplaga, isegi atra kasutati harva. Istanduste maa kurnati kiiresti välja, metsad raiuti maha.

Töölised ja farmerid võitlesid orjapidamise vastu, sest orjapidamine halvendas nende elutingimusi. Farmerid nõudsid maade tasuta väljajagamist, istanduseomanikud aga olid selle vastu. Kodanluse eesrindlikumad ringkonnad olid orjapidamise vastu, sest orjanduslik Lõuna tarbis vähe tööstuskaupu ja orjuse edasine püsimine ähvardas kogu maad mahajäämisega teistest kapitalistlikest riikidest.

Seega oli kodusõja peamiseks põhjuseks kokkupõrge kahe tootmisviisi vahel, orjatöö ja palgatöö süsteemi vahel. See oli võitlus võimu pärast orjapidajate ja kodanluse vahel, keda toetasid Põhja rahvahulgad. Kuid kodanluse hulgas oli ka selliseid kihte, nagu näiteks Põhja tekstiilivabrikandid, kes kartsid suhete katkestamist Lõunaga. Nende vabrikud oleksid sel juhul Lõuna puuvilla sisseveo lakkamise tõttu seisma jäänud, mis omakorda oleks põhjustanud nende kasumite vähenemist.

§ 45. KODUSÕDA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES.

Põhja ja Lõuna jõud. Sõja algus. Põhjaosariikides oli arenenud tööstus ja tihe raudteevõrk. Elanikke oli seal 1860. aastal 22 miljonit. Lõunas elas 9 miljonit inimest, nende hulgas üle 3 miljoni orja. Tööstus oli Lõunas arenenud väga nõrgalt. Lõuna orjapidajad teadsid, et nad pikalevenivas sõjas põhjalasi võita ei suuda. Nad lootsid välismaiste interventide, Inglise ja Prantsuse vägede toetusele. Inglise ja prantsuse kodanlus oleks meeleldi kõrvaldanud oma võistleja, tööstuslikud põhjaosariigid ja muutnud Ameerika oma asumaaks. Inglise valitsus oli valmis interventsiooni alustama (sõjavägigi oli juba saadetud Kanadasse, Ameerika Ühendriikide piiride lähedusse). Kuid inglise töölised korraldasid mitu mõjukat protestimeeleavaldust ja ajasid interventsiooniplaanid nurja. Üksijäänud Prantsusmaa ei riskinud välja astuda.

Kui kodusõda oli täies hoos, saatis Venemaa Põhja-Ameerikasse kaks eskaadrit, ühe Kroonlinnast Atlandi ookeani kaudu New Yorki, teise Kaug-Idast San Franciscosse. Vene eskaadrite saabumine tähendas Põhja poliitilist toetamist.

Kodusõjast võttis osa ka venelasi, nagu näiteks Turtšaninov. Ta oli Peterburis hiilgavalt lõpetanud Kindralstaabi Akadeemia ja talle oli kindlustatud kiire tõus teenistusredelil. Kuid Turtšaninov läks erru ja sõitis Londonisse, kus ta kohtus Herzeniga; seejärel aga asus ta Ameerika Ühendriikidesse ning hakkas seal raudteid ehitama. Kui algas kodusõda, läks Turtšaninov Chicago vabatahtlike rügemendi ülemana rindele. Lahingutes paistis ta silma. Kuna ta vabastas neegreid ja võttis neid oma rügementi, siis sattus ta kindralite viha alla, kes salaja hoidsid lõunalaste poole. Turtšaninov anti sõjakohtu alla, kes otsustas temalt aukraadi ära võtta ning ta armeest kõrvaldada. Kuid Lincoln tühistas kohtuotsuse ja ülendas Turtšaninovi brigaadikindraliks. Pärast seda võttis Turtšaninov edukalt osa veel mitmest lahingust lõunaosariikide vastu.

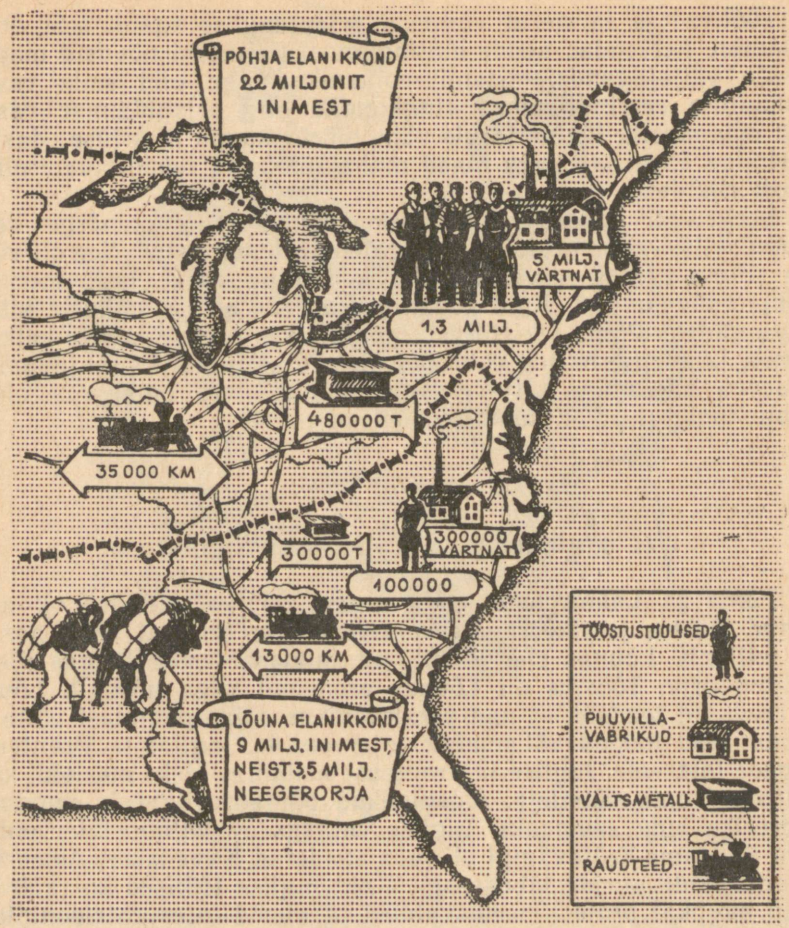

Tööstuslik Põhi ja orjanduslik Lõuna kodusõja eelõhtul.

Sõja käik. Kaks korda tungisid lõunalased peaaegu Washingtoni, kuid põhjalastel õnnestus neid tagasi tõrjuda. Põhjalased koostasid lõunalaste rõngasse haaramise plaani («boamao ümberhaaramise» plaan). Marx ja Engels tõendasid oma artiklites, et see plaan ei ole õnnestunud, sest boamao keha võidakse ükskõik millisest kohast läbi lõigata, et võidu saavutamiseks on vaja tungida sügavale vaenlase tagalasse, lõigata läbi raudteemagistraalid Georgia osariigis ja eelkõige tõmmata Lõuna neegerorjad kaasa kodusõja võitlustandritele. Marx ja Engels arvasid, et võidu

saavutamiseks peavad põhjalased tingimata üle minema revolutsioonilistele võitlusviisidele, kõigepealt aga kaotama orjapidamise.

Põhja väejuhatus pidas sõda kõhklevalt, ette võtmata suuremaid pealetungioperatsioone. Põhja töölised ja farmerid hakkasid protesteerima niisuguse ara sõjapidamisviisi vastu. Üle kogu Ameerika Ühendriikide, alates põhjas asuvast Maine'i osariigist kuni kauge läänepoolse Kaliforniani, veeres rahulolematuse laine. Rahvas nõudis otsustavamat sõjapidamist ja lõpu tegemist orjapidamise pooldajate propagandale, mida Põhjas tehti avalikult, isegi ajalehtede kaudu.

Põhja kapitalistid ostsid Lõunast salakaubana puuvilla ja müüsid mässajatele relvi. Põhja kodanlus ei julgenud kaotada orjust, sest ta kartis, et pärast orjade omamise õiguse kaotamist võib Põhjas alata tööliste liikumine, mis taotleb ka kapitalistide omandiõiguse kaotamist vabrikutele ja tehastele.

Samal ajal kui töölised sooritasid kodusõja rinnetel vapruse imesid, surus Ameerika Ühendriikide valitsus tagalas sõjaväe abil karmilt maha seppade, valajate ja teiste tööliste majanduslikud streigid.

Ameerika rahval — töölistel ja farmeritel — tuli võidelda niihästi Lõuna orjapidajate kui ka nende orjapidajate salajaste poolehoidjate vastu, keda Põhja kodanluse hulgas oli rohkesti. Lõunalaste salaagente hüüti «vaskussideks», sest see mürgine roomaja püüab end samuti varjata enne ohvri kallale sööstmist.

«Vaskussid» (orjapidamise salajased pooldajad).
Karikatuur.

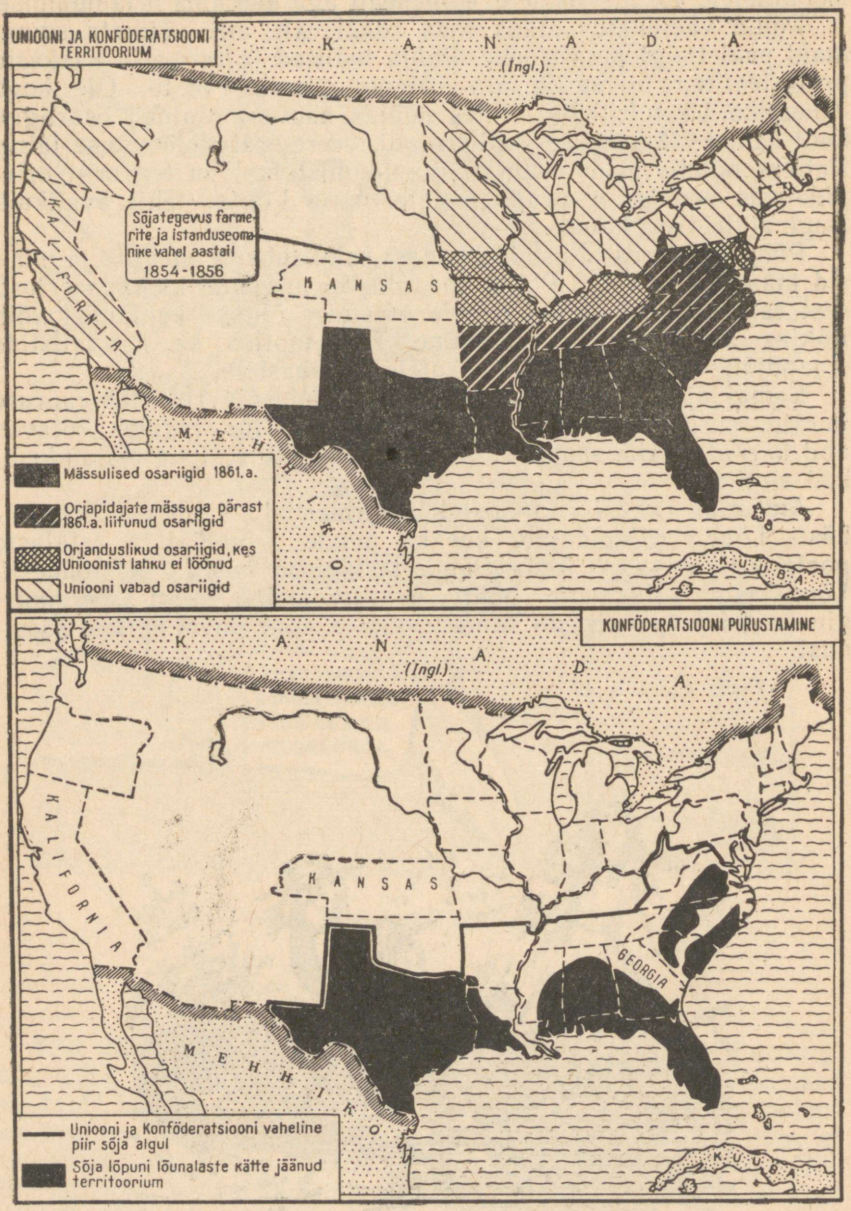

Kodusõda Ameerika Ühendriikides aastail 1861—1865.

Üleminek revolutsioonilisele sõjale. Murrang sõjas saabus siis, kui Põhja valitsus läks rahva massiliste väljaastumiste survel üle otsustavatele sammudele.

1862. aastal kinnitas president Abraham Lincoln rahvahulkade mõjutusel homesteadi seaduse, s. o. seaduse maatükkide tasuta jagamise kohta Lääne tohutust asustamata maade tagavarast kõigile, kes seda harida soovisid.

Töölised, farmerid ja sõdurid nõudsid orjapidamise kaotamist. Iga päev voolas väeosade laagripaikadesse kokku orje, kes olid oma isandate juurest põgenenud. Kui peremehel õnnestus põgenenud neegrit tabada, ootas põgenikku peks, sageli isegi surm. Sõdurid võtsid põgenenud orjad oma kaitse alla ega andnud neid orjapidajatele välja. Mõnedes väeosades hakkas langema distsipliin. 22. septembril 1862 kirjutas Lincoln viimaks alla valitsuse teadaandele, milles kuulutati, et kui mässajad ei lõpeta vastupanu, siis saavad kõik mässulistes osariikides ja rajoonides elavad orjad alates 1. jaanuarist 1863 vabaks. Pärast neegrite vabastamise kohta käiva eelteate allakirjutamist ütles Lincoln: «Kui minu nimi kunagi satub ajalukku, siis nimelt selle teo pärast, ja selles teos on kogu minu hing.»

Proklamatsioon orjade peatsest vabastamisest kutsus rahvahulkades esile elava vastukaja. Maine'i osariigis näiteks pühitseti orjade vabastamise proklamatsiooni avaldamist nagu «Iseseisvuse deklaratsiooni» 1776. aastal: lasti suurtükkidest, helistati kirikukelli ja süüdati lõkkeid. Kaks tuhat Marylandi sõdurit laulsid laulu John Brownist. New Yorgis peatuti tänaval, et üksteist õnnitleda sõja peatse lõppemise lootuse puhul.

Lõpuks koitis 1863. aasta esimene päev ja *orjapidamine oli kaotatud.* Kuid maad neegrid ei saanud. 186 000 endist neegerorja astus maa- ja mereväkke. Veel rohkem neegreid töötas kindlustuste ehitamisel. Rassistlikult meelestatud ameerika kodanlus asetas neegrid ka sõjaväes ebavõrdsesse seisundisse. Neegritele maksti vähem palka kui valgetele, nad võisid teenida ainult sõduritena, laevastikus aga arvati isegi elatanud neegrid laevapoisteks, s. t. alaealisteks õpipoisteks. Sellest hoolimata võitlesid neegrid ennastsalgavalt ja kangelaslikult põhjalaste poolel. Nii näiteks osutas endine «maa-aluse raudtee konduktor» Harriet Tubman põhjalaste sõjaväele hindamatuid teeneid. Ta tungis luurajana sügavale lõunalaste tagalasse, hankis Põhja sõjaväe juhatusele väärtuslikke andmeid ja aitas paljudel lõunaosariikide orjadel pääseda Põhja, et nad saaksid osa võtta sõjategevusest.

Rahva nõudel võeti Põhja kontrrevolutsionääride vastu tarvitusele otsustavad abinõud. Sõjaväge hakati puhastama kontrrevolutsioonilistest ja kahtlastest isikutest. Töölised moodustasid kutsealade alusel terveid rügemente ja kompaniisid (trükitööliste, ehitustööliste). Eri rügemente moodustasid rahvuste järgi ka töö-

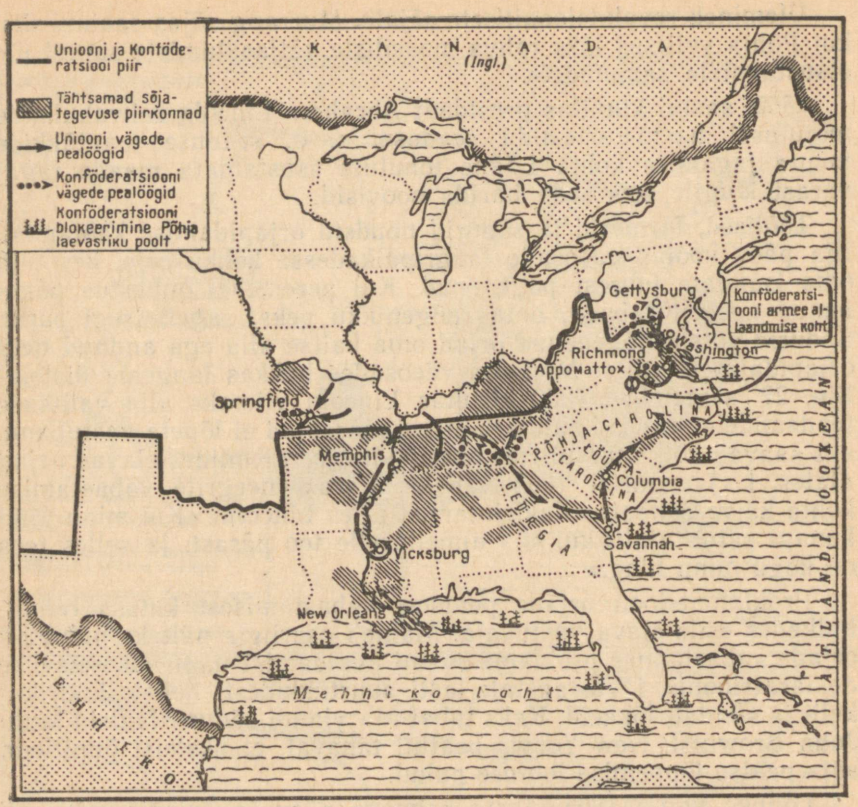

Sõjategevuse tähtsamad piirkonnad kodusõjas.

lised-immigrandid. Töölisrügemendid valisid endale ise ülemad, kelle hulgas oli palju sotsialiste. Rügemendiülemaks sai näiteks saksa kommunist, Marxi sõber Weydemeyer. Töölisrügemendid olid parimad väeosad ja saavutasid rindel palju võite. Vapruse imesid sooritasid neegerorjad. Põhjalaste väed läksid võitlusse vaimustusega ja võitsid. Töölised ja farmerid marssisid lahingusse lauluga:

Browni keha märjas mullas lamab,
kuid ta vaim meid lahingusse viib.

Sõjas hakkas ilmnema Põhja rõhuv tööstuslik ülekaal.

Sõja käik sundis põhjalasi vastu võtma selle plaani, mida juba algusest peale oma artiklites olid soovitanud Marx ja Engels. 1864. aastal tungis põhjalaste armee kindral Shermani juhtimisel

vaenlase tagalasse, vallutas Georgia osariigi, korraldas seal neegrite ülestõusu ja lõikas läbi Lõuna tähtsamad raudteemagistraalid. Kuid orjapidajate riigi lüüasaamist ei põhjustanud üksnes Põhja sõjavägede löögid. Tugevasti vapustasid orjapidajate riiki ka Lõuna neegrite ülestõusud. Samuti mõjus kaasa «valgete kehvikute», eriti Lõuna mägirajoonide väikefarmerite partisanisalkade tegevus. Lõunas astusid orjapidajate vastu välja tööliste ja käsitööliste salgad.

§ 46. PÕHJA-AMEERIKA KODUSÕJA TULEMUSED JA TÄHTSUS.

Põhja võit (1865. aasta kevadel). Samal ajal kui põhjalaste väed tungisid sügavale vaenlase tagalasse, piiras nende ülemjuhataja Grant ümber Konföderatsiooni pealinna Richmondi. 1865. aasta aprillis vallutati Richmond ning mõne päeva pärast alistus Konföderatsiooni vägede ülemjuhataja kindral Lee koos oma vägede jäänustega. Grant ei hoolinud üldse vajalikest ettevaatusabinõudest. Ta jättis lõunalaste ohvitseridele relvad, nende sõjaväe aga laskis koju, lubades ohvitseridel ja sõduritel kaasa võtta hobused ning viie päeva toidumoona.

Lincolni mõrvamine (14. aprillil 1865). Kogu Põhjas algasid kärarikkad pidustused võidu auks. Unustati igasugune valvsus

Põhjalaste armee sõjaretk läbi lõunaosariikide aastail 1864—1865.

võidetud vaenlase suhtes. 14. aprillil, viis päeva pärast Lee alistumist, tapeti ameerika rahva ustav poeg Lincoln piduliku teatrietenduse ajal Washingtonis oma loožis. Tapjaks oli üks Lõuna orjapidajate poolt palgatud näitleja.

Võitluses, mida peeti pärast Abraham Lincolni surma võimu pärast, võitis suurkodanlus, kes kehtestas oma diktatuuri.

Pärast seda kui põhjalased olid oma väed Lõunast välja viinud, keeldusid endised orjapidajad Uniooni valitsuse poolt määratud võimu tunnustamast ja hakkasid taastama orjapidamist. Tekkis hädaoht, et Lõuna lööb uuesti Unioonist lahku.

Kongress otsustas Lõuna teistkordselt põhjalaste vägede abil okupeerida, jaotada maa viieks ringkonnaks ning seada iga ringkonna etteotsa kodusõja lahingukindrali. Kongress võttis vastu konstitutsiooni täiendused, millede põhjal neegrid said valgetega võrdsed kodanikuõigused ning poliitilised vabadused. Nüüd sai Lõuna-Carolina saadikutekotta 76 neegersaadikut ja 43 valget, Louisianas aga 49 neegrit ja 49 valget. Kuid üheski osariigis ei saavutanud neegrid valitsevat seisundit.

Põhja kodanlased kasutasid neegreid selleks, et viia lõpule orjapidajate poliitiline hävitamine, kuid maad nad neegritele ei andnud, see jäi endiste orjapidajate kätte. Märgates neegrite revolutsioonilise liikumise hoogustumist, nõustus Põhja ehmunud kodanlus endiste Lõuna orjapidajate uue tehinguga. Endised orjapidajad kehtestasid Lõunas vähehaaval neegrite suhtes jälle terroristliku režiimi, korraldasid mitu verist neegrite pogrommi ja tõusid uuesti võimule. Neegrid katsusid endistele orjapidajatele avaldada relvastatud vastupanu, kuid said lüüa.

1876. aastaks oli Lõunas kõikjal võimul endiste orjapidajate ja kodanluse liit. Neegrid ei saanud oma poliitilisi õigusi tegelikult kasutada ning kannatasid rassilise diskrimineerimise all.

Ameerika Ühendriikide kodusõja tähtsus. Kui Ameerika Ühendriikides enne kodusõda võim kuulus orjapidajatele, siis valitses nüüd Põhja suurkodanlus, kes sõlmis liidu endiste orjapidajatega Lõunas. Lõunaosariikide neegritele ei toonud kodusõda tõelist vabadust. Maa majanduslikku arenemist pidurdanud orjatöö istandustes keelati küll ära ja neegerorjad vabastati, kuid maad nad ei saanud. Neil tuli tööle hakata oma endiste isandate põldudel kas sulastena või pooleterameestena. Vana ike asendati uuega, kapitalistliku sõltuvusega, mis oli läbi põimitud orjuse jäänustega. Neegrite rassiline rõhumine kestis edasi. Maale häbiväärne neegrite diskrimineerimine kestab Ameerika Ühendriikides tänapäevani. Neegritele makstakse vähem palka kui valgetele. Lõunas ei lubata neil õppida valgetega samas koolis, sõita koos valgetega samas trammis või autobussis jne. Lõunaosariikides pole tänapäevalgi harulduseks juhtumid, et poliitilise ja üldise võrdsuse eest võitlevate neegrite kallal julmalt omakohut tarvitatakse.

Traagiliseks jäi indiaani hõimude saatus ka pärast kodusõda. Ameerika väed ajasid suure apatšide hõimu Kaljumägede mäekitsusesse. Seal kaitsesid indiaanlased end 11 aasta kestel kangelaslikult Ameerika vägede vastu. Halva kuulsuse võitsid endale indiaanlaste julma kohtlemisega kodusõja kindralid Grant ja teised.

Põhja võit muutis kapitalismi arenemise ja tööliste ekspluateerimise intensiivsemaks, kuid sel võidul oli suur tähtsus ka töölisliikumise seisukohast. Nüüd ei tarvitsenud töölistel enam võidelda orje pidavate istanduseomanike vastu, vaid nad võisid oma peatähelepanu koondada võitlusele oma otsese vaenlase, kodanluse vastu. Kodusõja ajal tekkisid kiiresti ametiühingud. Pärast sõja lõppu aga võitsid töölised üksikutes osariikides kätte esimesed seadused 8-tunnilise tööpäeva kohta.

Farmeritele andis kodusõda homesteadi seaduse ja kaotas ohu, et Lääne maad võiksid sattuda orjapidajate kätte. Farmerite hulk suurenes ka Lõunas, kus kodanlus ostis kokku endiste orjapidajate maid ja laskis need väikeste tükkidena müügile. Ühtlasi kiirenes pärast kodusõda farmerite kihistumine: eraldus jõukate farmerite kiht, kuid farmerite põhimass laostus, andes enda hulgast lisa sulaste seisusele. Farmerid kogesid täiel määral kapitalistliku ekspluateerimise julmust ning viletsust. Homesteadi seadust kasutas laialdaselt kodanlus, kes ostis farmeritelt üles väikseid maatükke või sai altkäemaksu eest tohutuid maa-alasid, mis silmakirjalikult vormistati kui homesteadi alusel saadud maa.

13. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

1861.—1865. aasta kodusõda oli selline kodanlik revolutsioon, milles rahvahulgad etendasid tähtsat osa. Nende survel oli Lincolni valitsus sunnitud astuma mitu rahvale kasulikku sammu (homesteadi seadus, orjapidamise kaotamine). Kodusõja tulemusena, kasutades ära tööliste ja farmerite relvastatud võitluse orje pidavate istanduseomanike vastu, jõudis suurkodanlus kokkuleppele endiste orjapidajatega, jättis neile nende maad alles ega jälitanud mässajaid. Liidus Lõuna istanduseomanikega surus kodanlus maha nii valgete kui ka mustade tööliste ja farmerite revolutsioonilised väljaastumised, haaras võimu ning surus rahvahulkadele peale oma ikke.

30—40 aastat pärast kodusõja lõppemist jõudsid Ameerika Ühendriigid Inglismaast majanduslikus arenemises ette ja muutusid esimeseks tööstusmaaks maailmas. Sõdade ja vallutuste teel laiendasid Ameerika Ühendriigid tunduvalt oma koloniaalvaldusi.

Küsimusi kordamiseks.

§ 43. 1. Kuidas arenesid pärast iseseisvussõda Ameerika Ühendriikide Põhi ja Lõuna?

2. Millisel teel laiendasid Ameerika Ühendriigid XIX sajandi esimesel poolel oma territooriumi?

3. Milles seisab Monroe doktriini tõeline eesmärk?

4. Kuidas asustati läänepoolseid maid?

5. Kuidas majandati Ameerika Ühendriikides orjapidajate istandusi?

6. Milline oli Ameerika Ühendriikides tööliskiassi olukord? Mis raskendas sotsialismi levitamist Ameerika Ühendriikide tööliste hulgas?

§ 44. 1. Missugune eesmärk oli abolitsionistidel? Kes astusid abolitsionistide organisatsiooni?

2. Milles seisab John Browni ülestõusu tähtsus?

3. Mis oli Ameerika Ühendriikide kodusõja peamiseks põhjuseks? Miks oli kodusõda paratamatu?

4. Millega seletada Lincolni populaarsust farmerite ja tööliste hulgas? Miks vihkasid Lõuna orjapidajad Lincolni?

§ 45. 1. Miks Põhi sai aastatel 1861—1862 Lõuna käest lüüa, kuigi ta oli tugevam?

2. Mida tähendab «üleminek revolutsioonilisele sõjale» ja milles see seisis?

3. Millist osa etendasid mässuliste orjapidajate üle saavutatud võidus neegrid?

§ 46. 1. Mida andis kodusõda kodanlusele, töölistele, farmeritele, neegritele, indiaanlastele?

2. Miks on Ameerika Ühendriikide kodusõda omapärane kodanlik revolutsioon?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

LENIN AMEERIKA PROLETARIAADI REVOLUTSIOONILISEST TAKTIKAST.

Ameerika rahval on revolutsiooniline traditsioon, mille on omaks võtnud ameerika proletariaadi parimad esindajad, kes on korduvalt avaldanud meile, bolševikele, oma täielikku poolehoidu. Selleks traditsiooniks on vabadussõda inglaste vastu XVIII sajandil ja pärastpoole kodusõda XIX sajandil. 1870. aastal jäi Ameerika mõnes suhtes, kui arvestada vaid mõnede tööstus- ja rahvamajandusharude «purustamist», *maha* 1860. aastast. Kuid milline pedant, milline idioot oleks inimene, kes *selle* põhjal hakkaks eitama Ameerika 1863.—1865. aasta kodusõja suurimat, maailmaajaloolist, progressiivset ja revolutsioonilist tähtsust!

(V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 51.)

INDIAANLASTE-TŠEROKEESIDE KIHUTAMINE MISSISSIPI TAHA (1838—1839).

(New Yorgi ajalehest.)

«Teisipäeva õhtul kohtasime rühma vaeseid indiaanlasi-tšerokeese... neid oli ligikaudu 1100... Me nägime neid metsas, kus nad valmistusid tee ääres ööbima... ägeda vihmasaju all, tugeva tuule käes. Halva ilma eest pugesid nad telkidesse ja puhkasid päevast väsimust välja märjal maal lamades...

Nende tee läheduses elavatelt inimestelt saime kuulda, et igal peatuskohal matavad indiaanlased 14—15 inimest, aga päevas liiguvad nad tavaliselt edasi ainult 10 miili...»

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage, mis nad tähendavad: Monroe doktriin, abolitsionistid, lõunaosariikide Konföderatsioon, homestead, «boamao ümberpiiramise plaan», Valge Maja.
2. Koostage kronoloogiline tabel «Ameerika Ühendriikide ajaloo tähtsamad sündmused iseseisvussõjast kuni kodusõjani».
3. Koostage üksikasjaline kava teema kohta «Orjuse vastu võitlemisest Ameerika Ühendriikides».
4. Kirjeldage õpiku teksti ja skeemide alusel Põhja ja Lõuna jõudude vahekorda enne sõja algust.
5. Koostage tabel «Kodusõja kaks perioodi» ja märkige sinna sõja eesmärk mõlemal perioodil ning tähtsamad sündmused.

I periood 1861.—1862. a.	II periood 1863.—1865. a.

6. Kirjutage välja John Browni, Frederick Douglassi ja Abraham Lincolni nimi ning jutustage, missugust osa etendas igaüks neist.

14. peatükk.

IDAMAAD.

§ 47. INDIA XVI—XIX SAJANDIL. INDIA VALLUTAMINE INGLISMAA POOLT. RAHVA ÜLESTÕUSUD AASTAIL 1857—1859.

Feodaalkord Indias. Uusaja alguseks oli India üks maailma suuremaid riike, kus elas 100 miljonit inimest. Indias valitses feodaalkord. India kultuur oli iidne ja asustus tihe. Feodaalse India aluseks olid külakogukonnad, milles igal talupojal oli oma maatükk, karjamaad olid aga ühised; ühiselt tegid talupojad ka nii-

sutussüsteemi korrashoiuks vajalikke töid ja kandsid riiklikke koormisi. Koormised riigile moodustasid tavaliselt poole kuni kaks kolmandikku saagist. Peale selle läks üks kümnendik saagist kogukonna ladviku, vanema ja kirjutaja, samuti ka kogukonna heaks töötavate käsitööliste, sepa, puusepa jt. ülalpidamiseks.

Indias leidus juba manufaktuure, kaubandus oli elav ja linnades arenes käsitöö. Indiast veeti musliini, kalinguri ja tafti isegi Euroopasse. XVI sajandil oli Dehli kõige suurem ning õitsvam linn maailmas.

India elanikkond jagunes seisustesse, mida nimetati kastideks. Nii näiteks oli olemas preestrite, sõjameeste ja talupoegade kast. Kuid osa elanikkonnast ei kuulunud kastidesse, need olid niinimetatud «puutumatud», kes moodustasid kõige madalama ja õigusetuma kihi. Arvati, et preestrit rüvetab nende või isegi nende varju puudutamine. «Puutumatud» olid tervele kogukonnale kuuluvad orjad.

XVI sajandil allutasid Suurmogulid (türgi rändhõimude dünastia) endale tunduva osa Indiast.

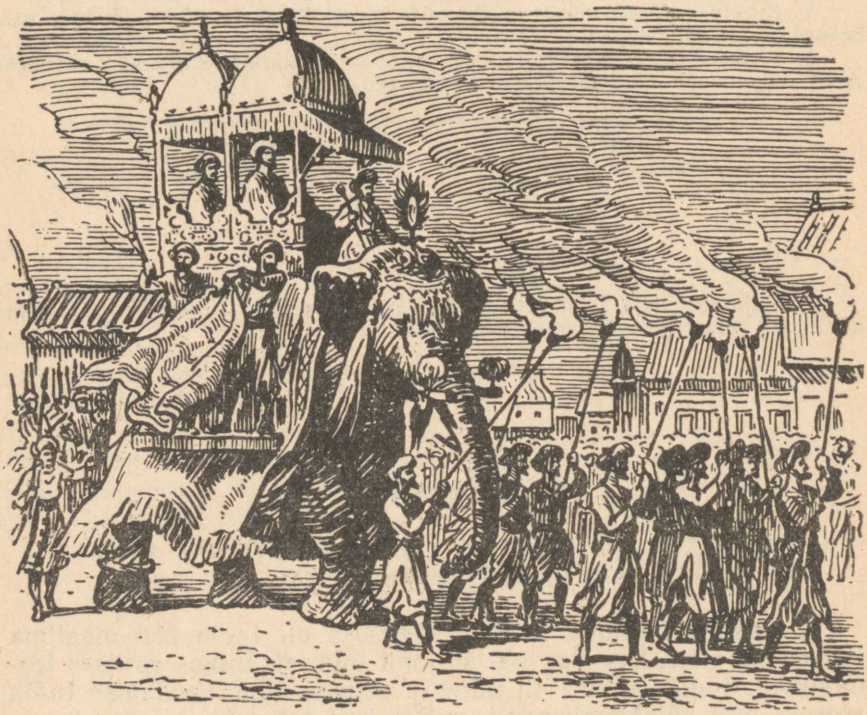

India feodaali väljasõit.

XVIII sajandi keskel lagunes Mogulite impeerium feodaaltülide ja talurahva ülestõusude tagajärjel üksikuteks feodaalvaldusteks. Killustatud ja kodusõdadest nõrgestatud India langes eurooplastest vallutajatele saagiks.

India vallutamine Inglismaa poolt. Pärast seda, kui portugallased olid suurte geograafiliste avastuste perioodil avastanud meretee Lääne-Euroopast Indiasse, ilmusid nende kannul sinna hollandlased, inglased ja prantslased. Kohe algas vallutajate vahel äge võitlus ülevõimu pärast Indias.

Ülevõimu pärast Indias sõdisid omavahel visalt prantslased ja inglased. Võitlust pidasid nad peamiselt India vürstiriikide sõjavägede abil. Pöördepunktiks Inglise-Prantsuse võitluses ülevõimu pärast Indias oli **1757.** aastal Plassey' juures peetud lahing. Selles lahingus oli Inglise kindralil Robert Clive'il, kes on saanud tuntuks India ebainimlikult julma röövijana, 900 inglise sõdurit ja 2000 inglaste poolt väljaõpetatud india sõdurit. Niisuguse väikese väega võitis Clive Bengaalia valitseja (prantslaste poolehoidja) 70 000-mehelise sõjaväe. See inglaste võit, mis langes ajaliselt kokku nende võitudega Prantsusmaa üle Euroopas ja Ameerikas, pani aluse Inglismaa kestvale valitsemisele Idas.

Inglased seadsid end Indias kindlalt sisse ja hakkasid iga aastaga üha sügavamale sisemaale tungima, surudes halastamatult maha selle suure maa kohalike rahvaste vastupanu. Inglise Ida-India kompanii agendid, kellele Inglise valitsus oli usaldanud India valitsemise, sundisid väikeriikide valitsejaid ning vürste võimust loobuma ja neile makstavast pensionist elatuma. Inglased hakkasid talupoegadelt koguma enda kasuks maa- ja teisi makse.

Kolonisaatorite sissetung tõi India rahvastele viletsust ja nälga. Üksnes 1770. aastal hukkus Bengaalias nälja läbi üle 10 miljoni inimese. India rüüstamine aitas kaasa tohutute rikkuste kuhjumisele Inglismaal.

India inglise kodanluse koloniaalikke all. Kui inglased vallutasid India, pidasid nad kasulikumaks mitte hävitada kohalikku elanikkonda, nagu nad olid teinud Ameerikas ja Austraalias, vaid riisuda elanikkond paljaks ja maksustada ta kõrgete maksudega.

XIX sajandi keskel täitus sada aastat India alistamisest inglise kolonisaatorite võimule. Saja aasta jooksul laostasid inglased India põlise käsitööonduse, samuti laostati külakogukond. Talupoegadest olid saanud rentnikud. Niisutussüsteemi eest inglased hoolt ei kandnud, see lagunes ja paljud põllud jäid sööti. Laostunud talupojad lahkusid maalt, kuid nad otsiti üles ja sunniti ikkagi makse tasuma. Koloniaalvõimud piinasid isikuid, kes ei suutnud maksuvõlga tasuda. Maksuvõlglased pandi palava päikese kätte jalgupidi rippuma või tõmmati üles juukseidpidi, kivid jalgade külge seotud; neile aeti teritatud puupinde küünte alla; isa ja poeg seoti kokku, et ühe kannatused teise valu suurendaksid, ning piitsutati siis läbi; sageli torgati neil silmad peast.

Maksude kogumine india talupoegadelt.

Saja aasta jooksul, XVIII sajandi keskpaigast kuni XIX sajandi keskpaigani, pumpas inglise kodanlus Indiast välja vähemalt 12 miljardit kuldrubla. «Indiast Inglismaale voolanud rikkused,» viitas K. Marx, «... olid omandatud mitte niivõrd suhteliselt vähese kaubavahetuse teel, kuivõrd just maa otsese ekspluateerimise ja tohutute rikkuste anastamise teel, mis seejärel saadeti Inglismaale.» [1]

XIX sajandil ujutati India üle inglise vabrikutes valmistatud odava riidega. Peale puuvillase riide hakati XIX sajandi 30—40-ndail aastail Inglismaalt Indiasse viima puusepatööriistu, naelu, kruvisid, lukke jne. Indiasse voolavate inglise kaupade laviini laastav mõju oli kohutav. Miljonid kangrud, kes ei suutnud võistelda inglise vabrikutega, surid nälga. Õitsev käsitööliste maa Bengaalia jäi inimtühjaks. «India tasandikud valendavad puuvillakangrute luudest,» kandis valitsusele ette India kindralkuberner. Niisutussüsteemide lagunemise tõttu sagenesid näljahädad. Miljonid talupojad surid nälga, koolerasse või katku.

1857. aastal rajasid inglased Indiasse tuhandete india tööliste elu hinnaga esimese raudteeliini ja olid selleks ajaks vedanud üle 6000 kilomeetri telegraafiliine.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, стр. 157.

Rahva ülestõus inglise kolonisaatorite vastu Indias aastail 1857—1859. *1857. aastal puhkes India iidse pealinna Dehli lähedal sipoide ülestõus* (sõna «sipoi» tähendab sõdur, võitleja). Sipoideks nimetati vägesid, millede sõdurid olid pärit kohaliku elanikkonna hulgast, ohvitserid aga inglased. Need väeosad olid relvastatud suurtükkide ja moodsate püssidega. Üles tõusis korraga 60 000 sipoid. Nendega ühinesid talupojad ja käsitöölised. Ülestõus haaras peaaegu kogu Põhja-India ja osa keskpiirkondi. Inglaste seisukord muutus ohtlikuks, sest kohalikke vägesid oli peaaegu kümme korda rohkem kui inglise vägesid. Mõned India väikevürstid, kes olid alles hiljuti pidanud inglastele loovutama oma maa ja trooni, ühinesid ülestõusuga.

Sõdurid-sipoid ja inglasest ohvitser.

Kui inglased piirasid sisse Džansi linna, võitlesid piiratud linna müüridel Lakšmi-Bay ja paljud teised naised. Mõõk käes, võitles Lakšmi-Bay kõige ohtlikumates kohtades. Kui inglased tungisid Džansi linna, laskus Lakšmi-Bay öösel ühest müüritornist nöörredelit mööda alla ja pääses ratsa põgenema. Lakšmi-Bay jätkas partisanivõitlust kolonisaatorite vastu ja langes ühes käsitsivõitluses.

Alles pärast kaks aastat kestnud võitlust õnnestus inglastel ülestõus maha suruda. Ülestõusnute tähtsama keskuse Dehli piiramisel kaitsesid linnakehvikud ja käsitöölised visalt iga barrikaadi, iga tänavat ja iga maja. Kuid võimas suurtükivägi, mille inglased elevantidel Dehli alla toimetasid, otsustas võitluse tulemuse. Inglased kasutasid ära üksmeele puudumise ülestõusnute hulgas. Feodaalid ja vürstid ei tahtnud juhtida rahva võitlust välismaiste orjastajate vastu, reetsid rahva ja hakkasid veelgi agaramalt teenima inglise kolonisaatoreid.

Ülestõusu mahasurumisel sidusid inglased hindusid suurtükitorude ette ja kiskusid nad laskudega tükkideks.

Uut ülestõusu kartes kuulutasid inglased, et feodaalidelt ja vürstidelt edaspidi nende valdusi enam ära ei võeta. Seejärel hakkasid needki vähesed India vürstid, kes seni inglaste vastu olid häälestatud, vallutajaid «tões ja usus» teenima. Mis puutub talupoegadesse, siis ekspluateerisid neid endiselt vürstid, mõisnikud ja inglise päritoluga orjastajad.

Inglaste võimutsemise ajal suri Indias endiselt miljoneid talu-

Lakšmi-Bay lahingus.

poegi. *Rõhutud ja paljaksröövitud India arenemist pidurdas inglise orjaike tunduvalt.*

Suur vene revolutsiooniline demokraat Dobroljubov pühendas rahva ülestõusule Indias suurepärase artikli, milles ta avaldas tulist poolehoidu india rahvale, kritiseeris inglise orjastajaid ja märkis, et rahvas on Indias alustanud võitlust täieliku vabanemise eest inglise kodanluse ikkest.

Rahva ülestõus Indias oli üheks lüliks Aasia rahvaste vabadusvõitluses kolonisaatorite vastu. Rahvaste võitlus muutus ohtlikuks ka feodaalide ülevõimule, millele toetusid inglise kolonisaatorid. Rahva ülestõus 1857.—1859. a. suruti küll maha, kuid selle mõju India ja teiste Aasia maade rahvaste edasisele vabadusvõitlusele oli suur.

§ 47 LÜHIKOKKUVÕTE.

Kõrge kultuuriga feodaalne India langes saja aasta jooksul, ajavahemikul XVIII sajandi keskpaigast kuni XIX sajandi keskpaigani, Inglismaa võimu alla ning rööviti paljaks.

Aastatel 1857—1859 toimus Indias võimas rahva ülestõus. Ülestõusnute peajõu moodustasid sipoid, talupojad ja käsitöölised.

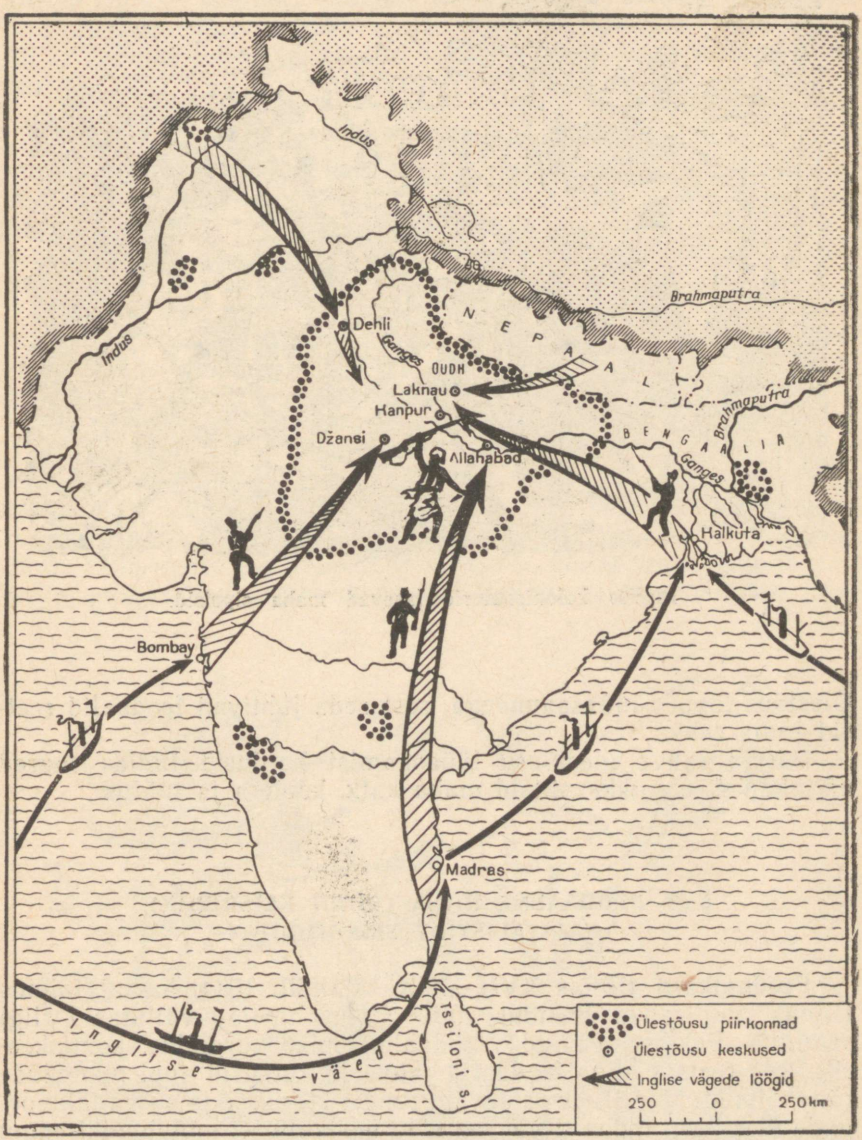

Rahva ülestõus Indias aastail 1857—1859.

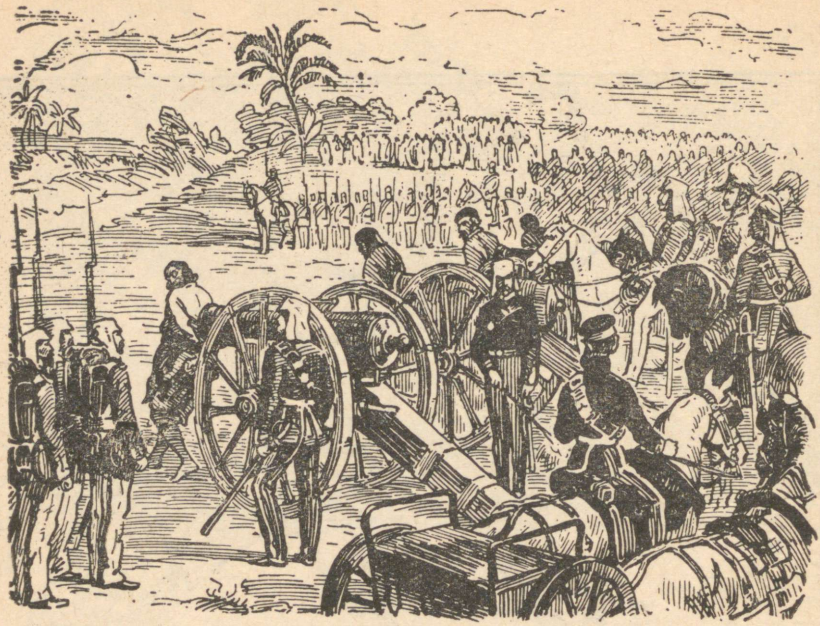

Inglise kolonisaatorid lasevad maha sipoisid.

Ülestõus lõppes lüüasaamisega, sest seda juhtivad feodaalid reetsid India rahva.

Pärast rahva ülestõusu lüüasaamist kordusid Indias suured näljahädad, elanikke niitsid maha katk, koolera ja tüüfus.

§ 48. FEODAALNE HIINA (QINGI KEISRIRIIK). KAPITALISTIDE SISSETUNG.

Feodaalkord Hiinas XVII—XIX sajandil. 1644. aastal toimus Hiinas suur rahva ülestõus, mille ajal talupojad vallutasid riigi pealinna Pekingi. Paljude feodaalmõisnike varandus konfiskeeriti. Siis reetsid hiina feodaalid rahva ja kutsusid appi mandžude rändhõimud. Mandžude ratsavägi tungis Hiinasse ja surus talupoegade ülestõusu maha. Kuid mandžu feodaalid ei mõtelnudki enam Hiinast lahkuda, sest maa oli nende võimuses. 1644. aastast kuni 1911. aastani valitses Hiinat võõramaine mandžu dünastia Q i n g. Mandžu feodaalid haarasid enda kätte paremad künnimaad ja kogusid Hiina elanikkonnalt andameid ning makse.

Keisril oli Hiinas piiramatu võim. Keisri tiitliks oli «taeva

poeg». Selle märgiks, et ta sarnaneb päikesega, kandis keiser ainult kollast riietust. Kollast värvi rõivad, vaibad ja sirmid olid lubatud ainult keisrile ja tema lähematele sugulastele. Mitte kellelgi teisel ei tohtinud olla riietes isegi kollast niidikest.

Hiinas valitsesid feodaalsuhted. Kuigi mõisnikel ei olnud oma künnimaad ja talupoegadelt üldiselt mõisategu ei nõutud, olid talupojad tegelikult mõisnike pärisorjad. Elanike nimekirjas võis talupoeg olla ainult oma sünnikohas, seal, kus asus tema sugukonna matmispaik. Talupoeg ei tohtinud kodukülast lahkuda, järelikult ei saanud ta oma mõisniku juurest ära minna.

Kuna talupoegadel maad ei olnud, siis pidid nad seda rentima mõisnikult, makstes selle eest 60—70 protsenti saagist. Enamikul talupoegadel ei olnud ka loomi. Maad harisid talupojad käsitsi, kõplaga või siis sahaga, mida nad ise vedasid.

Kogu elanikkonna täielikust õigusetusest hiina feodaalide ja ametnike ees annab tunnistust juhtum, millest jutustas tuntud vene meresõitja Lisjanski, kes seoses oma ümbermaailmareisiga viibis XIX sajandi alguses Hiinas. Hiina ametnik (mandariin) nägi ühel kaupmehel kella, mis oli Hiinas tol ajal haruldus eks. Mandariin pistis käe kaupmehe taskusse, võttis sealt kella ja pani selle oma taskusse. Seejuures pidi kaupmees, kes südames man-

Hiina linna väravate juures.

dariini needis, kõige lahkemalt naeratama ja ametnikku alandlikult tänama «au» eest, mida talle kella äravõtmisega oli osutatud.

Eriti palju kannatasid feodaalriigi ametnike läbi talupojad. Valitsevad mandžu feodaalid sundisid talupoegi kroonu koormaid vedama, teid parandama ja muid töid tegema. Palju talupoegi suri nälga. Päris tavaliseks nähtuseks oli see, et talupojad müüsid oma lapsed orjusesse. Kerjuseid oli Hiina linnades tohutul hulgal. Mereäärsetes linnades veetsid kehvikud sageli kogu oma elu paatides.

Hiinas arenesid käsitöö ja manufaktuurid ka maal ja asulates.

Riigis oli suuri linnu, kuid need ei olnud tööstuskeskusteks nagu Euroopas. Neis kõrgete kivimüüridega piiratud linnades elasid valitsejad-ametnikud ja paiknesid väed. Linnades elasid ka mõisnikud, kes tavaliselt oma majapidamist ise ei juhtinud. Talupojad tõid neile rendi linna.

Talupoegade ränk rõhumine mõisnike poolt ning Aasia steppides rändlevate karjakasvatajate sissetungid, millede ajal niisutuskanalid said kannatada või sageli hoopiski purustati, pidurdasid Hiina arenemist.

XVII sajandil asustasid vene kasakad kiiresti Kaug-Ida. Vene saatkonnad külastasid korduvalt Hiinat.

Suurte geograafiliste avastuste ajast alates hakkasid Hiinasse tungima eurooplased, kes ei tegelnud mitte niivõrd kauplemise kui röövimisega. 1757. aastal keelas Hiina valitsus eurooplastele Hiinasse sõitmise, lubades ainult hollandlastel kaubelda Kantonis. Maismaakaubandus Venemaaga jätkus. Hiinlased tahtsid ainult peatada kolonisaatorite sissetungi. Ka Jaapanist aeti kõik sinna tunginud eurooplased välja.

Hiina orjastamise algus kapitalistlike riikide poolt. Kapitalismi arenemisega Euroopa riikides ja Ameerika Ühendriikides kaasnes kapitalistlike riikide tungimine Hiinasse. Seda alustasid inglased. 1839. aastal saatsid nad Hiina vetesse laevastiku sõjaväega ja nõudsid maa avamist väliskaubandusele. Hiinlased otsustasid end kaitsta. Kolm aastat kestis sõda (niinimetatud «oopiumisõda»), mille jooksul inglise sõdurid hävitasid mereäärseid linnu, süütasid põlema külasid, tapsid naisi ja pistsid tääkide otsa väikesi lapsi. Pärast Šanghai ja Nankingi vallutamist sundisid inglased mandžu dünastiat sõlmima lepingu, mis andis Hiina võitjatele röövida. Selle ebavõrdse lepingu põhjal, mis haavas jämedalt Hiina väärikust, kohustus Hiinat valitsev mandžu dünastia avama inglastele kauplemiseks peale Kantoni (Guangzhou) veel neli sadamat. Neis sadamates ei allunud välismaalased Hiina seadustele ja pidasid oma politseid. *Nii algas Hiina orjas-*

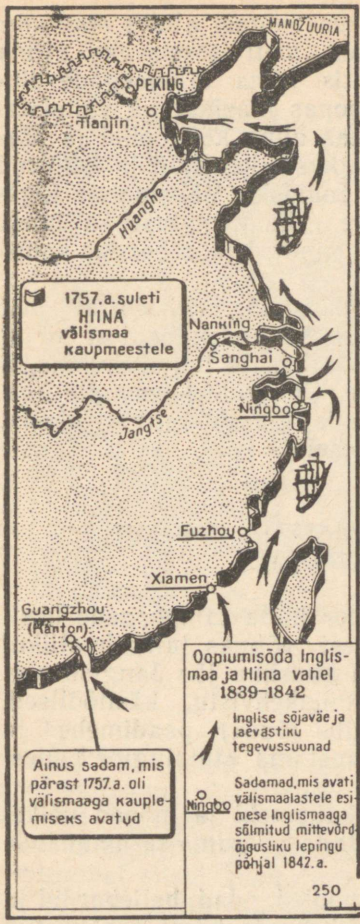

Hiina XIX sajandi esimesel poolel.

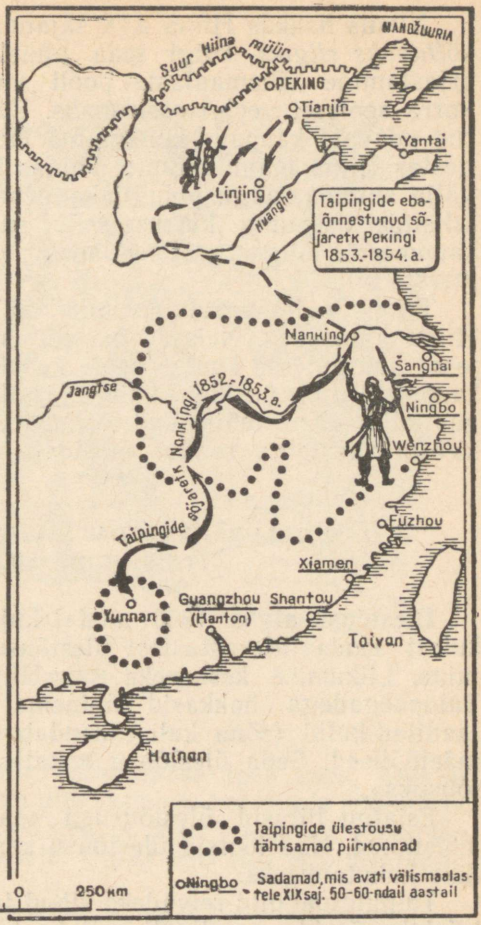

Taipingide ülestõus Hiinas aastail 1850—1864.

tamine kapitalistide poolt. Vene kirjanik I. A. Gontšarov, kes viibis XIX sajandi 50-ndatel aastatel Hiinas, kirjutab inglaste suhtumisest hiinlastesse: «Nad ei pea neid rahvaid inimesteks, vaid mingiteks tööloomadeks.» Kuid erinevalt Indiast ei saanud inglased Hiinat orjastada üksinda, seda õigust taotlesid veel mitu kapitalistlikku riiki. Pärast «oopiumisõda» nõudsid Ameerika Ühendriigid ja Prantsusmaa sõjaga ähvardades, et Hiina sõlmiks ka nendega sellise lepingu. Mandžude feodaalne valitsus täitis nende nõudmised. Seejärel esitasid samasuguseid nõudmisi ka teised riigid.

Niisiis hakkas Hiina XIX sajandi keskpaigast alates *muutuma sõltuvaks riigiks*, kuigi teda nimeliselt loeti iseseisvaks. Hiina orjastamine välismaalaste poolt muutis hiina talupoegade olukorra senisest veelgi raskemaks. Euroopas masinatega valmistatud odavate kaupade konkurents laostas hiina käsitöölisi ja nõrgestas Hiina manufaktuure. Hiinas hakkasid ketrajad ja kangrud välja surema, nagu puuvillakangrud Indiaski. Välismaiste kapitalistide sissetung kutsus esile suure rahulolematuse ka hiina kaupmeeste hulgas, sest see laostas kaubandust ja vähendas kaupmeeste tulusid.

Tekkis palju revolutsioonilisi salaühinguid, eriti ohtralt just Hiina lõunaosas. Neisse oma sotsiaalse koosseisu poolest kirjutesse ühingutesse kuulus peale kehvtalurahva ja linnakehvistu ka kaupmehi ning üksikuid väikemõisnikke. Ühingute loosungite hulgas olid: «Kui mõisnikud rõhuvad, siis tõuseb rahvas üles!», «Võtta rikastelt varandus, et aidata vaeseid!»

§ 49. TALURAHVASÕDA HIINAS AASTAIL 1850—1864. (TAIPINGIDE ÜLESTÕUS.)

Ülestõusu algus. 1850. aastal kujunes hiina talupoegade üksikutest feodaalidevastastest ülestõusudest võimas talurahvaliikumine. Liikumise keskuseks sai Hiina suurima jõe Jangtse org. Talupoegadega hakkasid ühinema linnakehvistu, käsitöölised, laadijad-kulid (sõna kuli tähendab «kibe jõud»), paadimehed ja mäetöölised. Seda ülestõusu hakati nimetama «taipingide[1] ülestõusuks».

Esialgu liitusid ülestõusuga osa kaupmehi ja mõned väikemõisnikud. Nad lootsid ülestõusu kasutada võõramaise mandžude ikke kukutamiseks.

Taipingidel olid relvadeks vibud ja nooled, odad, hellebardid ja tulelukupüssid, samuti oli neil ka keisrivägede käest ära võetud vananenud malmsuurtükke. Leidus osavaid meistreid, kes tegid puust suurtükke, mis kannatasid välja mitu lasku, enne kui nende torud lõhkesid. Taipingide sõjaväkke astus hulgaliselt talupoegi. Taipingide poolele läks rohkesti üle ka valitsusvägede sõdureid.

Taipingide uuendused. Taipingid püüdsid lahendada maaküsimust. 1853. aastal andsid nad välja seaduse, milles öeldi: «Kogu maa jaotatakse sööjate arvu järgi, olenemata soost.» «Kõik Taevaaluse[2] põllud haritakse kõigi poolt, kes elavad Taevaaluses» (s. t. kinnitati, et igaühel on õigus saada maad); «Kui on maa, haritakse seda koos; kui on toitu, süüakse seda koos; kui on juua,

[1] Taipingid nimetasid oma riiki «Taiping tianguo». See tähendab hiina keeles «Igavese õndsuse taevariik». Taipingid soovisid kogu rahva hüvangut.
[2] Nii nimetati Hiinat.

Taipingid vallutatud linnas.

juuakse seda koos; kui on raha, kulutatakse seda koos. Kõikjal peab valitsema võrdsus ega tohi olla inimest, kes ei ole söönud ja soojas.» Seaduses oli põhiliseks see, et maa võeti ära mõisnike käest ja jagati välja talupoegadele. Üldist võrdsust ei õnnestunud taipingidel siiski kehtestada.

Naiste olukord oli feodaalses Hiinas raske. Esimestena Hiina ajaloos kuulutasid taipingid, et naised ja mehed on võrdsed. Maa jagamisel said naised niisama suure tüki maad kui mehed. Sõjaväes moodustati ainult naistest koosnevaid väeosi. Naistel lubati teenida riigiaparaadis. Varem osteti Hiinas pruut raha eest, teda ennast nägemata. Pärast ostmist toimetati pruut kinnises kandetoolis peigmehe majja, keda ta samuti polnud kunagi näinud. Taipingid keelasid pruutide ostmise ja müümise. Valitsevate klasside hulgas kehtis barbaarne komme: tütarlastel mähiti jalad lapseeas kinni, kusjuures varbad pöörati talla alla. Sel kombel sandistatud jalg ei kasvanud enam. Rikastest perekondadest pärinevatel tütarlastel sandistati jalad selle märgiks, et rikkad ei tarvitse tööd teha. Taipingid kuulutasid töötamise kõigile kohustuslikuks ja kaotasid selle kombe, keelates karistuse ähvardusel tütarlaste jalgade sandistamise.

Taipingid kaotasid piinamise ja muutsid kohtuistungid avalikuks.

Rikastelt kaupmeestelt võtsid taipingid kontributsiooni. Paljud rikkad seisid järjekorras, et kontributsioon rutem ära maksta ning

maksukviitung oma uksele kleepida. Punasest puust mööbli vedasid taipingid rikaste majadest tänavale ja pistsid põlema. Seejuures rääkisid nad: «Need asjad olid rikastel üksteise ees uhkeldamiseks, sellepärast me hävitame need.» Kui leiti pärleid, tambiti need uhmris kõigi nähes pidulikult puruks.

Kuna taipingid viisid rahva huvides läbi mitmesuguseid uuendusi, siis toetasid neid talurahva ja linnakehvistu laiad hulgad. Kuid alustades 1852. aastal sõjaretke põhja, tegid taipingid suure vea — nad ei liikunud feodaalriigi pealinna, mandžude jõudude keskuse Pekingi peale ja andsid sellega mandžude valitsusele aega jõudu koguda.

Taipingid jäid peatuma riigi keskosas ning suunasid oma jõupingutused Hiina muistse pealinna Nankingi vallutamisele. 1853. aastal vallutasid nad Nankingi. See oli taipingide liikumise kõrgpunkt. Pärast seda algas liikumises langus. Taipingid olid tugevad võitluses kolonisaatorite ja feodaalidega, kuid nad ei teadnud, kuidas organiseeruda. Nad rajasid uue monarhia ja valisid keisriks ühe oma juhi, külakooliõpetaja Hong Xiu-quani.

Taipingide lüüasaamine. Taipingide endi vahel puhkesid lahkhelid. Kaupmehi ja mõisnikke, kes esialgu olid liitunud ülestõusuga, kohutas rahvaliikumise ähvardav hoog ja nad astusid talurahva hulkade vastu välja. Eriti rahulolematud olid nad mõisnike ja rikaste maade konfiskeerimise pärast. Taipingide revolutsioonilisema osa juht, nende ülemjuhataja Yang Xiu-qing, kes oli sõetööline poeg ja ise päevatööline, tapeti koos mitme tuhande poolehoidjaga. Taipingide riik lagunes mitmeks omavahel vaenujalal olevaks osaks. Taipingide ladvik, kes pärast Yang Xiu-qingi hukkumist koosnes mõisnikest, hakkas saatma karistussalku maad haaranud talupoegade vastu. Siis hakkasid talupoegade salgad ise võitlema mõisnike ja välismaiste interventide vastu. Nende väljapaistev juht, kehviktalupoeg Li Xiu-cheng, sattus mandžu feodaalide kätte. Tal löödi pea maha ja tema keha raiuti tükkideks.

Välismaalased rikkusid sõnamurdlikult lubadust, mille nad olid andnud mittevahelesegamise kohta, ning aitasid mandžu dünastial ja hiina feodaalidel ülestõusu maha suruda. Inglaste ja prantslaste verine interventsioon kiirendas taipingide langemist. Interventsioonist võtsid osa ka ameeriklased, kuigi nad Hiinale sõda ei kuulutanud. Intervendid nõudsid Hiina keisrilt välja mitmeid eesõigusi ja ühinesid siis hiina feodaalidega, et 1864. aastal taipingide ülestõus julmalt maha suruda. Vallutatud linnades tapsid intervendid kõik mehed, naised ja lapsed aga müüdi orjadeks.

Pärast 1864. aastat hajusid väikesed taipingide salgad mööda maad laiali ja võtsid osa killustatud talurahvaliikumistest.

Hiina orjastamine kapitalistlike riikide poolt jätkus ka pärast taipingide ülestõusu lüüasaamist. Ajalugu näitas, et hiina feodaalid reetsid korduvalt maa välismaalastele.

Taipingide ajal ei olnud Hiinas revolutsioonilist kodanlust ega proletariaati. Need klassid ei olnud veel välja kujunenud. Kuid talurahvas ei saa feodaalikkest vabaneda iseseisvalt, ilma juhtimiseta revolutsioonilise kodanluse või proletariaadi poolt.

§ 49 LÜHIKOKKUVÕTE.

Erinevalt Indiast, kes langes ühe riigi — Inglismaa valdusse ja muudeti tema asumaaks, tormasid Hiinale korraga kallale mitu koloniaalriiki — Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid, Holland jt.

Kolonisaatorite sissetung halvendas rahvahulkade olukorda. Mandžude-vallutajate ja hiina mõisnike feodaalsele ikkele lisandusid veel hädad, mis kaasnesid maa rikkuste väljapumpamisega kolonisaatorite poolt.

Neliteist aastat järjest, 1850. aastast kuni 1864. aastani, kestis Hiinas suur talurahva ülestõus, mille käigus ilmnes tugev talupoeglik võrdsustamispüüe. Ülestõus lõppes lüüasaamisega, sest talurahva juhiks polnud kodanlus ega proletariaat.

ESIMENE KODANLIK REVOLUTSIOON AASIAS.

(Lõpule viimata jäänud kodanlik revolutsioon Jaapanis 1868. aastal.)

§ 50. JAAPAN REVOLUTSIOONI EEL.

Talurahvas ja mõisnikud Jaapanis. Jaapan asub neljal suurel ja mitmesajal väiksemal saarel, kus leidub palju niihästi kustunud kui alles tegutsevaid vulkaane. Kliima on Jaapanis soe ja niiske, mullastik viljakas. Sagedaste maavärisemiste pärast ehitatakse majad enamikus kergetest bambuslattidest.

Jaapani talupoegade elu oli raske: riisisaagist tuli loovutada neli kümnendikku vürstile (aga riis oli Jaapanis peatoiduseks), ülejäänud kuus kümnendikku saagist pidi jääma talupojale, kuid tegelikult võttis mõisnik harilikult ära kuni 70 protsenti saagist. Peale selle pidid talupojad ehitama ja parandama teid ning niisutuskanaleid. Kui talupoja perekonnas sündis laps, tuli mõisnikule teha kingitus, talupoja matused eeldasid samuti kinki. Mõisnikud ütlesid: «Talupoeg on nagu seesamiseeme — mida rohkem teda pressida, seda rohkem tuleb õli.» Väiksemagi sõnakuulmatuse korral sattus talupoeg piinapinki, ülestõusust osavõtnud aga heideti tegutseva vulkaani kraatrisse või löödi risti. Iga täisealiseks saanud samurai (aadlik-sõjamees) sai mõõga ja arvas, et tal on õigus esimese ettejuhtuva talupoja kaelal proovida, kas mõõk on

küllalt terav. Mõisnikud hoidsid talupoegi viletsuses, harimatuses ja hirmu all.

Talupojad tõusid korduvalt mõisnike vastu üles. Ülestõusnuil olid relvadeks bambusest piigid ja vikatid. Oma meeleolu tõstmiseks põristasid ja puhusid nad merikarpidest muusikariistu. Kuid harimatud ja organiseerimata talupojad ei saanud võita. Nagu mujal Ida- ja Läänemaades, nii lõppesid ka Jaapanis talurahvasõjad talupoegade lüüasaamisega. Feodaalne rõhumine kestis Jaapanis edasi.

Jaapani majanduslik arenemine. Erinevalt Indiast ja Hiinast ei kannatanud saartel asuv Jaapan rändhõimude — mongolite, mandžude jt. laastavate sissetungide all. Kuna maa oli pääsenud laostumisest, siis oli ta majandusliku arenemise poolest teistest Idamaadest ette jõudnud.

XIX sajandi keskpaiku arenesid Jaapanis kiiresti kapitalistlikud manufaktuurid. Paljud talupojad (eriti maa lõunaosas) keetsid suhkruroost suhkrut, ajasid riisist viina või veini, valmistasid siidikangaid ja portselanesemeid, kasvatasid mooruspuid, lakipuid ja puuvilla ning ehitasid väikseid kõrgahje. Suurenes kaubavahetus linna ja maa ning riigi eri osade vahel, kuid arvukad tollipiirid pidurdasid kaubanduse arenemist.

Kuigi hollandlased olid ainukesed eurooplased, keda Jaapanisse sisse lasti, hakkasid jaapanlased juba XIX sajandil üle võtma euroopalikku kultuuri. Nad ehitasid kahurite valamiseks vabriku, kus valmistati ka püsse. Lasti vette aurik, mis oli varustatud Hollandist hangitud aurumasinaga. Hakati tegelema fotoasjandusega ning asutati vabrik fosfortikkude valmistamiseks.

Kapitalistlike suurriikide sissetung Jaapanisse. XIX sajandi keskpaiku hakkasid Jaapani iseseisvust ohustama Ameerika Ühendriigid. Selleks ajaks oli ameerika asunike vool jõudnud välja Vaikse ookeani ääres paiknevatesse osariikidesse ja hakanud neid asustama. Eriti hoogsaks läks asustamine pärast seda, kui Kalifornias 1848. aastal leiti kulda. Ameerika kiiresti arenev tööstus otsis uusi turge.

Kaupmees, käsitööline, talupoeg ja mõisnik-samurai feodaalses Jaapanis.

1853. aastal sõitis Uraga sadamasse Ameerika eskaader, mida juhtis Perry. Perryl oli kaasas Ameerika presidendi kiri Jaapani keisrile. Kirjas pakkus Ameerika Ühendriikide valitsus Jaapanile «... sõprust, kaubandussidemeid ja vastastikust sadamate avamist...» Hiljem oli Jaapan sunnitud alla kirjutama lepingule, millega maa avati ameeriklastele, sest Jaapanisse oli uuesti ilmunud suur Ameerika eskaader 250 suurtükiga. Varsti pärast seda sõlmis Jaapan kaubalepingud Inglismaaga, Venemaaga, Hollandiga ja hiljem ka teiste riikidega. Need olid ebavõrdsed lepingud, sest välismaalased ei allunud Jaapani seadustele, nende üle võis kohut mõista ainult oma riigi konsul. Jaapanil ei olnud õigust kehtestada välismaa kaupadele kõrget tolli.

Keisri nimel kirjutas lepingutele alla ülemjuhataja — šogun. Kuigi Jaapanis kuulus kõrgem võim ametlikult keisrile — mikaadole, oli tegelikuks valitsejaks rikkaim mõisnik, ülemjuhataja — šogun, kes võis käsutada ka mikaadot. Šoguni amet läks pärimise teel isalt pojale. Mikaado elas oma lossis šoguni vangina. Feodaalvürstidele oli keisri õukonda ilmumine keelatud, nende perekonnad ja kaaskonnad (sageli kuni tuhat inimest) pidid viibima šoguni õukonnas pantvangidena. Feodaalvürstidel endil tuli šoguni õukonnas veeta iga teine aasta.

§ 51. KODANLIK REVOLUTSIOON JAAPANIS.

Revolutsiooni käik. Käsitöölisi laostas välismaalaste sissetung ja odavate masinatoodete sissevedu Euroopast. Et saada rohkem raha, selleks suurendasid mõisnikud talupoegade koormisi. Sagenesid laostuvate talupoegade ülestõusud. Talupojad ja käsitöölised

Kohtumõistmine feodaalses Jaapanis. *1860-ndate aastate joonistuse järgi.*

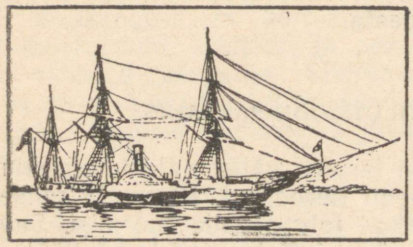

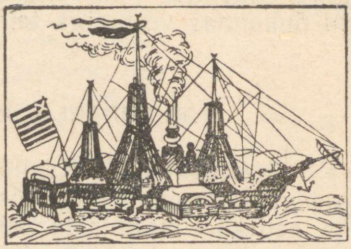

Perry ja tema eskaadri lipulaev.
Parempoolsed joonistused on teinud tolleaegne jaapani kunstnik.

nõudsid välismaalaste väljakihutamist. Välismaalaste vastu suunatud liikumisega liitusid ka mõned mõisnikud. Siis purustasid välismaade sõjalaevad (Ameerika, Inglismaa, Prantsusmaa ja Hollandi laevad) Jaapani elanikkonna hirmutamiseks suurtükitulega mõned mereäärsed linnad. Kuid mõisnike ja välismaalaste vastu suunatud rahvaliikumine üha kasvas. Rahvahulkade rahulolematus pöördus šoguni vastu, kes lõmitas välismaalaste ees ja täitis kõik nende nõudmised.

Mõisnikud nägid, et šoguni võim nõrgeneb, ja hakkasid tema õukonnast lahkuma ning üle minema mikaado, keisri poolele. Mikaado otsustas oma võimu tagasisaamiseks šoguni vastu välja astuda. Mahajäänud piirkondade mõisnikud toetasid šogunit. Lõuna- ja Edela-Jaapanis, kus asus enamik manufaktuure ja too-

deti põllumajandussaadusi turu jaoks, juhtisid mõisnikud välismaalastevastast võitlust, sest välismaalaste sissetung halvas kohalikku tööstust. Need mõisnikud kasutasid välismaalaste ja neid pooldava šoguni vastaste jõudude ühendamiseks kuueteistkümneaastase keisri Mutsuhito nime.

Peale mõisnike väesalkade ilmusid mikaado õukonda ka laostunud samuraidest (väikemõisnikest), talupoegadest ja käsitöölistest omaalgatuslikus korras organiseeritud väesalgad. Need väesalgad surmasid rikkaid ja politseiagente. Surmatute pead pisteti bambuspiikide otsa, rinnale asetati neile aga sedel, millele oli märgitud surmamise põhjus. Talupojad ja käsitöölised õiendasid arveid kaupmeestega, kes hindu üles kruvisid. Nad määrasid kaupadele kindlad hinnad ja nõudsid, et nendest kinni peetaks. Kohati esines ka toidupoodide rüüstamisi. Jaapanis hoogustus revolutsiooniline liikumine.

Toetudes rahvahulkade liikumisele, mis oli suunatud välismaalaste ja šoguni vastu, purustas mikaado **1868.** aastal šoguni väed ja saatis šoguni maapakku. Riigi etteotsa asus nüüd keiser Mutsuhito, kelle valitsemisaega nimetatakse «Meidzi ajastuks» (hariduse ajastuks). Keiser ei toetunud ainult mõisnikele, vaid ka kodanlusele.

Rahvahulkadel polnud sellisest muudatusest suuremat kasu. Pärast šoguni kukutamist ei vaibunud rahvaliikumine. Algasid ulatuslikud talupoegade väljaastumised. Talupojad nõudsid feodaalide eesõiguste kaotamist ja maksukoorma kergendamist. Pärast 1868. aastat toimus kümne aasta jooksul üle saja uue Meidzi valitsuse vastase talurahva ülestõusu, kusjuures mõnest ülestõusust võttis osa kuni 300 000 talupoega.

Rahvusvaheline olukord revolutsiooni ajal. Rahvusvaheline olukord kergendas Jaapanil oma iseseisvuse säilitamist. 60-ndate aastate alguses, kui Jaapanis algas välismaalastevastane rahvaliikumine, oli Ameerika Ühendriikides käimas kodusõda, mille tõttu ameeriklased ei saanud Jaapani asjadesse aktiivselt vahele segada. Jaapani asjadesse ei saanud sekkuda ka Venemaa. Jaapani sündmused algasid varsti pärast seda, kui Venemaa oli kaotanud Krimmi sõja. Need algasid Poola ülestõusu ja pärisorjusliku korra lagunemise perioodil. Euroopa mandril toimusid sellel aastakümnel rahvuslikud vabadussõjad. Samal ajal sidus taipingide ülestõus Hiinas aastail 1850—1864 Inglismaa ning Prantsusmaa jõ[illegible] kes selle ülestõusu mahasurumisest osa võtsid, ja juhti[illegible] tähelepanu Jaapanilt kõrvale.

Kõik need asjaolud kergendasid kodanliku [illegible]uroopa riikide ja ja aitasid kaasa sellele, et Jaapan ei muu[illegible]kolooniaks. Ameerika Ühendriikide asumaaks võ[illegible]

Kapitalismi arenemine. Pär[illegible] šoguni ja teda toetanud mõisnike võimu kukutamist [illegible]esid võimule majanduslikult enam arenenud rajoonide [illegible]isnikud ning nende liitlased, kaubandus- ja

[illegible]iooni võitu

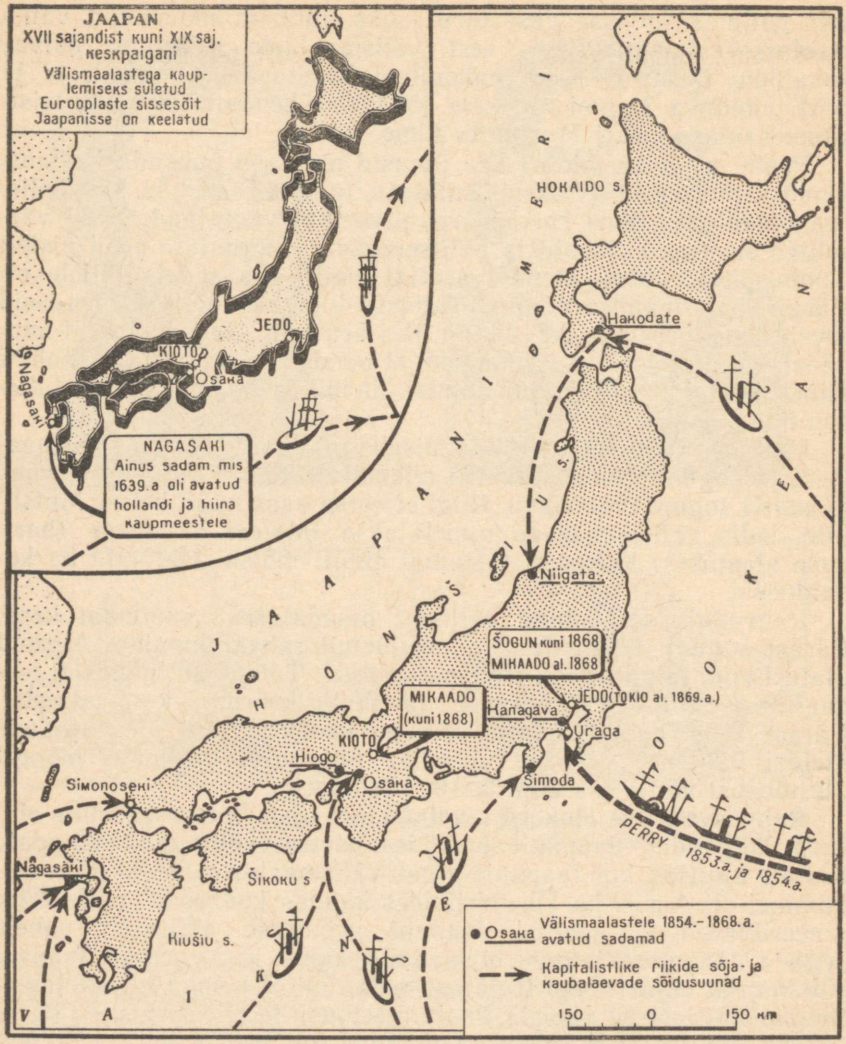

Jaapan 1868. a. kodanliku revolutsiooni perioodil.

tööstus[illegible]
ked vürstirii[illegible]. Kaotati tsunftid ja gildid, võeti maha valvetõksid, kuulutati nendelt. Suurmõisnike maa, mida talupojad haritasuti maa eest rahas. Kuuegade omanduseks, mõisnikele aga võtjatele võlgu ning tegelikult ja[illegible]nojad olid mõisnikele ja liigkasuomanduseks või läks kaupmeeste ja [illegible]antud maa ikkagi mõisniku [illegible]asuvõtjate kätte. Viidi

läbi ka muid reforme. Kõik inimesed kuulutati seaduse ees võrdseteks. Nii puhastati teed kapitalismi arenemisele. Riigiaparaat jäi Jaapanis aga endiseks: riigi eesotsas seisis keiser — mikaado, kes tugines samuraide sõjaväele, politseile ning mõisnike ja kodanluse hulgast pärinevatele ametnikele. Jaapanis arenes kapitalism, kuid paljud feodaaligandid jäid püsima. Jaapani kodanlik revolutsioon jäi seega lõpule viimata.

Jaapan ei muutunud tollal kapitalistlikest riikidest sõltuvaks maaks. Kuid muutudes ise kapitalistlikuks riigiks, hakkas Jaapan riisuma ning rõhuma oma naabreid — Koread ja Hiinat. «See riik on kodanlik,» kirjutas V. I. Lenin kapitalistliku Jaapani kohta, «ja seepärast on ta ise hakanud rõhuma teisi rahvusi ja orjastama asumaid.» [1]

§ 47—51 LÜHIKOKKUVÕTE.

Erinevalt Indiast ja Hiinast, kus XIX sajandi keskpaiku toimusid talurahvasõjad, mis olid suunatud feodaalide ja kolonisaatorite vastu, puhkes Jaapanis tol ajal kodanlik revolutsioon, mis oli esimeseks kodanlikuks revolutsiooniks Idamaades.

Indias ja Hiinas valitsevast tootmisviisist kõrgemale arenemisastmele jõudnud kapitalistlik tootmisviis ning kapitalistlike riikide vahelised vastuolud aitasid vältida Jaapani muutumist ühe või mitme kapitalistliku riigi asumaaks. Jaapanist sai kapitalistlik riik, kes hakkas ise rõhuma Idamaade rahvaid.

Küsimusi kordamiseks.

§ 47. 1. Kuidas rõhus ja ekspluateeris inglise kodanlus India elanikkonda?
2. Millega on seletatav 1857.—1859. aasta rahva ülestõusu ebaõnnestumine?
§ 48. 1. Milles avaldus hiina talupoja feodaalne sõltuvus?
2. Kuidas orjastasid kapitalistlikud riigid Hiina?
3. Mille poolest sarnanes töörahva olukord Hiinas töörahva olukorraga Indias?
§ 49. 1. Milliseid ümberkorraldusi tahtsid Hiina elus läbi viia taipingid?
2. Milline tähtsus oli taipingide maaseadusel?
3. Miks lõppes taipingide ülestõus lüüasaamisega?
§ 50. 1. Miks võib Jaapanit XVII—XIX sajandil nimetada feodaalriigiks?
2. Miks toimus Jaapanis kodanlik revolutsioon?
§ 51. 1. Nimetage Jaapani revolutsiooni tähtsamaid sündmusi.
2. Miks ei muutunud Jaapan kapitalistlike riikide asumaaks või poolkoloniaks nagu India ja Hiina?
3. Mille põhjal võib öelda, et Jaapani kodanlik revolutsioon jäi lõpule viimata?

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20, kd., lk. 367.

V. I. LENIN KAPITALISMI ARENEMISEST JAAPANIS.

Pole kahtlust, et suur osa Aasiast, suurima rahvaarvuga maailmajaost, on kas «suurriikide» asumaade või äärmiselt sõltuvate ja rahvuslikult rõhutud riikide olukorras. Aga kas see üldtuntud asjaolu kõigutab kas või pisutki seda vaieldamatut fakti, et Aasias endas on tingimused kaubatootmise kõige täielikumaks arenemiseks, kapitalismi kõige vabamaks, laialdasemaks ja kiiremaks kasvuks kujunenud ainult Jaapanis, s. o. ainult iseseisvas rahvusriigis? See riik on kodanlik, ja seepärast on ta ise hakanud rõhuma teisi rahvusi ja orjastama asumaid; me ei tea, kas Aasia jõuab enne kapitalismi krahhi kujuneda iseseisvate rahvusriikide süsteemiks, nagu on seda Euroopa. Vaieldamatuks jääb aga, et kapitalism, olles äratanud Aasia, tekitas sealgi kõikjal rahvuslikke liikumisi, et nende liikumiste tendentsiks on rahvusriikide loomine Aasias, et parimaid tingimusi kapitalismi arenemiseks tagavad just niisugused riigid.

(V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 367.)

Küsimus. Miks arenes kapitalism Aasia maade hulgas kõige kiiremini Jaapanis?

TAIPINGID JA AGRAARKÜSIMUS.

(Taiping-tianiu taevase dünastia III aastal (1853) väljaantud «Maaseadus».)

Kogu maa jaotatakse sööjate arvu järgi, olenemata soost. Suurem hulk sööjaid saab rohkem, aga väiksem — vähem.

Maad antakse segamini. Kui perekonnas on kuus inimest, siis kolm saavad hea, kolm aga halvema maa.

Kogu Taevaaluse põllud haritakse kõigi nende poolt, kes elavad Taevaaluses. Kui ühes kohas on maad liiga palju, siis tuuakse mujalt inimesi juurde, ja vastupidi.

Seatakse sisse vastastikune läbikäimine Taevaaluse saagirikaste ja ikalduse all kannatanud maade vahel. Kui ühes kohas on ikaldus, siis aitavad paremat saaki saanud kohad... Kui on maad, haritakse seda ühiselt; kui on toitu, süüakse seda ühiselt; kui on riiet, kantakse seda ühiselt; kui on raha, kulutatakse seda ühiselt. Kõikjal peab olema võrdsus ega tohi olla inimest, kes ei ole toidetud ja soojas.

Iga kuueteistkümneaastane mees ja naine saab maatüki, nooremad kui viieteistkümneaastased aga — poole sellest.

INDIA NÄLJAHÄDAST.

(Inglise kodanliku poliitikategelase J. Brighti kõnest, mille ta pidas 11. detsembril 1877. a. Manchesteris.)

...Meie võim on seal (Indias) püsinud alles veidi üle saja aasta ja meie impeerium on rajatud vahenditega, millede abil kahjuks on loodud vist kõik suured impeeriumid — auahnuse, kuritegude ja vallutustega... Mis puutub tuludesse, siis saame me Indiast umbes 50 miljonit naelsterlingit aastas, mis nõutakse elanikkonnalt sisse peaasjalikult maksude näol, kuid siia on kaasa arvatud ka võrdlemisi suur summa, mille saame hiinlastelt, tänu Indiast Hiinasse veetava oopiumi monopolile.

...Te teate või olete vähemalt kunagi kuulnud India rikkustest. Viimase saja aasta jooksul on tõesti ainuüksi sõna «India» maalinud vaimusilma ette pildi kujutlematutest rikkustest... Ja sellest hoolimata on täiesti selge, et India on käesoleval ajal suure ja kohutava viletsuse riik...

Me seisame nüüd suure häda — nälja ees... Mis on näljahäda? 1837.—1838. aastal kannatas nälja pärast 8 miljonit inimest, neist 5 miljonit rängalt ning vähemalt 800 000 inimest suri nälga... 1860.—1861. aastal näljahäda kordus. Näljahädalisi oli 13 miljonit inimest... 1863. aastal oli nälg Bengaalias ja Orissas, kohati suri nälga üks neljandik elanikkonnast... 1868.—1869. aastal haaras näljahäda ühe kuuendiku Indiast. Ka valitsuse andmed tunnistavad, et nälja tõttu hukkus 1 250 000 inimest. Käesoleval, 1877. aastal arvatakse, et nälga on surnud üle 500 000 inimese, see on rohkem, kui mõne suure linna elanikkond... Tahaks teada, kui kaua see niiviisi kestab? Mida arvata valitsusest, kelle silmade ees see kõik aastast aastasse toimub?...

Küsimus. Mis põhjustas Indias sagedasi suuri näljahädasid?

AMEERIKA-JAAPANI «SÕPRUS- JA KAUBALEPINGUST».

(Leping on alla kirjutatud 1858. aasta juulis Jedos.)

Art. 1. ...Ameerika Ühendriikide president võib määrata Jedosse diplomaatilise agendi ja konsulid ükskõik millisesse või ka kõigisse Jaapani sadamatesse, mis käesoleva lepinguga avatakse ameeriklastega kauplemiseks...

Art. 3. Lisaks Shimoda ja Hakodate sadamale avatakse järgmised sadamad ning linnad... nimelt Kanagava, Nagasaki, Niigata ja Hiogo... Kõigis ülalnimetatud sadamates võivad Ameerika kodanikud asuda alaliselt, neil on õigus seal rentida maad ja osta sellel seisvaid hooneid ning neil on lubatud ehitada elumaju ja kaubaaitu...

Art. 6. Ameeriklased, kes eksivad millegagi jaapanlaste vastu, langevad Ameerika konsulikohtu alla, ja kui nad leitakse süüdi

olevat, siis mõistetakse nende üle kohut Ameerika seaduste järgi... Kõik kaebused, mis puudutavad käesoleva lepingu rikkujate trahvimist või karistamist või kaubandust reguleerivate eeskirjade rikkumist, vaadatakse läbi konsulikohtute poolt...

Küsimus. Tõestage, et Ameerika Ühendriikide ja Jaapani vaheline leping polnud võrdõiguslik leping.

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja järgmised terminid ja seletage, mis nad tähendavad: kastid, «puutumatud», Suurmogulid, sipoi, mandžude dünastia, mandariin, kuli, «oopiumisõda», taipingid, samurai, mikaado, šogun, Meidzi ajastu.
2. Koostage sünkrooniline tabel:

India, Hiina ja Jaapani ajaloo tähtsamad sündmused XVII—XIX sajandil.

Sajand, aastakümme või aasta	India	Hiina	Jaapan

3. Koostage konspekt või üksikasjalik kava, mis näitab feodaalkorra ühiseid ja erinevaid jooni Indias, Hiinas ja Jaapanis.
4. Kirjutage õpikust konspektina või üksikasjaliku kavana välja faktid, mis puudutavad kapitalistlike riikide koloniaalpoliitikat Idamaades (Indias, Hiinas ja Jaapanis).

15. peatükk.

ITAALIA ÜHENDAMINE. SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

ITAALIA ÜHENDAMINE.

§ 52. SUUREMA OSA ITAALIA ÜHENDAMINE REVOLUTSIOONILISEL TEEL.

Kapitalismi arenemine ja ühendamisliikumine. Masinaline tootmine oli palju tootlikum kui käsitsitöö. Sellepärast kasvas kõigis Euroopa riikides vabrikute arv. Vaieldamatud olid ka raudteede eelised hobuveokitega võrreldes. Kuidas aga ehitada raudteid paljudeks riigikesteks killustatud Saksamaal või Itaalias? Ja kui raudtee ongi ehitatud, kuidas ületada siis rongiga kümneid riigipiire? Kuidas vedada vabrikutele ja tehastele toorainet või kuidas turustada oma toodangut üle maa, kui see on killustatud paljudeks osadeks ja kui seal pealegi kasutatakse erinevaid rahaühikuid, mõõdusüsteeme jne. Ka Itaalia ja Saksamaa väliskaubandusele ning rahvusvahelistele suhetele avaldas see tunduvat mõju, et need maad olid killustatud paljudeks riikideks.

Kapitalismi arenemine Itaalia ja Saksamaa riikides, kaubatootmise kasv ning majanduslike, poliitiliste ja kultuuriliste sidemete tugevnemine üksikute riikide vahel tõstsid päevakorda ühendatud Itaalia ja ühendatud Saksamaa loomise küsimuse.

Itaallastel oli enne ühendamist ühine keel ja kultuur. Hakkas juba tekkima ühine kapitalistlik majandus. Itaalias arenes liikumine rahvusliku ühinemise eest. Samasugune oli olukord killustatud Saksamaal.

40—50-ndate aastate ühendamisliikumine Itaalias. 1848.—1849. aastal toimus Itaalias revolutsioon. Itaalia linnaelanike hulgad eesotsas revolutsioonilise kodanlusega püüdsid austerlasi Itaalia põhjaosast välja ajada ja ühendada kõik Itaalia riigid. Suuremates linnades — Roomas, Firenzes ja Veneetsias — moodustati vabariigid. Kuid itaalia revolutsionäärid ei suutnud liikumisega kaasa tõmmata talurahvast. Revolutsioon lõppes lüüasaamisega. Itaalia jäi kaheksaks riigiks killustatuks, kusjuures tema põhjaosa oli Austria keisririigi ikke all.

Kapitalismi arenemise tingimustes, mis eriti hoogsalt toimus Itaalia põhjaosas, tugevnes 50-ndate aastate lõpul ühendamist taotlev liikumine uuesti.

Cavour. Itaalia ühendamine võis toimuda kahel teel, kas «altpoolt», rahvarevolutsiooni ja ühtse demokraatliku vabariigi moodustamise teel, või siis «ülaltpoolt», mõisnike ja kodanluse juhtimisel. Itaalia ühendamise ajajärgul oli Sardiinia kuningriigi poliitiliseks juhiks krahv Cavour. Cavour põlvnes rikkast mõisnikuperekonnast ja teenis noores eas Sardiinia õukonnas. Cavour rakendas oma mõisas uusi põlluharimismeetodeid, tegeles viljakauplemisega, asutas kunstväetisevabriku ja oli Torino panga silmapaistvaks osanikuks. Cavour leidis, et parem on anda konstitutsioon Inglismaa eeskujul, «kuni pole veel hilja». Ta kartis, et äärmuseni viidud rahvas kukutab monarhia. Kuid Cavour oli vabariigi vastane. Tema poliitika põhieesmärgiks oli ühendada Itaalia Sardiinia monarhia valitsemise alla, kasutades selle teostamiseks Prantsusmaa abi, kes oli Piemontele[1] toetust lubanud.

Prantslaste ja itaallaste sõda austerlaste vastu. 1859. aastal alustasid Sardiinia kuningriik ja Prantsusmaa sõda Austriaga. Prantsusmaa ja Sardiinia ühendatud sõjavägi saavutas otsustavaid võite austerlaste üle. Oma vabatahtlikega võttis Itaalia põhjaosas 1859. aastal sõjategevusest osa ka Garibaldi, 1848.—1849. a. austerlaste vastu peetud sõjas kuulsaks saanud rahvuskangelane. Cavour oli tema kutsunud, et anda sõjale suuremat populaarsust.

Sõda Austriaga oli signaaliks ülestõusule Parma ja Modena

---

[1] Piemonte oli Sardiinia kuningriigi tähtsaim koostisosa. Selle maakonna nime järgi kutsuti sageli kogu Sardiinia kuningriiki Piemonteks. Sardiinia kuningriiki ehk Piemontet valitses Savoia dünastia.

hertsogiriigis, mis oli Austria ikke all. Ülestõusnud hertsogiriigid liitusid Toskaana eeskujul Piemontega. Nende riigikeste endised valitsejad, kes olid võimul püsinud austria tääkide varal, põgenesid.

See asjaolu, et sõda hakkas omandama revolutsioonilist iseloomu, kohutas Napoleon III. Ta katkestas sõjategevuse. Vastavalt 1859. aastal Prantsusmaa ja Austria vahel sõlmitud rahulepingule läks osa Lombardiast Sardiinia kuningriigile, Veneetsia aga jäi Austriale. Prantsusmaa loobus sõjategevusest ega täitnud oma lubadust vabastada kõik Itaalia alad Austria ikke alt.

1859. aasta sõja ajal avaldasid K. Marx ja F. Engels Euroopa ning Ameerika Ühendriikide ajakirjanduses artikleid, milles nad paljastasid Napoleon III reetlikku osa. Hinnates Itaalias pärast 1859. aasta sõda kujunenud olukorda, pidasid K. Marx ja F. Engels ühendamisliikumise uut tõusu vältimatuks. «... Asjasse võib vahele segada Itaalia revolutsioon ...»[1] kirjutas Marx. Lähem tulevik kinnitaski selle väite õigsust.

1860. aasta ülestõus Itaalia lõunaosas. 1860. aasta aprillis puhkes Sitsiilias talurahva ülestõus. Talupojad olid siin isiklikult vabad, kuid maa ei kuulunud neile, maad tuli neil tükkide kaupa rentida suurmaaomanikelt (parunitelt). Talupojad kasvatasid kuulsat sitsiilia nisu ja suurepäraseid apelsine ning muid puuvilju, kuid ise toitsid nad end aasta läbi ainult ubadega, sest peaaegu kogu sissetuleku olid nad sunnitud ära andma neile maad rentinud parunile ja kuninga maksukogujatele. Kui Garibaldi sai kuulda liikumisest Sitsiilias, hakkas ta moodustama väesalka Lõuna-Itaalia abistamiseks.

Garibaldi «tuhat». Kogunud väikese vabatahtlike sõjaväe, kokku veidi üle 1000 mehe, kes kandsid punaseid särke (sellest siis nimetus «tuhat punasärki»), alustas Garibaldi suure saladuskatte all oma ekspeditsiooniga kahel aurikul teekonda Genuast lõunasse. Garibaldi maabus **1860.** aasta mais Sitsiilia kõige läänepoolsemas tipus ja võeti rahvahulkade poolt vastu kui rahva vabastaja Naapoli kuninga türanniast. Kõikjalt ruttas tema lipu alla vabatahtlikke. Kahe päeva jooksul oli Garibaldi salgaga ühinenud juba 4000 kohalikku talupoega. Ta liikus oma salgaga üle mägede põhja poole, Calatafimi linna suunas. Calatafimi all kohtas Garibaldi Naapoli kuninga vägesid. Hävitava tule all ronisid Garibaldi vabatahtlikud järsule mäeseljandikule Calatafimi lähistel ja saavutasid kuningavägede üle võidu.

Selle kuulsa lahingu kohta kirjutas Garibaldi ise oma mälestustes: «Calatafimi! Kui mina, kes ma olen üle elanud 100 lahingut, laman surivoodil, siis meenutan sind uhke naeratusega, sest ma ei tea lahingut, mis oleks kuulsam sinust. «Tuhat», tõeline rahva kaitsja, tormas kangelasliku surmapõlgusega ühelt positsi-

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 13, стр. 445.

oonilt teisele, vastu türannia palgasõduritele, kes hiilgasid kirju mundri ja õlapaeltega, ja ajas nad põgenema. Kuidas võiksin ma unustada käputäit noormehi, kes, kartes, et mina saan haavata, kogunesid minu ümber, hoidudes üksteise ligi ja moodustasid nii läbipääsematu müüri!»

Garibaldi.
1864. a. foto järgi.

Garibaldi võidu otseseks tagajärjeks oli rahva ülestõus taganeva vaenlase vastu. Kõikjal moodustati relvastatud salku, kes ühinesid «tuhandega». Augustis seisis Garibaldi juba 25 000 ülestõusnu eesotsas ja purustas selle väega Naapoli Bourbonide 150 000-mehelise armee. Garibaldi nimi oli Lõuna-Itaalia rahvahulkades nii populaarne, et terved kuningavägede rügemendid hüüdsid «tuhandega» kohtumisel: «Viva Garibaldi!» («Elagu Garibaldi!») ja tulid rahvarevolutsiooni poolele üle.

Garibaldi võit Itaalia lõunaosas. Võiduka rahvarevolutsiooni juht Garibaldi osutus mehiseks ja andekaks väejuhiks. Engels

Calatafimi lahing.

seletas Garibaldi edu sellega, et ta oli julge revolutsiooniline taktik ja lõi sideme ülestõusnud rahvahulkadega. Garibaldi näitas, et ta suudab juhtida keerulisi ja raskeid sõjalisi operatsioone.

Purustanud Naapoli kuninga väed, sõitis Garibaldi 1860. aasta septembris rahvahulkade tervituste saatel Naapolisse. Firenzest saabus Garibaldile toetuseks 2000 võitlejast koosnev diviis. Selle diviisi üheks kõrgemaks ohvitseriks oli vene õpetlane, geograaf L. I. Metšnikov. Garibaldi isiklikult tegi Metšnikovile ülesandeks hakata valmistama tema sõjaväele plaane ja kaarte. Metšnikov võttis osa ka sõjategevusest ja sai Naapoli kuninga vägede vastu peetud lahingus raskesti haavata. Peale Metšnikovi oli Garibaldi vägedes teisigi venelasi, samuti eskadron ungari husaare, pataljon prantsuse vabatahtlikke, rühm šotlasi, üks araablasest kolonel Egiptusest ja tohutu suure kasvuga allohvitser-neeger.

Tegelikult oli enamik Itaalia maakondi 1860. aasta sügiseks ühendatud «altpoolt», rahvarevolutsiooni teel. Kuid Itaalia revolutsiooniline taasühendamine jäi lõpule viimata.

§ 53. ITAALIA ÜHENDAMISE LÕPULEVIIMINE «ÜLALTPOOLT».

Liikumise juhtimine läheb üle kodanluse ja mõisnike kätte. Pärast Naapoli hõivamist oleks Garibaldi võinud elanikkonna toetusel kehtestada ja kindlustada Naapolis revolutsioonilise korra, õhutada talupoegi ülestõusule ja saata oma väed teistesse Itaalia osadesse, et viia lõpule maa ühendamine revolutsioonilisel teel. Kuid väikekodanlik revolutsionäär Garibaldi ei suutnud juhtida talurahva võitlust mõisnike vastu. Ta isegi ei kuulutanud Naapolit vabariigiks. Kui Cavour nõudis, et Naapoli tunnustaks Sardiinia kuninga Viktor Emmanueli võimu, näitas väikekodanlik poliitik Garibaldi üles itaalia rahva poliitiliste ülesannete mittemõistmist: ta nõustus kodanluse ja mõisnike mõjutusel selle nõudmisega ja lubas Sardiinia vägedel Naapoli okupeerida. Pärast rahvahääletust, mis viidi läbi Piemonte valitsuse tugeva surve all (1860. aasta oktoobris), ühendati Lõuna-Itaalia Piemontega.

Garibaldi pani ise diktaatorivolitused maha ja andis võimu üle Viktor Emmanuelile, keda ta saatis pidulikul sissesõidul Naapolisse (1860. aasta novembris). Garibaldi ratsutas Viktor Emmanueliga kõrvuti ja hüüdis: «Elagu kuningas!»

Pärast Naapoli kuningriigi ühendamist Piemontega algasid Lõuna-Itaalias massilised talurahva ülestõusud mõisnike vastu. Piemonte väed surusid ülestõusud julmalt maha, terved külad süüdati põlema. Mõned komandörid lasksid maha kõik talupojad, kellel leiti tabamisel relv. Üks itaalia kindral teatas oma käskkirjas: «Tule ja mõõgaga laastame need maakohad.» Niiviisi tasus itaalia kodanlus talupoegadele, kes olid teda abistanud maa ühendamisel.

Paavst Pius IX. *Tolleaegse karikatuuri järgi.*

Itaalia kuningriigi moodustamine. 1861. aastal kuulutati Piemonte koos nende aladega, mis olid temaga ühendatud, Torinos Itaalia kuningriigiks. Endise Piemonte asemel, mille elanikkond oli 5 miljonit inimest, valitses kuningas Viktor Emmanuel II nüüd 22 miljoni elanikuga kuningriigi üle.

1861. aastaks ei olnud kogu Itaalia veel ühendatud. Veneetsia oli endiselt Austria ikke all ning Roomas ja selle otseses naabruses asuvas Kirikuriigis püsis paavsti võim, kes, tõsi küll, oli kaotanud kaks kolmandikku oma endistest valdustest. Toetudes Napoleon III poolt saadetud Prantsuse vägede abile, säilitas paavst oma valduste jäänused ja, mis on peaasi, Rooma.

Rooma paavsti võitlus teaduse ja sotsialismi vastu. Katoliku kiriku pea, Rooma paavst, kellel oli õnnestunud säilitada osa endisest Kirikuriigist, jäi ühtlasi oma väikese riigi valitsejaks. Rooma paavst hoidis kramplikult kinni oma ilmaliku valitseja õigustest. Saanud Prantsusmaa, Austria ja teiste katoliiklike maade reaktsionääride poolt toetust, tugevdas paavst võitlust eriti revolutsiooniliste liikumiste ja teaduse vastu. Paavst Pius IX avaldas kõigi maade katoliiklastele läkituse, milles ta kinnitas oma nõudmist, et

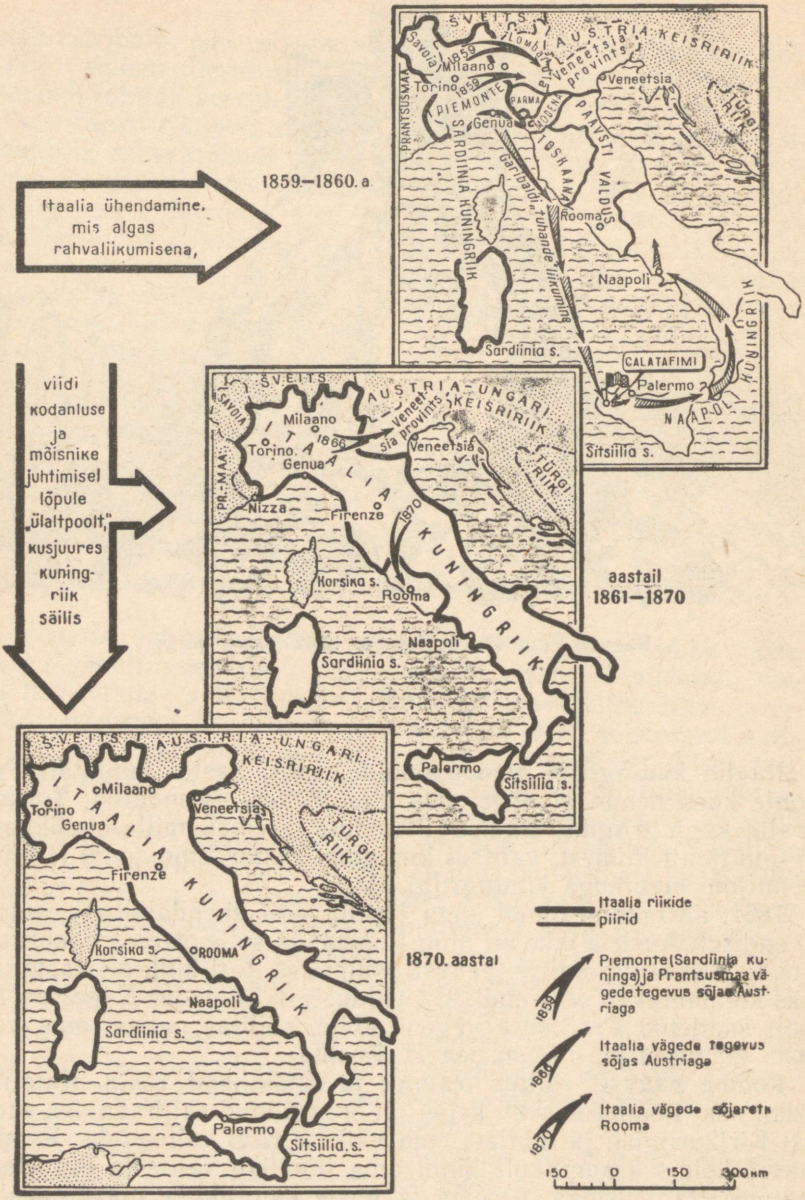

Itaalia ühendamine.

temal peab olema ilmalik võim. Oma läkitusele lisas see pimedusejünger juurde tema arvates kahjulike õpetuste nimestiku. Paavst nimetas revolutsioonilisi ja sotsialistlikke teooriaid ning loodusteaduse tähtsamaid saavutusi «hullumeelsuseks». Ta mõistis hukka südametunnistuse vabaduse, s. o. õiguse tunnustada üht või teist religiooni või neid kõiki eitada.

Veneetsia ühendamine. Kui Preisimaa tungis 1866. aastal kallale Austriale, siis liitus Itaalia valitsus Preisimaaga. Jälle kasutati Garibaldi sõjamehevõimeid ja revolutsioonilist indu. Garibaldi moodustas vabatahtlike korpuse ja võitles edukalt austerlaste vastu. Kuigi Itaalia regulaarväed said selles sõjas ühe kaotuse teise järel, otsustas sõja lõpptulemuse see, et Preisi väed purustasid Austria. Rahulepingu sõlmimisel olid austerlased sunnitud loovutama Veneetsia. Nüüd ühendati Veneetsia Itaaliaga (1866). Ühendamata jäi ainult Kirikuriik.

Itaalia ühendamise lõpuleviimine. Möödus veel neli aastat. 1870. aastal purustasid Preisi väed Prantsusmaa. Paavsti soosija Napoleon III tõugati troonilt. Selle kasutas ära Viktor Emmanuel. Pärast väikest lahingut marssisid kuningaväed 1870. aasta septembris Rooma.

Kaheksast varem üksteisest täiesti eraldatud Itaalia riigist moodustati Itaalia kuningriik, mis ühendas need kaheksa riiki Sardiinia kuningriigi, Sardiinia kodanluse ja mõisnike võimu alla.

§ 52 JA 53 LÜHIKOKKUVÕTE.

Itaalias oli peamiseks tootlike jõudude arenemist takistavaks teguriks maa killustatus. Maad võis ühendada kas «altpoolt» — rahvarevolutsiooni teel, või «ülaltpoolt» — mõisnike ja kodanluse juhtimisel. Kuigi peaaegu terve Itaalia ühendati «altpoolt», viidi ühendamine lõpule «ülaltpoolt», mõisnike ja kodanluse juhtimisel, eesotsas Savoia dünastiaga, sest töölisi ja käsitöölisi oli alles vähe ning nad polnud veel küpsed poliitiliseks võitluseks, pealegi tegi väikekodanlik revolutsionäär Garibaldi vigu.

§ 54. SAKSAMAA ÜHENDAMINE.

Preisimaa riigikord pärast 1848. aasta revolutsiooni. Rahvahulkade lüüasaamise tagajärjel 1848. aasta revolutsioonis jäi Saksamaa killustatuks. «1848. aastal,» tunnistas Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, «oleks meid äärepealt õlgadele pandud.» 50-ndatel aastatel oli seisukord teistsugune. Riigivõim oli kindlalt preisi mõisnike käes, kes tugevdasid rahva rõhumist. Kartes revo-

lutsiooni kordumist, jättis kuningas kehtima Preisi konstitutsiooni, mis muide kindlustas mõisnike ülevõimu.

Tööstuse arenemine. Pärast 1848. aastat arenes Preisimaal ja teistes Saksa riikides kiiresti suurtööstus. Ühe aastakümne jooksul, nagu tähendas K. Marx, muutus Saksamaa põllumajanduslikust riigist tööstusriigiks. Linnade kiirest kasvust annab tunnistust kas või seegi, et Berliinis suurenes tööliste arv kümne aasta jooksul 50 000 inimeselt 180 000 inimesele.

1850. aasta talurahvareform. Kapitalismi arenemine põllumajanduses. Revolutsioon ei lahendanud nii tähtsat küsimust, nagu talurahvaküsimus. 1850. aasta seadusega kaotati paarkümmend talupoegade teisejärgulist koormist, kuid kõik enam-vähem tulutoovad feodaalkoormised, nende hulgas ka kõik teoorjuse liigid, tuli talupoegadel välja osta.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist said preisi mõisnikud märkimisväärseid summasid talupoegadelt, kes oma koormisi ja maid vabaks ostsid. 50-ndate aastate kõrged viljahinnad, mis olid tingitud tööstuse ja linnade kiirest kasvust, kergendasid preisi mõisnikel üleminekut kapitalistlikule majandamisele ning palgatöö ja masinate kasutuselevõtmist. Talupoegade pikaldase ja piinarikka laostumise ning sulaste seisukorra pideva halvenemise taustal paistis eriti silma grossbauerite (kulakute) kihi esilekerkimine. Preisi talurahva enamik oli aastakümneiks määratud kannatama piinavat orjust ja ekspluateerimist. Preisi mõisnikud seadsid sisse isegi oma mõisapolitsei ja võisid oma äranägemist mööda talupoegi vanglasse heita.

Poliitiline killustatus takistas nüüd kapitalismi arenemist Saksamaal veelgi rohkem kui 1848. aastal. Kogu Saksamaale oli eluliseks küsimuseks, kuidas maa ühendada, kas proletariaadi poolt juhitud revolutsiooni teel, mille tulemusena Saksamaast oleks saanud demokraatlik vabariik, või demokraatliku liikumise mahasurumise ja Preisi kuninga ning preisi mõisnike juhtimisel peetavate vallutussõdade teel. Viimasel juhul oleksid preisi mõisnikud ühendatud Saksamaal saavutanud valitseva seisundi ja säilitanud reaktsioonilise ning monarhistliku korra.

Ettevalmistus sõjaks. Bismarck. Preisi kuningad olid juba pikka aega pidanud oma peaülesandeks sõjaväe suurendamist. Juba XVIII sajandil oli Preisimaa Euroopas elanikkonna arvu poolest kolmeteistkümnendal, sõjaväe suuruse poolest aga neljandal kohal. Preisimaa tõusis suurriikide hulka vallutussõdade teel. Ta oli üks revolutsioonilise Prantsusmaa peamisi vaenlasi. Saanud Napoleon I vägedelt rängalt lüüa, jäi Preisimaa üsna nõrgaks. Kuid XIX sajandi keskpaiku tugevnes Preisimaa seoses tööstuse kiire arenemisega uuesti ja kuningas ning mõisnikud hakkasid valmistuma sõjaks Austria ja Prantsusmaa vastu, et nende sõdadega allutada endale teised Saksa riigid ning astuda ühendatud Saksamaa etteotsa.

1861. aastal suri kuningas Friedrich Wilhelm IV, kes oli oma viimastel eluaastatel langenud idiootsusse. Troon läks tema vennale Wilhelm I-le.

Wilhelm I suurendas sõjaväge ja hakkas seda ümber relvastama, valmistudes sõjaks. Esimeseks ministriks nimetas Wilhelm I Bismarcki.

Bismarck (1815—1898) etendas Saksamaa poliitilises elus suurt osa. Ta oli suur poliitikamees, silmapaistev diplomaat, preisi mõisnike ja kodanluse huvide agar kaitsja ning tööliste ja talupoegade verivaenlane. 1848. aasta revolutsiooni ajal katsus ta relvastada talupoegi, et minna nendega Berliini «kuningat välja aitama».

Bismarck pidas kõige tähtsamaks ülesandeks Saksamaa ühendamist Preisimaa juhtimisel. Seejuures pidas ta vajalikuks murda sõdade abil Austria ja Prantsusmaa vastupanu ning suruda maha demokraatlik liikumine, mis juba 1848.—1849. aastal oli püüdnud Saksamaad ühendada revolutsioonilisel teel. «Ajajärgu suured küsimused otsustatakse mitte kõnede ja häälteenamusega, vaid raua ja verega,» ütles Bismarck 1862. aastal Preisi Maapäeval (parlamendis). Ta väitis, et Saksamaa seisukohalt pole tähtis mitte konstitutsiooniline kord, vaid sõjaväe tugevdamine. Oma poliitilises tegevuses tugines Bismarck mõisnikele ja suurkapitalistidele.

Põhja-Saksa Liidu moodustamine. 1866. aastal alustas Preisimaa Austria vastu sõda. Paremini relvastatud ja väljaõpetatud Preisi väed purustasid Austria armee mõne päevaga. Pärast võitu tahtis Wilhelm I «Austria põlvili suruda» ja ratsutada oma vägede eesotsas Viini, kuid Bismarck takistas teda. Valmistudes sõjaks Prantsusmaaga, nõudis Bismarck Austriale võrdlemisi kergeid rahutingimusi. Ta ei tahtnud järgmise sõja ajal omada selja taga vaenlast. Austrial tuli ainult loovutada Veneetsia Itaaliale ja tasuda Preisimaale üsna tagasihoidlik kontribut sioon.

Seejärel moodustati Põhja-Saksamaa riikidest Põhja-Saksa Liit, mille eesotsas oli Preisimaa.

Saksamaa töölisklass maa ühendamise perioodil. Kuidas lahendada Saksamaa ühendamise küsimus, kas rahvarevolutsiooni või sõdade ja reformide teel (s. t. osaliste järeleandmistega valitsevate klasside poolt), see sõltus töölisklassi küpsuse ja organiseerituse astmest. Saksa kodanlus lõmitas mõisnike ees ja jättis riigi valitsemise nende hooleks. Ainult rahvahulkade etteotsa astunud töölisklass võis luua ühtse ja demokraatliku Saksamaa.

60-ndate aastate alguses oli Saksa riikides käsitöölisi rohkem kui töölisi. Nii oli Preisimaal, Saksimaal ja veel neljas teisejärgulises riigis käsitöölisi üle kahe miljoni, vabrikutöölisi aga mitte rohkem kui poolteist miljonit. Käsitööliste arvuline ülekaal raskendas töölisliikumise arenemist Saksamaal.

August Bebel.

Kapitalismi arenemine Saksamaal oli pärast revolutsiooni lüüasaamist seotud tööliste raskete kannatustega. Üks preisi ametnik jutustab Elberfeldi ketrustöökodasid kirjeldades, et töölised töötasid kitsastes tuulutamata ruumides, mis olid täis tõelist põrgumüra. Tööliste näod olid kahvatud, nad olid lõtvade lihastega, sest 15-tunnilise tööpäeva juures ei antud minutitki aega söömiseks. Toitu tuli hoida plekist karbis, mis rippus kaelas, ja süüa oli lubatud ainult neil hetkedel, mil niidi katkemine masina liikumise lühikeseks ajaks peatas.

A. Bebel. Silmapaistvat osa saksa töölisliikumises etendas August Bebel. August Bebel (1840—1913) oli preisi sõduri poeg. Kolmeaastase poisikesena kaotas ta oma isa, kes oli vaene tiisikushaige allohvitser. Poiss anti vaestekooli, mille ta 14-aastasena hea eduga lõpetas. Kuid samal ajal suri tema ema. Kuna edasiõppimiseks polnud väljavaateid, läks Bebel treiali juurde õpipoisiks. Algas raske ja üksluine elu. Töökojas töötas ta 14 tundi päevas, kella 5-st hommikul kuni kella 7-ni õhtul. Kuid enne tööpäeva algust tuli perenaisele vett kanda, mille eest ta sai 5—6 kopikat nädalas. Need mõned kopikad maksis Bebel raamatukogusse. Kogu oma vaba aja pühendas ta lugemisele. Noor Bebel käis ka tööliste haridusseltsides. Neid seltse asutas liberaalne kodanlus selleks, et allutada töörahvast oma mõjule ja pidurdada iseseisvate töölisorganisatsioonide tekkimist.

Saksi Töölisühingute Liit. W. Liebknecht. Aastail 1864—1867 kujunes Bebel silmapaistvaks tegelaseks Saksi Töölisühingute Liidus, kuhu kuulus 5000 liiget. Juhtivat osa etendas liidus Wilhelm Liebknecht (1826—1900), 1848. aasta revolutsioonist osavõtja, kes hiljem lähenes Marxile ja Engelsile.

Saksamaa ühendamise küsimuses astusid Liebknecht ja Bebel välja Bismarcki kava vastu moodustada Saksa keisririik preisi junkrute[1] juhtimisel. Iseseisva töölispartei asutamise suhtes olid Liebknecht ja Bebel aga täiesti ekslikul seisukohal. Marxi näpunäidetest hoolimata ei tahtnud nad kaua aega töölisparteid moodustada, soodustades niiviisi kodanlike mõjude tungimist töölisliikumisse.

Töölisliikumise hoogustumine aastail 1863—1866. Ajavahemikul 1863—1866 oli Saksamaal revolutsioon võimalik. 60-ndate aastate poliitilise olukorra talumatus Preisimaal, nagu Bebel sellest oma mälestustes kirjutas, sai töölistele üha selgemaks. Kuna saksa

[1] Mõisnike.

töölistel ei olnud oma revolutsioonilist võitlusparteid, siis ei seisnud nad ka Saksamaa ühendamise eesotsas.

Saksamaa ühendamise lõpuleviimine. 1871. aastal, pärast Prantsuse-Preisi sõda, sai Preisi kuningas Wilhelm I Saksa keisriks. Saksamaa ühendamine viidi lõpule «ülaltpoolt». Võitnud sõja Prantsusmaaga, tõusis Preisimaa Saksa keisririigi etteotsa. Nii tekkis Euroopasse uus, Preisi kuningriigist suurem ja ohtlikum reaktsiooni- ning agressioonikolle.

Wilhelm Liebknecht.

Küsimusi kordamiseks.

§ 52. 1. Miks Saksamaa ja Itaalia poliitiline killustatus takistas kapitalismi arenemist neis maades?

2. Millised kaks teed olid võimalikud Itaalia ühendamiseks?

3. Kuidas kavatsesid Itaalia ühendada Piemonte mõisnikud ja kodanlus?

4. Millist osa etendas Itaalia ühendamisel rahvahulkade liikumine?

§ 53. 1. Miks ei viidud Itaalia ühendamist 1860. aastal lõpule revolutsioonilisel teel?

2. Millistel tingimustel oleks võinud Itaalias võidu saavutada revolutsioonilis-demokraatlik diktatuur?

3. Kuidas ja millal viidi Itaalia ühendamine lõpule?

4. Milles avaldus Itaalia ühendamise perioodil Rooma paavsti reaktsioonilisus?

§ 54. 1. Millised kaks teed olid võimalikud Saksamaa ühendamiseks?

2. Kuidas toimus kapitalismi arenemine Preisimaa tööstuses ja põllumajanduses?

3. Kuidas püüdis Saksamaad ühendada Bismarck? Miks on seda teed hakatud nimetama «raua ja verega» ühendamiseks?

4. Millal ja kuidas asutati Põhja-Saksa Liit?

5. Milline on August Bebeli ja Wilhelm Liebknechti osa saksa töölisliikumises?

6. Miks kujunes ühendatud Saksamaa ohtlikuks reaktsiooni- ning agressioonikoldeks Euroopas?

7. Mille poolest erines Itaalia ühendamine Saksamaa ühendamisest?

DOKUMENTAALSET MATERJALI.

GARIBALDI CALATAFIMI LAHINGUST.

Oma mälestustes toob Garibaldi mõningaid üksikasju Calatafimi lahingu kohta.

«Tuhat», tõeline rahva kaitsja, tormas kangelasliku surmapõlgusega ühelt positsioonilt teisele, vastu türannia palgasõduritele,

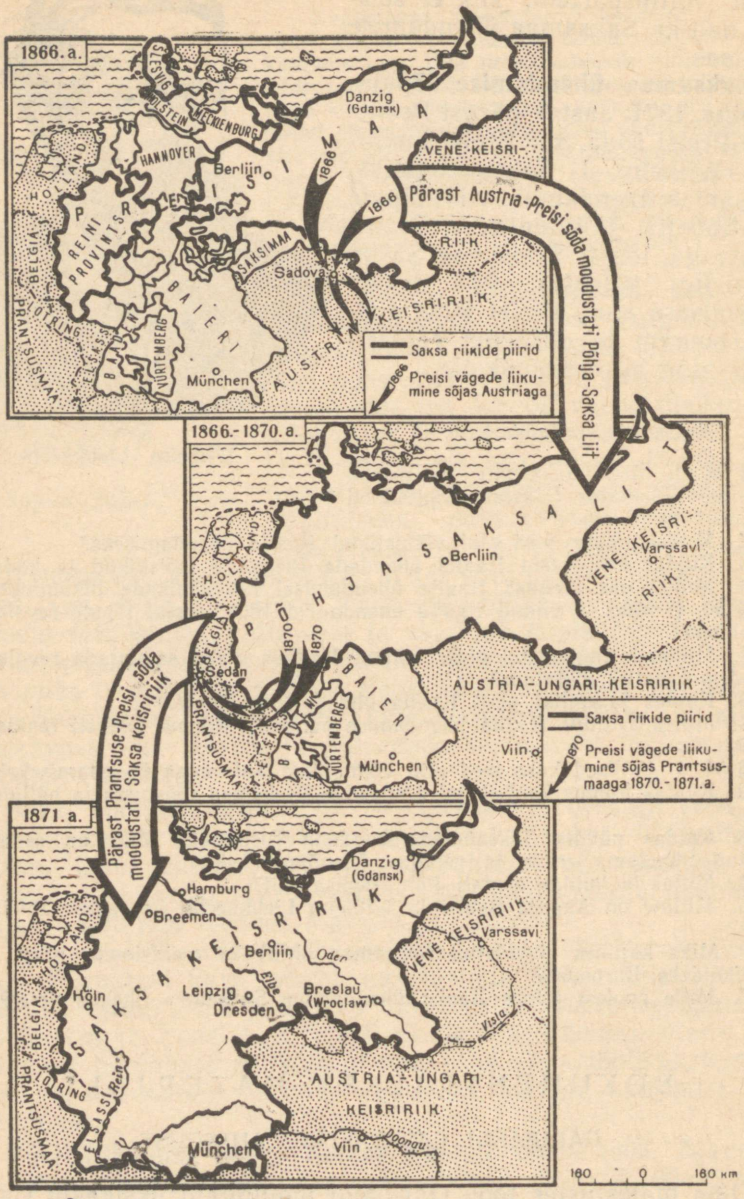

Saksa keisririigi moodustamise etapid.

kes hiilgasid kirju mundri ja õlapaeltega, ja ajas nad põgenema. Kuidas võiksin ma unustada käputäit noormehi, kes, kartes, et mina saan haavata, kogunesid minu ümber, hoidudes üksteise ligi, ja moodustasid nii läbipääsematu müüri! Rooma mäe lõunanõlv, mida me pidime ründama, koosnes terrassidest, millede pinda harisid selle mägise maa põllumehed. Me vallutasime terrassi terrassi järel, kuni mäeharjani välja, kus vaenlane üsna kartmatult tegi viimaseid pingutusi, et kaitsta oma positsiooni. Mõned vaenlase laskurid, kelle padrunid olid lõppenud, loopisid meid kividega.

Lõpuks alustasime otsustavat rünnakut. «Tuhande» vapraimad koondusid tihedalt ühte viimase ülesronimise ajal. Nad mõõtsid silmadega vahemaad, mis neil veel tuli läbida, et asuda vaenlasega käsitsivõitlusse, tõmbasid hinge ja sööstsid kui lõvid edasi. Nad olid kindlad selle suure ürituse võidus, mille eest nad võitlesid. Türannia palgasulased ei kannatanud välja mehiste vabadusvõitlejate survet. Nad hakkasid põgenema ja peatusid alles Calatafimi linnas, mis asetseb lahingupaigast palju miile eemal. Katkestasime nende jälitamise alles linna juures, kus on väga tugevad kaitsepositsioonid.

Kui võitled, siis pead võitma. Calatafimi võidu väärtus on hindamatu mulje tõttu, mida see kõigile avaldas. See võit innustas rahvahulki ja demoraliseeris vaenlasi. Selle esimeseks tagajärjeks oli, et elanikkond tõusis üles taganeva vaenlase vastu. Kõikjal moodustati relvastatud salku, kes ühinesid meiega. Kõigis ümberkaudsetes kogukondades saavutas elevus äärmise piiri. Segilöödud vaenlane peatus alles Palermos. Siin täitis ta hirmuga Bourbonide pooldajate südamed ja sisendas julgust patriootidesse. Meie ja vaenlase haavatud viidi Vitasse ja Calatafimisse. Meie omade kaotused olid väga suured. Paljud meie ülla «tuhande» võitlejad langesid Calatafimi juures, langesid nagu meie esiisad roomlased, laskmata kuuldavale ainsatki häält peale hüüde: «Elagu Itaalia!» Ma olen võib-olla elanud üle meeleheitlikumaid ja kohutavamaid lahinguid, kuid kusagil pole ma näinud suurepärasemaid võitlejaid kui Calatafimi juures. Calatafimi võit otsustas kahtlemata 1860. aasta sõjakäigu.

CAVOURI KIRJAST ÜHELE USALDUSMEHELE SITSIILIASSE.

Kiri on kirjutatud 1860. aasta juulis, kui Garibaldi oli kihutanud Naapoli väed Sitsiiliast välja ja valmistus vabastama Lõuna-Itaaliat ja Naapolit.

Oleks väga soovitav, et Naapoli vabastajaks ei osutuks Garibaldi. Kui see siiski nii juhtub, asendab revolutsiooniline kord konstitutsioonilise monarhia. Kui diktaator (Garibaldi) astub või-

dukalt kuningriigi pealinna (Naapolisse), võidutseb seal revolutsioon, aga see jätab Euroopale väga halva mulje. Kõigele sellele lisaks veel tema meeletu kavatsus korraldada sõjakäik Rooma peale, kuigi Prantsusmaa on selle vastu. Ei tohi lubada, et revolutsioon tungib Naapolisse.

Küsimus. Mida räägivad need dokumendid võitlusest Itaalia ühendamise kahe tee vahel?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja ja seletage järgmiste terminite tähendus: «tuhat punasärklast», Põhja-Saksa Liit, «vere ja rauaga».
2. Iseloomustage lühidalt Garibaldit ja Bebelit.
3. Koostage tabel:

Itaalia ühendamine.

Aasta	Millised territooriumid ühendati Piemontega (alates 1861. aastast Itaalia kuningriik)	Millisel teel toimus ühendamine

4. Kirjutage õpikust välja andmed teemal «Preisimaa sõjad Saksamaa ühendamiseks», nende sõdadega seotud aastaarvud ja sõdade tulemused.

16. peatükk.

ESIMENE INTERNATSIONAAL OMA TEKKIMISEST KUNI 1870. AASTANI.

§ 55. INTERNATSIONAALI ASUTAMINE. MARKSISTIDE VÕITLUS KODANLUSE VAENULIKU MÕJU VASTU TÖÖLISLIIKUMISES.

I Internatsionaali tekkimine. I Internatsionaal (Tööliste Rahvusvaheline Ühendus) asutati 1864. aastal. Selleks ajaks olid kapitalism ja töölisliikumine jõudnud kõrgemale arenemisastmele, kui nad olid olnud 1848. aasta revolutsiooni eelõhtul, mil asutati Kommunistide Liit.

Kuigi 1848.—1849. aasta revolutsioonid lõppesid Euroopas lüüasaamisega, kiirendasid nad tunduvalt kapitalismi arenemist. Kahe 1848. aasta revolutsioonile järgnenud aastakümne jooksul arenes eesrindlikumates Euroopa riikides suurtööstus ja kasvas

proletariaat. XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel tekkis kolm uut riiki — Itaalia, Rumeenia ja Serbia. Lähenes Saksamaa ühendamise tund. Venemaal kaotati talurahva ülestõusude survel pärisorjus. XVIII sajandil kolmeks rebitud ning Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel jaotatud Poolas puhkes 1863. aastal vabadust ning maa ühendamist taotlev ülestõus, kuid see lõppes ebaõnnestumisega.

Vaatame, mis toimus väljaspool Euroopat. Indias, Hiinas, Jaapanis ja Põhja-Ameerikas toimusid suured sündmused kas kapitalismi arenemise mõjul riigis endas (Ameerika Ühendriikides) või siis seoses kapitalistlike suurriikide sissetungimisega teistesse maadesse (Indias, Hiinas) ja talurahva võitluse teravnemisega nende maade feodaalide ning kapitalistide-röövvallutajate vastu. Jaapanis aga toimus niihästi kapitalismi märgatav arenemine riigis endas kui ka välismaalaste sissetung ja võitlus nende vastu.

Kui Idamaades käis võitlus feodalismi vastu ja Põhja-Ameerikas orjapidamise vastu, siis oli Lääne-Euroopa riikide elus esikohal töölisklassi võitlus oma majandusliku olukorra parandamise eest, samuti töölisklassi poliitiline võitlus. Kuid XIX sajandi 60-ndate aastate alguseks ei olnud Euroopa eesrindlikumate maade töölised veel loonud oma marksistlikke parteisid, kes oleksid suutnud nende võitlust juhtida.

Kapitalismi ajal on majanduslik võitlus võitluseks töötasu tõstmise, tööpäeva lühendamise, töökaitse, tööliste elutingimuste parandamise jms. eest. Kuid kapitalismi ajal peavad töölised võitlema mitte ainult oma olukorra osalise parandamise eest, vaid ka selleks, et hävitada oma sõltuvus kapitalistidest, et mitte olla sunnitud töötama kapitalistide rikastamiseks. Nii tõukavad tööliste ühised klassihuvid neid võitlusse kapitalistliku korra hävitamise eest. Seda aga on võimalik saavutada ainult kodanluse võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise teel.

Seades oma peamiseks ülesandeks organiseeruda parteiks võimu haaramise eesmärgil, ei tohi töölised loobuda võitlusest kodanlike parlamentide valimistel, poliitiliste küsimuste käsitlemisest trükisõnas ja koosolekutel ning marksismi propageerimisest elanikkonna laiades hulkades. Kuid oleks suur viga piirata poliitilise võitluse ülesandeid kodanliku korra ajal ainult osavõtuga parlamendivalimistest ja parlamendi tööst. Need poliitilise võitluse liigid võivad ainult soodustada töölisklassi ülesannete selgitamist elanikkonna ja tööliste endi hulgas. Proletariaadi poliitilise võitluse peaülesandeks aga on võimuhaaramine.

Miiting 28. septembril 1864. a. ja I Internatsionaali asutamine. Otsustav samm rahvusvahelise proletaarse organisatsiooni loomiseks tehti 28. septembril 1864 Londonis, mitme riigi tööliste ühisel suurel miitingul. Miitingu oli ette valmistanud töölisliikumise üldine kasv, eriti aga Marxi ja Engelsi töö eri maade revolutsioo-

niliste tööliste koondamiseks. Presiidiumilaua taga istus K. Marx. Koosolijad otsustasid luua alalise rahvusvahelise töölisorganisatsiooni. Valiti komitee, kellel tuli välja töötada põhikiri ja koostada kõigi maade töölistele saadetava läkituse tekst.

Saksa tööliste esindajana valiti komiteesse Marx. Komiteesse kuulusid samuti inglise treidjuunionide ja prantsuse tööliste väljapaistvad esindajad ning teiste maade delegaadid — kokku 32 inimest.

Nii asutati Tööliste Rahvusvaheline Ühendus (I Internatsionaal).

I Internatsionaali «Asutav manifest». Kõige tähtsam samm esimese massilise rahvusvahelise organisatsiooni loomiseks oli seega tehtud. Otsus oli vastu võetud, nüüd tuli koostada programm. Programm tuli üles ehitada teaduslikul alusel, kuid pidi seejuures olema esitatud küllaltki arusaadavas vormis, et mitte eemale tõugata töölisi, kes polnud poliitiliselt küllalt arenenud.

Internatsionaali programmi («Asutava manifesti») ja põhikirja kirjutas Marx. «Asutavas manifestis» esitas ta oma «Kommunistliku partei manifesti» põhiideed. «Asutav manifest» seadis kõigi maade tööliste ette kaks ülesannet: kaotada tootmisvahendite eraomandus ja luua võimu revolutsiooniliseks kättevõitmiseks proletaarne partei. «Asutava manifesti» kokkuvõttes öeldakse, et proletariaat pooldab rahvusvahelises poliitikas rahu. Töölisi kutsuti üles võitlema röövsõdade poliitika vastu. Nagu «Kommunistliku partei manifest», nii lõpeb ka «Asutav manifest» võitlushüüdega: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Internatsionaal teatas, et töölised ei taotle endale mingisuguseid eesõigusi, vaid tahavad hävitada igasuguse klassivõimu, ja juhtis tähelepanu sellele, et ilma poliitilise võitluseta ei saa töölised end vabastada.

Kesknõukogu[1] võttis «Asutava manifesti» ühel häälel vastu.

Internatsionaali organisatsiooni ja iseloomu määras kindlaks tema põhikiri. Kui loodi Internatsionaal, oli töölisliikumise arenemistase eri maades isesugune. Tol ajal seisis ülesanne selles, et tõmmata töölisorganisatsioonid Internatsionaali ja hakata neid siis kasvatama teadusliku kommunismi vaimus. Internatsionaali võeti mitut tüüpi töölisorganisatsioone — nii poliitilisi parteisid kui ka kooperatiivseid organisatsioone ja kutseühinguid. Internatsionaali liikmeks võis olla igaüks, kes oli mõne Internatsionaali kuuluva töölisorganisatsiooni liige.

Tähtsamad küsimused arutati põhjalikult läbi Internatsionaali organisatsioonides, igaüks võis seal nende arutamisest osa võtta. Kuid pärast seda, kui otsus oli vastu võetud, pidid kõik Internatsionaali liikmed seda vastuvaidlematult täitma. *Internatsionaal oli üles ehitatud demokraatliku tsentralismi põhimõttel.* Kõik juhti-

[1] Hiljem nimetati Kesknõukogu ümber Peanõukoguks.

vad organid alt kuni üles olid valitavad ja nad olid kohustatud oma tegevusest ühenduse liikmetele aru andma.

Marx — Internatsionaali juht. Internatsionaali asutamisest peale ja kogu tema eksisteerimise jooksul tegi Marx selle organisatsiooni heaks ära väga palju. Marx oli tegelikult Peanõukogu juhataja ning samal ajal veel Saksamaa ja hiljem ka Venemaa tööliste esindaja. Kirjas Engelsile 13. märtsist 1865 märkis Marx: «Peale oma töö raamatu kallal (jutt on «Kapitalist» — *Autor.*) võtab mult uskumatult palju aega Rahvusvaheline Ühendus, sest ma olen tegelikult selle ... juht.» Marx tegi väsimatult organiseerimistööd. Ta valmistas põhjalikult ette kongresside resolutsioonid, valis hoolikalt ettekannetega esinejaid, võttis ajakirjanduses sõna poliitiliste põhiküsimuste selgitamiseks — ühesõnaga juhtis Internatsionaali igapäevast praktilist tegevust.

Marx ja tema poolehoidjad võitlesid Internatsionaalis nende vastu, kes ei uskunud proletaarse revolutsiooni võidusse, kes loobusid poliitilisest võitlusest ja tahtsid piirduda ainult majanduslike nõudmistega. Marx ja Engels võitlesid ka nende vastu, kes sõnades tunnistasid revolutsiooni võimalikuks, kuid tegelikult ei võtnud midagi ette tema võidu heaks, sest nad oletasid, et revolutsioon toimub iseenesest. Nii esimesed kui ka teised olid kodanluse vaenuliku mõju levitajateks tööliste hulgas.

Võitlus prudonistide vastu. Internatsionaali tegevuse algusest peale kujunesid tema peamisteks sisemisteks vaenlasteks Proudhoni poolehoidjad ja inglise treidjuunionide need liikmed, kes soovitasid kodanlusega kokkuleppele jõuda.

Prantsuse kirjanik ja ajakirjanik Proudhon oli harimatu, kuid äärmiselt iseteadev inimene. Ta kuulutas, et eraomand on vargus. Kuid Proudhon mõistis hukka ainult rikaste suuromanduse. Väikeomandust seevastu kaitses Proudhon ägedalt, sest ta oli väikeomanike — jõukate käsitööliste ja talupoegade huvide väljendaja. Proudhon suri Internatsionaali tegevuse algpäevil, kuid paljud tema poolehoidjad püüdsid Internatsionaali kongressidel juhtimist enda kätte haarata ja Peanõukogu etteotsa asuda. Proudhoni poolehoidjad tahtsid muuta Internatsionaali suureks rahvusvaheliseks kooperatiiviks, millel oleksid oma kauplused ning laod väikeomanike poolt toodetud kauba turustamiseks ja säilitamiseks. Proudhoni poolehoidjad soovisid, et igaüks saaks eraomanikuks, kellel on oma töökoda või talumajapidamine. Nad pidasid streikimist asjatuks, töökaitseseadusi vabrikutöölistele mittevajalikeks ja erilisi laste ja naiste tööd kaitsvaid seadusi ülearusteks. Proudhoni järelkäijad ei saanud aru sellest, et väikeomanike enamik kapitalismiajastul laostub ning satub proletariaadi hulka, et väga vähesed, ainult mõned üksikud väikeomanikud rikastuvad ja saavad kapitalistideks.

Prudonistid, kelle suund oli töölisklassi huvidele sügavalt vaenulik, ei pooldanud tööliste osavõttu poliitikast, nad keeldusid

hukka mõistmast röövsõdu, mida kodanlus valla päästis, ja kinnitasid, et neid huvitavad ainult majanduslikud küsimused ning väikeomanike abistamine.

Marxil ja tema poolehoidjatel õnnestus võita Proudhoni poolehoidjaid. Internatsionaal rõhutas mitmes otsuses, et *tootmisvahendite* eraomanduse asendamine *ühise, rahvaliku omandusega* on hädatarvilik. Proudhoni poolehoidjate mõju tööliste hulgas oli murtud.

Teiseks Internatsionaalis marksistide vastu võitlevaks rühmituseks olid treidjuunionide kokkuleplased.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni lüüasaamist Euroopa mandril ja tšartistliku liikumise mahasurumist Inglismaal algas tööstuses märgatav elavnemine. Treidjuunionid eemaldusid poliitilisest võitlusest ja pöörasid kogu oma tähelepanu majanduslikule võitlusele, kuid kaitsesid esmajoones kõrge kvalifikatsiooniga tööliste huvisid. Nii näiteks protesteeris treidjuunionide nõukogu selle vastu, et Internatsionaali võetakse mullatööliste liit, sest see liit koosnevat väljaõppimata töölistest.

Vastandina Proudhoni õpilastele ei loobunud inglise ametiühinguorganisatsioonide juhid poliitilisest võitlusest. Nad tunnustasid küll osavõttu parlamendi tegevusest ja agitatsiooni valimisõiguse laiendamise eest Inglismaal, kuid keeldusid revolutsioonilisest võitlusest. Marx paljastas pidevalt treidjuunionide juhtide ekslikku ning töölistele kahjulikku poliitilist joont.

Võitlus bakuuninlaste vastu. Võideldes revolutsiooni vaenlaste vastu, kes ei pidanud tarvilikuks, et töölisklass haarab poliitilise võimu, võitlesid Marx ja tema poolehoidjad edukalt ka revolutsiooni näiliste pooldajate vastu, kes olid koondunud vene emigrandi Bakunini ümber. Bakunin oli osa võtnud 1848. aasta revolutsioonist Saksamaal. Ta väitis, et revolutsioon toimub iseenesest, sest rahvas on alati valmis mässuks, tarvitseb vaid lähendada tikk, ja leek süttib. Bakunin oli Internatsionaalis kehtiva distsipliini vastu, ta rikkus seda ja moodustas Internatsionaalis oma poolehoidjatest salaja rühmituse võitluseks marksistide vastu. Bakunin eitas igasugust riiki. Bakunin ei kaitsnud mitte kaadriproletaarlaste, vabrikutööliste, vaid laostunud käsitööliste ja talupoegade huve. Bakunini joon määras töölised kapitalistidevastases võitluses lüüasaajaks pooleks, kapitalistliku orjuse aga püsivaks nähtuseks. Marx selgitas seda Internatsionaalile ja marksistlikele parteidele, mis olid mitmes riigis juba loodud. Töölised mõistsid Bakunini joone kahjulikkust ning toetasid Marxi ja tema poolehoidjaid. Hiljem heideti Bakunin Internatsionaalist välja.

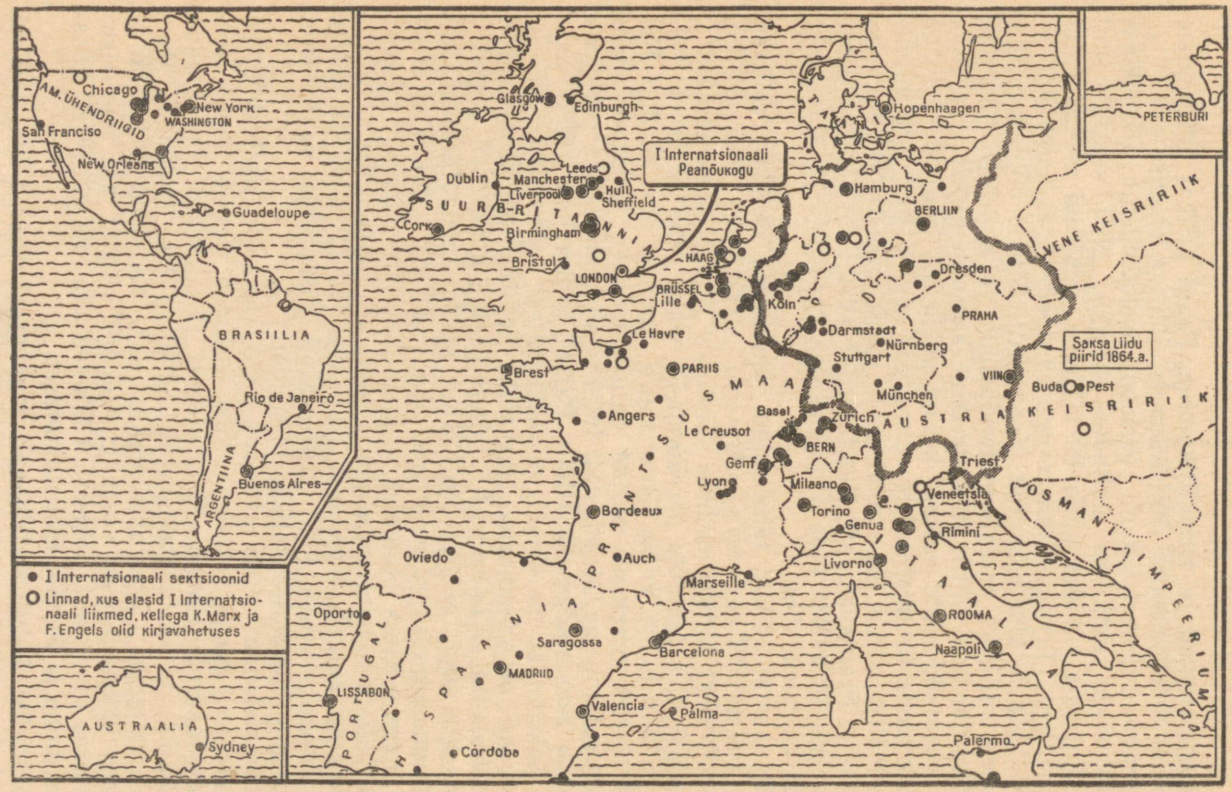

I Internatsionaali sektsioonid.

§ 56. INTERNATSIONAAL JA MASSILINE TÖÖLISLIIKUMINE. INTERNATSIONAALI TÄHTSUS.

Internatsionaal ja streigiliikumine. Peagi hakkas Internatsionaal etendama massilise töölisliikumise juhtiva keskuse osa.

Esimese Internatsionaali perioodi iseloomustab töölisklassi seninähtamatu aktiivsus paljudes maades. Neil aastatel anti Lääne-Euroopa riikides välja 80 ajalehte, mis olid seotud Internatsionaaliga. Tekkisid mitmesugused töölisorganisatsioonid — kooperatiivid ja ametiühingud. Korraldati tööliste nõupidamisi ja kongresse, milledel arutati majanduslikke ja poliitilisi küsimusi.

Internatsionaal võttis osa streikide korraldamisest, mis sagenesid seoses 60-ndate aastate keskel puhkenud majanduskriisiga.

1866. aasta kevadel puhkes Londonis suur metallreste valmistavate tööliste streik. Et streiki nurja ajada, otsustasid peremehed tuua töölisi Prantsusmaalt. Kui Internatsionaal sai sellest kuulda, informeeris ta asjast oma Prantsusmaa osakonda ja peremeeste plaanid kukkusid läbi.

1868. aastal köitsid tähelepanu sündmused Belgias: valitsuse käsul tulistati Charleroi's näljaseid streikivaid söekaevureid. Internatsionaal kutsus erilises läkituses inglise söekaevureid ja raudteelasi üles tapetute perekondade heaks raha korjama. Peanõukogu korjandus andis üsna suure summa, mis saadeti Belgiasse. Sellele vastasid paljud belgia töölised Internatsionaali liikmeks astumisega. Moodustati Internatsionaali Belgia sektsioon.

Saksa Sotsiaaldemokraatliku Partei asutamine. 1869. aastal tekkis Saksamaal marksismi poolehoidjatest Internatsionaali esimene massiline töölispartei. Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Töölispartei asutati Eisenachi linnas peetud kongressil Bebeli ja Liebknechti aktiivsel osavõtul. Kuid saksa sotsiaaldemokraadid võtsid oma programmi mõningad ekslikud ning kahjulikud seisukohad, nagu näiteks nõudmise, et kodanlik-mõisniklikul riigil tuleb aidata töölistel sotsialismini jõuda, toetades töölisartelle.

Marx ja Engels tervitasid iseseisva revolutsioonilise töölispartei moodustamist, kuid kritiseerisid Eisenachis vastuvõetud programmis leiduvaid ekslikke seisukohti.

Internatsionaali Vene sektsioon. 1870. aasta alguses tekkis I Internatsionaali Vene sektsioon. See ühendas Genfis asuva vene revolutsionääride rühma, Tšernõševski järelkäijaid, kes tundsid huvi marksismi vastu. Sektsiooni liikmete palvel hakkas K. Marx nende esindajaks I Internatsionaalis. Vene sektsioon toetas Marxi võitluses bakuuninlaste vastu ja etendas tähtsat osa marksismi levitamises Venemaal. Sektsiooni liikmed aga lõid aktiivselt kaasa Prantsusmaa ja Šveitsi töölisliikumises.

Kokkuvõte I Internatsionaali tegevusest kuni 1870. aastani. «Ühendades mitmesuguste maade töölisliikumist,» kirjutas Lenin põhiülesandest, mida Marx Internatsionaalis taotles, «võideldes

kõikide... sektide ja koolkonnakeste teooriate vastu, lõi Marx mitmesuguste maade töölisklassi proletaarse võitluse ühise taktika.» [1]

Internatsionaali tegevuse tähtsamad saavutused selleks ajaks olid: parteilise distsipliini tugevnemine, marksismi võit Internatsionaalis proletariaadile vaenulike suundade — prudonismi ja bakuuninluse üle ja Internatsionaali organisatsioonide kasvamine mitmetes maades.

K. Marxi «Kapital». Hoolimata suurtest materiaalsetest raskustest ja tohutust töökoormast rahvusvahelise töölisliikumise poliitilisel juhtimisel, leidis Marx 50—60-ndatel aastatel aega, et kirjutada põhjalik ning hiilgav uurimus «Poliitilise ökonoomia kriitika juurde» (1859). Hiljem arendas Marx sellest teosest kõige suurema teadusliku töö inimkonna ajaloos, teose «Kapital», mis esitab väljaarendatud kujul teoreetilise põhjenduse proletaarsele revolutsioonile. «Kapitali» esimene köide ilmus 1867. aastal, viis aastat hiljem anti see Venemaal välja venekeelses tõlkes.

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Karl Marx

Erster Band

Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867

New-York: L. W. Schmidt 24 Barclay Street

K. Marxi «Kapitali» esimese saksakeelse väljaande kaas (1867. a.).

«Kapitalis» tõestas Marx, et tootmisprotsessis omastab kapitalistide klass töölistele tasumata jäävat töö. Marx avastas samuti, et kapitalismi arenedes koondub (kontsentreerub) järjest rohkem rikkusi väheste kapitalistide kätte ja suureneb tööliste ekspluateerimine. Avastanud kriiside olemuse, näitas Marx, et paratamatult küpseb kapitalismi kriis, mis peab viima proletaarse revolutsioonini.

Marx avastas niisiis kapitalistliku ühiskonna arenemise ja hukkumise seadused ning esitas sügava teoreetilise põhjenduse, miks töölisklassi diktatuur on paratamatu.

Internatsionaal märkis «Kapitali» esimese köite ilmumist erilise resolutsiooniga, milles soovitati töölistel selle suurepärase teosega tutvuda.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 33

«Niikaua kui maailmas on olnud kapitalistid ja töölised, pole ilmunud ühtki raamatut,» kirjutas Engels «Kapitalist», «millel oleks töölistele nii suur tähtsus . . .» [1]

Peale «Kapitali» kirjutas Marx 50—60-ndatel aastatel ajaloolisi uurimusi, nende seas «Louis Bonaparte'i kaheksateistkümnes brümäär» (1852), kus ta teaduslikult üldistas 1848. aasta revolutsiooni kogemusi, samuti ka mitusada artiklit Euroopa ja Ameerika ajalehtedele ning kõik Internatsionaali põhidokumendid.

Marx mitte ainult ennustas ja põhjendas oma töödes kapitalistliku ühiskonna hukkumise paratamatust, vaid tõestas ka, et kapitalistliku ja kommunistliku ühiskonna vahel on teatav üleminekuperiood, mille vältel esimene muutub teiseks. «. . . Selle perioodi riik ei saa olla midagi muud kui *proletariaadi revolutsioonile diktatuur.*» [2]

Marx ja Engels töötasid läbi proletariaadi taktika, talurahva kui proletariaadi liitlase osa, rahvusliku revolutsioonilise liikumise ja asumaade rõhutud rahvahulkade vabadusvõitluse küsimuse.

Internatsionaal võitles niihästi iiri talupoegade vabastamise eest inglise kolonisaatorite ikke alt kui ka iseseisva, revolutsioonilise ning demokraatliku Poola loomise eest. Paljudes artiklites paljastas Marx koloniaalset ekspluateerimist kõigis tema vormides. Internatsionaal astus otsustavalt välja koloniaalsõdade vastu ja nõudis orjapidamise lõpetamist Ameerikas. Juba enne Internatsionaali asutamist võitlesid Marx ja inglise töölised inglise kodanluse sekkumise vastu Ameerika Ühendriikide kodusõtta.

Marx — kommunistliku partei asutaja. «Kuid Marx oli kõigepealt revolutsionäär,» [3] ütles Engels. Marx ei olnud mitte ainult rahvusvahelise töölisliikumise teadusliku aluse rajaja, vaid ka selle töölisliikumise esimene juht ja organiseerija. Alates mööduvad sajandi 40-ndatest aastatest pidasid Marx ja Engels visa võitlust proletariaadi eesrindliku väesalga, teadusliku teooriaga relvastatud kommunistliku partei loomise ja tugevdamise eest. Marx oli Kommunistide Liidu, mis oli esimeseks sammuks proletaarse partei loomise poole, samuti I Internatsionaali organiseerijaks ja juhiks. Neis organisatsioonides võitlesid teadusliku kommunismi pooldajad edukalt töölisklassile vaenulike kodanlike voolude vastu.

«Kommunistliku partei manifestis», milles on esitatud proletariaadi diktatuuri idee, kuulutasid Marx ja Engels, et proletariaat ei suuda end vabastada ilma partei juhtimiseta. Marxi ja Engelsi õpetuse aluseid parteist ja proletariaadi diktatuurist rikastasid ning arendasid uutes ajaloolistes tingimustes edasi Lenin ja tema võitluskaaslased.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 364.
[2] Sealsamas, II kd., lk. 21.
[3] Sealsamas, lk. 139.

1864. aastal, millal töölisliikumine oli jõudnud tunduvalt kõrgemale arenemistasemele, kui ta oli olnud 1848.—1849. aasta revolutsiooni perioodil, tekkis Tööliste Rahvusvaheline Ühendus (I Internatsionaal) eesotsas K. Marxiga.

Internatsionaal ühendas teadusliku kommunismi lipu alla mitme maa töölisorganisatsioonid. Marx, Engels ja nende poolehoidjad pidasid lepitamatut võitlust revolutsiooni vaenlastega — väikeomandust kaitsvate prudonistidega, kodanluse mõju all olevate treidjuunionide juhtidega ning Bakunini ja teda pooldavate valerevolutsionääridega.

Esimene Internatsionaal etendas tähtsat osa tolleaegsete eesrindlike maade töölisliikumise organiseerimisel ja kõrgemale teoreetilisele tasemele tõstmisel. Selles suhtes aitas palju kaasa K. Marxi geniaalne töö «Kapital», mis teoreetiliselt põhjendas kapitalismi paratamatut hukkumist ja kommunismi paratamatut võitu.

Küsimusi kordamiseks.

§ 55. 1. Iseloomustage ajaloolist olukorda, milles tekkis Tööliste Rahvusvaheline Ühendus (I Internatsionaal).

2. Milles seisab töölisklassi majanduslik ja poliitiline võitlus?

3. Millised on I Internatsionaali «Asutava manifesti» põhiseisukohad? Mida on «Asutaval manifestil» ühist «Kommunistliku partei manifestiga»?

4. Millest oli tingitud sisevõitlus I Internatsionaalis? Millised olid prudonistide ja bakuuninlaste peamised vead?

§ 56. 1. Kuidas mõjus Internatsionaali tegevus massilisele töölisliikumisele ja massiliste sotsialistlike töölisparteide moodustamisele?

2. Millist mõju avaldas K. Marxi suurepärase raamatu «Kapital» ilmumine töölisliikumisele?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja ja seletage, mida tähendavad terminid: I Internatsionaal, «Asutav manifest» (I Internatsionaali), demokraatlik tsentralism.

2. Koostage teesid Internatsionaalis Marxi ja tema vastaste vahel toimunud võitluse põhiküsimustest (tootmisvahendite eraomanduse küsimus, poliitilise võitluse küsimus).

KIRJANDUS UUSAJA ESIMESEL PERIOODIL. SUURED HELILOOJAD.

§ 57.

Kirjandus. Ilukirjandus on väga mõjukaks inimestevahelise suhtlemise vahendiks. Lugeda kirjandusteoseid tähendab elada läbi paljude inimeste elu, tutvuda paljude rahvaste ja erinevate ajastutega. Eesrindlikud kirjandusteosed ei kirjelda mitte üksnes tegelikkust, vaid kutsuvad liikuma edasi parema tuleviku poole. Reaktsioonilised kirjanikud seevastu kujutavad elu moonutatult, laimavad rahvast ning ülistavad varakaid klasse ja nende tegelasi. Inimkond austab niisuguseid kirjanikke, kes kujutavad elu tõetruult, võitlevad progressi, rahva huvide, rõhutud klasside vabastamise ja parema tuleviku eest.

Suur saksa kirjanik Johann Wolfgang Goethe (1749—1832) kirjeldas oma tragöödias «Faust» väga jõuliselt inimliku töö suurust ja mõistuse võidukäiku.

Fausti suhu pani Goethe sõnad:

> Sel asjatu ei olnud otsiskelu,
> kes leidis tõe, kes viimast tarkust teab:
> see ainult väärib vabadust ja elu,
> kes pidevalt neid kätte võitma peab...

Nendes maades, kus kapitalism oli võidule pääsenud, asendasid lugejat elust eemale, kummaliste inimeste ja ebatavaliste sündmuste maailma viivaid teoseid XIX sajandi keskpaiku realistlikud teosed, milledes kirjeldati tolleaegse ühiskonna tõelist elu.

Realistliku suuna silmapaistvaim esindaja kirjanduses oli Balzac.

Suur prantsuse kirjanik Honoré de Balzac (1799—1850) paistis silma ammendamatu energia ja hämmastava töövõime poolest. Ta töötas 14—16 tundi päevas, tegi oma teoseid mitu korda ümber ja saavutas suure meisterlikkuse kodanliku maailma inimeste ning kirgede tõetruus kujutamises. Balzac pidas oma ülesandeks kujutada tegelikkust, näidata, mis «toimub kõikjal».

Balzaci tähtsamaks tööks on romaaniseeria, mille üldnimetuseks sai «Inimlik komöödia». Selles antakse igakülgne ülevaade prantsuse ühiskonnast. Oma jutustustes ja romaanides, mille tegelaste arv küünib üle kolme tuhande, annab Balzac värvika kirjelduse sellest, kuidas inimesed julmuse ja kuritegude abil rikastuvad. Rikas ihnuskoi, kes püherdab miljonitel, kuid arvestab iga suhkrutükikest, ning nooruke karjerist, kes abinõusid valimata saavutab rikkuse, kuid kaotab ausate inimeste lugupidamise —

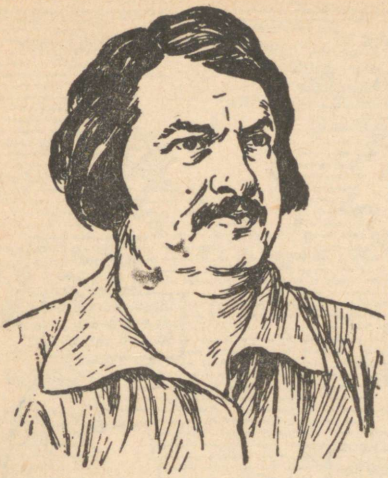

Balzac.

Dickens.

sellised on Balzaci peakangelased. Engels kirjutas, et Balzaci «Inimlik komöödia» on algusest kuni lõpuni süüdistusaktiks kodanliku ühiskonna vastu.

Teiseks suureks realismi esindajaks oli inglise kirjanik Charles Dickens (1812—1870). Kui Dickens oli alles laps, laostus tema isa ja sattus võlavanglasse. Poisil tuli minna tööle vabrikusse, kus ta täitis saapamäärdekarpe. Dickens õppis oma kogemuste varal hästi tundma vabrikutes valitsevat ekspluateerimist. Noormehena läks tal korda saada ajalehe kirjasaatjaks. Ajalehetöö kõrval kirjutas ta jutustuse «Pickwick-klubi järelejäänud paberid», mis tõi talle kiiresti kuulsuse. Üheks jutustuse peategelaseks, keda Dickens kirjeldab poolehoiuga, on Pickwicki rahva hulgast pärinev teener Samuel Weller. Welleri leidlikkus ja loomulik mõistus teevad ta lugejale väga sümpaatseks.

Nagu Balzac, nii oli ka Dickens realist. Ta püüdis esile tuua elule iseloomulikke, tüüpilisi nähtusi. Tema teostes kajastusid Inglismaal XIX sajandil toimunud suured muutused. Dickens astus inglise kirjandusse tšartistliku liikumise tormilisel ajastul, ta kirjutas poolehoiuga töölistest, kujutas Londoni urgaste kohutavat viletsust, kirjeldas seda, kuidas kehvikud «töömajades» pikkamööda nälga surid. Inglise kodanliku kohtu kohta ütles Dickens, et see kutsub esile põlguse, nördimuse või õuduse. Pärast Ameerika Ühendriikides käimist kritiseeris Dickens suure pahameelega selles riigis valitsevat rahavõimu ja orjade ebainimlikku ekspluateerimist.

Euroopas 50-ndatel aastatel vallapääsenud reaktsiooni ajal kujutas Dickens üha sagedamini inglise elu varjukülgi, tooreid

XVII-XVIII saj.
Kodanlik revolutsioon aastail 1640-1660
Tööstusliku pöörde algus XVIII saj. 60-ndail aastail
Inglismaa haaras 1763.a. Prantsusmaalt Kanada
Shays'i ülestõus 1786.a.
Iseseisvussõda 1775-1783
Jamestowni, esimese alalise Inglise asumaa rajamine Põhja-Ameerikas 1607.a.
Kodanlik revolutsioon aastail 1789-1794
Vestfaali rahu 1648 a
Poola jagamine 1772
Vene-Türgi aastail
XIX saj. 50-60-ndad aastad
I Internatsionaali moodustamine 1864.a.
London
Põhja-Saksa Liidu moodustamine 1866.a.
Rumeenia moodustamine ja Serbia iseseisvuse tunnustamine 1861-67.a.
Itaalia kingdom moodustamine 1861.a.
ITAALIA
AMEERIKA ÜHENDRIIGID
1861.-1865.a. kodusõda

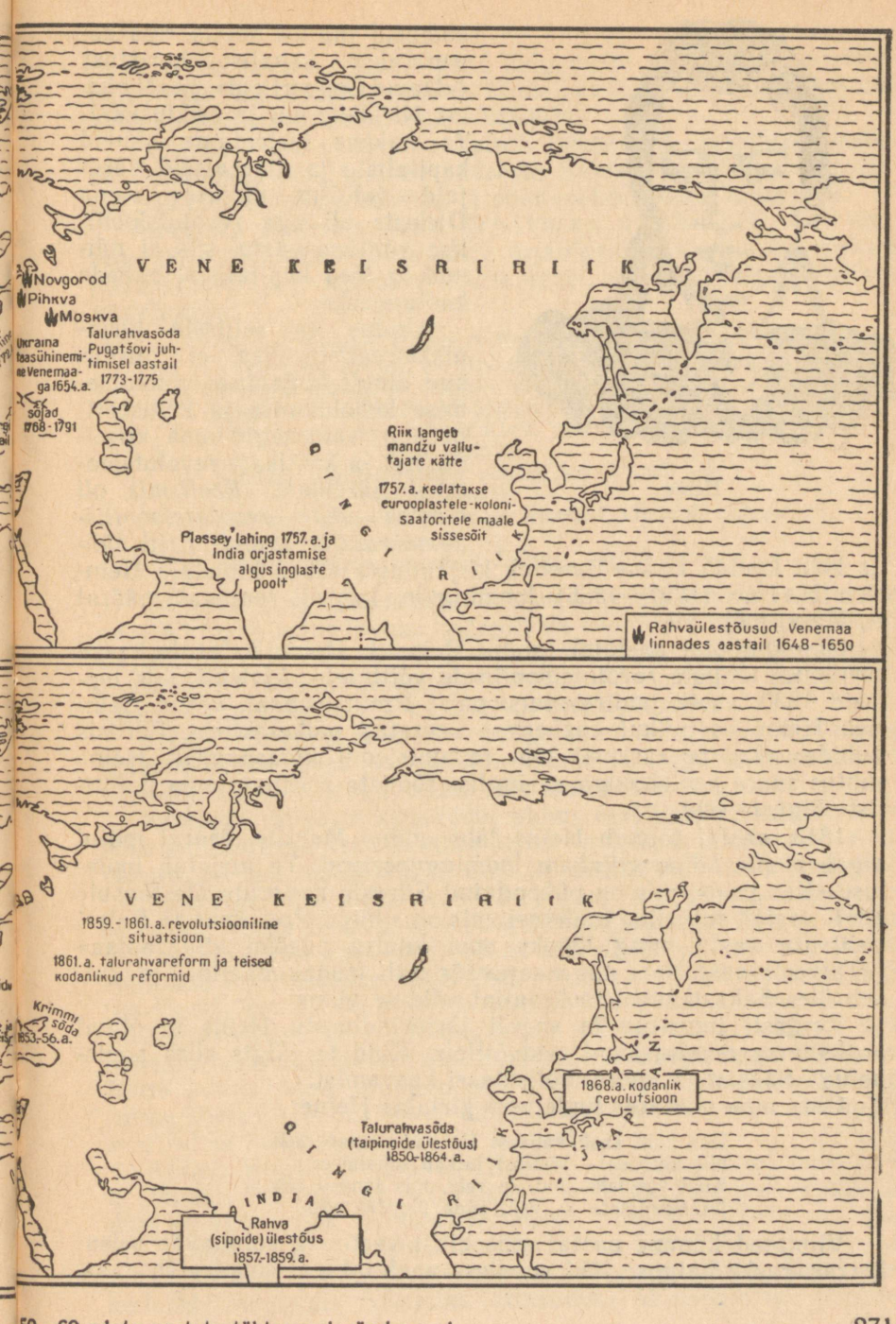

50—60-ndate aastate tähtsamad sündmused.

Heine.

kombeid inglise koolis, kus kasutatakse kehalist karistust («David Copperfield» ja «Nicholas Nickleby elu ja seiklused»). Ta hakkas kirjeldama ahneid kapitaliste ja moraalseid värdjaid («Külm maja»). Kuna Dickens oli aga revolutsioonilise võitluse vastu, siis ei näinud ta teed kapitalismi pahede kaotamiseks.

Leidus ka selliseid kirjanikke-realiste, kes ei piirdunud ainult kodanluse võimutsemise kirjeldamise ja kritiseerimisega, vaid tegid oma kirjeldustest ja kriitikast revolutsioonilisi järeldusi. *Realismis oli olemas ka revolutsioonilis-demokraatlik suund.* Eriti tähtis koht kuulub Lääne-Euroopa kirjanduses saksa luuletaja Heinrich Heine (1797—1856) loomingule, kes oli teataval määral K. Marxi mõju all.

30—40-ndatel aastatel tundis Heinrich Heine palavalt kaasa prantsuse tööliste revolutsioonilisele võitlusele. Ajalehti, mis teatasid 1830. aasta juulirevolutsioonist Prantsusmaal, võttis Heinrich Heine vastu kui «paberisse keeratud päikesekiiri». Pariisis viibides elas ta raskesti läbi revolutsiooni lüüasaamise. Heine suhtus suure poolehoiuga ka inglise tööliste võitlusse oma poliitiliste õiguste eest.

1843. aastal toimub Heine lähenemine Marxile. Marxi mõjul algab Heine kõige viljakam loominguperiood. Ta kirjutab luuletuse «Kangrud», mis on pühendatud Sileesia kangrute ülestõusule 1844. aastal, satiirilisi luuletusi, mis on sihitud Preisimaa ja Baieri valitsuse vastu, ning lõpuks oma kuulsa poeemi «Saksamaa» («Talvemuinasjutt»), mis naeruvääristab feodaalmaailma ja kutsub üles Saksamaal demokraatiat võidule viima.

Kergesti innustuv ja sageli järjekindlusetu Heine ei olnud proletaarse revolutsiooni eestvõitleja. Kuid ta jälgis siira poolehoiuga Saksamaa noore töölisklassi kasvamist.

Ühes oma viimases luuletuses kirjutas Heine:

> Üks koht saab vabaks! Haavad rinnas valla,
> üks langes — võitlust jätkab seltsimees.
> Kuid kindlaks jäin, ja relv, mis langes alla,
> jäi murdmata — vaid süda murdus sees.

Viimased kümme aastat oma elust veetis ta kohutavas seisukorras, raske haiguse läbi voodisse naelutatuna, «madratshauas»,

nagu ta ise tavatses öelda. Kuid haigena ja surijana ei tunnistanud Heine end lööduks, vaid oli kindel, et tema asemele astub uus vahetus parema tuleviku eest võitlejaid.

Progressi eest võitlejana kutsus Heine esile fašistlike barbarite vihavaenu. Kui fašistid pääsesid Saksamaal võimule, hävitasid nad Heine mälestussamba ja põletasid ära tema raamatud.

Ameerika luuletaja Walt Whitman (1819—1892) oli puusepa poeg. Whitman astus välja orjapidamise vastu. Kui puhkes kodusõda Põhja ja mässava Lõuna vahel, esines Whitman sütitava luuletusega:

Põrage, põrage, trummid! Kõlage, sarved, kõlage!
Olgu aken või uks — rajuna murdke nad hingetuks,
raksake pühakotta, paisake kogudus koost,
hõigake koolides õhinal õppijaid,
kiskuge peigmees mõrsja käest, pole aeg neil nüüd
õnne maitsta,
kiskuge vagur talumees põllult, kes künnab või
korjab saaki,
raevukalt põrisege, paukuge, trummid, kimedalt puhuge,
sarved!
Põrage, põrage, trummid! Puhuge, sarved, puhuge!

Esinedes oma kirjanikutee alguses orjapidamise vastasena, pani Whitman suuri lootusi kodanlikule demokraatiale. Kuid hiljem kirjutas ta selle demokraatia kohta: «Kõikjal valitseb lämmatav õhustik, mis muudab miljonid Ameerika Ühendriikide farmerid ja töölised käputäie poliitikute kuulekaks tööriistaks.»

Kõigis Euroopa maades võitles eesrindlik kirjandus rahvahulkade vabastamise eest. Slaavi maades ja Ungaris omandas erilise tähtsuse võitlus rahvusliku rõhumise vastu.

Venemaa rahvaste kirjanduse panus maailmakirjandusse. Meie maa rahvaste suured loomingulised võimed ei avaldunud mitte üksnes teaduse valdkonnas, vaid ka suurepärastes kirjandus- ja kunstiteostes. Eesrindlik vene kirjandus on loonud harukordse kunstilise jõuga teoseid, mis peegeldavad rahva püüdlusi. Kirjandus on meie maa rahvastele olnud isevalitsuse ikke vastu protesteerimise ja võitlemise vahendiks. «Mitte keegi Euroopas,» kirjutas Gorki, «ei ole loonud nii imelist ilu sellistes kirjeldamatult rasketes tingimustes... Kusagil pole vähem kui saja aasta jooksul esile kerkinud säärast suurte nimede tähekogu nagu Venemaal. Mitte kusagil pole olnud nõnda palju kirjanikke-märtreid nagu meil.» Vene kirjandus esitas kunstiliste kujudena palju suurepäraseid rahva hulgast pärinevaid inimesi.

Kõigis maailma maades tuntakse ja austatakse suuri vene kirjanikke. Puškin pole mitte üksnes vene, vaid ka maailmakirjanduse suurim realist. Lermontov, Gogol, Nekrassov, Turgenev, Herzen, Štšedrin, Lev Tolstoi, ukraina rahva suur demokraatlik kirjanik Tarass Ševtšenko — see pole sugugi täielik loend meie kodumaa sügavalt rahvaliku kirjanduse kuulsamatest nimedest

ajavahemikul XIX sajandi algusest kuni aastani 1870. Tšernõševski, Nekrassovi, Štšedrini, Herzeni ja Tarass Ševtšenko looming oli oma sisult revolutsioonilis-demokraatlik. Meie maa rahvad lõid oma vabaduse eest võideldes suuri kultuuriväärtusi.

Maailma kultuuriajalukku on andnud oma osa kõik meie maa rahvad. Valgevene revolutsionäär ja kirjanik Kastus Kalinovski, Tšernõševski õpilane, oli ka illegaalse revolutsioonilise ajalehe «Maamehe Tõde» toimetajaks. Andekas läti poeet Pumpurs võitles pärisorjuse vastu. Väljapaistvad progressiivsed kirjanikud-võitlejad olid grusiinlane Ilja Tšavtšavadze, armeenlane Hatšatur Abovjan, aserbaidžaani valgustaja Fatali Ahhundov ja teised.

Idamaade kirjandus. Euroopa ja Ameerika kirjanduse arenemine oli XVIII—XIX sajandil alles nõrgalt seotud Idamaade kirjandusliku loominguga, kuid seal ilmus kunstiliselt ja ühiskondlikult väga väärtuslikke teoseid. Nii ilmus Hiinas XIX sajandi algul satiiriline romaan «Lilled peeglis», mille autoriks oli Li Ru-zheng. Romaanis kirjeldatakse naise õigusetut seisundit feodaalses Hiinas. Taipingide ülestõusu aastatel avaldasid võitlevaid luuletusi mitmed liikumisest osavõtjad. Üks taipingide juhtidest, söekaevuri poeg Li Xiu-cheng, pani aga vanglas hukkamist oodates kirja oma eluloo.

India kirjanduses pakub suurt huvi draama «Indigopeegel». Draama autor Mitra kujutab inglise kolonisaatorite, indigoistanduste omanike julmust ja orjastatud India talurahva viletsat olukorda.

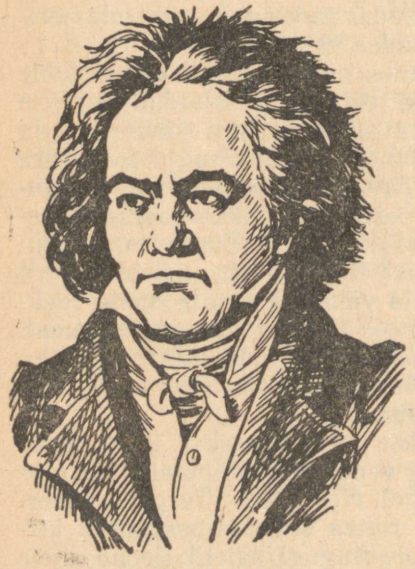

Beethoven.

Muusika. Tüüringist pärinev Bachide suguvõsa on andnud mitu põlvkonda muusikuid. Suur saksa helilooja Johann Sebastian Bach (1685—1750) on kirjutanud üle 500 muusikateose — kontserte orkestrile, muusikapalasid orelile, klavessiinile (vanaaegne klaver), viiulile, flöödile, aga samuti ka koorile ja solistidele. Kuid tema ande mõjukamad austajad olid Saksa vürstid, kes eelistasid ajaviitemuusikat. Bachi sügavaid, hingestatud ning elujaatavaid teoseid nad aga heaks ei kiitnud. Bachi hinnati kui orelikunstnikku, viiuldajat ja orkestrijuhti, kuid temale kui heliloojale kaasaegsed suuremat tähelepanu ei pööranud. Kümned Bachi heliteosed on läinud kaduma. Alles 100 aastat pärast

Bachi surma leidsid tema teosed üldise tunnustuse. Käesoleval ajal seisab Bachi nimi maailma kuulsaimate heliloojate nimede kõrval.

Bachi hindasid kõrgelt Beethoven, Chopin, Glinka ja teised suured heliloojad.

Demokraat ning vabariiklane Beethoven (1770—1827) kirjutas muusika Goethe ajaloolisele draamale «Egmont», mis kujutab Madalmaade võitlust teda rõhuva Hispaania vastu. Maa vabaduse eest võidelnud Egmonti hukkavad hispaanlased, kuid revolutsioon võidab, tema võidutsemine kõlab Beethoveni muusikas. Ludwig van Beethoven, kes enamiku oma elust veetis Viinis, on väga suur helilooja. Kui Prantsusmaal puhkes revolutsioon, tervitas Beethoven seda sündmust ja kirjutas sel puhul oma kooriteose «Kes on vaba inimene».

Chopin.

Beethoven lõi imetlusväärselt sügavaid, jõulisi ja siiraid sümfooniaid, klaveripalu, kvartette keelpillidele, töötles kümneid rahvalaule jne. Viimased 15 eluaastat oli Beethoven täiesti kurt. Ta lõi surematuid heliteoseid, ei saanud aga ise enam kuulda, kuidas nad kõlavad.

Poola rahva suur poeg Chopin (1810—1849) kasutas oma helitöödes laialdaselt poola talupoegade laule ja tantse.

Vene helilooja Glinka surematud ooperid, sümfooniad ja romansid põhinevad rahvaloomingul, näiteks ooperid «Ivan Sussanin» ning «Ruslan ja Ludmilla».

Niisiis avaldas rahvalooming suurt mõju kultuuriväärtuste loomisele nii muusika kui ka kirjanduse alal.

17. PEATÜKI LÜHIKOKKUVÕTE.

Feodalismi vastu suunatud suurte rahvaliikumiste ja revolutsioonide ajajärgul, mil pääses võidule ning kindlustus kapitalism, lõid kirjanduse parimad esindajad suurepäraseid teoseid, milledes kajastusid kapitalistliku ühiskonna vastuolud. Goethe, Balzaci ja Dickensi teosed on surematud.

Rahvahulkade revolutsioonilis-demokraatlikke püüdlusi peegeldasid Heine, Whitman, Tšernõševski, Ševtšenko ja teised kirjanikud.

Surematuid helitöid kirjutasid Bach, Beethoven, Glinka, Chopin ja paljud teised heliloojad.

Glinka.

Küsimusi kordamiseks.

§ 57. 1. Miks nimetas Engels Balzaci loomingut süüdistusaktiks kodanliku ühiskonna vastu?

2. Milliseid nähtusi kaasaegse inglise ühiskonna elus kujutas ja mõistis oma teostes hukka Dickens?

3. Milles seisab Heinrich Heine loomingu tähtsus?

4. Milline on vene kirjanduse panus XIX sajandil maailmakirjandusse?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Kirjutage välja XIX sajandi suurte kirjanike tähtsamate teoste pealkirjad.

2. Kirjutage välja peatükis mainitud suurte heliloojate tähtsamate teoste pealkirjad.

3. Milliseid Goethe, Balzaci, Dickensi ja Heine teoseid te olete lugenud? Kirjutage lühike hinnang mainitud kirjanike nende teoste kohta, mida te olete lugenud. Püüdke seejuures vastata küsimustele: millist ajalooperioodi ja millist maad antud teoses kirjeldatakse? Millised teile tuntud ajaloolised sündmused ja nähtused teoses kajastuvad? Kuidas peegelduvad teoses autori vaated ja milles seisavad nende tugevad ja nõrgad küljed?

Pärast teemaga tutvumist on soovitatav korraldada muusikaõhtu, et kuulata järgmisi teoseid:

Johann Sebastian Bach. Fuuga (õpetaja valikul).

Ludwig van Beethoven. Egmont. Avamäng.

Frédéric Chopin. Revolutsiooniline etüüd (do-minoor), 2. masurka.

Peale selle oleks soovitav kuulata mõnda aariat Mozarti ja Glinka ooperitest. Kontserdi kava võib muuta, olenevalt kasutada olevatest esinejatest, heliplaatidest ja magnetofonilintidest.

UUSAJA ESIMESE PERIOODI, KAPITALISMI VÕIDU JA KINDLUSTUMISE PERIOODI PÕHILISED TULEMUSED (1640—1870).

§ 58. TÖÖSTUS, MAAVILJELUS, LIIKLUS- JA SIDEASJANDUS.

Tööstuse mehhaniseerimine. Juba keskaja lõpul tekkisid manufaktuurid — kapitalistlik tootmine palgatööga, kuid ilma masinateta, mis oleksid sooritanud peamisi tootmisoperatsioone. Uusaja algusperioodil — Inglise XVII sajandi kodanlikust revolutsioonist kuni Prantsuse XVIII sajandi revolutsioonini — levisid eesrindlikes maades laialdaselt manufaktuurid, nii tsentraliseeritud kui ka «hajutatud» manufaktuurid, kus ülesostja andis töö koju.

Mehhaanilised ketramis- ja kudumismasinad ning aurumasinad võeti kõigepealt tarvitusele Inglismaal XVIII sajandi lõpul. XIX sajandil levis vabrikutööstus ka teistes Euroopa ja Põhja-Ameerika riikides.

Märgatavalt paranes metallide sulatamine ja töötlemine. Kõrgahjudes võeti kasutusele mehhaanilised tõstukid särdamispanuse etteandmiseks ja leekahjud, s. t. sissevoolava õhu eelsoojendamine kuumade heitgaasidega. Kummulikeeratavad Bessemeri konverterid ja martäänahjud lühendasid metalli sulatamiseks kuluvat aega. Kuni XIX sajandini maksis alumiinium niisama palju kui väärismetallid, kuid XIX sajandil leiti kiire ja odav alumiiniumi tootmise viis.

Metallide töötlemiseks võeti kasutusele uued freespingid, keermetustreipingid ja muud tööpingid. Algas kõigile masinatele sobivate, asendatavate masinaosade, näiteks standardvindiga mutrite ja kruvide massiline valmistamine. Ilmusid esimesed tööpingid, mis töötlesid detaili täiesti automaatselt. Isegi masinaid endid ja nende osasid, näiteks aurumasinate üsna suuri silindreid, ei tehtud enam käsitsi nagu varem, vaid teiste masinate abil. XIX sajandi keskel hakati suurte osade mehhaaniliseks sepistamiseks kasutama uut, väga võimsat masinat — auruhaamrit.

Võeti laialdaselt tarvitusele uued kütteained: XVIII sajandi teisel poolel — kivisüsi, XIX sajandi keskel — nafta. XVIII sajandil õpiti Inglismaal malmi sulatama mitte puusõega, vaid kivisõest saadava koksiga. Hakati intensiivselt kaevandama kivisütt, selle edasitoimetamiseks ehitati kanaleid ning malm- ja terassildu. XIX sajandit nimetatakse raua, masinate ja aurumasina sajandiks.

Kui feodalismi ajal tootmine toimus käsitsi ja tööriistade valmistamisel oli peamiseks materjaliks puu, siis kapitalismi ajal

mindi üle masinalisele suurtootmisele ja raua laialdasele kasutamisele masinate, raudteede, aurikute jne. ehitamise materjalina.

Toimus tööstuslik pööre — üleminek käsitsitöölt hoopis produktiivsemale masinatööle, tekkisid vabrikud, aga nendega koos ka proletariaat ja tööstuskodanlus. See protsess toimus kõigepealt Inglismaal, seejärel Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides, Venemaal ja teistes riikides.

Maaviljelus. Kapitalismiajastul toimusid edasinihked ka maaviljeluses. Keskajal viljeldi väikest osa harimiskõlblikust maast, kusjuures kasutati söödi- ja kolmeväljasüsteemi.

Kapitalismiajastul hakkas levima mitmeväljasüsteem. Hästi korraldatud mitmeväljasüsteemi puhul vahelduvad kultuurid nii, et uus kultuur ei kurna maad edasi, vaid annab talle tagasi need ained, mis eelmine kultuur on maast võtnud. Seejuures pidid kultuurid olema väärtuslikud põllumajanduse ja loomakasvatuse seisukohalt.

Väetisi hakati kasutama vastavalt teaduslike katsete andmetele, maale anti rohkem sõnnikut ja kunstväetisi — kondijahu, lupja jms. Võeti kasutusele põllutöömasinad. Harkadralt ja ühehõlmaliselt adralt mindi üle mitmehõlmalistele hobujõul töötavatele atradele, vilja- ja heinaniidumasinatele. Leiutati aurujõul töötavad rehepeksumasinad. Tehti katset kasutada künniks aurutraktoreid, kuid need olid rasked ja kallid ega löönud läbi.

Kuid XIX sajandil rakendati teaduslikke maaviljeluse võtteid ja uusi masinaid peamiselt mõisnike majandites. Kunstväetisi kasutasid oma mõisates Cavour ja Bismarck. Samal ajal oli Ameerika Ühendriikide orjanduslikes osariikides kasutusel mahajäänud söödisüsteem, paljudes Lõuna-Ameerika, Aasia ja Austraalia rajoonides jätkus koguni ürgaegne kõplapõllundus.

Transport ja sideasjandus. Täiustatud aurumasina leiutamine andis võimsa ja kindla jõuallika mitte üksnes vabrikute tööpinkide, vaid ka transpordivahendite jaoks. 1807. aastal lõpetas Fulton esimese auriku ehitamise. Aurumasinat hakati kasutama ka kuival maal liikumiseks. 1802. aastal ehitas Trevithick Inglismaal veduri, mis algul ei liikunud mitte raudrööpail, vaid mööda tänavasillutist. Praktilise tähtsuse omandas vedur alles siis, kui ta asetati raudrööbastele. See andis vedurile võimaluse vedada enda järel tervet vagunite rivi ja arendada suurt kiirust.

1814. aastal ehitas inglise töölise poeg insener Stephenson veduri, mis võeti raudteetranspordis laialdaselt kasutusele. Stephensoni vedur vedas 8 vagunit ja selle liikumiskiirus oli 6 kilomeetrit tunnis. Esialgu kartsid paljud raudteed. Nii näiteks arvasid saksa arstid, et raudteede ehitamise peaks ära keelama, kui see aga pole võimalik, siis tuleks püstitada mõlemale poole raudteed inimesest kõrgem plank, et rongi nägemine ei kohutaks kariloomi ega ajaks hulluks inimesi. Kuid raudteedel oli hobutranspordiga võrreldes vaieldamatuid eeliseid. 1830. aastal oli kogu maailma

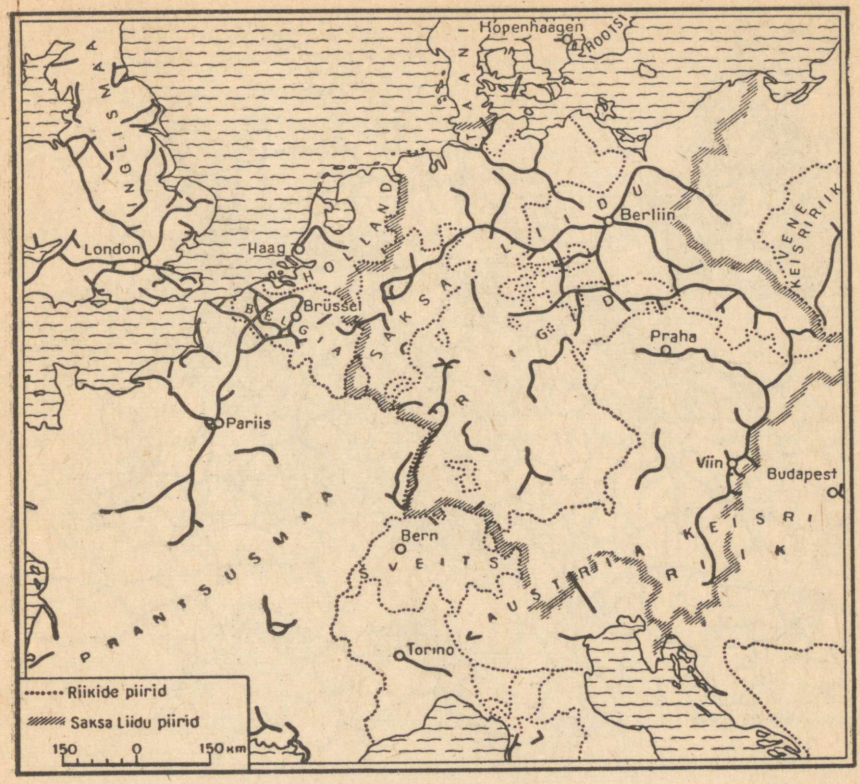

Lääne-Euroopa raudteed XIX sajandi 40-ndail aastail.

raudteevõrgu pikkus ainult 332 kilomeetrit. Viis aastat hiljem oli see kasvanud 8000 kilomeetrini. 1870. aastal aga oli maailma raudteevõrgu kogupikkus üle 200 000 kilomeetri.

XIX sajandi keskpaiku levis laialdaselt elektriline sidevahend — telegraaf. Tõsi küll, teadete kauge maa taha edasiandmise viise tunti juba vana- ja keskajal, mil vaenlase lähenemise korral süüdati kivitornide tipus lõkkeid. Kaukaasia mägedes on siiani säilinud selliseid, nüüd enamikus küll juba pooleldi lagunenud vahitorne. Juba XVI sajandil süüdati hädaohu korral mastide otsas signaaltuled, XVIII sajandi lõpul aga kasutati revolutsioonilise Prantsusmaa sõjaväes teist tüüpi optilist telegraafi. Kõrgetelt palktornidelt anti puust «käte» (semaforide) tõstmise abil järgmisele jaamale tähtede kaupa edasi teadaandeid. XIX sajandi keskpaiku pandi telegraafiaparaadid tööle elektriga. Võeti tarvitusele morsetähestik, mis koosneb kriipsude ja punktide ühendeist, samuti tähetrükkimise seadeldis.

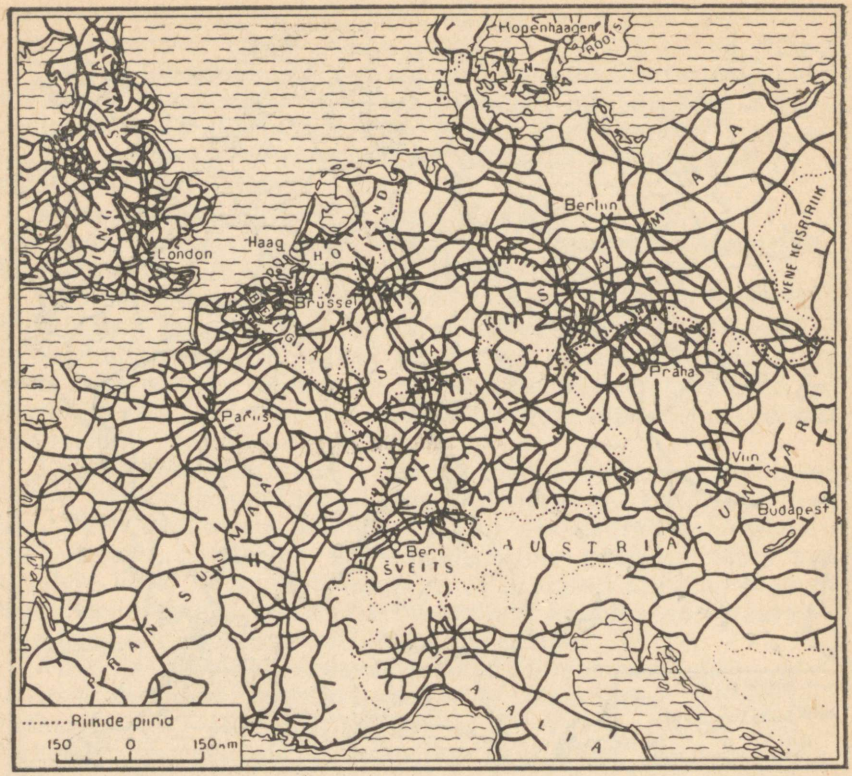

Lääne-Euroopa raudteed XIX sajandi 70-ndail aastail.

XIX sajandi keskpaiku ehitati esimesed sisepõlemismootorid, mis tänapäeval etendavad nii tähtsat osa.

Elekter. Elektrit ei rakendatud veel laialdaselt tehnikas (sideasjandus välja arvatud), kuid elektri alal oli tehtud tähtsaid avastusi. Inglise õpetlane Faraday avastas elektromagnetilise induktsiooni. Sellele avastusele tuginedes loodi vahelduvvoolugeneraator (dünamomasin).

Vene õpetlased tegid elektri alal suuri avastusi. Peterburi professor V. V. Petrov koostas 4200 tsink- ja samast hulgast vaskketastest võimsa patarei. Patareist väljuvate juhtmete otsa kinnitas Petrov söepulgad. Kui ta söepulki teineteisele lähendas, süttis nende vahel ere valge leek, mis kujult sarnanes leegitseva kaarega. 1802. aastal, seega mõni aasta hiljem kui Petrov, kordas sama katset inglise füüsik Humphry Davy, keda ekslikult peetakse kaarleegi avastajaks.

Vene füüsik Jakobi ehitas 1838. aastal elektrimootoriga

paadi. Paat vedas Neeva jõge mööda 14 reisijat vastuvoolu üles. See oli esimene kord maailmas, mil suurte elektripatareide energiat kasutati transpordis.

Lennuasjandus. Juba Vana-Hiinas tehti mõnikord «lendavaid draakoneid», kuuma õhuga täidetud õhulohesid. Kuid möödus sajandeid, enne kui õhupalli astus inimene. Nii sooritasid prantsuse õhusõitjad vennad Montgolfier'd 1783. aastal lennu soojendatud õhuga täidetud õhupallis. Üks neist leiutas isegi algelise langevarju, parašüti (prantsuskeelsest sõnast *«parer»* — ära hoidma ja *«chute»* — kukkumine). Langevarjuga hakati alla hüppama aerostaatidelt. Peagi hakati Prantsusmaal sooritama edukaid lende aerostaatidel, mis olid täidetud vesinikuga. Esimese sellise aerostaadi ehitas Pariisi Teaduste Akadeemia. Prantsuse XVIII sajandi revolutsiooni ajal oli Pariisi lähedal õhusõidukool, kust tehti õhupallidel lahingulende. Ameerikas kasutati õhupalle luureks 1861.—1865. aasta kodusõja ajal.

Sõjatehnika. Et sõjad arendasid kapitalismi, täiustus sõjatehnika kiiresti. Siledaraudsete pronkssuurtükkide asemel, mille laadimine püssirohu ja kuuliga toimus eest, võeti tarvitusele terasest valmistatud kiirlaskesuurtükid, mis olid varustatud vintraua ja avatava lukuga. Tulekivilukuga püssi vahetas välja vintpüss (käsirelv kruvivindiga rauas), mille lukku sai asetada ühe padruni.

Tugevnes sõjalaevastik. Ehitati kiirekäigulisi ja liikuvaid kruviaurikuid, mis relvastati kaugelaskekahuritega. XIX sajandi keskpaiku võeti kasutusele «raudrüüga» (soomusplaatidega) kaitstud laevad.

Laialdaselt hakati kasutama uusi tugevatoimelisi lõhkeaineid (suitsuta püssirohi, dünamiit ja nitroglütseriin). Nende uute lõhkeainetega täideti klaasanum, ankurdati see korviga vee alla ja tõkkemiin oli valmis. 1866. aastal leiutas Whitehead iseliikuva miini (torpeedo), mille ulatuslikum kasutamine algas alles aastakümneid hiljem.

§ 59. MATEMAATIKA, KEEMIA JA FÜÜSIKA ARENEMINE. UUT BIOLOOGIA VALDKONNAS.

Praktika ja teooria. Matemaatika. XVIII ja XIX sajandil tehti tehnika alal veel paljugi ainult puhtpraktiliste kogemuste alusel, ilma teoreetiliste kaalutlusteta. Nii näiteks ehitati hoonete müürid üleliia paksud või kulutati masina ehitamiseks liiga palju metalli, sest masinaosade tugevus ei olnud teaduslikult välja arvestatud.

Keeruliste, tihti väga kiiresti liikuvate osadega masinate ehitamine ning suurte sildade ja hoonete püstitamine nõudis eelnevaid arvutusi. See andis tõuke matemaatika edasiarenemisele, kusjuures ei uuritud mitte ainult rakendusmatemaatika, vaid ka teoreetilise matemaatika küsimusi. Newton ja Leibniz panid

XVII—XVIII sajandil aluse kaasaegsele kõrgemale matemaatikale. Kaasani ülikooli professor Lobatševski töötas välja printsipiaalselt uutel alustel seisva geomeetria.

Avastused keemia ja füüsika valdkonnas. Seoses tööstusliku pöördega hakati massiliselt tootma riidevärve ja pleegitamisvahendeid, väävelhapet ja soodat. Mitmesuguste metallide ja nende sulamite juures kerkis üles aine ehituse küsimus. Lomonossov ja prantsuse keemik Lavoisier selgitasid põlemise saaduse, tehes kindlaks, et see on keemiline reaktsioon. Tänu teaduslikele avastustele tekkisid terved uued tööstusharud, näiteks tehislike aniliinvärvide valmistamine kivisöest ja kunstväetiste tootmine põllumajandusele.

Demokritos oli juba vanaajal esitanud oletuse, et maailm koosneb üliväikestest osakestest. Kuid alles Lomonossovi, inglise füüsiku Daltoni ja teiste õpetlaste tööd lõid eeldused aatomite ja molekulide saaduse, nende ehituse ja nende liikumise seaduste mõistmiseks, võimaldasid kindlaks teha, et erinevad keemilised ained tekivad aatomite erinevas vahekorras ühinemise tagajärjel. Lomonossovi teeneks on aine kaalu jäävuse seaduse põhjendamine keemiliste reaktsioonide puhul.

1842. aastal arvutasid inglise füüsik Joule ja sakslane Mayer üheaegselt välja, millises vahekorras energia läheb üle ühest olekust teise (näiteks kütuse põletamisel saadav soojus aurumasina mehhaaniliseks tööks). Nende arvutused kinnitasid, et energia ei kao ega teki uuesti, vaid läheb üle ühest olekust teise (energia jäävuse ja muundumise seadus).

Vene õpetlane Butlerov avastas isomeerid ja koostas keemiliste ainete ehituse valemid. Tema valemid aitavad mõista sadade tuhandete anorgaaniliste ja orgaaniliste ühendite seaduspärasusi.

Lomonossov.

Üheks suurimaks teaduse saavutuseks oli Mendelejevi elementide perioodilisuse süsteem (1869).

Tänapäeval on kosmosesse tungimine Nõukogude Liidu territooriumilt, nõukogude inimeste poolt sooritatud esimesed kosmoselennud maailmas ja teised nõukogude teaduse saavutused muutnud seni teoreetilise teadusena tuntud astronoomia praktiliseks teaduseks, sest päevakorda on tõusnud planeetidevaheliste reiside küsimus. Siiani kasutati astronoomia andmeid praktiliselt kalendri ja kaartide koostamisel laevajuhtimiseks jne. Kuid astronoomial, mis

seletab maailmaruumi päritolu ja taevakehade liikumise mehhaanikat, on ka suur maailmavaateline tähtsus. Suur inglise matemaatik ja füüsik Newton, kes avastas gravitatsiooniseaduse, seletas ära päikesesüsteemi planeetide liikumise ja Maa külgetõmbejõu. Prantsuse matemaatik ja astronoom Laplace esitas hüpoteesi, et planeetide süsteemid on tekkinud hõõguvate gaaside kuhjumisest. Kui Napoleon I küsis Laplace'ilt, mis ta mõtleb jumalast, vastas Laplace: «Valitseja, seda hüpoteesi ma ei vaja.»

Newton.

Tööstuse edusammud lubasid valmistada hiiglasuuri teleskoope, millede abil astronoomid võisid taevakehade kaardile kanda tuhandeid uusi, varem tundmatuid tähti.

Avastused bioloogia valdkonnas. Mikroorganismide uurimisele pani aluse mikroskoobi leiutamine hollandlase Leeuwenhoeki poolt XVII sajandil. XVIII sajandi lõpul märkas inglane Jenner, et lüpsja, kes oli saanud rõuged lehmalt, ei nakatunud pärast seda enam inimeste rõugetesse. Teinud kindlaks, et rõuged levivad viiruse kaudu, soovitas Jenner inimesi rõugete vastu vaktsineerida. Rõugete vastu vaktsineerimist hakati väga laialdaselt kasutama. Rõugete panemine on päästnud ja päästab miljonite inimeste elu.

XIX sajandi keskpaiku avastati taimede ja eluskudede arenemise saladus — rakkude arenemine ja pooldumine.

1859. aastal ilmus Inglismaal suure õpetlase Charles Darwini peatöö «Liikide tekkimine loomuliku valiku teel», mis kummutas vananenud ettekujutuse looma- ja taimeliikide jäävusest ja muutumatusest ning andis hoobi religioossetele väärkujutlustele.

Loodusteaduse suurte avastuste kohta (raku avastamine, energia jäävuse ja muundumise seadus ning Darwini õpetus) kirjutas Engels: «... tõestati, et kogu loodus liigub igaveses voolus ja ringkäigus» [1].

Juba 1849. aastal teatas Darwin ühes kirjas: «Kuigi mulle saab osaks rohkem mükse kui pensse, ei loobu ma, kuni elus püsin, oma tööst.» Darwin ja tema poolehoidjad propageerisid julgesti oma vaateid. Üks Darwini lähemaid poolehoidjaid, Thomas Huxley, võrdles muljet, mille Darwini õpetus talle jättis, välgusähvatusega, mis eksinud inimesele pimedas öös teed näitab.

[1] К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 20, стр. 354.

Darwin.

Kuna Darwini õpetus oli tugevaks hoobiks religioossetele ettekujutustele, siis vastas vaimulikkond sellele metsikute rünnakutega. Kord oli suur hulk vaimulikke ja daame kogunenud kuulama kuulsat jutlustajat, Oxfordi piiskoppi. Piiskop ründas Darwini sõpra Huxleyd. «Ma tahaksin küsida professor Huxleylt, kes istub minu vastas ja valmistub mind kiskuma tükkideks, niipea kui lõpetan oma kõne, mis ta arvab inimese põlvnemisest ahvist? Kas ta peab ennast ahvi järeltulijaks vanaisa või vanaema poolt?»

Puhkes mürisev naer. Piiskopi kõne katkestati tugeva ja kestva aplausiga, daamid aga vehkisid elavalt valgete taskurättidega. Piiskop lõpetas oma kõne väitega, et Darwini õpetus on vastuolus «pühakirjaga» ning eitab jumala olemasolu. Huxley vastas: «Darwini teooria ei ole abstraktne fantaasia, ta ainult ühendab arutluste niidiga tohutu hulga bioloogilisi fakte. Mis puutub küsimusse, kas inimene põlvneb ahvist, siis ... kui see küsimus oleks mulle esitatud, oleksin vastanud niiviisi: ma ei häbeneks põlvneda õnnetust loomast, kes on piiratud mõistusega ja liigub kühmus. Pigem häbeneksin põlvneda inimesest, kes on suureandeline ja seltskonnas hiilgaval seisukohal, kuid kes tungib temale täiesti tundmatule alale, teenib eelarvamusi ja varjutab tõde.» Vaimulikud ja daamid olid jahmunud, aga üliõpilased ja osa publikut plaksutasid agaralt. Piiskop ei söandanud vastu vaielda.

§ 60. KAPITALISMI VÕIDU JA KINDLUSTUMISE AJAJÄRGU SOTSIAALSED JA POLIITILISED TULEMUSED.

Kapitalismi võit ja kindlustumine. Kapitalismi võiduga Inglismaal algab uusaja periood, mis haarab XVII—XIX sajandi. Sel perioodil toimuvad revolutsioonid, mis viivad ajalugu edasi, lammutavad äraelanu, vana ning puhastavad teed edasiliikumiseks. *Revolutsioonid on ajaloo vedurid.* Kapitalism võidab ja kindlustub Euroopa mandril ning Ameerika riikides ja mõjutab hiljem kõigi maailma maade arenemist.

Kapitalism on ühiskondlik kord, mis on rajatud palgatööliste töö ekspluateerimisele kodanluse poolt. Algul kindlustus kapitalism manufaktuurides ja osalt ka põllumajanduses, seejärel aga vabrikutes ja tehastes.

Koos masinalise suurtööstusega ilmusid Euroopa ja Ameerika eesrindlikes riikides uued põhilised ühiskonnaklassid — tööstusproletariaat ja tööstuskodanlus.

Rööbiti kapitalismi arenemisega kasvavad ka vastuolud tema võimsalt arenevate tootlike jõudude ja ühiskondlike suhete vahel. Kapitalistlik omandus hakkab kapitalismi arenemist pidurdama. Inglise, prantsuse ja saksa töölised alustavad võitlust võimu pärast. Kapitalism on progressiivsem ühiskonnakord kui feoda-

lism, kuid ta kasvatab ise jõude, mis hakkavad teda seestpoolt õõnestama ja viivad lõpuks proletaarse revolutsioonini. Esimene proletaarne revolutsioon oli aastal 1871 Pariisi Kommuun, mis andis kapitalismile raske hoobi. Prantsuse-Preisi sõda 1870. aastal ja Pariisi Kommuun avavad uusaja teise perioodi.

Ei maksa siiski arvata, et kapitalismi võidu ja kindlustumise ajastu lõpuks, XIX sajandi 70-ndateks aastateks koosnes elanikkond ainult proletariaadist ja kodanlusest. Kõigis maades (Inglismaa välja arvatud) oli olemas talurahvas. Ameerikas leidus kuni 1861.—1865. aasta kodusõjani peale farmerite veel arvukalt orje. Idamaades säilis kas feodaalkord või selle igandid, Lõuna-Ameerika, Austraalia ja Aafrika siserajoonides aga ürgkogukondlik kord.

Talupoegade vabastamine feodaalsõltuvusest või feodaalkoormistest toimus Prantsusmaal revolutsiooni käigus, Saksamaal ja Venemaal aga talurahvarahutuste survel, kuid reformide teel, mistõttu maal säilis suuremal või väiksemal määral feodaaligandeid.

Linnade kasv ja elutingimuste muutumine. Aurumasina leiutamine võimaldas vabrikuid ehitada ükskõik kuhu, mitte enam tingimata jõekaldale. Seoses vabrikutööstuse arenemisega kasvasid linnad kiiresti. Kui XIX sajandi esimesel aastakümnel oli Inglismaal linnaelanikke 20 protsenti, siis 1870. aastal elas linnades juba 66 protsenti kõigist elanikest. Inglismaad hakati nimetama «linnriigiks». Ameerika Ühendriikides kasvas linnaelanike arv 3 protsendilt 1790. aastal kuni 21 protsendini 1870. aastal. 1871. aastal oli Londonis 3,2 miljonit, Pariisis 1,8 miljonit ja New Yorgis 1,4 miljonit elanikku.

Koos tehnika arenemisega muutusid ka elamistingimused. Paljudes linnades hakati tänavaid sillutama kividega. XVIII sajandi lõpust alates valgustatakse tänavaid õlilampidega (varem kanti laternat endaga kaasas). Hiljem katsetatakse tänavate valgustamiseks gaasi ja isegi elektrit, kasutades vene leiduri Jablotškovi elektriküünalt. Uudiseks olid petrooleumilambid ja steariinküünlad. Varem kasutusel olnud riidest tapeedid olid kättesaadavad ainult rikastele, nüüd tarvitusele võetud paberist tapeet levis aga hoopis laialdasemalt. Varem kanti vett majadesse kaevust või tiigist, nüüd aga hakati ehitama veevärgiga maju. Suurenes ühiskondlike raamatukogude arv, ilmus rohkesti päevalehti.

Suurlinnades riivasid teravalt silma vastuolud rikaste ja vaeste vahel. Rikaste kvartalite luksushoonete kõrval olid räpased ja viletsad urkad, kus elasid töölised.

Asumaade vallutamine. Turgude otsingul hakkasid arenenud tööstusega riigid sõjalaevade ja sõjaväe abil intensiivselt vallutama asumaid, eriti Aafrikas ja Aasias, ning riisuma nende elanikkonda. See kutsus esile rahvahulkade vastupanu kolonisaatoritele, näiteks rahva ülestõusu Indias ja taipingide revolutsiooni Hiinas.

Riisumine nõrgestas asumaid ja pidurdas nende arenemist. Tõsi küll, asumaadesse tungis kapitalistlike riikide eesrindlikum tehnika. Nii hakati Indias XIX sajandi keskpaiku ehitama raudteid ja telegraafiliine, kuid emamaaga võrreldes oli asumaades moodsat tehnikat väga vähe, pealegi kasutati seda tehnikat selleks, et asumaadest veelgi suuremal hulgal väärtusi välja pumbata ja rahvahulki laostada.

Sõjad. XVII—XIX sajandil kaasnesid kapitalismi arenemisega peaaegu lakkamatud sõjad. XVII—XVIII sajandil pidasid feodaalmõisnikud sõdu valitsevate dünastiate maavalduste laiendamiseks, kaubandusliku ülevõimu saavutamiseks ja asumaade vallutamiseks. Pärast Inglise kodanlikku revolutsiooni ja tööstuslikku pööret peavad mitmed riigid sõdu kodanluse huvides, kodanliku valitsuse juhtimisel. Sõdade eesmärgiks oli vallutada maid turu laiendamiseks, hankida asumaid, ühineda rahvusriigiks, hankida sõja pealt kapitalistidele kasumeid.

Proletaarsete marksistlike organisatsioonide ja parteide üheks esimeseks ülesandeks oli võidelda saladiplomaatia ja kodanlik-mõisniklike valitsuste poolt vallapäästetud röövsõdade vastu.

Rahvahulkade võitlus viib ajalugu edasi. Ükskõik kui rõhutud ja mahasurutud rahvahulgad kapitalismiajastul ekspluateerimise tõttu ka on, ometi on nad ajaloo loojad. Me teame, et ajalugu on edasi viinud revolutsioonid. Aga kes on revolutsioonide ajal peamiseks võitlusjõuks? Rahvahulgad — linnakehvistu, käsitöölised, talupojad ja töölised. Just rahvahulgad olid need, kes kukutasid absolutistliku monarhia ning saavutasid Charles I hukkamise Inglismaal ja Louis XVI hukkamise Prantsusmaal. Rahvahulkade nõudmisel kaotasid jakobiinid Prantsusmaal talupoegade feodaalkoormised. Pariisi tööliste nõudmisel kuulutas kodanlik Ajutine Valitsus 1848. aastal välja vabariigi. Töölised, farmerid ja ülestõusnud neegrid saavutasid orjuse kaotamise Ameerika Ühendriikides 1861.—1865. aasta kodusõja ajal.

Rahvahulgad võitlesid kangelaslikult oma kodumaa sõltumatuse eest. Nii oli see Põhja-Ameerikas iseseisvussõja ajal, jakobiinide-aegsel Prantsusmaal, Venemaal 1812. aastal kui ka Kesk- ja Lõuna-Ameerikas. Kuid talupojad ja linnakehvistu ei olnud organiseeritud, ei olnud küllalt teadlikud ja olid enamikus kirjaoskamatud. Varajastes kodanlikes revolutsioonides, näiteks Inglismaal XVII sajandil ja Prantsusmaal XVIII sajandil, oli juhtimine kodanluse käes, kes võimule saades hakkas elanikkonna laiu hulki julmalt ekspluateerima.

Tööliste iseseisva poliitilise võitluse algus. Marxi ja Engelsi teaduslik kommunism. Euroopas pärast Prantsuse kodanlikku revolutsiooni toimunud suured muudatused, rahvamajandust vapustanud kriisid, tšartistide väljaastumised Inglismaal, Lyoni ülestõusud, Sileesia kangrute väljaastumine, tööliste poolt võimu pä-

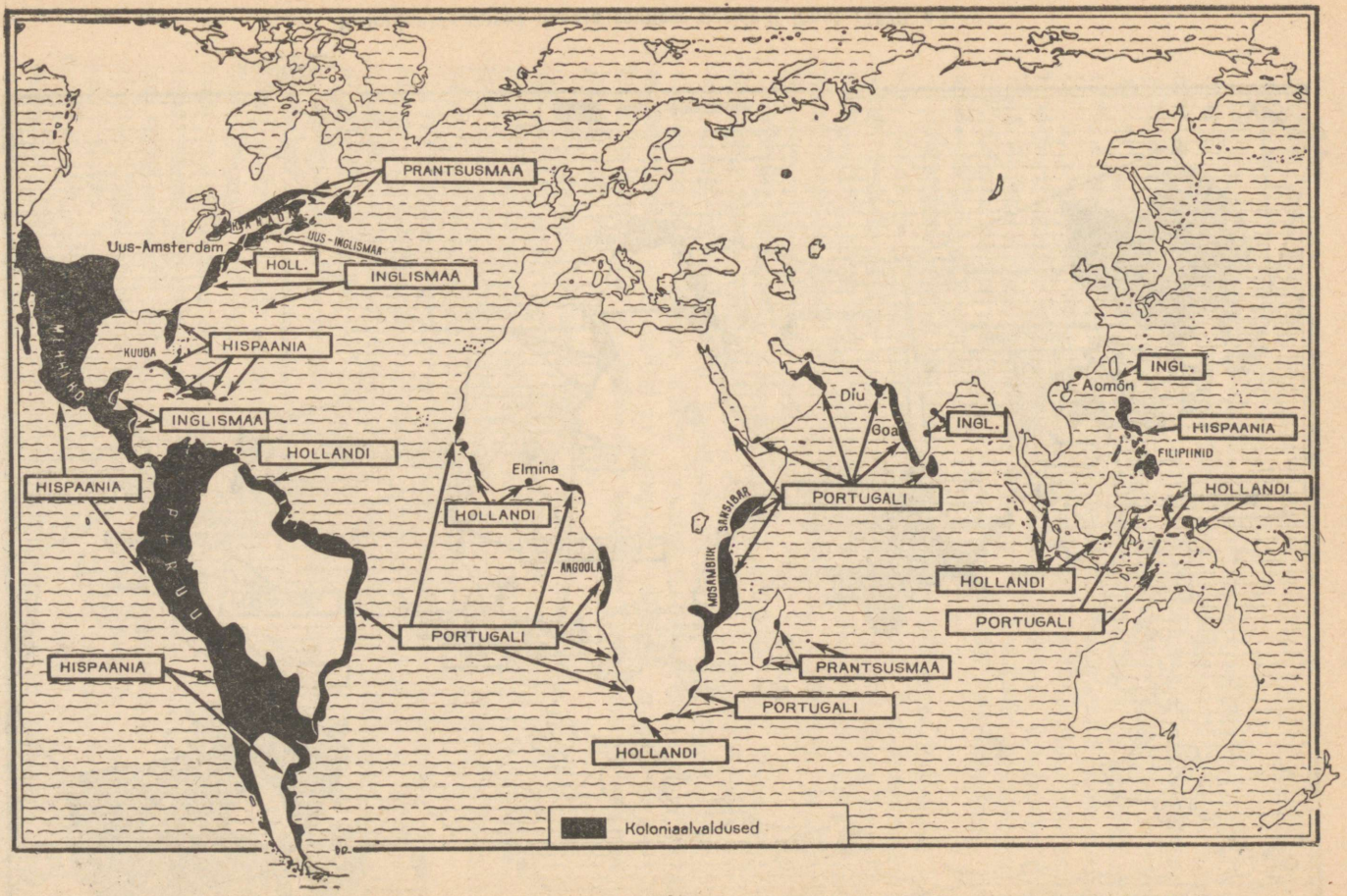

Koloniaalvaldused uusaja esimese perioodi alguses (1648. a.).

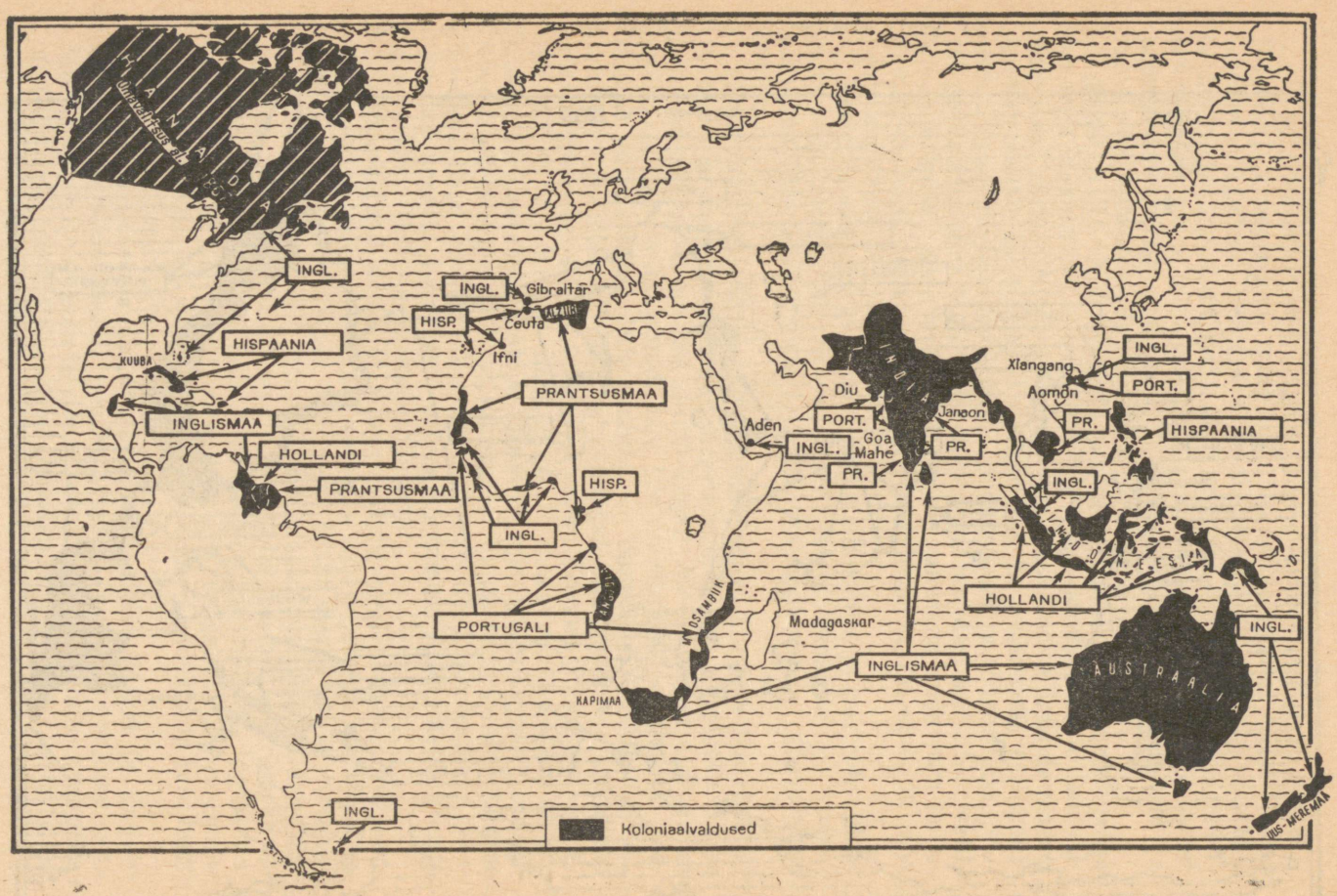

Koloniaalvaldused uusaja esimese perioodi lõpul (1870. a.).

rast peetava võitluse algus — kõik see tõstis teravalt esile küsimuse ühiskonna edasisest arenemissuunast.

Ajalooseadused avastati suurte õpetlaste ning revolutsionääride Marxi ja Engelsi poolt. Nad tõestasid teaduslikult, ajaloo kogemusi aluseks võttes, et kapitalismi hukkumine on paratamatu, ja juhatasid teed sotsialismile klassivõitluse, proletaarse revolutsiooni ning proletariaadi diktatuuri kaudu. Marx ja Engels asutasid esimesed töölisklassi poliitilised parteid, algul Kommunistide Liidu, seejärel I Internatsionaali, mis olid relvastatud teadusliku teooriaga. Algas teadusliku kommunismi teooria tungimine tööliste hulka. *Pärast ajaloolise arenemise seaduste avastamist ja töölisklassi partei asutamist kasvas tunduvalt rahvahulkade, eelkõige tööliste osa ajaloos.*

Kodanluse võitlus tööliste vastu. Töölisliikumise kasvades loobus kodanlus üha rohkem võitlusest mõisnike ja feodaaldünastiate vastu ning hoogustas võitlust rahvahulkade vastu. Seda tunnistas näiteks kodanluse kõigi kihtide võitlus tööliste vastu 1848. aasta juuniülestõusu ajal, kodanluse lähenemine mõisnikele Itaalia ja Saksamaa ühendamise ajal.

Võitlus kodanliku demokraatia kasutamise eest. Rahvahulgad võitlesid üldise valimisõiguse, vabariigi ja parlamentaarse korra eest ning püüdsid neid kasutada oma huvides. Kuid kodanlus võitles parlamentaarse korra kasutamise eest omakasupüüdlikel eesmärkidel, pettes töölisi ja talupoegi väitega, et seal, kus riigikord on vabariiklik ja eksisteerib kodanlik parlament, seisab võimu juures rahvas.

Rahvas on kultuuri looja. Kultuurisaavutuste eest ei ole me tänu võlgu mitte ainult väljapaistvatele annetele, vaid ka rahvahulkade loomingule. Töölised leiutasid mehhaanilisi tööpinke, näiteks esimesed tekstiilimasinad — ketrusmasina «Jenny» ja mehhaanilised kudumisteljed ning parandasid töövõtteid.

Me nägime, et *ajaloo edasiviijaks on rahvahulkade klassivõitlus, nende ennastohverdav võitlus kodumaa sõltumatuse eest, et rahvahulgad on loonud materiaalsed väärtused ja mõjutanud teaduse ning vaimse kultuuri arenemist.*

Kõigi kodanlike revolutsioonide põhiline erinevus proletaarsest sotsialistlikust revolutsioonist. Suuri ohvreid kandes võitlesid feodaalriikide ja nende asumaade rahvahulgad oma vabanemise eest. Neil õnnestus vabaneda feodaalsest rõhumisest ja selle igandidest ning nad unistasid igasuguse ekspluateerimise kaotamisest. Kuid vabanemine polnud kaugeltki mitte täielik, sest feodaalse ekspluateerimise asemele tuli kapitalistlik ekspluateerimine. Kapitalismiajastul ekspluateerisid töölisi ja talupoegi kodanlus, mõisnikud ja kapitalistlik riik. Tööpuudus, kriisid, sõjad, asumaade rõhumine, kapitalistide arveteõiendamised revolutsiooniliste tööliste ja talupoegade kallal — selline oli kapitalismi ajalugu kahesaja aasta jooksul, alates Inglise kodanlikust revolutsioonist XVII sajandil.

Kapitalism tähendab rahvahulkade kannatusi. Selline oli kapitalismi võidu ja kindlustumise ajastu eesrindlikes riikides. Alles Kommunistliku Partei juhtimisel teostatud proletaarne revolutsioon muutis rahva oma elu tõeliseks peremeheks ja tegi võimalikuks rahvahulkade seninägematu loomingulise õitsengu ajastu saabumise, sotsialismi ning kommunismi ülesehitamise.

Küsimusi kordamiseks.

§ 58. 1. Millised tootmises toimunud muudatused lubavad XIX sajandit nimetada raua, masinate ja auru sajandiks?
2. Millised täiustused tehti metallide sulatamisel ja töötlemisel? Milles seisab nende täiustuste tähtsus?
3. Nimetage tähtsamad leiutised, mis soodustasid transpordi ja sideasjanduse arenemist.
4. Loendage elektrotehnika alal tehtud leiutused.

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Koostage alljärgneva näidise eeskujul tabel, mis näitab tööstuse, põllumajanduse, transpordi ja sideasjanduse arenemistaset uusaja esimese perioodi alguses ja lõpul:

Tööstus.

XVII sajandil	XIX sajandi lõpul

Küsimusi kordamiseks.

§ 59. 1. Kuidas on teaduse arenemine seotud tehnika ja tootmise arenemisega?
2. Millised suured avastused tehti keemia ja füüsika valdkonnas? Kuidas need avastused mõjutasid erinevate tööstusharude arenemist?
3. Millised avastused tehti bioloogia valdkonnas?
4. Miks suhtusid vaimulikud Darwini õpetusse vaenulikult?

Ülesandeid iseseisvaks tööks.

1. Koostage tabel:

Tähtsamad teaduslikud avastused uusaja esimesel perioodil.

Astronoomia ja matemaatika	Füüsika ja keemia	Bioloogia

Märkige tabelisse nende teadlaste nimed, kes tegid ühe või teise avastuse. Tehke kindlaks, kas nad kuuluvad uusaja esimesse perioodi. Kasutage seejuures Väikest Nõukogude Entsüklopeediat.

Küsimusi kordamiseks.

§ 60. 1. Millised muudatused toimusid kapitalistlike maade elanikkonna klassikoosseisus uusaja esimesel perioodil?

2. Millised kodanlikud revolutsioonid toimusid uusaja esimesel perioodil? Tõestage nendest revolutsioonidest toodud näidete varal, et revolutsioonid on ajaloo veduriteks.

3. Kuidas toimus talupoegade vabastamine feodaalkoormistest Prantsusmaal, Saksamaal ja Venemaal?

4. Tooge näiteid tööliskiassi kasvu ja töölisliikumise arenemise kohta Inglismaal, Prantsusmaal ja Saksamaal uusaja esimesel perioodil.

5. Miks puhkevad majanduskriisid?

6. Milline on kodanlike ja sotsialistlike revolutsioonide põhiline erinevus?

7. Milline on proletariaadi ajalooline osa?

8. Kuidas muutus uusaja esimese perioodi jooksul kodanluse osa? Mis põhjustas kodanluse osa muutumise?

9. Millised uued jooned olid proletariaadi klassivõitlusel orjade ja pärisorjade vabadusvõitlusega võrreldes?

10. Miks kasvas rahvahulkade osatähtsus ajaloos pärast töölisklassi ja marksistliku partei tekkimist tunduvalt?

11. Miks puhkevad riikide vahel sõjad? Tooge näiteid vallutussõdade kohta. Jutustage tähtsamatest õiglastest sõdadest.

12. Millega seletada linnade kasvu? Kuidas muutus linnaelu Lääne-Euroopas ja Ameerikas uusaja esimese perioodi jooksul?

UUSAJA (1640—1870) KRONOLOOGILINE TABEL.

1640	Revolutsiooni algus Inglismaal.
1649	Vabariigi väljakuulutamine ja Charles I hukkamine.
1763	Inglismaa vallutas Prantsusmaalt Kanada.
XVIII sajandi	
60—70-ndad aastad	Tööstusliku pöörde algus Inglismaal.
1775—1783 . . .	Inglise asumaade iseseisvussõda Põhja-Ameerikas.
1776	«Sõltumatuse deklaratsioon».
1787	Ameerika Ühendriikide konstitutsioon.
1789, 14. juuli . .	Bastille' vallutamine.
1792	Revolutsiooniliste sõdade algus Prantsusmaal.
1792, 10. august .	Monarhia kukutamine Prantsusmaal.
1793—1794 . . .	Jakobiinide diktatuur.
1796	Babeufi «võrdsete vandenõu».
1804—1814 . . .	Keisririik Prantsusmaal.
1810—1826 . . .	Iseseisvussõjad Ladina-Ameerikas.
1812	Napoleoni sõjaretk Venemaale ja kodanliku Esimese keisririigi võimsuse kokkuvarisemine.
1814—1815 . . .	Viini kongress.
1815—1830 . . .	Teise restauratsiooni ajajärk Prantsusmaal.
1830, juuli . . .	Kodanlik revolutsioon Prantsusmaal.
1831 ja 1834 . . .	Tööliste ülestõus Lyonis.
1838—1848 . . .	Tšartistliku liikumise hoogsaim ajajärk.
1844	Sileesia kangrute ülestõus.
1847—1852 . . .	Kommunistide Liit.
1848	Ilmus «Kommunistliku partei manifest».
1848, veebruar . .	Revolutsioon Prantsusmaal.
1848, 23.—26. juuni	Tööliste ülestõus Pariisis (juunipäevad).
1848, märts . . .	Ülestõus Viinis ja Berliinis.
1848—1849 . . .	Anti välja ajalehte «Neue Rheinische Zeitung».
1849	Ungari iseseisvuse väljakuulutamine ning Austria ja tsaari-Venemaa interventsioon Ungarisse.
1850—1864 . . .	Taipingide ülestõus Hiinas.
1852	Teise keisririigi kehtestamine Prantsusmaal.
1857—1859 . . .	Rahva ülestõus Indias.
1859	Ilmus Ch. Darwini teos «Liikide tekkimine».
1860	Garibaldi «tuhande» sõjaretk.
1861	Itaalia kuningriigi moodustamine.
1861—1865 . . .	Kodusõda Põhja-Ameerikas.
1863	Orjapidamise keelamine Ameerika Ühendriikides.
1864	I Internatsionaali asutamine.
1867	Ilmus «Kapitali» I köide.
1868	Kodanlik revolutsioon Jaapanis.

Suured revolutsiooni teoreetikud ning võitlejad, proletariaadi juhid Karl Marx (1818—1883) ja Friedrich Engels (1820—1895).

VÕÕRNIMEDE LIGIKAUDNE HÄÄLDAMINE.

Albert (al'beer)
Alleghany ('äligeini)
Angers (an'že)
Auch (oš)

Babeuf (ba'bõf)
Bălcescu, Nicolae (bõl'tšesku ni'kola)
Balzac, Honoré (bal'zak ono're)
Bara (ba'ra)
Barcelona (barsse'loona)
Bastwick ('bästvik)
Berthollet (berto'le)
Birmingham (böö(r)mingäm)
Blackburn (bläkbön)
Blanc, Louis (blan luii)
Bolivar, Simon (bo'liivar si'mon)
Bône (boon)
Bordeaux (bor'doo)
Bougie (bu'ži)
Boulogne (bu'lon)
Bourbon (bur'bon)
Bretagne (brö'tanj)
Brienne (bri'en)
Brown, John (braun džon)
Byron (bairon)

Cádiz (ka'diss)
Callao (kal'jao)
Cantal (kan'tal)
Caracas (ka'rakas)
Carlos ('karlos)
Cavaignac (kave'njak)
Cavour (kavuur)
Céspedes ('sespedes)
Céuta ('seuta)
Charleroi (šarl'rua)
Charles (ingl.) (tšaalz)
Charles (pr.) (šarl)
Châtillon-sur-Sèche (šati'jonsür'seeš)
Chaumette (šo'met)
Chemnitz ('kemnits)
Cherbourg (šerbuur)
Chicago (šikaago)
Chilpancingo (tšilpan'singo)
Chopin, Frédéric (šo'pen frede'rik)
Clive (klaiv)
Concord (kon'kord)
Connecticut (kon'netikut)
Constantine (konstan'tin)
Córdoba ('kordova)

Danton (dan'ton)
Davis (deeviz)
Davy, Humphry (deevi hamfri)
Delaware (delavaar)
Diderot (did'ro)
Dijon (dižoon)
Douglass, Frederick ('dagles 'frederik)

Erie (iiri)

Franklin, Benjamin ('fränklin 'bendžõmin)
Fourier (fu'rje)
Frič (fritš)
Fuzhou (futšou)

George (džoodž)
Georgia (džoodžia)
Gironde (ži'rond)
Glasgow (glaasgou)
Guadalajara (guadalah'hara)
Guadeloupe (gadö'lup)
Guangzhou (kuangtšou)

Hargreaves ('haagriivz)
Harney (haa(r)ni)
Harpers Ferry (haapõz feri)
Hébert (e'beer)
Hidalgo y Costilla (i'dalgo i kos'tilja)
Hoche (oš)
Homestead (houmsted)
Hull (hall)
Huxley (haksli)

Ireton (aiertn)

Jackson (džeksn)
Jacques (žak)
Jamestown (džeimstaun)
Jean (žan)
Jefferson (džeffersn)
Jenner (džener)
Jenny (dženi)
José (ho'se)
Joule (džaul)

Kentucky (ken'taki)
Kossuth ('košut)
Laffitte (la'fit)
Lamartine (lamar'tin)

La Manche (lamaanš)
Laplace (lap'las)
La Rochelle (laro'šel)
Lavoisier (lavuaz'je)
Le Creusot (lökrö'zo)
Lee (lii)
Leeds (liidz)
Leeuwenhoek ('leevenhuuk)
Le Havre (lõaavr)
Lilburne (lilbõn)
Lille (lil)
Lincoln, Abraham (linkln 'eibröhäm)
Linjing (lintsing)
Liverpool ('liverpuul)
Louisiana (luisiaana)
Louis Philippe (luii fi'lip)
Lovett (lovit)
Lyon (lioon)

Maine (mein)
Manchester ('mäntšestr)
Marat (ma'ra)
Marie Antoinette (marii antua'net)
Marseille (mar'ssei)
Mascara (maska'ra)
Massachusetts (mässatšuusets)
Memphis ('memfis)
Meslier (me'lje)
Michigan (mišigan)
Monge (monž)
Monroe (mon'ro)
Montesquieu (montes'kjö)
Montgolfier (mongolf'je)
Montreal (montriool)
Morelos (mo'relos)
Mutsuhito (mutsuhiito)

Napoleon (napooleon)
Newcastle (njuukasl)
New Hampshire (njuu 'hämpšir)
New Jersey (njuu džöö(r)zi)
New Mexico (njuu meksiko)
New Orleans (njuu oo(r)lianz)
Newport (njuuport)
Newton (njuutn)
New York (njuu jork)
Ney (ne)

O'Connor (ou'konö)
Ohio (o'haio)
Ontario (ontaario)
Orléans (orleaan)
Oviedo (ov'jedo)
Owen (ouen)

Palacky ('palatski)
Palais Royal (paleerua'jal)
Pennsylvania (pensilvaania)
Petöfi, Sándor ('pätöfi šaandor)
Philadelphia (fila'delfia)
Plassey (plas'si)
Plymouth ('plimõth)
Proudhon (prud'on)

Rainsborough (rensbörõ)
Rennes (ren)
Revear (reviir)
Rhode Island (roud 'ailänd)
Richmond (ritšmond)
Riego, Rafaël 'rjego rafa'el)
Rio de Janeiro (rio dõža'neiro)
Robespierre (robes'pjeer)
Rook (ruk)
Rousseau (rus'so)
Roux (ru)

Saint Antoine (säntan'tuan)
Saint-Just (sän'žüst)
Saint-Simon (sänsi'mon)
San Francisco (sanfran'sisko)
Savannah (sä'vännõ)
Seine (seen)
Shays (šeez)
Sheffield (še'fiild)
Southampton (sauthämpton)
Springfield (spring'fiild)
Stephenson (stiivnsn)
Strasbourg (strasbuur)
Sydney ('sidni)

Turner, Nat (taa(r)nö nät)
Texas (teksas)
Times (taimz)
Tianjin (thjentsin)
Toulon (tuloon)
Toussaint Louverture (tus'sän luver'tüür)
Tubman, Harriet (tabmen 'häriet)
Tupac Amaru (tu'pak a'maru)

Uraga (u'raga)

Valencia (va'lenssia)
Valmy (val'mi)
Vendée (van'de)
Verdun (verdõõn)
Versailles (ver'ssai)
Vila (vi'la)
Voltaire (vol'teer)

Washington (uošingtn)
Watt (uot)
Whitman, Walt ('uitmen uolt)
Winstanley (uinstänli)

Yorktown (jooktaun)
Yunnan (jünan)

Xiangang (sjenjang)

SISUKORD.

Sissejuhatus. Ühiskonna arenemise põhijooned vanaajal ja keskajal . . . 3

I osa. **Uusaja algus.**

1. peatükk. Inglise XVII sajandi kodanlik revolutsioon 18
2. peatükk. Tööstusliku pöörde algus 34
3. peatükk. Inglise asumaade iseseisvussõda Põhja-Ameerikas ja Ameerika Ühendriikide moodustamine 42

II osa. **Prantsuse XVIII sajandi kodanlik revolutsioon.**

Esimese keisririigi sõjad.

4. peatükk. Prantsuse XVIII sajandi kodanlik revolutsioon (1789—1794) 57
5. peatükk. Prantsusmaa aastail 1794—1815 94

III osa. **Kapitalismi arenemine XIX sajandi esimesel poolel. Teadusliku kommunismi tekkimine.**

6. Peatükk. Viini kongress. Reaktsioon Euroopas. XIX sajandi 20-ndate aastate revolutsiooniline liikumine 109
7. peatükk. Sõltumatute riikide tekkimine Kesk- ja Lõuna-Ameerikas. Kuuba XVII—XIX sajandil 114
8. peatükk. Kapitalismi arenemine Inglismaal ja Prantsusmaal aastail 1815—1848. Tööliste kui iseseisva poliitilise jõu esimesed väljaastumised 128
9. peatükk. Utopistlik sotsialism. Saint-Simon, Fourier ja Owen 148
10. peatükk. Teadusliku kommunismi tekkimine. K. Marx ja F. Engels kuni 1848. aastani 152
11. peatükk. 1848.—1849. aasta revolutsioon Euroopas. Revolutsioon Prantsusmaal 170

IV osa. **Kapitalismi arenemine XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel.**

12. peatükk. Inglismaa XIX sajandi 50—60-ndatel aastatel 194
13. peatükk. Ameerika Ühendriigid pärast iseseisvussõda. Kodusõda Põhja-Ameerikas 200
14. peatükk. Idamaad 221
15. peatükk. Itaalia ühendamine. Saksamaa ühendamine 244
16. peatükk. I Internatsionaal oma tekkimisest kuni 1870. aastani 258
17. peatükk. Kirjandus uusaja esimesel perioodil. Suured heliloojad . . . 268
18. peatükk. Uusaja esimese perioodi, kapitalismi võidu ja kindlustumise perioodi põhilised tulemused (1640—1870) 277
Kronoloogiline tabel 292
Võõrnimede ligikaudne hääldamine 293

Ефимов Алексей Владимирович
НОВАЯ ИСТОРИЯ
На эстонском языке
Обложка В. Варе
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

•

Toimetaja E. Kaarde
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja P. Kass
Korrektorid S. Ruus ja L. Golberg

Ladumisele antud 16. XII 1964. Trükkimisele antud 5. II 1965. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 18,5 + 1 kaart. Arvestuspoognaid 20,6. Trükiarv 7000. Tellimise nr. 3752. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 38 kop.

6—6

XVII sajand

POSTITÖLD

PURJELAEV

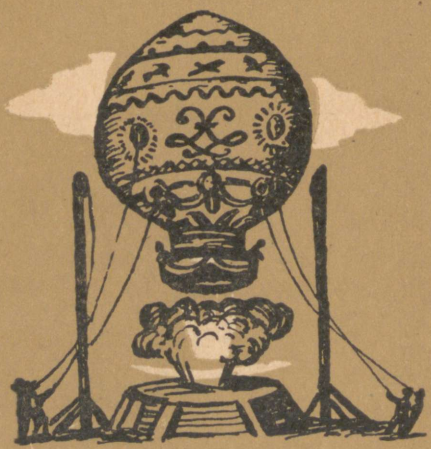

MONTGOLFIER 1783. A

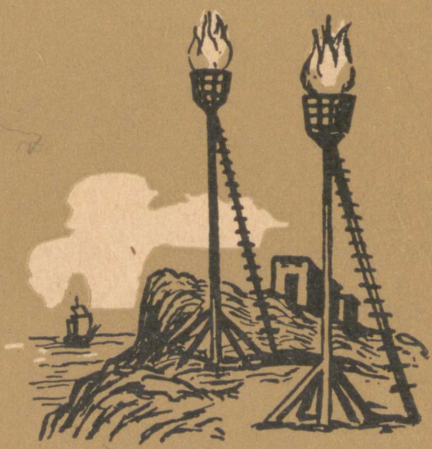

OPTILINE TELEGRAAF

XIX sajand

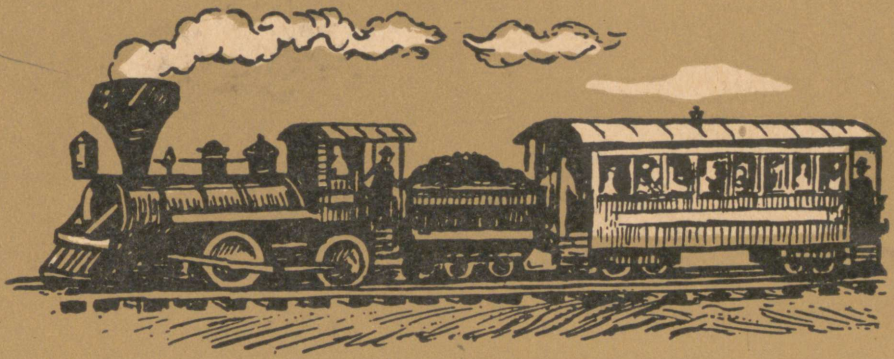

RONG XIX SAJANDI KESKEL

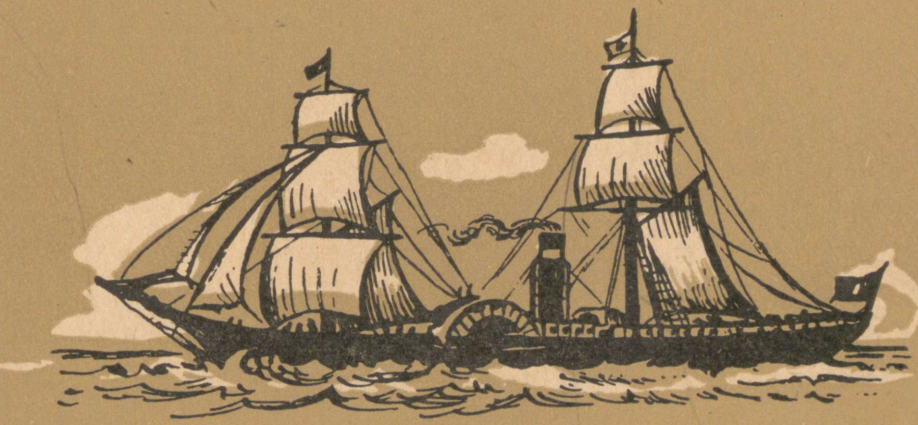

AURULAEV

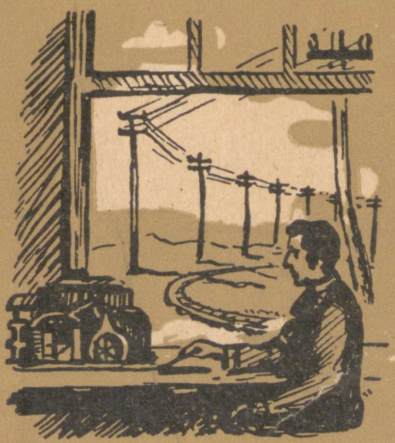

ELEKTRITELEGRAAF

VEEALUSE KAABLI PAIGALDAMINE

38 kop.

A
26863
2598193

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00259819 3